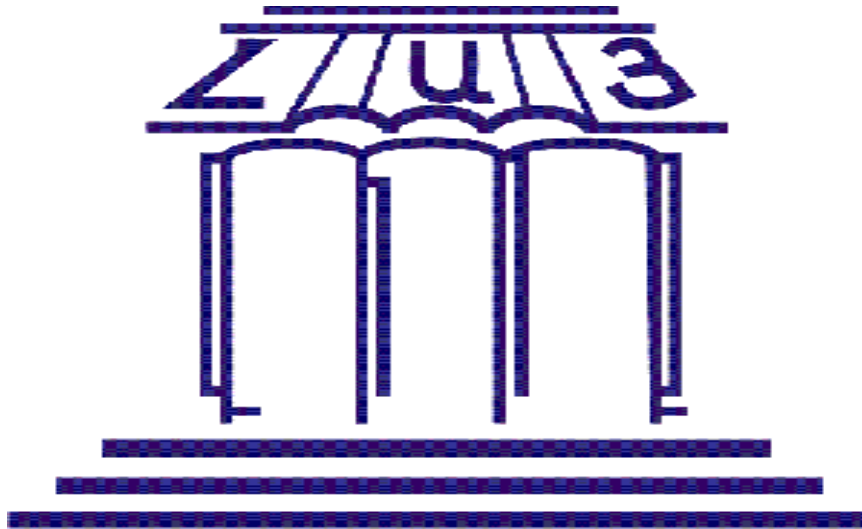

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ulysses
Ulysses Inland

1902

891.99

U-66

891.59 3833

U-661 Դ. Մարգարյան
Վերականգնող

17-669	24/11/80		

891.542-31

U-6.6

12 MAR 2011

ՏՈՒՆԻՍԻԱԿԱՆ ՍՈՒՐԵՆԵՐ

ՀԱՅԿԱՆ ԺՈՒԼ

Վ. Է. Գ.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՆԿԱՅԻՆ

ՄԱՍԿՈՒՆ - 1902.

14

891.99

U-66

ՅՈՂԱԿ Մ ՍՈՒՈՂԵԱՆ

*Արարատի մարզի
Բնակավայրի*

ՄԵՌԱԾ ԾՈՎՈՐ

14 Հուլիսի 1902

Վ Ե Պ *Հայրենիք*

1001
3833

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՍԻՑ ԲԱՆԿԱՅԱՆ

ՄՈՍԿՈՒՄ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն Բ. Բ Ա Ր Ր Ո Ր Դ Ա Ր Ե Ա Ն Ի.

1902.

10 1 .00. 2013

55645

ՍՈՑ ԺԱՌԻՄ

прох. С.-Петербургъ, 8 Октября 1901 г.

Типогр. Х. Бархударянцъ, Москва, Мясной пер., д. Бѣлева.

ՄԵՌԱԾ ԾՈՎՈ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ.

Ա.

Մերիկական տիպի վիթխարի շոգենաւը, մինն այն հսկայ շոգենաւերից, որպիսիները միայն երթեկուծիւն ունեն Վօլգա գետի վրա, մի քանի օր է արդէն, որ թողնելով Նիժնի-Նովգորոդի տօնավաճառի աղմկալից փերը, ուղևորվում է դէպի Աստրախան՝ տանելով իր վրա բազմաթիւ պատածիրներ:

Շոգենաւն արդէն անցել էր Սարատովը՝ Վօլգայի վրա համարված այդ մայրաքաղաքը, և մօտենում էր Ցարիցինին: Դեռ Ցարիցինի նշոյն անգամ չկար, բայց այստեղ իջնող պատածիր-

դէն անհամբերութեամբ սպասում էին
ղաքին:

աւն իրան յատուկ վեհութեամբ ուժ-
ն հարուածներ է հասցնում լայնածաւալ
պետի մակերեւոյթին և իր ետեւից թողնում կա-
ածաւալներ, որոնք գնալով մանրանում
մին մակերեւոյթի խաղաղ տարածութեան
ընդունում իրանց նախկին հարթու-
ն և անդորրութիւնը:

Ամառնային արեգակի այրող ճառագայթներն
անխնայ թափվում էին շրջակայքի վրա, բայց
շոգենաւն արհամարհելով այդ տապը շարու-
նակում է գնալ իր սովորական չափաւոր գը-
նացքով:

Իսկ շուրջը տիրող շոգն անտանելի էր: Գե-
տը դանդաղ կերպով սահում էր, կարծես մի
տեսակ նիրհ և թմրութիւն զգալով արեգակի
հրատապ ճառագայթներից: Նա աւելի բարւոք
էր համարում անշարժ մնալ իր փերի մէջ:
Բաց-կապոյտ երկինքն ամպհովանու նման իր
գիրկն էր առել ջրային այդ ահագին տարա-
ծութիւնը: Գետի երկու փեր հեռաւորութեան
պատճառով միապաղաղ շերտերի տեսք էր ըն-
դունել: Ամբողջ տարածութեան վրա թափառ-
ւում էր մի տախտակալի միակերպ անդորրու-
թիւն: Տեղ-տեղ ձկնկոլները՝ դանդաղ պոռոտ-
ներ դործելով, իրանց հայեացքն ուղղում էին

դէպի ջրային մակերեւոյթը: Աջ կողմում մի
փոքրիկ կղզի ծածկված անտառով կարծես
նոյնպէս նեղանալով շոգից, քաշված և կուչ
եկած իր ստուերի տակ, ակամայից գլուխը խո-
նարհեցնում էր շոգի առաջ: Ձէին հանգստա-
նում միայն կղզու վրա իշխող թռչուններն և
իրանց անոյշ դայլայիկով մի տեսակ կենդանու-
թիւն ներշնչում իրանց շուրջը: Ահա կանչեց
անբնական կկուն, կկլաց լորին, որոնց մեյա-
մադձիկ ձայները մի խորհրդաւոր արձագանք
գտնելով հեռաւոր տարածութեան մէջ, յետոյ
խփոյն մեռնում էին: Օդի ծանրութիւնն այն-
քան սաստիկ էր, որ շոգենաւի վրա ամեն մարդ
քաշվել էր իր կայութիւնները և յոգնած հայաց-
քով ու անհամբերութեամբ սպասում էր երե-
կոյին:

Միայն երկու մարդու վրա, որ նստած էին
առաջին կարգի դահլեճում, այդ շոգը չունեցաւ
ոչ մի ազդեցութիւն: Սյդ մարդիկն Աստրախա-
նի վաճառականներ էին, որ վերադառնում էին
տոնավաճառից իրանց հայրենի քաղաքը և այժմ
ղնաղված էին կարեւոր խօսակցութիւնով:

Ըստ երեւոյթին, նրանք նոր էին թողել իրանց
մի ինչ որ վեճաբանութիւնը, որ գրաւել էր
նրանց ամբողջ ուշադրութիւնը: Սյդ նկատ-
վում էր մանաւանդ նրանցից մէկի, տարիքով
աւելի հասակաւորի, իւրաքանչիւր շարժմուն-

քից: Սյդ մարդը մի առանձին ողևորութեամբ էր պաշտպանում իր ասեղիքը մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ երկրորդը, ըստ երևոյթին, լսելու հակումն էլ չէր արտայայտում:

Սրանք հայր և որդի Ոսկերչեաններն էին:

Ոսկերչեան - հայրը մի ձկնորսական ընկերութեան անդամ է, իսկ որդին այդ ընկերութեան հաշւապահը:

Նրանք ձուկ էին տարել տօնաւաճառ ծախելու, այժմ աջող վաճառքից յետոյ վերադառնում էին իրանց հայրենի յարկի տակ:

Հայր - Ոսկերչեանը նիհարակազմ, բայց աշխոյժ տղամարդ էր, իր երիտասարդութիւնն արդէն անց կացրած, բոլորած: Իսկ որդին մի հասարակ բաց գոյնի պիջակով և լայնեղր գլխարկով մօտ 25 տարեկան էր: Նրա նոր ձևի սպիտակ բրիւկները շքեղ կերպով գրկում էին նրա ոտները, իսկ դեղնադոյն կիսաբաց մաքուր ոտնամանները լրացնում շքեղ հագուստը: Երեսի գոյնը թուխ էր, թշերը մէջ ընկած, իսկ սև աչքերը մի տեսակ փայլ էին պարզեում նրա երիտասարդական դէմքին, իսկ փոքրիկ միւրուքը սքօղում էր նրա երեսը:

Հայր - Ոսկերչեանը հանեց իր գլխարկը և դրեց սեղանի վրա և նրա այդ գործողութիւնից զրծազրկեցաւ գլուխն իր ամբողջ ծաւալով, որ բոլորովին նմանում էր երիտասարդի գլխին այն

զանազանութիւնով միայն, որ հօր պլիի վրա արդէն բուն էին դրել սպիտակ մազերը:

Ոսկերչեան - հայրը խիստ ուրախ տրամադրութեան տակ էր երևում: Աչքերը վառվում էին մի ինչ որ տենչալի շահասիրութեամբ, թշերը ծածկվել էին կարմրով: Նրա թարմութիւնը կորցրած երեսը կարծես կենդանացել էր, իսկ շոքից չորացած շրթունքները շարունակ շարժում էին գործում: Մի խօսքով ամեն ինչ արտայայտում էր, որ հայր - Ոսկերչեանը կրում է ներքին կատարեալ բաւականութիւն: Իսկ Ալեքսանդր Ոսկերչեանը, որ անց ու դարձ էր անում հօր առաջ, երբեմն - երբեմն հօր կողմն էր դարձնում իր երեսը և սրանով արտայայտում իր անկամայք ու շահորդութիւնը դէպի հօր պատմածները:

— Սյո, եթէ ուզում ես վաճառական դառնաս, պէտք է ձեռքդ ընկածը բաց չ'ընդնես: Ում վրաս կ'հասնի, եթէ մենք փողի գլուխ 50 կոպէկ աւել մեր օգտին վերցնենք: Սա շատ արդարացի վարձատրութիւն է: Մեր ընկերներից ոչ ոք այնքան չէ խփվում մեր գործում, որքան մենք— և նրանք էլ պէտք է հաւասար վարձատրութիւն ստանան:

— Բայց չէ՞ որ մենք նրանց փողի միջոցով ենք գործում:

— Ի՞նչ անենք, փողն է նրանցը, իսկ աշխատողները, խելքը ունեն է: Թող տեսնենք, թէ ինչ

պիտի անէին առանց մեզ, մանաւանդ այն ախ-
մախ Դոդոշեանցը, որ ձեռքերը զրպանը դրած
միայն գրասենեակի գալ ու դարդակ պտտելը
զիտէ, իսկ բանի գործի որ եկաւ՝ պոչը փախ-
ցընէ... Եւ այդպիսի մարդն էլ պիտի հաւասար
փող ստանայ:

— Միայն նրա վրա խօսի՞ մնում:

— Ասե՛նք թէ: Միւսներն ի՞նչ են, նրանից
կարծում ես շատ լաւ են: Մէջների աչքաբացը
Մայիլեանն է — նա ի՞նչ է անում, ի՞նչ վէրք
ու դուրքի մէջ է: Տարներ տասներկու ամիս
ճանապարհորդում է և Մօսկվայում հանգիստ
նստում: Դու կարծում ես, որ մեր երեք ընկերը
մեր տեղը լինէին նոյնը չէ՞ին անիւ կարծում ես,
որ մեր ազգական Մակար Իվանիչը այդ ճանա-
պարհներով Աստծու կրակի տէրը չի՞ դարձել:
Ալեքսանդր, գեռ ջահիլ ես, դեռ մի քանի
փուղ աղ պէտք է ուտես, որ մեր աշխարհի
մարդ դառնաս. Դու, ի հարկէ, ուտում առել
ես, չեմ ասում չէ, բայց փորձ չունես, պրակ-
տիկայից զուրկ ես: Ես քեզ հաւատացնում եմ,
որ եթէ մենք չէինք լինիր՝ այդ ընկերութիւնը,
այդ գործը մի ձեռովայ մէջ կ'ըսէր: Սը-
րանք հէնց երեքն էլ անունի համար են գործի
մէջ մտել: Եւ ո՞վ է սրանց միացրել, դու խօ-
սաւ գիտես, ամեն ինչ քո աչքի առաջ է եղել...
Ալեքսանդրը գիտէր, որ հօր ակնարկած ըն-

կերութիւնը պարտական է իր դոյութեամբ հօրը
միայն: Այդ բանի մասին նա շատ անգամ է
լսել հօրից: Ոսկերչեան - հայրը թուլութիւն ու-
նէր ամեն անգամ ընկերութեան մասին խօսք
բացվելուց յիշել այն հանգամանքները, որ նրա
շնորհիւ նպաստաւոր դեր են խաղացել ընկե-
րութեան հիմնաւորվելու օրից: Ամեն անգամ
երբ խօսքն ընկնում էր այդ կէտին, որդին լռում
էր, որովհետեւ հայրը չափազանց շատ էր խօ-
սում այդ խնդրի մասին: Այդպէս էլ արաւ այդ
անգամ, նա միայն վերադարձաւ հօր աշխարհայ
խարդախութեան և այս առիթով ասաց.

— Պէտք է այնպէս անել, որ գործը չ'ըսայքայվի:

— Երբէք այդ չի լինիր: Նրանցից ամեն մէկը
շահ ունի այս ընկերութեան մէջ: Ինչ օգուտ
ունեն հեռանալուց, երբ նրանց գումարները այդ
գործում աւելի օգուտ են ստանում, քան թէ
բանկը պէտք է տար, հասկացար: Մի բոպէ են-
թադրենք քո ասածը կատարվեց, ուրեմն ինչ
է հետեւում սրանից — որ պէտք է լինել հեռա-
տես. և եթէ գլխաւոր գործ կատարողը մենք
ենք, պէտք է մեղ էլ չ'մոռանանք: Այժմ էլ
հէնց այդ օրինակը՝ ի՞նչ մեծ բան է ընկերու-
թեան համար 5000 թուրքին, որ մենք յետ եկեք
զոյւմ ներկայ վաճառքից: Ես այդ քայլը խար-
դախութիւն էլ չեմ համարում, որովհետեւ մեր
տեղ ո՞վ էլ լինէր՝ այդպէս կ'վարվէր:

Նրանք ստիպված եղան ընդհատել խօսակցութիւնը: Ծոգենաւը կանգնեց: Սկսվեց պատաժիրների հոսանքը: Սկսեցին դնալ զաւ. ոմանք պատրաստվում էին նախաձաշելու: Ոսկերչեան հայրը տեսնելով որ աւել չի լինում խօսելը վերկացաւ և դուրս եկաւ դահլիճից: Իսկ Ալեքսանդր Ոսկերչեանն անցաւ շողենաւի պատշգամբը և սկսեց դիտել ու հետաքրքրվել այն տեսարանով, ինչ որ անցնում էր նրա առաջեւից թէ տախտակամածի վրա և թէ գետափում: Ծշմարիտ է, նա առաջին անգամ չէ, որ անցնում է այդ տեղով, բայց նրա դուրս գալը կապ ունէր մի անձնաւորութեան հետ, որին յոյս ունէր պատահել այստեղ: Այդ պատճառով նա առանձին հետաքրքրութեամբ էր դիտում իր շուրջը: Նրա առաջեւից շտապ-շտապ անց ու դարձ էին անում զանազան մարդիկ: Ափի ամբողջ տարածութիւնը բլունված էր կառքերով, որոնք պատրաստված էին առաջարկել իրանց ծառայութիւնը շողենաւից ցած եկողներին: Սրանք այն մշակներն էին, որոնց հետ պատաժիրներն ակամայից պիտի դորժ բռնէին իրանց բարդ ու բուրգը տեղափոխելու ժամանակ: Այդ կառապանները համարվում էին այն ատելի մարդիկը, որոնք մէկին հինգ զին պահանջելով ահագին աղմուկ էին բարձրացնում

ափում: Սրանցից շատերը չէին քաշվում անփորձ ձանապարհորդների հասցէներին վերաւորական սրախօսութիւններ շարունակել, եթէ միայն այդպիսիները փորձէին ուղած գնից պակաս առաջարկել: Մի և նոյն տեղում խոնվում էին ապրանքակիր մշակները, որոնք բարձելով իրանց առողջ լայնաթիկ մէջքի վրա մեծ-մեծ հակերը տեղից տեղ էին փոխադրում: Այդ մարդկանց ոտքից ցգլուխ կտրաւված շորերը, շապիկների կեղտը, գլխների մազերի գղզգլված քիւքաները չէին զրաւում ոչ ոքի ուշադրութիւնը: Այդ մարդիկ բարձրացնում էին ահագին ծանրութեան հակեր, գլորում էին շաքարի տակառներ և այդ ամենը նրանք անում էին առանց արտունջի, մինչև անգամ յարակցելով մի մեղամաղձիկ երգով: Ծոգենաւի լաստակներից դուրս, տախտակամածի վրա, երկու կողմը, տեղաւորված էին մանրավաճառ կանայք, որոնք ծախու էին բերել հաց, երշիկ, ձու և զանազան տեսակ ուտելիքներ: Ամեն կողմից տարածվում էր աղմուկ և զոչիւն: Բանւորների երգի, կառապանների հայհոյանքների, մանրավաճառների հրաւերների մէջ ևս պարունակում էր մի բնորոշ ինքնուրոյնութիւն, որ յատուկ է Վօլգայի վրա գտնվող ամեն կայարանին: Իսկ շողենաւի երրորդ կարգում թափված բանւոր պատաժիրները արբած երգում էին և չարչարում էին

Հարմոնիկան: Այդ ձայներն էլ կազմում էին մի տեսակ ֆինալ դրսի խառնիճաղանձ Հարայհրոցին: Իսկ այդ պատկերի ետև փափում էր ծարիցինը իր հազար և մի հոգսերով: Ներկայ բուսական նա կէսօրվայ շոգի ազդեցութեան տակ նոյնպէս մի տեսակ նիրհ էր վայելում:

Ալեքսանդրն առանձին հետաքրքրութեամբ էր դիտում այդ ամենը, որովհետև ճանապարհի միապաղաղ անդորրութեան մէջ այդ աղմուկը մի տեսակ զրուցութիւն էր պարունակում: Ծանապարհորդի ուշադրութիւնը առանձին բաւականութեամբ է կանգ առնում սրա վրա: Ալեքսանդրին քիչ չվշտացրեց այդ բանւորների չարքաշ կեանքը, նրանց երեսի քրտինքը և մանաւանդ այն հանգամանքը, որ այդ մարդիկ այդ ամենին վերաբերվում էին բոլորովին սովորական կերպով:

Բայց ամենից առաւել Ալեքսանդրին վշտացրեց մի ուրիշ հանգամանք: Նա չտեսաւ նրան, որին յոյս ունէր այստեղ պատահել: Մօտ մի ժամ է, որ նա այստեղից չի հեռանում, նրա առաջևից շատ մարդիկ գնացին եկան, միայն այդ ամենի մէջ չերևաց նա:

— Դուք է այդ շոգնաւը բաց թողնեն: Ասենք, շոգնաւը պէտք է դուրս գայ ուշ երեկոյեան, իսկ մինչև այն ժամանակ դեռ մի քանի ժամ կայ — ուրեմն կարող է լինել որ այդ շոգնաւին էլ հասնեն:

Մինչդեռ Ալեքսանդրն արդէն յոյսը կտրած պատրաստվում էր վերադառնալ շոգնաւի դահլիճը, հաւատացած լինելով, որ այլ ևս չի գալու իր սպասած անձնաւորութիւնը, ինչպէս շոգնաւի լաստակների վրա երևեցաւ մի 50 տարեկան մարդ:

Նրա հետ թեւանցուկ գալիս էր նիհար կազմուածքով մի օրիորդ: Գալով մինչև մէջ տեղը տղամարդն ինքը վերցրեց օրիորդի կուռը և այնպէս սկսեց բարձրանալ շոգնաւ:

Ալեքսանդրը տեսնելով սրանց շատ ուրախացաւ, որովհետև սրանք էին այն անձնաւորութիւնները, որոնց նա անհամբեր սպասում էր:

— Թոյլ տուեցէք, թոյլ տուեցէք, — բացականչեց Ալեքսանդրը, վերցնելով տղամարդու թևը:

— Ես ինքս կգնամ: դուք օգնեցէք օրիորդին: Ալեքսանդրը շտապեց անցնել օրիորդի կողմը և առաջարկել իր ձեռքը:

Խմբակը բարձրացաւ շոգնաւ:

— Ձեր հայրիկն էլ այստեղ է, միասին էք, — հարցրեց տղամարդը հեալով:

— Այո, ես էլ հայրիկն էլ: Ամբողջ ճանապարհ եկել ենք ձանձրանալով մի ծանօթ մարդ չկայ: Դուք ի՞նչպէս էք, — դարձաւ նա օրիորդին:

— Շնորհակալ եմ, ինչպէս տեսնում էք, —

պատասխանեց օրիորդը զլսի մի թեթև շար-
ժումով:

— Զեր Մօսկվայից դուրս գալու մասին մեզ
N յայտնեց:

— Արդէ՞ն. պատահեցի՞ք:

Նրանք ուղևորվեցին առաջին կարգը: Հայր-
Ոսկերչեանը պատրաստվում էր թէյ խմելու:
Տեսնելով նորեկներին նա ուրախ ժպտով վեր
կացաւ և սիրալիք ողջոյններով ընդունեց նրանց:

— Իվան Ստեփանիչ, Իվան Ստեփանիչ, շատ
ուրախ... Նստեցէ՛ք: Ալեքսանդր, կառավարիր,
որ բարդութեամբ տեղը դնեն:

— Ես կարծում էի, որ դուք Նիժնում կլի-
նիք: — ասաց Իվան Ստեփանիչը:

— Եւ կլինէի էլ, եթէ աջող կերպով մեր
բախտից մէկը չպատահէր և բոլոր ձուկը մի
անդամից չգնէր:

— Հա՛, այդ լաւ է:

Իվան Ստեփանիչը նստեց: Իսկ Ալեքսանդրն
արդէն զբաղվեց իրեղէնները տեղաւորելով: Նրան
օգնում էր և օրիորդը:

Իվան Ստեփանիչ Մայիլեանը մի համակրելի
տղամարդ էր: Նրա փոքրիկ ալեխառն միութեւ
մի առանձին ինտելեգենտութիւն էր պարզւում
նրա մոյզ երեսին: Հասակը բարձր էր: Կանոնա-
ւոր շարժումներով և խօսակցութեան ձևերով
Իվան Ստեփանիչը բոլորովին հեռու էր վաճա-

ռականի սովորական տիպից: Նրա մէջ չէին ե-
րևում վաճառականներին յատուկ եւրոպական
արտաքին փայլի տակ թաղնւած ասիականի
բիրտ և անտաշ վարմունք, Գուցէ նա շտկվել
և կոկվել էր այն ճանապարհորդութիւնների
շնորհիւ, որ մշտապէս անում էր: Մայիլեանը
յայտնի էր իբրեւ մի առանձին կամքի տէր մարդ:
Նա իր անունը և հարստութիւնը ձեռք է բե-
րել դեռ այն ժամանակները, երբ Կովկասում
հիշատակեամբ հարստանում էին կապալների
միջոցով: Նա իրան աստրախանցի չի համարում:
Եւ իսկապէս, նա իր ոսկորները դուրս է բերել
հիւսիսային Կովկասի քաղաքներից:

Նրա աղջկը, 22 տարեկան Եւգինէն, վայել-
ում էր հօր առանձին սէրը: Մանաւոր հօր
և աղջկայ մէջ այդ զգացմունքն աւելի վառ-
վեց, երբ մեռաւ Մայիլեանի կինը: Իվան Ստե-
փանիչը իր կնոջ ամբողջ սէրը վերափոխեց իր
աղջկայ վրա: Նա ոչինչ չէր խնայել իր աղջկայ
համար. տուել էր լաւ կրթութիւն, սովորեց-
րել էր երաժշտութիւն, իր բացակայելու ժա-
մանակ միշտ աղջկանն էլ հետն էր վերցնում:
Սյդակաով Եւգինէն քանի անգամ Մօսկվա է
եղել, տեսել է Պետերբուրգը:

Մայիլեանն իր չաքարային տկարութեան
պատճառով շատ յաճախ էր ճանապարհոր-
դում: Սյժմ նա վերադառնում էր Մօսկվայից,

ուր զնացել էր այդ անգամ պրօֆեսսորների հետ իր տկարութեան մասին խորհրդակցութիւն անելու:

— Ի՞նչ հիանալի է սարքած, — ասաց Մայիլեանը, դիտելով շոգենաւի սարքը: Սովորաբար այդ ընկերութիւնից չգիտեմ ինչու խուսափել եմ: մինչև անգամ ուզում էի մնալ ծարիցիւնում և վաղը դուրս գալ «Կովկաս Մերկուրիայի» ընկերութեան շոգենաւով. եւզինէն էր, որ խորհուրդ չտուեց զիշերը մնալ ծարիցիւնում: Բայց ոչնչով «Մերկուրիայից» պահաս չէ:

— Բոլորովին նոր շոգենաւ է, այս ամառ է բերել տուած Բէլգիայից:

Մայիլեանը սկսեց առանձին հետաքրքրութեամբ համեմատել շոգենաւի զարդարանքը և յարմարութիւնը միւս ընկերութիւնների շոգենաւների հետ և հիւստիստիկաբար եղբակցացութեան, որ այստեղ կան մի քանի յարմարութիւններ, որից զուրկ են «Կովկաս Մերկուրիայի» շոգենաւերը:

Շոգենաւի կիրթ զարդարանքը ապացուցանում էր ընկերութեան հմտութիւնը, որ կարողացել էր միացնել յարմարութիւնը գեղեցիկութեան հետ: Այստեղ գլխավոր դռան վարագոյրներին կից փայլում էին գեղանկար մոմաշորենքով պատած պատերը. իսկ գլխավոր մուտքի առաջ պիանօի գլխին կախված էր յայտնի

բանաստեղծներից մինի իւղանկար պատկերը. տեղ-տեղ դրած մալմարէ բոլորակ սեղանների վրա թափթփած էին լրագիրներ, ակումբներ, պատկերազարդ շաբաթաթերթեր և գրքեր, որոնք պատրաստված էին ընթերցասէր ճանապարհորդների համար: Իսկ ինքնին մէջ տեղում բացված էր մեծ սեղան, որ ծանրաբեռնված էր ծաղկամանների և ձաշվայ սարքերի տակ: Իսկ պատի տակ ձգված էին թաւշայ բազմոցներ: Ահա այդ ընդհանուր սեղանի առաջ Ոսկերչեան-հայրը պատրաստվում էր թէյ խմելու: Սպասուորը բերեց սարքը, թէյանոցը և բաժակները, որոնք փայլում էին իրանց անարատ մաքրութեամբ, և դրեց հիւրերի առաջ:

— Ձեզ համար թէյ ածեմ, — հարցրեց Ոսկերչեան-հայրը Մայիլեանից, երբ վերջինս թողնելով շոգենաւի դիտելը, տեղաւորվեց բազմոցի վրա:

— Այո, կխմեմ, շատ ծարաւ եմ:

Ալեքսանդրն, որ արդէն տեղաւորել էր ամեն ինչ և վերադարձել դահլիճ օր. Եւգենիի հետ, վերցրեց թէյանոցը և սկսեց թէյ ածել:

— Դէ, պատմեցէք, պատմեցէք, Իվան Ստեփանիչ, ի՞նչ կայ Մօսկվայում. ի՞նչպէս էք, ի՞նչ խորհուրդ տուին բժիշկները, — մի շարք հարցերով շրջապատեց Ոսկերչեան-հայրը իր պաշտօնակցին, որպէս զի նրան միջոց չտայ հետաքրքրվելու տօնավաճառի առևտրով:

1001
3833

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Հ.Գ.Ր.Ա. ԿՐԹԱՅԻՆ ԲԻԲԼԻՈՏԵԿ
27/11.1922
ԿԱԿԱՐԱ, ՄԱՍԿՎԱ

նակը կուզէք, ահա՛ Մարկոսեանը յայտնի վա-
ճառական էր, ճանաչում էիք խօ, ունէր երկու
խանութ, — բայց հէնց որ ոտքերը ձգեց, ի՞նչ
էք կարծում, ի՞նչ եղան գործերը, որդին խա-
նութը փակեց և գնաց կամաւոր օֆիցերութիւն
սովորելու, իսկ նրա մօտի գործակատարն այս
օրերս երկրորդ տունն առաւ: Ի՞նչու որդին
չշարունակեց հօր սարքած գործը—հարցնում
եմ ձեզանից...

— Շատ հասկանալի է, — ընդհատեց Եւգինէն,
տեսնելով որ Ոսկերչեան—հայրը պատրաստվում
էր էլի օրինակներ բերել:— Սյդ տեսակ տիպերն
արդիւնք են մեր սխալ դաստիարակութեան:
Քննենք և տեսնենք, թէ ի՞նչ ենք մենք անում
մեր երեխաների համար: Երեխան մեծացաւ թէ
չէ, մենք իսկոյն կամենում ենք նրանից մի
յայտնի մարդ շինել և մէկ-մէկուց յետ չմնա-
լու համար, տալիս ենք դպրոց և անհամբեր
սպասում ենք այնտեղից աւարտելուն, շրջապա-
տում ենք նրան խորթ դաստիարակութիւնով,
մոռանալով բոլորովին ուսման գլխաւոր նպա-
տակը, այլ ամենն անում ենք միայն ցոյցի հա-
մար: Ցուցամոլութիւնը սովորեցնում ենք ման-
կութիւնից: Շոր ենք հազցնում իբրեւ ցոյց,
տեղ ենք հանում մեր երեխաներին, ցոյց տալու
նպատակով և վերջապէս ուսում ենք տալիս
ցոյցի համար: Իրացին իր օրդուն տալիս է

գիմնադիւ, նա էլ պէտք է տայ, որովհետեւ չի
ուզում յետ մնալ իր դրացուց կամ ուզում է
իր օրդու հազին անշուշտ տեսնել պլպլան կո-
ճակներ և այդ ամենն առանց կշռելու ընդու-
նակութեան չափը: Սյդպիսիները զոռով անց-
նում են մինչև երկրորդ կամ երրորդ դասարան
և դուրս վռնդվում՝ ինչպէս անպէտք մի իր:
Սյնուհետև շատ հասկանալի է թերուսի վի-
ճակը: Սյդպիսին իրան համարում է ընտանի-
քից դուրս և սկսում է փայփայել իրան հա-
մար բոլորովին անհասկանալի երեւոյթներ: Ձեր
ասած Մարկոսեանի օրդին ի՞նչ էր: Նա սովո-
րել է ըէալականում և երրորդ դասարան չկա-
րողացաւ անցնել: Մի և նոյն ժամանակ նա բո-
լորովին չի վարժված յարգել ու սիրել իր հօր
գործը. նա մի զանգուած է մեր սխալ հայեացք-
ների: Եւ այդպիսի դաստիարակութիւն ստա-
ցածին կարելի՞ է առաջարկել գործ կամ առե-
տուր, երբ նա ոչ մի գործի չի պատրաստված:
Բանն ուրիշ կլինէր, եթէ նա սովորէր մի ա-
ռեւտրական դպրոցում, պատրաստվէր հօր ա-
ռեւտրի համար, այն ժամանակ կտեսնէիք, որ
նա այլ հայեացք կփայփայէր: Ես այժմ էլ
ասում եմ հայրիկին եղբօրս տայ առեւտրական
դպրոց: Ի՞նչ ուզում էք ասէք, մեր բոլոր չա-
րիքը կըթութեան սխալ սիստեմի մէջ է:

— Ես համաձայն եմ, — ասաց Մայիլեանը, —

բայց ասում եմ զուցէ որդիս կարող է աւարտել ձեմարանը, եթէ ոչ այդ առեւտրական զարոյցը միշտ էլ կարող է մանել, մի տարի ուշ, մի տարի շուտ—մեծ բան չենք կորցնում:

—Սյո, սխալ հայեացք ենք մենք մշակել մեր կրթութեան մասին,—բացականչեց Եւգիւնէն, երբ նկատեց որ իր ասածները տպաւորութիւն են գործում:

—Ես չեմ կարող չհամաձայնել օրիորդ Եւգիւնէի հետ,—ասաց Ալեքսանդրը,—բայց կարծում եմ, որ այդ երեւոյթը ունի աւելի ուրիշ, այդպէս ասած՝ խոր հոգեբանական պատճառ: Մեր մէջ ոչ մի դասակարգ նախատինքի այն պատուանդանի վրա չի կանգնած, ինչ որ վաճառականական աշխարհը: Ցաւօք սրտի պիտի ասենք, որ այդ աշխարհումն են աւելի շուտ ոտնակոխ լինում սրբութիւններ, քաղաքակրթութիւն: Վաճառականն իր շահերից զուրս ոչինչ չի տեսնում: Նա չի հետաքրքրւում ոչ իր շրջապատողներով, ոչ գրականութիւնով, մինչև անգամ այդ ամենը համարում է աւելորդ բան. նրա հասարակական, գրականական աշխարհը փայլում է անշարժութիւնով և անզրթութիւնով: Ահա թէ ինչն է պատճառը, որ մեր նոր սերունդը փախչում է այդ աշխարհից: Նրա համար այստեղի օդը ծանր է, նոյն խեղդող: Փոխեցէք ներկայի բեժիմը, կարգը,

ստեղծեցէք նոր մթնոլորտ, նոր պայմաններ, բարձրացրէք վաճառականի յարգը և դուք կտեսնէք, որ նոր սերունդը ուրախութեամբ ոտ կդնի այդ աշխարհը:

Երբ Ալեքսանդրն այդ ամենը պատմում էր, Եւգիւնէն հազիւ կարողացաւ իրան զսպել և չընդհատել նրան: Նրա կարծիքով Ալեքսանդրը թէև ուրիշ կողմից, բայց և այնպէս պաշտպանեց համանման հայեացքներ:

—Թէ այսպէս, թէ այնպէս,—ասաց նա,—վաճառականութիւնը շատ հեշտ կարելի է արժանաւոր պատուանդանի վրա դնել:

—Եւգիւնէն շատ համակրութեամբ է վերաբերւում մեզ,—ասաց Մայիլեանը:—Որքան անախորժութիւններ տեսնի մեր աշխարհում, նա էլի չի փոխում իր հայեացքները:

—Մի՞թէ պէտք է մի քանի ուղղիչ պակասութիւններից հիասթափվել:

—Ես մինչև անգամ ուզում եմ նրան առաջարկել մեր գրասենեակում պարապել և խնդրել Ալեքսանդրից հաշուապահութեան դասեր տալ:

—Ուրախութեամբ յանձն կառնէի այդ տեսակ պարապմունքը,—ասաց Ալեքսանդրը:

Եւգիւնէն չափազանց ուրախացաւ խօսքի այդ ընթացքի վրա և շնորհակալութիւն յայտնելով՝ բարձրացաւ իր տեղից ու հեռացաւ սեղանի առաջևից:

Մոզենաւը տուեց իր երրորդ սուլոյը և սկսեց շարժվել: Նա թողնում էր Վօլգայի վրայի գրեթէ վերջին առեւտրական կէտը և ուղևորվում էր Աստրախան: Վօլգան Ցարիցինից քիչ անցած՝ ծովում է դէպի հարաւարեւելք: Այստեղ ափերը քանի գնում են ներկայացնում են մի կատարեալ ամայութիւն: Աջ կողմն աւազոտ, կաւիճեայ բլուրներ, ձախում — հարթ տափեր: Այստեղից արդէն մարդ կարծես նկատում է թէ դուրս է եկել Եւրոպայից և իր ոռաջ փոված են Միջին - Ասիայի աւազոտ և բնութիւնից զուրկ վայրերը: Միայն Վօլգան է, որ շունչ ու կեանք է պարգևում այդ ամայացած ափերին:

Ցարիցինից Աստրախան ուղևորվողը իրան արդէն համարում է տանը, չնայելով դեռ մի ամբողջ օր պէտք է գնաց և կարէ 400 վերստ աւել տարածութիւն:

Ահա գետը մի պտոյտ է անում, շոգենաւը ծովում է իր սովորական ուղղութիւնից և ձախ կողմում թողնելով մի անմարդաբնակ կղզի, մտնում է կրկին լայն տարածութեան մէջ:

Կրկին նոյն տեսարանը, նոյն հաւասար-պարզ մակերոյթը, նոյն լեռն ափերը: Տեղ-տեղ միայն իրանց գլուխներն են բարձրացնում աւազի միջից հեռագրական սիւները, փովում են չմշակված դաշտեր. ոչ անտառ, ոչ արո, ոչ մի բնու-

թեան պարզե... Հեռուից միայն երևում է մի ինչ որ զիւղ, որ այդ լայնածաւալ տարածութեան մէջ մի կէտ էր միայն, որի վրա կանդ էր առնում ճամբորդի կարօտած աչքը:

Մոզենաւը գնում է:

Վրա հասաւ երեկոն: Արեգակը սկսեց թեքվել դէպի արեւմուտք՝ իր վերջին ոսկեզօծ շողերով փաղաքշելով Վօլգայի ջրերը: Բայց ահա և այդ տեսարանն էլ չքացաւ: Վրա վաղեցին մոխրագոյն ստուերներ և դիշերային մշուշը սկսեց թանձրանալ: Քամին էլ փչեց աւելի եռանդով: Հորիզոնի վրա պսպղացին աստղերը: Պտտժիրները դուրս թափվեցին: Միայն մեր ծանօթ խմբակը շարունակում էր կահլիճում մնալ: Քիչ յետոյ սրանք էլ ցրվեցին քնելու: Չէր քնել միայն Սլեքսանդրը. նա դուրս եկաւ պտուղզամբը և նստեց: Երկար նա լուռ նայեց ջրին, զիշերային մթութեան մէջ թաղնվող ափերին, ականջ էր դնում շոգենաւի տակից վաղող ջրային կոյտին: Նրա մէջ զարթեցին քաղցր պատկերներ: Նա սկսեց համեմատել ներկայ ըօպէն այն ըօպէներէ հետ, երբ նա պատահում էր Եւզինէին... Մի ականայ հոգոյ դուրս թռաւ նրա սրտից — այնքան այդ միայնակութիւնը ծանր թվաց նրան:

Ի՞նչ է անում նա այժմ: Նա հանգստանում է, վայելում է քուն և մտածում է արդեօք,

որ այստեղ նրան սպասում է մէկը, որպէս զեմիասին բաժանի երեկոյեան այդ զուարճալի ժամերը... Նրա երեւակայութիւնը սլացաւ հայրենի քաղաքը, որտեղ սրանք միջոց էին ունենում պատահելու, վիճաբանելու... Եւ որպիսի վիճաբանութիւններ էին զրանք—երբեմն բաւականին տաք, երբեմն թեթեւ: Օրվայ աշխատանքից յետոյ, երբ փակվում էր գրասենեակը, Ալեքսանդրը գնում էր նրա մօտ... Ահա այդ ժամանակ նրանք նուիրվում էին ընթերցանութեան, մտքերի փոխանակութեան... Նա այսօր զգաց այդ վայելչութիւնը երեք ամիս ընդհատումից յետոյ, բայց շատ կարճատեւ... Եւզինէն չափազանց յոգնած էր, երկաթուղին նրան շատ ջարդել էր, և այդ պատճառով նա շուտով հեռացաւ հանգստանալու:

Բայց շոգենաւը գնում է ու գնում: Մարդկանց անցուղարձը գնալով պակասում էր. արդէն կտրվեցին երկրորդ կարգի մարդկանց աղմուկները և երգերը: Շոգենաւի մի ծայրում մի ինչ որ զոյգ նստած դարեջրի շէ առաջ վերջին կումերն էր կլանում, բայց և այդ զոյգն էլ թմրելու վրա էր:

Վերջապէս, շոգենաւում այլ ևս մարդ չմնաց. ամենքը գնացին քնելու: Կախ ընկաւ Ալեքսանդրի սիրտը իր միայնակութիւնից: Յնկելով նստարանի վրա, նա դարձեալ մի քիչ

դիտեց հեռուն, նուիրվեց իր քաղցր մտածմունքներին—և, վերջապէս վերկենալով տեղից, ուղեորվեց քնելու:

Միւս օրը Ալեքսանդրն անհամբեր ձգտում էր պատահել Եւզինէին, բայց այդ աջողվեց նրան բաւականին ուշ: Օրիորդը վեր կացաւ կէս օրվան մօտ, յետոյ ստիպված եղաւ զբաղվել հօր հետ, որովհետեւ Մայիլեանը իրան լաւ չէր զգում: Արդէն ճրագները շոգենաւում վառել էին, երբ Եւզինէն հօր հետ մտաւ դահլիճ. հայրը խնդրեց մի բան նուազել. օրիորդը բացեց պիանօն և վերցրեց մի քանի թեթեւ ակկորդներ: Շուտով դահլիճում հնչեցին Ղարդանեանի բայեաթու ելեէջները: Ալեքսանդրը մեծ հաճոյքով լսում էր Եւզինէի նուագելը: Վերջացնելով կտորն, Եւզինէն վեր կացաւ դաշնամուրի առաջևից և դուրս եկաւ պատշգամբ: Ալեքսանդրը հետեւեց նրան: Նա արդէն սկսեց իրան աւելի ազատ պահել: Երեւում էր, որ Եւզինէն ևս առանձին բաւականութեամբ էր բաժանում նրա հետ պատահած ժամերը: Նրանց մէջ իսկոյն վերականգնեց փոխադարձ համակրութիւնը և կապվեց խօսք:

Նրանք զբօսնում էին շոգենաւի շուրջը: Օդի մէջ տիրում էր զգալի թարմութիւն: Գետը պատկերացնում էր մի խաղաղ տարածութիւն: —Ես շատ ձանձրացայ ձանապարհից, — աս-

սաց Ալեքսանդրը, — խկապէս ասած՝ վեց օր շա-
րունակ ջուր տեսնել, այդ էլ մի բան չէ: Մանա-
ւանդ որ ամբողջ ճարապարհն եղել եմ մենակ:

— Ձէ՞ որ ձեր հայրը ձեզ հետ է:

— Այո, բայց ես ձանձրացայ մի և նոյն նիւ-
թի վրա խօսելուց:

— Ինչո՞ւ. ես շատ կուզէի լսել սրանց դատո-
ղութիւնը: Դուք ի դուր էք նրանց փորձառու-
թեան անուշադիր վերաբերվում: Սյդ մարդիկ
փորձուած վաճառականներ են. սրանց միայն
կրթութիւնն է պակասում: Տուէ՛ք կրթութիւն,
կտեսնէք թէ նրանք ինչ հրաշքներ կգործեն:
Ես շատ կուզէի, որ սրանց չափ հմտութիւն
ձեռք բերէի այդ ասպարիզում: Եթէ ինձ թոյլ
տրվէր ձեր գրասենեակում պարապել, որքան
ես ուրախ կլինէի: Դուք, ի հարկէ, չէիք զլանալ
պարապել ինձ հետ հաշուեպահութեամբ: Ես
փոքր ի շատ է գիտեմ, ինքնապարագողութեամբ
կարողացել եմ մի քիչ հոտ առնել. բայց ան-
հրաժեշտ է փորձնական պարապմունք:

— Ի հարկէ, ի հարկէ, սկսէք, դժուար չէ:
Բայց իմացէ՛ք, որ ես խիստ եմ պաշտօնի ժա-
մանակ, եթէ մի պակասութիւն տեսնել եմ, երե-
սով կտամ:

— Ինչ ասել կուզէ, մինչև անգամ ես կվի-
րաւորվեմ, եթէ դուք ինձ ուղղակի պակասու-
թիւններս չասէք:

— Ի հարկէ ես կաշխատեմ քիչ նկատողու-
թիւն անել:

— Ինչո՞ւ. այժմեանից բողոքում եմ այդ աե-
սակ պարապմունքի դէմ... արե՛ք այնպէս, ինչ-
պէս թելադրում է գործը: Ասենք, ես ձեր հմտու-
թիւնը չունեմ, բայց և այնպէս կտեսնէք, որ ես
այնքան էլ խամ չեմ: Ես կարող եմ գրքից
դիրք արձակ փոխադրել ամեն մի հաշիւ:

— Բայց իմացէ՛ք, որ այդ ձեռնարկներով ոչինչ
չի աջողվում անել:

— Կտեսնենք:

Եւզինէն մի քիչ վերաւորված զգաց իրան,
երբ տեսաւ, որ Ալեքսանդրը թերահաւատու-
թեամբ է վերաբերվում նրա հմտութեան:

— Դուք տղամարդիկ սովոր չէք յարգել կա-
նանց անկախ աշխատանքը:

— Միայն այդ ոչ ձեզ վերաբերմամբ:

Եւզինէի քնքոյշ երեսը շառագունեց այդ
խօսքերից:

— Միայն ես կառկածում եմ, որ հայրիկը չի
թողնիլ—ասաց նա:

— Բայց չէ որ նա ինքն ասաց:

— Նա ինձ այնքան է սիրում, որ չվիրաւորե-
լու համար այդպիսի խօստումներ յաճախ է
անում. բայց անցնում է մի քանի օր, սկսում
է համոզել, թէ մեր պէս հարուստ մարդկանց
այդ չի վայելիլ, թէ մեզ կմեղադրեն: Դուք գի-

տէք, որքան դժուար է կռուել ծուռ հայեացքների հետ... Իսկ վերաւորել տկար մարդու ես չեմ ուզում: ամեն մի դիմադրութիւն նրա վրա վատ է ազդում... Խօսակցութիւնն ընդհատվեց սուր սուլոյցով, որ լավեց այդ միջոցին. սրան պատասխանեցին նոյն շփոյցով շոգենաւից: Սա նշան էր, որ առաջ է դալիս մի այլ շոգենաւ: Այդ ժամանակ հեռուից լավեցին շոգենաւի անիւների ձայներ և մի պատիկ շոգենաւ հաւասարվելով՝ առաջ ընկաւ և կամաց-կամաց անհետացաւ հորիզոնի ետեւ:

Նրանք նստեցին:

Ալեքսանդրն անփոյթ կերպով յենուելով նստարանի վրա, քթի տակ մթմթեց մի ինչ որ երգ: Իսկ Եւգինէն նայում էր դէպի հեռուն:

Գիշերը հիանալի էր: Վաղաքի դրաւիչ տարածութիւնը գնալով անհետք կորչում էր անվերջ հեռաւորութեան մէջ: Երկու ասիների մէջ եղած տարածութիւնը հսկայական չափ էր ընդունել: որ կողմը նայէիր—ջուր էր, ջուր... Եւ այդ հսկայ խաղաղ գետը կարծես նիրհում էր կամարաձև երկնքի տակ և իր սահուն հանդարդ ալեքներով շոյում էր շրջապատ մեռած բնութիւնը: Պարզ աստղերը այդ անհուն տարածութեան վրա գցում էին վառ հայեացք. միայն լուսնի բացակայութիւնն էր խանգարում պատկերի ամբողջութիւնը. երբեմն-երբեմն ա-

րեւմուտքից հասնում էին մեղմ, անհող քամու հարուածները. այդ ժամանակ գետը կարծես սթափվում էր իր նիրհից. նրա մակերևոյթն աւելի կենդանանում էր. իսկ անոյշ քամին այդ շարժումը գործելուց յետոյ, կորչում էր հեռաւոր տարածութեան մէջ: Մի կատարեալ, թարմ կանաչ խոտերի բոյրով լի զովութիւն և խորհրդաւոր ձայներ ու սրբուց էր բերում այդ մեղմ քամին: Տեղ-տեղ պատահող փոքրիկ ճահճոտ կղզիների վրայից, որոնք ծածկված էին կարճահասակ և ցանցաւ անտառներով, հասնում էին ճպուռների կռինչն ու գորտերի կրուկը: Թէ Ալեքսանդրն և թէ Եւգինէն թողոյին իրանց խօսքը և սկսեցին նայել ու վաշիլել գիշերային անուշութիւնը: Մէկ-մէկ Ալեքսանդրը աչքերը գցում էր Եւգինէի վրա, սրան պատասխանում էր օրիորդի լի սիրալիք հայեացքը: Շոգենաւի էլեքտրական լամպաներից լոյսն ընկնում էր սրանց վրա: Ալեքսանդրն երկար նայում էր Եւգինէի դրաւիչ և ներքին մի կատարեալ բաւականութիւն արտայայտող աչքերին, նրա թափված մազերին... Այդ ամենն այնքան դուր եկաւ Ալեքսանդրին, որ նրա սիրտը սկսեց թնդալ և մի ինչ որ դուրեկան զգացմունք սկսեց շոյել նրա ջղերը:

Իսկ գիշերն շարունակ գրաւում էր մարդու սիրտը իր ոգեւորիչ բոյրով և կախարդիչ գոյ-

ներով: Ահա դարձեալ հեռում երեւցաւ մի
շողեւաւ. նրա վրայի լամպաները դեռ հեռուից
պազդացին և մի ազօտ լոյս գցեցին ջրի վրա:
Գիշերը շարունակ շոյում էր մարդու տրամա-
դրութիւնը: Բայց յանկարծ կուտակվեցան ամ-
պեր և ծանրացան հորիզոնի վրա, բայց ոչ մի
վտանգ չսպառնալով, անցան գնացին դէպի ա-
րեւելք... Անդորրութիւնը քանի զնաց կատա-
րեալ դարձաւ. միայն գորտերն էին, որ շարու-
նակում էին կռկռալ: Տափարակ փեղերը բոլոր-
ովին անհետացել էին աչքից: Մեր երիտասարդ-
ները կարծես կամենում էին աւելի կուշտ կեր-
պով յագեցնալ այդ անուշ երեկոյից և հանգիստ
վայելիլ նրա մթիթարական անսահմանութեան
մէջ: Նրանք երկուսն էլ նայում էին հեռուն,
որը մի ակամայ ուժով հրաւիրում էր մարդու
ուշադրութիւնը դէպի իր զիրկը, դէպի իր ծոցը...
Նրանք երկար մնացին այդ գրութեան մէջ
և չհեռացրին իրանց աչքը մարդը երեկոյից,
իրանց առաջևից վազող մանր-մունր կղզիներ
ից, հանգիստ ու խաղաղ գետից: Եւ նրանց
թուում էր, որ այդ տարածութիւնը զարթեց-
նում է նրանց մէջ մի ինչ որ անձանօթ զգաց-
մունք, մի զգացմունք, որ զրգուում է մարդու
երիտասարդական քաղցր ցնորքները, սրտի ա-
ռաջին անձանօթ զրգիւրը և զարթեցնում է
առաջին ամօթխած յարաբերութիւնները...

Քանից է և անմոռանալի մարդու երիտա-
սարդութիւնը: Ամեն մի թեթեւ առիթ մարդու
երակների մէջ զարթեցնում է մի անմոռանալի
զրգիւ: Սիրաւ, կարծես, դուրս է ուղւում թռչել
ուրախ ու քաղցր յիշողութիւններից, անմոռա-
նալի տպաւորութիւններից: Գլխով խառնել
Մի այդպիսի տպաւորութեան տակ էին Ա-
լեքսանդրն ու Եւգինէն: Զգում էին...
Բայց ահա հեռում լսվեց մի աղմուկ:
Ալեքսանդրը շարժում գործեց և դարձրեց
երեսը դէպի այն կողմը, որտեղից հասնում էր
աղմուկը: Եւգինէն նոյնպէս վեր կացաւ և ուղ-
ղելով իր դերիան, նայեց դէպի հեռուն:
— Սրդէն հասանք, — բացականչեց նա:
Իսկ շողեւաւի վրա իրարանցումը գնալով
սաստկանում էր: Մի երկար տարածութիւն
վառ հազարաւոր ծրագներով՝ զծաղրվեց նը-
րանց առաջ: Անթիւ նաւերը տարածվում էին
գետի վրա: Ափում կանգնած շողեւաւներից ար-
դէն հասնում էին ձայներ. իսկ այնտեղ, ամպա-
մած հեռաւորութիւնից, զծաղրվում էին տների
անհաւասարը կտուրները, որոնք իրանց ցրտա-
ծութեամբ երևում էին ինչպէս մօխրագոյն կէ-
տեր, մոյգ-մոյգ ցիցեր: Սրանց վրա կենդրոնանում
էր մայր եկեղեցու սպիտակ ու բարձր զանգակա-
տունը, որ մի կառարեալ իշխողի տեսքով կար-
ծես, հովանաւորում էր շուրջը նիրհող աները:

Իսկ զրանց առաջ մի անսահման ջրային տարածութիւն՝ ծանրաբեռնված էր հազարաւոր նաւերով: Մի թեթեւ տատակումով սահնեց ջրի վրայից քամին: Այս ու այն կողմից մէկ-մէկու արձադանք տուին սուրոցները: Ճոճուացին շոգնաւի կապերը և արձակվելով վերեւից՝ մի ուժղին հարուածով բնկան տախտակամածի վրա... Շուրջ կտուրների ու կայմերի վրայից բարձրացան ագռաւները և մի անախորժ կռուցով արտայայտեցին իրանց բողոքը իրանց հանդըստութիւնը խանդարողների հասցէին... Շոգնաւը կանգնեց. իսկ գետը մի խուլ աղմուկ բարձրացնելով՝ բարկացած հարուածեց քարուքանդ ափերին... Ամեն կողմը, ուր աչքդ զցէիր, կհանդիպէիր ձրագների խաղերին, նաւերի տատանման... Ափի վրա, քաղաքի կողմից, վրա էր կոխում մթութիւնը և իր թեւերը տարածում շոգնաւի վրա: Շոգնաւից լսվում էին նաւափարի և բանւորների ձայները, լաստակների քաշելը և պատաժիրների իրարանցման ծանր և խուլ աղմուկը, որ դուրս թռչելով շոգնաւից, դիմաւորում էր ափում տիրող լռութեան, մի լռութեան, որ իր միապաղաղ և սրտամաշ միակերպութեամբ մի անգամից հիասթափեցնում էր մարդու և վանում ծանապարհին ստացած ամեն ուրախ տպաւորութիւն...

Բ.

Պատաժիրների առաջ փռվեց լայնածաւալ Աստրախանը իր խառնիճաղանձ աներով և անշարժ նեղ փողոցներով: Այն ուղիղ փողոցը, որ գնում է շոգնաւների նաւահանգիստներից սկսած՝ համարվում է ոչ գլխաւոր, բայց աղմկալից: Մանաւանդ նա առանձին աչքի բնկնող կենդանութիւն էր ստացել այդ րօպէին՝ շոգնաւի դալու պատճառով: Չնայելով երկկոյեան ժամանակին, այստեղ թաղաւրում էր նոյն աղմուկը, ինչ որ ցերեկը:

Ոսկերչեանը և Մայիլեանը բնակվում էին քաղաքի երկրորդական փողոցներից միում և մինչև տուն հասնելը, հարկաւոր էր կտրել առնուազն երեք վերստ տարածութիւն:

Ամբողջ ծանապարհը ներկայացնում էր մի հսկայ՝ երկաթի ստամոքսով, որ կարողանում է մարսել իր մէջ առւտրական բազմատեսակ ձիւղեր: Եւ իսկապէս, երկար տարածութեան վրա փռված քարէ տները պատկերացնում էին իրանց շուրջը մի մշտական առւտրի եռում: Ամբողջ ծանապարհը, որով սլանում էին մեր ծանապարհորդների կառքերը, ընդգրկում էր իր ծոցում շարանաձև խանութներ: Իսկ բոլոր

շուրջը իշխում էր մի այնպիսի խլացուցիչ աղ-
մուկ և կենդանութիւն, որ Ոսկերչեան - Հայրը,
որքան էլ սովոր լինէր այդ ձայներին, այնու-
ամենայնիւ շատ ձանձրացաւ: Կառքը շարունակ
չէր գնում, այլ ստիպւած էր լինում հանդար-
տեցնել զնացքը կամ նոյն իսկ յետ նահանջել
որպէս զի չկնթարկէր ընդհարման: Երկու ըն-
տանիքի կառքերն էլ ընթանում էին մէկ-մէկու
ետեւից: Ահա նրանց առաջը կտրեց մի շարան
կառքերի ընթացքը, որ հպարտ շարժումով
շտապում էին հակառակ ուղղութեամբ: Ոս-
կերչեանը մինչև անգամ նեղացաւ: Նա, ինչպէս
և բոլոր վաճառականները, շտապում էր, թէեւ
տանը մի առանձին դորձ չուներ: Զգալի կենդա-
նութիւնը, որ կարող էր շատ շատերի վրա մի
ցանկալի տպաւորութիւն թողնել, Ոսկերչեան-
հօր վրա գործեց տաղտկալի տպաւորութիւն:
Նա իրան յոգնած զգաց: Գրեթէ նոյն տպաւորութեան տակ էր և
Մայիլեանը:

Միայն Ալեքսանդրն և Եւգինէն մէկ-մէկուց
անտեղեակ զգում էին իրանց սրտում կենդանի
բերկրանք...
Ալեքսանդրը կարծես ուրախացել էր և աշ-
խոյժ սրտով նայում էր իր հայրենի քաղա-
քին: Գուցէ այդ նրանից էր, որ նրա սրտում
դեռ կենդանի էին այն տպաւորութիւնները, որ

նա ստացել էր շոգենաւում Եւգինէի ներկայու-
թիւնից: Գուցէ և ճանապարհի անզործութիւնը
և հայրենի քաղաքի հետ կապւած զանազան
տպաւորութիւններն էին պատճառ, որ Ալեք-
սանդրը առանձին բաւականութեամբ ձգտում
էր իր հայրենի վայրերը՝ դէպի այդ մշտական
աղմուկը, որ քանի զնում սասականում էր ու
եռում:

Տեսարանը շարունակ չէր փոխվում և մինչև
Ոսկերչեանի տունը պատահում էր մարդկանց
թունդ հոսանք: Ամբողջ շարժումը ներկայաց-
նում էր լարված ու սարքած մեքենայ, որ կար-
ծես բանի էր դրած՝ որոշված նպատակով պը-
տոյաներ ու շարժումներ անելու համար:
Ընդհանուր առմամբ, ճշմարիտ է, քաղաքն
իր արտաքին տեսքով, անմաքուր փողոցներով
և խեղդող փոշիով մասամբ մի անախորժ զիծ
մտցնում էր Ալեքսանդրի սաացած տպաւորու-
թիւնների մէջ, բայց դա մի աննշան խաղ էր
համարվում, որ և կրկին անհետանում էր կառ-
քի անընդհատ հեռանալով դէպի քաղաքի
սիրտը:

Ահա նրա կառքը բարձրացաւ կամուրջի վրա,
որի տակ հոսող վախտ գետակը ամբողջապէս
ծածկված էր զանազան նաւերով, որոնք բեռ-
նաւորված էին զանազան տեսակ չորացած ձրի-
ներով: Այդ կամուրջի վրա Ալեքսանդրի կառքը

ուղղակի կանգնեց և ճանապարհ տուեց մի
 երկձի լծած կառքի, որի կառապանը ոչ դբի
 վրա ուշ չդարձնելով՝ ուղղակի քշում էր ձիե-
 րին: Այնքսանդրը աչք գցեց ղէպի այդ գետակը:
 Նաւերի վրա կենդանութիւնն արդէն դադարել
 էր. բանւորներն օրվայ վստակից յետոյ պառ-
 կել էին հանդստանալու: Ոչ կամրջի վրայի
 դղրդոցը, ոչ կից փողոցների աղմուկը, ոչ գե-
 տակի թեթեւ տատանումը չէին խանդարում
 այդ աշխատաւորների յոգնավաստակ քունը:
 Ամեն ինչ այստեղ հանդիստ էր, միայն մի նա-
 ւակ ուժգին հարուածներով ձեղքելով գետակի
 մակերոյթը թեթեւ թիերով, և խուսափելով
 բարժանիւրից, գնում էր ղէպի գետակի բերանը —
 մայր գետը՝ Վօլգան, որ այստեղից գանվում էր
 մի քանի սաժեն հեռաւորութեան վրա:
 Այնքսանդրի սիրտն այդ պատկերի առաջ
 ձնշվեց: Նա մտաբերեց, որ այստեղ են կազմում
 դիւղերից եկած այն նաւակները, որոնցով դիւղա-
 ցիք բերելով կաթ և մածոն և օրվայ ընթաց-
 քում ծախելով իրանց բերքը, դիշերվայ այդ
 ժամանակ ուղեւորվում են ղէպի իրանց դիւղը,
 որ կրկին բերեն շաբաթվայ մէջ հաւաքածը
 ու տնտեսածը: Եւ այդ մարդիկ մի քանի մա-
 նեթների համար վստահանում էին դիշերով
 ընկնել այդպիսի երկիւղալի ճանապարհ: Նա
 մինչև անգամ զարմացաւ այդ մարդկանց վստա-

հուժեան վրա: Ահա թէ ի՞նչերի է մղում մար-
 դուս հացի խնդիրը: Ի՞նչպէս անեն խեղճերը,
 երբ այս է նրանց միակ տպրուստի ճանապարհը:
 Բայց ո՞վ էր հետաքրքրվում այդ խեղճ մարդ-
 կանցով այդ ծով քաղաքում: Նրանք, ինչպէս
 մի շիւղ ծովում, գնում են գնում, գեր անում
 է հոսանքը, ուր շարտում է քամին: Բայց
 ահա կառքը սլացրեց Այնքսանդրին և
 րօպէի տպաւորութիւնը դեռ քրկար շարունա-
 կում էր նրա մտատանջութեան առարկայ դառ-
 նալ: Մնացաւ աւելի քան կէս ժամ. երբ մեր ծա-
 նօթ խմբակը հասաւ, վերջապէս, տուն: Ծոյս
 9.

Աստորխանը փոված լինելով Վօլգա գետի
 բերանում, ուղղակի Եւրոպական Ռուսաստա-
 նի սահմանում, տիպիկական ներկայացուցիչ է
 կէս-ասիական քաղաքի: Նա շատ հին է: Սկզբ-
 բից նա գրաւել է ղէպի իր դիրքը ամեն ազդի
 ներկայացուցիչներին, որոնք հեշտ հարստանա-
 լու տենչով բռնված՝ դիմել են այստեղ: Այստեղ
 կարելի է պատահել և՛ հայի, և՛ ռուսի, և՛
 թուրքի, պարսկի, հրէայի, լեհացու, գերմանա-
 ցու, իսկ մի ժամանակ եղել են և հնդկացիք:

Քաղաքը, զվառուրապէս, շնչում է ձուլուի:
Իսիապէս ասած՝ Ռուսաստանում Աստրախանը
դարձել է ձկնորսութեան կենտրոն, որ և մինչև
այժմ էլ առևտրի այդ ձիւղը կազմում է
նրա զարկերակը: Այդ հանգամանքի շնորհիւ մի
եռուն կեանք է այստեղ կազմակերպվել, գրեթէ
այնպէս, ինչպէս մայրաքաղաքներում: Այդ բա-
նով շատերը պարծենում են: Այստեղ գոյու-
թիւն ունեն մի քանի ձկնորսական ֆիրմաներ,
որոնք միլիոնների գործ են տեսնում: Վաճա-
ռականների մեծ մասը կրում է ասիական վա-
ճառականի անշարժ բնակությունը: Վերին
աստիճանի դանդաղ կոտ, անշարժ, վախեցող
րիսկից, տգէտ, սնապարծ: Ինչ ասել կուզէ, այդ
բոլոր երևոյթները խոր կնիք են դրել քաղա-
քացիների վրա:

Հայերը բուն են դրել Աստրախանում շատ
հին ժամանակներից: Ճիշտ տեղեկութիւններ
սրանց գաղթականութեան մասին պակասում
են: Յայտնի է միայն, որ Անիի աւերումից յե-
տոյ—1239 թ. Հայերը թողեցին Անին և ու-
ղեորվեցան գէպի հիւսիս, Արիւմ, Լեհաստան,
մի մասն էլ Աստրախան:

1554 թ. Շամախու հայ կառավարիչները
պատգամաւորներ են ուղարկել Ռուսաստան և
խնդրելիս են եղել հին առևտրական յարաբերու-
թիւնների շարունակելու մասին Աստրախանում:

Ռուսաց պատմագիր Կարամզինն ասում է,
«Թուրքերը տիրելով հայաստանին 1262 թ.
շատ հայեր գաղթեցին այժմեան Աստրախանի
և Ազովի նահանգները:» Ուրիշ տեղ նոյն
պատմագիրն զրում է. «Մամայը կամենալով
վրէժխնդիր լինել ռուսաց կնեազին՝ Դիմիտ-
րիին, ժողովեց զօրք թուրքերից, չերքէզներից,
Հայերից»...:

Բայց այսքանը ձիւտ է համարվում, որ Պիա-
րոս Մեծի օրերով Հայերն աւելի շատ գաղթած
լինեն, որովհետև այդ կայսրը կամենալով Աստ-
րախանում ծաղկեցնել վաճառականութիւնը,
հրաւիրեց Հայեր՝ տալով սրանց զանազան ար-
տօնութիւններ, որոնց Հայերը վայելում էին
մինչև անցեալ դարի 80-ական թուականները:

Որքան էլ Հայի անունը դուրս եկած լինի
վաճառականութեան ասպարիզում, Աստրախա-
նում գոնէ այդ կեանքը հեռու չի գնացել:

Այսքանն ուղիղ է, որ վաճառականի տիպը
կազմում է Աստրախանի հիմնաքարը: Ամեն մի
հասարակական գործի ընթացք կախված է սրա-
նից: Ներկայումս Աստրախանի Հայերը, շատ
քիչ բացառութեամբ, մանր վաճառականներ են,
որոնք արդէն տեղի են տալիս նոր ֆորմացիայի
ներկայացուցիչներին: Մարդիկ ընկնում են աս-
պարիզից և շատերն էլ իրանց գոյութիւնը
հաղիւ քաշ տալիս: Այդպիսիները միշտ մեղա-

դրում են հանգամանքը, ժամանակը՝ բոլորովին
զլխի չընկնելով, որ մի և նոյն պայմանների մէջ
իրանց քթի տակ կան և աջողականներ:

Այդ վաճառականների կարգին էր պատկա-
նում և Ոսկերչեանը: Այն շրջանը, որի մէջ
մեծացել է նա, եղիլ է վաճառական աղաների
մի յայտնի շառաւիղ:

Հօր մահից յետոյ Ոսկերչեանը մնաց գրեթէ
առանց կօպէկի, որովհետեւ նրա հայրը վերջին
տարիները արդէն աղքատացիլ էր: Բայց այդ
հանգամանքը նրան չվշտացրեց. նա յոյս էր տա-
ծում, որ կարող է հարստանալ: Դեռ պատանի
հասակում Ոսկերչեանն աւելորդ համարելով
ուսումը, յանձն առաւ իր վրա առնել վաճա-
ռականի անունը և մտաւ մի խանութ ծառա-
յելու: Խանութի տէրը մի անհոգ մարդ էր և
գործի գլուխ զրեւ էր Ոսկերչեանին: Հանգա-
մանքները շատ նպաստաւոր էին Ոսկերչեանի
նպատակների համար: Կարճ ժամանակում նա
իր մէջքն այնպէս պնդացրեց, որ կարիք զգաց
իր վաղուցվայ փայփայած միտքը գլուխ բերելու:
Նա բացեց բախկալի խանութ և դարձաւ բախ-
կալի:

Պէտք էր տեսնել այդ ժամանակ Ոսկերչեա-
նին, որ իմանալ թէ ինչ նշանակութիւն ու-
նեցաւ նրա համար ինքնագլուխ խանութպանու-
թիւնը: Նրա երեսի վրայից անպակաս էր ուրախ

ժպիտը: Ճակատագիրը կարծես դրան ստեղծել
էր միմիայն վաճառականութեան համար: Սկսե-
ցին ասել-խօսել, թէ ինչպէս Ոսկերչեանը կարճ
ժամանակում կարողացաւ անկախ դիրք ստեղ-
ծել: Այդ ժամանակներին է վերաբերում և
նրա ամուսնութիւնը, որ մի շահաւետ միջոց
եղաւ նրա առևտրական միտումների համար:
Կինը բերեց նրա քսակի օգտին 3000 ռուբլի,
որպիսի գումարը Ոսկերչեանը ամբողջովին զցեց
իր գործի մէջ: Պատահելիս իր նախկին ծանօթ-
ներին, նա աշխատում էր պահել իրան աղա-
յական դիրքի մէջ: Բարեւելիս միշտ Աստու-
բարին էր ասում, խուսափելով «բարի լուսից»:
Նա այդ անում էր այն մտքով, որ ապացուցի,
թէ ինքը չէ առաջին բարեւողը: Այդ ժամանակ-
ները նրա կեանքի փայլուն շրջանն էր: Նրա
գործը ծաղկում էր և առաջ գնում հսկայա-
կան քայլերով: Բայց և այնպէս նա բաւական
չէր մնում իր աջողութիւնից և տանը մենակ
նստած ժամանակ, առանձին բաւականութեամբ
ու լրջութեամբ մտքում թուում էր հարուստ
վաճառականներին և բաժանում էր նրանց կար-
գերի՝ համաձայն սրանց ունեւորութեան: Այդ-
պիսի զբաղմունքների ժամանակ նրա միտքը
կանգ էր առնում այս ինչ կամ այն ինչ վա-
ճառականի անցած ծանապարհին, քննում էր
պայմանները թէ ինչ միջոցով կարողացել է սա

կամ նա հարստութեան այս ինչ դիրքի վրա կանգնել: Եւ երբեմն ժամերով անցուդարձ անելով իր առանձնասենեակում, քրքրում էր խնդիրներն այդ ուղղութեամբ և զալիս էր այն եզրակացութեան, որ համապատասխան պատուաւոր դիրք ստեղծել հասարակութեան մէջ կարելի էր միմիայն հարստութիւնով: Այդ նպատակով նրա աչքերը սկսեցին ման գալ ուրիշ գործի վրա: Մի քանի ձկնորսական ֆիրմաները նրա աչքից, ինչ ասել կուղէ, չէին կարող խուսափել: Լաւ դիտելով և հետաքրքրվելով այդ խնդրով, նա եկաւ այն եզրակացութեան, որ սա է միակ օրինաւոր առևտուրը, որ մարդուն մի անգամից ոտքի է կանգնեցնում: Եւ խօսապէս, չէ՞ որ մի գիշերում, մի օրում ահագին միլիոններ են դուրս բերում գետից: Եւ ո՞վ էր այս ինչ ֆիրմայի տէրը ձկան առևտրից առաջ, ի՞նչ ունէր այս ինչ աղան, երբ դեռ չէր կպած այս օրհնած գործին:

Եւ նա մտքում սկսեց թուել միլիոնատէր ֆիրմաներին և նրանց հետ համեմատեց իրան — ու մի գաճաճ նկատեց իրան այդ հսկաների առաջ: Նա այդ առիթով ընկաւ խոր մտածմունքների մէջ: Ոսկերչեանը համեմատեց իր ընդունակութիւնները և տեսաւ, որ եթէ սա մի ջնջին միջոց ունենայ, կարող է դիւրութեամբ գլուխ բերել այդպիսի մի գործ: Նա այնպէս

վառվեց այդ ցանկութեամբ, որ վճռեց անպատճառ գլուխ բերել մի ձկնորսական ընկերութիւն: Ոսկերչեանը հաւատացած էր, որ ինչ չի կարելի անել միակ միջոցով, կարելի է գլուխ բերել ընկերութիւն կազմելով: Մարդուս կեանքում լինում են շրջաններ, երբ բախտի բերմամբ ամեն մի ցանկութիւն հեշտ է կատարվում: Ոսկերչեանն երբեք չէր կարող երեւկայել, թէ այնպէս շուտ գլուխ կգայ իր փայփայած ընկերութիւնը: Նա գտաւ մարդիկ, որոնք ուրախութեամբ յանձն առան մասնակցել նրա հետ այդ ընկերութիւնում: Նա դիմեց իր ազգական Բրուկեանին, իսկ այդ վերջինս հրաւիրեց Դոդօշեանին, Բրուկեանի մի, աղջկայ հետ ամուսնացած էր Դոդօշեանը, իսկ միւսի՝ Մայիլեանը — և ահա այդ հանգամանքի շնորհիւ այդ մարդիկ մէկ-մէկու հետ կապվեցան և ղեկը յանձնեցին Ոսկերչեանին:

Պէտք է ասած՝ Ոսկերչեանը մինչ այդ ժամանակ արդէն բաւական հմտացել էր ձկան գործին: Բախկալի խանութը պահելով՝ մի և նոյն ժամանակ նա կողմնակի կերպով ձուկ էր գրնում, չորացնում էր և ծախում: Այդ միջոցով ի հարկէ, նա կարողացաւ ի մօտոյ ծանօթանալ ձկան գործին, այնպէս որ, երբ գլուխ եկաւ ընկերութիւնը, միւս ընկերների մէջ սա համարվում էր աւելի հեղինակաւոր անդամ:

Այդպիսով ընկերութեան գլխաւոր գրասենեակը հինգերորդ տարին է, որ գործում է քաղաքի յայտնի փողոցներից մինում:

7.

Տօնավաճառից վերադառնալուց երկու օր յետոյ Ոսկերչեան - հայրը մի ինչ որ պատուէրներ էր տալիս իր որդուն, որը խորասուզված լինելով իր հաշուեպահական մատեանների մէջ՝ նստած էր դրասեղանի առաջ: Ալեքսանդրը խորին դժգոհութեամբ ցոյց էր տալիս իր հնազանդութիւնը և գրի էր անցնում հօր պատուէրները:

— Անշուշտ պէտք է այդ հաշիւն աւարտել մինչև նրանց գալը:

Ոսկերչեանն ակնարկում էր ընկերութեան միւս անդամներին:

— Ես խոստացել եմ այսօրվան պատրաստել:

— Կէս ժամից արդէն պատրաստ կլինի:

— Այնպէս ես գրել ինչպէս որ ասացի:

Ալեքսանդրը գլխի ակամայ և դժգոհ շարժումով միայն դրական պատասխան տուաւ:

Այդ միջոց ներս մտաւ Իօղօշեանը՝ ընկերութեան չորս անդամներից մէկը: Տեսնելով Ոսկերչեանին, նա անհամբեր և արագ քայլերով

մօտեցաւ նրան, սեղմեց նրա ձեռքը, յետոյ այս ու այն կողմը դիտելով, հարցրեց.

— Դեռ չե՞ն եկել: Հա, այս րօպէիս ես պատահեցի բօրսայում Ստօլին Ֆիրմայի գլխաւոր գործակատարին: Նա ձուկ է ուզում, միայն թէ էժան գնով չպէտք տալ, որովհետեւ այս րօպէ լսեցի, որ Յարկիցիւում ձուկը գնով է: Սուդակը 2 լուբլի 10 կօպէկ պուրն է: Սուդակ ունենք, թէ չէ: Երէկվայ պարտիան ուղարկած է:

— Զէ:

— Պահելով արա, պահելով արա, շտապել հարկաւոր չէ:

Իօղօշեանը բաւականանալով այդ տեղեկութիւններով, հանեց մէկ հատ պապիրոս և սկսեց ծխել:

Իօղօշեանը բուն Աստրախանցի էր և բաւականին հարուստ, ինքն աստրախանցուն յատուկ միամիտ, բայց իրան համարող մեծ ընդունակութիւնների տէր և իր հարստանալը վերադրում էր ոչ թէ հանգամանքին և երանելի անցեալին, այլ իր արտակարգ ընդունակութեան: Իօղօշեանը ներկայացուցիչ էր այն տիպերի, որոնք հարստացել են հէնց այն շնորհիւ, որ ապրել են երանելի անցեալում: Իսկապէս ասած՝ Աստրախնում հարուստների մեծամասնութիւնը պատկանում էր հին սերունդին: Մօտաւորապէս 30 տարի առաջ հարստանալը

չափադանց դիւրին և սովորական երեւոյթ էր համարուում: Իօդօշեանը պարտական էր այդ անցեալին: Նա մանկութիւնից սիրեց վաճառականութիւնը: Դեռ անցեալ դարի յիսնական թուականներին նրա մտքում յղացաւ թողնել ծառայութիւնը և կաշել սեփական գործի: Նրա հայրը պարագում էր նաւաւարութեամբ: Այն ժամանակները Վօլգայի վրա երեւցին առաջին շոգենաւները, բայց սրանք այնպիսի նորութիւններ էին տեղական կեանքում, որ սրան կից մի կարճ ժամանակ շարունակվում էր հասարակ նաւաւարութիւնը, որով և պարագում էին շատ հայեր: Իօդօշեանի հայրը եղաւ գրեթէ վերջին նաւաւարը:

Նաւաւարութիւնն այդ տարիները համարվում էր արդիւնաւոր պարագմունքներից մինը: Պուդերով ապրանքները փոխարէնում էին տեղից - տեղ, Նիժնի տօնավաճառից Ստորախան և այստեղից Կասպից ծովով աւելի հեռու Բաքու և այլն:

Իօդօշեանի հայրը որդուն այդ պաշտօնին չծառայեցրեց. նա տեսնում էր, որ այս գործը շնորհիւ շոգիի և նորանոր զիւտերի՝ ընկնելու վրա է և հային յատուկ եռանդով թուլացաւ այդ գործից:

Նա չփորձեց նոր ձանապարհի վրա գործադրել իր ընդունակութիւնները, վախեցաւ գեր-

մանացիների ու շվեդացիների մրցումից և լաւ համարեց փախուստ տալ այդ անհաւասար կրօնից: Հայի խելքն իր ամբողջ ուժով փորձեց գործադրել աւելի էական ձիւղի վրա: Եւ այդ առաւելութիւնը նա համարեց վաճառականի խանութը, ուր և տուեց որդուն ծառայելու:

Ինն երկար տարիներ ծառայեց Իօդօշեանը, որից յետոյ իրան այնպէս զգաց, որ յոյս դրեց իր սեփական միջոցներով դուրս գալ ասպարէզ: Նա այդ ժամանակ ունէր մի չնչին գումար, բայց մի տարվայ առևտուրը նրան այնքան միջոց տուեց, որ նա կարիք զգաց դիմել տօնավաճառ: Նրա զնացած տարին նոր տիրել էր Սեւաստապօլի խաղաղութիւնը: Առևտրական աշխարհում մեծ շարժում էր նկատվում և նա կամաց-կամաց հարստացաւ: Վերջին տարիները միայն նա թողել էր առևտուրը և ոչնչով չէր պարագում: Միայն սրանից հինգ տարի առաջ նա նորից վառվեց շահասիրական տենչով և մտաւ այդ ընկերութեան մեջ:

— Սրանք այսօր ի՞նչ ուշացան, — վեր կենալով տեղից, մանգալով ասաց Իօդօշեանը:

— Բան ունի՞ք, — հարցրեց Ոսկերչեանը դժգոհութեամբ:

Ոսկերչեանը չէր սիրում Իօդօշեանին՝ նրան չափից դուրս դադարի մարդ համարելով:

— Զէ, այնպէս եմ հարցնում:

Այդ միջոց գրասենեակ մտաւ Մայիլեանը, իսկ նրա ետեւից հեալով և անբալով սկսեց քաշէքաշ տալ իր ռաները ընկերութեան պատուաւոր անդամ՝ Բբուկեանը:

Մակար Իվանիչ Բբուկեանը 65 տարեկան մի չափազանց զեր մարդ էր: Բնութիւնն առանց խնայելու պարգեւել էր նրան մի այնպիսի զերութիւն, որ շատ-շատերի ծիծաղն էր զրգռում: Մի թեթեւ գաղափար տուած լինելու համար նրա կազմուածքի մասին, բաւական է ասել, որ նա կշռում էր ինն ու կէս պուդ: Այդ գերութիւնից նա չէր վշտանում, մինչև անգամ ցանկութիւն էր յայտնում կէս պուդ էլ ծանրանալ որպէս զի ուղիղ 10 պուդ լրանար:

Միայն նա սիրում էր շատ խօսել: Հէնց այդ էր պատճառը, որ նա մտնելուն պէս սկսեց խօսել: — Ու՛Ֆ, ու՛Ֆ, ախր ըսկի մեր բանն է առեւտրի մէջ գլուխ կոխելը. մարդու զգեւէք էլի: Այդ բոլորը սրա ցեցութիւնն էր, — հանաքով մատնանիշ արաւ նա Ոսկերչեանին: — Այ այդպէս ամեն օր չարչարվում եմ, հանգիստ չեն տալիս մարդու. առաւօտը՝ էն գլխան, դեռ հինգը չի փած վեր եմ կացել և մինչև հիմա ոտի վրա եմ... Գանձսն է հիմա — տասնըմփնը կա՛յ... Հա, դէ հաշուիր, եղբայր. ես էլ խօ ջահիլ չեմ. այս տարի Զրօրհնեքին վախճուուն ու հինգս թամամաւ: Մինչև հիմի տասը մարդու հետ

եմ խօսել: Դուրս եմ գալիս երես լուանալու, տղան եկաւ թէ ձիանքը դարի չունեն, մինչև սրան փող տուի, ճանապարհ զցեցի, շոր լուանողը եկաւ. սրանից մինչև նորը ընդունեցի, կեղտոտը տուի, եկան յայտնեցին թէ ձուկ են բերել: Ուղարկեցի այստեղ, չե՞ն եկել:

— Դեռ մարդ չե եկել, — ասաց Ոսկերչեանը:

— Երեւի ուշ ես եկել:

— Հինգ ժամիցն է, որ այստեղ եմ: Դուցէ, կրերեն:

— Հա, այդ այդպէս. յետոյ ի՞նչ կայ: Դու ի՞նչպէս ես, — դարձաւ նա Մայիլեանին, — դու էլ նոր ես գալիս. էն կողմից օրտեղից էիր գալիս...

— Բանկից: Փողերս Մօսկվայում իստակ ծախսեցի. հիմա պէտք է մայեային կաշենք:

— Հա, Մօսկվան էնպէս տեղ է, որ գնացիր, էնա քիսայիդ բերանը բացիր, փող մի խնայիր: Յետոյ օգուտ տեսա՛ր:

— Թ՛հ... Այդ պրօֆեսսորներն էլ բան չեն հասկանում, այնպիսի ծիծաղելի խորհուրդներ են տալիս, որ առանց իրանց էլ հասկանում ենք:

— Ճանաչում եմ, ճանաչում, — ընդհատեց Բբուկեանը, — 20 տարի առաջ ես էլ դրանց խորհրդին դիմել եմ, ինչ ասեմ, աւելի լաւ է, որ խելքդ ինչ կտրում է, էն էլ անես: Մի տարի ասացին, թէ ոչ մի ցաւ չկայ, միւս տարի տուե-

յին ջրեր խմելու, բայց երեւակայիր աւելի չաղացայ: Զահլիլութիւն էր էլի, ուզում էի մի քիչ լղարեմ: Այդ Զահլիլ ժամանակվայ արարքը մարդ մի-մի օր միտքն է բերում, ինչ ասեմ, շատ զարմանում եմ, խելք է էլի — բայց ինչի են ասել Զահլիլ... Մարդիկ հազարներ են ծախսում, որ չաղանան, իսկ ես իմ Աստուածանից տուած պարգևից ուզում էի թեթեւանալ... Յետոյ, խօսքդ ասա, Մօսկվայում անձրենները ի՞նչպէս էին...

— Էլ մի ասիր, օրամեջ թափում էր: Էնա թափում էր հա:

— Հէնց սրա համար էլ էդ Մօսկվան աչքիցս ընկած է: Էնա որ անձրեւի ճոնդը բացվում է, կապվելու ճար չկայ: Շաբաթներով արեւի երես չես տեսիր: Չես հաւատիր, — դարձաւ նա. Բօդօշեանին, — չես իմանում ինչ շոր հագնես, մէջ աշխարհի մնում ես: Տանդ նստած տեսնում ես հիւսնայի եղանակ է՝ էնի գօրա էլ դուրս ես գալիս. մին էլ տեսար ամպեց. էնա որ ամպից, իսկոյն թափում է հա՝ կնիկարմաղի արտասուքի նման:

— Հա, հա, էդպէս ինձ պատահեց մի տարի Նիժնում, — յայտնեց իր հեղինակաւոր կարծիքը Բօդօշեանը, — էնա թքամ ու դուրս եկամ: Մեր տեղը չէ. ախո՞ս չէ մեր քաղաքը:

— Նիժնան էլ պակաս չէ անձրեւի կողմից. էս

տարի ի՞նչպէս էր, — դարձաւ Մակար Իվանիչը Ոսկերչեանին:

Ոսկերչեանը, որ դեռ զբաղված էր որդու հետ հաշիւներով, դժգոհութեամբ գլուխը բարձրացրեց և կամեցաւ խօսել, բայց սրան ընդհատեց Բրուկեանը:

— Թո՛ղ ի սէր Աստուծոյ, էդ հաշիւները յետոյ կանես: Պատմիր, տեսնեմք, ի՞նչ կար, ի՞նչ պէս էր առւտուրը, մանուֆակտուրան ինչպէս ծախվեց. հաւատա՛ նիսսեա... Ձէ՛, մօսկվացիների մէջքը կոտրվեց այն օրից, երբ Լօձը դուրս բարձրացրեց: Ուր գնում ես, Լօձի ապրանքն է: Իսկ Պարսկաստանի ապրանքով ի՞նչ պէս էին առւտուր անում: Էս տարի բրինձը լաւ գնով է հէնց իմանաս: Ասա զարիւրները մէջքնիրը լաւ պնդացրին: Աղբեր, էս ապրանքը ես հաւանում եմ՝ աշխատաւոր, սեմզաւոր ապրանք է. ո՛չ փշանալ ունի, ո՛չ հոտել, ո՛չ էլ սեանալ մեր ձուկի նման...

— Հիմի էդ ապրանքումն էլ եղ չի միացել, — յայտնեց իր հեղինակաւոր կարծիքը Բօդօշեանը, — ես էս զարիւրների մօտ գնում եմ, տեսնում եմ. փուղին հրեք կօպէկ աշխատանքով տարզա են ծախում: սա էլ առւտուր է:

— Աղբեր, բէս էս քարի տները ինչպէս են շինում: Տեսնում ես, դալիս են մի ինչ որ ջար ու ջհանդամի տակից, մի երկու տարի կօմիս-

սխալով են պարապում, յետոյ իրանց գործն են բացում: Ձէ, ինչ ուզում ես ասա, աշխատաւոր ապրանք է:

Զարմանալի է մարդկանց հակումը—տեսնել ուրիշի շէղը, իսկ չնկատել իր աչքի գերանը: Դոգոշեանը, որ ինքը հարստացել էր զանազան անարդար միջոցներով, այդ մոռանալով, այժմ քննադատում էր օտարական հայերի հարստանալու մօտիվները և գլխովին վերադրում էր անարդարութեան:

—Իստակ ճանապարհով հիմի փող չեն աշխատիլ, — տաքանում էր նա, — նրանց բանը մենք անել չենք կարող: Ապրանք են վերցնում, բուբլին 20 կօպէկ են տալիս, հազար մի օլիններ են հանում... Դու կանե՞ս, եղբայր...

—Հա՞... մոնչաց Բբուկեանը:

—Նրանք հինգ հոգի մի նումրայում են ապրում, տասը մարդ մի սերտուկով է եօլա գրնում, —շարունակում էր Դոգոշեանը տաքանալ: Բբուկեանը, տեսնելով որ Դոգոշեանը շատ է զբաղվում օտարականներով, ձանձրացաւ և խօսքը փոխեց: Նա երբէք չէր կարողանում մի խնդրի վերաբերմամբ մի քիչ երկար խօսել. նրա ուղեղն այդ բանից յոգնում էր, այդ պատճառով նա շուտ-շուտ թռիչքներ էր անում մի հարցից դէպի միւսը, այնպէս, ինչպէս թիթեռնիկը մի ծաղկից դէպի միւսը:

—Յետոյ ի՞նչ կայ Նիժնում, —հարցրեց նա կրկին դիմելով Ոսկերչեանին, որն այդ միջոց խորասուզվելով հաշուեմատեանների մէջ՝ մի ինչ որ բացատրութիւն էր տալիս Մայիլեանին:

—Սյս բօպէիս, —բարձրացրեց գլուխը Ոսկերչեանը, —այս բօպէիս վերջացնում ենք:

—Լաւ, լաւ, վերջացրէք, որ գործ ունիք, իսկ ես մի կզնամ բանի: Ձե՞ս դալիս, —դարձաւ նա Դոգոշեանին, բարձրանալով տեղից:

—Գնանք, դնանք. ես էլ պէտք է տեսնեմ Աբխոզովեանին. զարմանալի բան է, փողերս չեմ կարողանում սաղացնել էլի:

Այդպէս խօսելով երկու ընկեր դուրս եկան գրասենեակից:

—Դուք, խնդրեմ, վաղվան պատրաստէք հաշիւները, —խօսեց Մայիլեանը, սրանց գնալուց յետոյ, —հարկաւոր է այդ վաճառած ձուկի հաշիւը յստակել:

Տալով այդ պատուէրները՝ Մայիլեանը դուրս եկաւ գրասենեակից:

Մի քիչ անցած ներս մտան երկու մուժիկ. սրանք տեսնելով Ոսկերչեանին՝ գլուխ տուեցին և անխօս կանգնեցին:

—Հէ՛, ի՞նչ է, ձուկ էք բերե՞լ:

—Հրամե՛լ էք... գլուխ տուին մուժիկները:

—Շատ լաւ, շատ լաւ, նստեցէ՛ք:

—Ոչինչ, մենք կկանգնենք:

— Սյդ բոլորը լաւ է, — գործնական եղանակ
ընդունելով նկատեց Ոսկերչեանը, — բայց ապ-
րանքը գին չունի, իմանում էք:
Միամիտ մուժիկները, որ հետաքրքրված էին
միմիայն իրանց ապրանքով, բոլորովին տեղե-
կութիւն չունինալով բօրնայի տրամադրու-
թիւնից, հալած իւղի տեղ ընդունեցին Ոսկեր-
չեանի ասածները:

Զինորսական աշխարհում կար մի սովորու-
թիւն, որ բանւորները ծառայելով մի տեղում,
մի տիրոջ մօտ, թէև պարտաւորվում էին բո-
լոր բռնած ձուկը հասցնել այն տիրոջը և սրա
համար կանխիկ վարձ էին ստանում, բայց և
ծախում էին ծածուկ կերպով կողմնակի և
այդ փողերն իրանց սեփականացնում: Թէև վա-
տագայի տիրոջ կողմից լինում է խիստ հսկո-
ղութիւն, բայց և այնպէս պատահում էն, և
այդ ոչ սակաւ անգամ, ծածուկ փախցնել ապ-
րանքը և ծախել ուրիշ ֆիրմայի:

Ահա թէ ինչ գողնովի ձուկ էին բերել Ոս-
կերչեանի մօտ:

Ինչ ասել կուղէ, Ոսկերչեանը աշխատում էր
գնել էփան գնով: Սյդ մտքով նա յայտարա-
րեց, որ ապրանքը գին չունի, որպէս զի էփան
կարողանայ գնել:

— Ի՞նչ ձուկ էք բերել, — հարցրեց նա:

— Սուգակ:

— Շատ է:

— 50 պուգ:

— Շատ լաւ: Գինը 80 կօպէկ է, իմանում էք:

— Շատ էփան է, — նկատեցին դժգոհութեամբ
մուժիկները ծոծորակները քորելով, — գոնէ մի
բուբով վերցրէք:

— Ոչ, ոչ, աւել չեմ տալ, այդ ձեզ եմ տա-
լիս, որովհետեւ մշտական ինձ մօտ էք բերում:

Մուժիկները մի քիչ մտքերի փոխանակու-
թիւն անելուց յետոյ՝ համաձայնվեցին, ծախե-
ցին ձուկը և դուրս եկան զրասնեակից:

— Կրգրես 1 բուբլի 50 կօպէկով պուպը, —
դարձաւ նա որդուն բանւորների գնալուց յետոյ:

Սյսօր միայն այդ աննշան դէպքն էր. բայց
պատահում էր, և շատ յաճախ, այդ ճանա-
պարհով բաւականին մեծ քանակութեամբ ձու-
կը ձեռք բերել: Խեղճ գիւղացիներին ձուկն առ-
նելուց խաբում էին շատ տեսակ, խաբում էին
գնում, հաշուում, կշեռքում, բայց, չնայելով
այդ հանգամանքին, այդպիսի բերողների թիւը
գնալով աւելանում էր: Որովհետեւ Ոսկերչեանը
զրաւում էր սրանց և նրանով, որ բերած՝ բե-
րածը գնում էր և հաշիւն իսկոյն յատակում:

Դնելով այդպիսի ապրանք, ընկերութեան մի-
նին երկու հաշիւ էր տալիս: Ոչինչ նրան չէր
վրդովվում. ընդհակառակն այդպիսի դէպքերում
մի ժպիտ էր փայլում միայն նրա երեսի վրա:

Այդպէս էր այստեղ ամենայն օր սկսվում
կենսաբեր և այդպէս շարունակվում: Չանաղանու-
թիւնը միայն նկատվում էր դոյնների մէջ: Ա-
մենքը վերաբերվում էին այդ երեւոյթներին սո-
վորական աչքով: Միայն Ալեքսանդրն էր, որ
չէր կարողանում հաշտվել այդ աշխարհի այդ
սովորական կողմերի հետ:

Նրան չէր դուր պալես սրանց շատ օյինները:
Մանաւանդ հաշտվել չէր կարողանում դրանց
մէջ առաջին տեղ բռնող կեղծիքի ու սուտի
հետ: Կօպէկի համար այդ մարդիկ աշխատում
էին սրբեր, ցած բերել, եղբօրը խաբել և, որ ցա-
ւալին է, մօտաւորը խորհուրդների դոհ աւելի
հեշտ էր դառնում, բարեկամական միամտու-
թեան զոհ էր լինում:

Մաքուր, անխարդախ առեւտրի դէմ միշտ
առանձին եռանդով վիճում էր Հայր - Ոսկեր-
չեանը: Երբէք նա չէր կամենում հաշտվել այն
մտքի հետ, թէ կարելի էր առեւտուր անել
առանց կեղծելու: Նա միշտ ասում էր, որ մին-
չեւ չխաբես, երբէք չես կարող մէջքդ պնդաց-
նել մինչև մի սար չքանդվի, մի հոր չի լքցվել
և կենսքի մէջ նա աշխատում էր չհեռանալ
այդ սկզբունքից: Ալեքսանդրը տեսնում էր, որ
բանաւորների հետ պայմանը կռելու ժամանակ,
աշխատում են խմբագրել այնպիսի կէտեր, որ
ոտով և գլխով փաթաթվում էր գիւղացին

սրանց ցանցերի մէջ: Հէնց անցեալ որսի ժա-
մանակ նա նկատեց, որ բանաւորներին տալիս
էին ստորագրութիւն և այդ նպատակով կազ-
մում էին պայմանագիր, բայց չէին դնում ստո-
րագրութիւնը: Թէև սա իրանց գրասենեակի
գործ չէր, բայց զէպքը տեղի ունեցել էր: Մի
կողմից գիւղացու անտաշ ազդեցութիւնը, միւս
կողմից վաճառականների ծայրայեղ լուրսութիւ-
նը չափազանց վերաւորում էին Ալեքսանդրին:

Եւ այդպէս վարվում էր ոչ միայն Հայր,
այլ և ռուսը, հրէան և հէնց ամեն մի մարդ,
ով որ ծո էր դնում այդ աշխարհը: Մի և նոյն
մարդիկ զարմանալի կրօնասէր էին: Նրանցից
ամեն մէկը ամեն կիրակի պարտք էր համարում
գնալ եկեղեցի, նուիրատուութիւններ էր անում
այնպիսի հաստատութիւնների, որտեղից խոշոր
տառերով շնորհակալութիւններ էին տպում,
աշխատում էին ծառայել այնպիսի հիմնարկու-
թիւններում, որտեղ կարելի էր ստանալ մե-
ղալներ և խոստովում էին այնպիսի տեղերից,
որտեղ իրանց գրպանի օգտին չէր սպասվում
ոչ մի կօպէկ:

Ընթերցանութեամբ սրանք չէին հետաքրքր-
վում և եթէ ստանում էին տեղական թերթը,
այն էլ այն նպատակով, որ տեսնեն թէ որտեղ
ոստիկանութիւնը սանիտարական — առողջա-
պահական օրէնքները խախտելու համար տու-

դանել է, մի հանգամանք, որ շատ էր տեղի ունենում այդ ասպարիզում: Մի խօսքով ամեն քայլը նպատակի, շահափրական ձգտում, անձնական փառք, պատիւ — ահա թէ ի՛նչ էր այդ աշխարհի նպատակը, դաւանանքը: Ընդհանուր ձրգտումներ դրանց անմատչելի էին:

Ընկերութեան մէջ ամենից շատ համակրութիւն էր վայելում Ոսկերչեանը, նրա մէջ նկատվում էր առեւի եռանդ և նրան պատուում էին, իբրեւ այդ ընկերութեան հեղինակ: Եւ իսկապէս, սա ամենից շատ դործողն էր. ամենից շուտ դալիս էր զրասնեանի, ամենից ուշ զընում էր: Նա էր ապրանք ընդունողը, վաճառողը: Միւս ընկերներից եռանդուն կաշէլ դիտէր Մայիլեանը, բայց սա էլ մեծ մասը քաղաքից բացակայում էր:

Ընդհանուր աղայութիւն վայելում էր Բրբուկեանը: Սրա առաջ ամենքը պատկառում էին, որ այդպիսի հարուստ մարդ չի զլացել այդ հասակում ընկերութեան մէջ մտնել: Բացատրում էին նրանով, որ նա կամեցել է փողը բանի զցել և սրանով մի քանի մարդու հաց տալ: այլ ոչ թէ ուրիշների նման փողի տոկոսով ապրել: Ոչ ոք չէր բացատրում հոգեբանական այն տեսակէտից, որ Բրբուկեանը մօտ կէս դար պարապելով վաճառականութեամբ, այն աստիճան խրված էր այդ աշխարհի տիղմի

մէջ, որ պարպալ լինելը առաջ էր բերում նրա հոգեկան աշխարհում տաղտկութիւն, նոյն իսկ տկարութիւն:

Ամենից շատ տապակվողը Դոյզեանն էր, բայց միշտ անօգուտ: Նա շատ խօսում էր, շատ զրգովում, բայց ձեռքից ոչինչ չէր գտրիս: Նա շատ վախում էր, որ գործի դրած իր գումարը չքսվի: Նա վառված շահասիրական տենչով՝ մտաւ այդ ընկերութեան մէջ և ամեն ամիս հետաքրքրվում էր հաշուարարական գրքերով և աշխատում էր ստուգել. թէ ինչ վնաս կամ արդիւնք ունի ընկերութիւնը:

Ահա թէ ինչ էր ներկայացնում Ալեքսանդր Ոսկերչեանի առաջ նրա պաշտօնատեղին:

Ե.

Յուսահատված, յոգնած, օրվայ անախորժ տպաւորութիւններից, Ալեքսանդրը վերադառնում էր տուն հոգեկան անտանելի տպաւորութեան տակ: Օրվայ ընդհարումները, վէճերը, ցնցում էին նրա ուղեղը և նրա գլխում դեղերում էին առւտրական աշխարհի բոլոր բացառիկ, տխուր կողմերը: Նա մտաւ այդ ընկերութեան մէջ այն յուսով, որ կամաց-կամաց կաջողվի նրան համոզել այդ մարդկանց մաքուր առւտրի առաւելութիւնը. իսկ այժմ կարծես

Համոզվում էր այն մտքի հետ, որ ինքը կատարելապէս անցոր է մի բան անելու. զգում էր իրան թոյլ այդ հսկայական ծուռ հայեացքների առաջ, իսկ թէ ուր և դէպի որպիսի քայքայում էր տանում զործի այդ ուղղութիւնը, — այդ միայն Ալեքսանդրն էր կարողանում զգալ ու հասկանալ այդ զգոց դժուար շարժումը։

Ամեն մի քայլ ամեն մի զործ գցվում էր այնպիսի հիմքերի վրա, որ եթէ տեղի ունենար մի թեթեւ անաջողութիւն, քայքայումն անխուսափելի էր։

Բայց ի՞նչ դեր էր խաղում ժամանակը, կարողանում էր արդեօք հասկացնել այդ վաճառականներին իրանց յետաձգողութիւնը։ Ի՞նչ կարող էր անել ժամանակի ողին և պահանջը, երբ դեռ այդ հասկանալու համար պէտք էր սկսել այբբենական ճշմարտութիւնները տարրացնել այդ մարդկանց մէջ։ Ի՞նչ կարող է անել կեանքի նոր պահանջը, երբ այդ մարդիկ չեն ուզում հասկանալ նրան, չնայելով որ այդ հասկանալու պատճառով չարաչար տուժում են։ Քանի-քանի վաճառականներ փակել են իրանց խանութները. քանի-քանի ձկնորսական վատազաններ ահագին փնտռներ են պատճառել իրանց տէրերին նրա համար միայն, որ սրանք մի քայլ առաջ տանել զործերը նոր ուղղութեամբ չեն կամեցել։

Եւ ո՞վ է մտածում մի նոր հոսանք ստեղծել այս աշխարհում։ Ի՞նչ համապատասխան կրթութիւն է տրվում սրանց. ո՞վ է աշխատում սանձահարել շահասիրական ձգտումները. ի՞նչ է անվում այդ ուղղութեամբ։ Եւ ի՞նչ կարելի է անել երբ ամեն քայլում մեծ և ուժեղ վաճառականը ձգտում էր ճնշել փոքրին, իսկ փոքրը չգիտէր միանալ իր նմանի հետ — և այդպիսով առևտուրը տեղական վաճառականների ձեռքից ընկնում էր ու քայքայվում։ Իսկ ի՞նչ էին անում մեծ ֆիրմաները։ Նրանք իրանց զրպանները լցնելու համար աստիճանաբար առաջ էին բերում արհեստական թանձրութիւն և ձուլի նուազութիւն։ Ձուլի պակասութիւնն, արհեստական ոչնչացումը մի սովորական երեւոյթ էր համարվում։ Դեռ անցեալ որսին ֆիրմաներից մէկը միլիոններով ձուլ էր թաղել փչացրել՝ որպէս զի այդ միջոցով հնար չտայ այդ ձուլին ուրիշի ջրերն անցնելու։ Այդ արել էր հետեւեալ կերպով. վատազան ձուլ էր բռնել անհամեմատ աւել, որքան կարող էր նա հաւաքել, և փոխանակ գետը յետ բաց թողնելով՝ ձուլի ահագին քանակութիւնը թաղել էր և այդպիսով «ձկային դամբարաններ» էր առաջ բերել։

Եւ ի՞նչ է մնում անել այդ տեսակ բարբարոս արարքի դէմ, այդ տեսակ դժոխային վարմունքի

դէմ: Ակամայից մարդու մէջ առաջ են գալիս
յուսահատութիւն և հաւատի կորուստ:

Ծանր և յոռի մաքր:

Տօնավաճառից վերադառնալուց յետոյ այդ
կամայական ոգու իշխանութիւնը կարծես սաստ-
կացաւ, գործերն այնպիսի ընթացք ընդունե-
ցին, որ ընկերութեան կարգադրութեամբ վճռ-
վեց Ալեքսանդրին ուղարկել վատագա: Այդ
առիթը տուել էր այն հանգամանքը, որ Ալեք-
սանդրի երկու եղբայրը, որոնք մերձաւոր հսկող-
ներ էին վատագայում, ընդհարվել էին բանւոր-
ների հետ և վերջիններս դադարեցրել էին որ-
սալը: Այստեղից առիթ ծագեց տեղն ու տեղը
ուսումնասիրել անբաւականութիւնները: Ալեք-
սանդրը կատարեց իր վրա դրած պարտա-
կանութիւնը և բանից երեսաց, որ ամեն ինչ ծա-
ղել է վատագայում տիրող անշնորհք կարգե-
րից, որոնց մի անգամից Ալեքսանդրն առաջար-
կում էր վերացնել:

Երկար վիճաբանութեան տեղիք տուին Ա-
լեքսանդրի առաջարկած նորութիւնները, բայց
ընկերութիւնը ստիպված եղաւ ընդունել և ահա
այժմ Ալեքսանդրն այդ առիթով շուտ-շուտ
գնում է վատագան, շաբաթներով մնում է
այնտեղ և շնորհիւ խելացի միջամտութեան,
կարճ ժամանակում գործերն ընդունում են սո-
վորական ընթացք:

Գործերի այդ շարժումը կարծես մի քիչ փա-
րատեց Ալեքսանդրի տխրութիւնը և նա իրան
դիւմ էր մի քիչ մխիթարված: Մանաւանդ
նա ուրախ է այսօր, որովհետեւ ընկերութեան
անդամները, բացի իր հօրից, խօսք են տուել գալ
վատագա և գլուխ քաշել գործերին և նոր
կառուցած շէնքերին: Մանաւանդ նրա ներքին
աշխարհում այդ փոփոխութիւնն առաջ էր
բերել և այն, որ այս անգամ հիւր է գալիս
վատագա և օրիորդ Եւգինէն:

Որովհետեւ Ոսկերչեանի տունը վատագա գնա-
ցող շոգնաւին աւելի մօտ էր, այդ պատճա-
ռով նշանակված էր այդտեղ ժողովվել:

Հայր-Ոսկերչեանն առաւօտը շուտով արգէն
գնացել էր դրասենեակ, իսկ Ալեքսանդրը մնա-
ցել էր տանը և կարգադրութիւններ էր տալիս
իր երրորդ եղբորը՝ Սիմօնին:

— Այս րօպէ կ'ընաս, կ'ընդունես մեր գնած
տախտակները, կ'ընես բարձա ու իսկոյն
ձանադարհ կ'ընենք վատագա: Այնտեղ սպա-
սում են տախտակներին: Գէորգին էլ կ'ասես,
որ մի քիչ ընդունաբանք մաքրել տայ ու պատ-
րաստի, որովհետեւ այսօր դալու են ընկերու-
թեան անդամները և օրիորդ Եւգինէն: Կրկնում
եմ դարձիւր, բանւորների հետ մեղմ վարվէք,
առանձին կարգադրութիւններ մի արէք: Այս
անգամ թեթեւ պրծանք, բայց միշտ այդպէս

չի կարող լինել: Ս.յ, N վատագայութ, գիտես
 ի՞նչ արին բանւորները, բոլոր վատագան հրդե-
 հեցին: Չի կարելի շատ կոշտ վարվել, նրանք
 էլ մարդիկ են...

Սիմոն, որ նոյնպէս մի նիհար երիտասարդ էր,
 պուլսը ցած գցած լսում էր եղբոր պատուէրները,
 որոնք նրան շատ էլ չէին դուր գալիս, բայց նա
 այլ կերպ վարվել չէր կարող, որովհետեւ Ալեք-
 սանդրը նշանակված էր սրանց վրա աւագ: Բայց
 և այնպէս օգտվելով արիւնակցական յարաբե-
 րութիւնից, նա վստահացած արդարացնել էրան:

— Ինչ էլ որ նրանք ասեն, դու պիտի պաշտ-
 պանես մեզ, — ասաց նա, — թէ՛ ես և թէ՛ Գէորգը
 այնքան ոսկոր ենք կոտրում ընկերութեան հա-
 մար, էլի անբաւական են:

— Նու, դու էլի քո երգն սկսեցիր: Հիմա ինչ
 եղել է, եղել է, քեզ ասում եմ, իմացիր: Սյո
 տախտակները պէտք է բանեցնել սեղանատան
 կտուրի համար. մարդ ենք, ի՞թէ այսօր չեկայ,
 ասա Գէորգին, կարգադրութիւն անի, կտուրը
 ծածկել տայ:

Ալեքսանդրի և երկու եղբոր հետ ունեցած
 յարաբերութիւնները մոտրմական չէին, իսկ
 այդ հանգամանքը լարում էր նրա ջղերը, թու-
 լացնում եռանդը:

Ճանապարհ գցելով եղբորը, նա սկսեց զբաղ-
 վել գնալու պատրաստութիւնով:

Ահա եկան և ընկերութեան անդամները:
 Սենտակի մեջ իսկոյն տիրեց մի ջրալի կեն-
 դանութիւն:

— Կարծիւմ ուշացանք, — ասաց Մայիլեանը,
 — բայց մեղաւորը մեր Սերգէյ Խրիստափօրիչ
 Դօդօշեանն է, մի ժամ է, որ սպասում եմ նրան:

— Ես չեմ մեղաւորը. ես էլ սպասում էի
 Մակար Իվանիչին:

— Բայց եթէ իմանայիք, թէ ինչ օյին էր
 եկել զուլաս, չէիք մեղադրիլ — ասաց Բրաւ-
 եանը: — Սյս զիշեր տունս գող էր մտել: Դու
 ասա, թէ ինչպէս էր վստահացել, ես որ այդ-
 պէս հսկում եմ դռներին. երեւի, անիծածը ա-
 ռաջի իրիկունից էր մտել: Ամա ես էլ ի՞նչ օյին
 բերի նրա գլուխը, կերած հացին փոշմանած
 կլինի: Երեւակայեցէք, անիծածը մտել էր խո-
 հանոց, ռանգս որ չտեսաւ՝ սկսեց փախչել: Ասա՝
 ուր ես գնում: Սատուած էնքան շշկլացրել էր,
 որ մտաւ ախոռ...

— Յետոյ ի՞նչ արիք, բռնեցի՞ք, — քաղաքավա-
 րութիւնից զրդված հարցրեց Ալեքսանդրը...

— Տե՛ս հալա...

— Ճանապարհին, ճանապարհին կպատմես,
 օրհնած, կուշանանք, — ասաց Դօդօշեանը:

— Չէ, չենք ուշանայ: Բանիսն է դժ...

— Մի ժամ աւել չի մնացիլ, — ասաց Մայիլե-
 եանը:

—Հա՛. կհասնենք: Էնա՛, տղան էս դողին բըռ-
նեց—Թուրք էր, ջահիլ տղայ, շատ-շատ 20
տարեկան, չէ 25, բայց կերած-խմած տղայ էր:
Էնա՛. ախմախ տղաս բռնել է, ուղղում է տանի
չաստ: Ասացի, աղբեր, չաստը սրան ի՛նչ պէտք է
անի, մի երկու օր պիտի պահի, յետոյ բաց թող-
նի.—բռնեցի եախայից, մի լաւ ոտ դրի՛ քո-
թուկի նման զլորվեց: Յետոյ վրան նստեցի՝ դէ՛,
զօրս դու պատուիրեցեր—քուֆտայի միսն այն-
պէս չէիք ջարդի—քիչ մնաց աղեքները փո-
րից թափվէին:

Ամենքն սկսեցին ծիծաղել: Դժար չէր պատ-
կերացնել, թէ Բբուկեանի ինն ու կէս պուղա-
նոց կազմուածքն ի՛նչ պիտի արած լինէր գողին:

—Է՛, խօսքը չի կշտացնիլ. ժաժ էկէք, կու-
շանանք:

—Աղա՛, ինչ ես շտապում: Ես զարմանում
եմ քո վրադ, ինն ամիս ի՛նչպէս ես համբերել:

Ալեքսանդրը և Եւզինէն այդ խօսքերի վրայ
աչքերը ցած գցեցին և սկսեցին աւանջ չդնել:

—Ես կարծում եմ, որ գնալու ժամանակ է,
—ասաց Ալեքսանդրը:

Արդէն կէս օրվան մօտ էր, երբ խումբը կառք
նստելով՝ ուղեորվեց դէպի շողենաւ: Փոքրից
յետոյ նա մօտեցաւ զետափին և Ալեքսանդրը
շտապ ցած դալով կառքից՝ վերցրեց Եւզինէի
ձեռքը և բարձրացրեց նրան շողենաւ:

Ուղեղ սրանց դիմաց փռվում էր նոյն Վօլ-
գան:

Կէս ժամից յետոյ շողենաւը թողնելով քա-
ղաքի ամերը՝ սլացաւ դէպի ցած, դէպի ծովի
կողմը:

Օրն էլ կարծես ժպտում էր. աշնան ջերմա-
յնող արեւը և թիթե քամին շոյում էին սրանց
ինքնասիրութիւնը:

Այդ ճանապարհի վրա էին գտնվում Վօլ-
գայի վրայի յայտնի կապալաջները: Տին ժա-
մանակներն այդ ճանապարհն այն կենդանու-
թիւնը չէր ներկայացնում, ինչ որ այժմ: Այս-
տեղ բնակութիւն էին հաստատել Ռուսաս-
տանի խորքից գաղթած գիւղացիներ. կային և
տեղական զաւակներ, որոնք բացառապէս ի-
րանց ուժը ծառայեցնում էին քաղաքի հա-
րուստ ֆիրմաներին: Զկնորսութեան շնորհիւ
այդ ճահճոտ ամերում գոյացել էին վատադա-
ներ, զիւղեր և զիւղաքաղաքներ, որտեղ ծախ-
սւրվում էին միլլիօններ, շնչում էր հաղարաւոր
բանւորների կեանք:

Այստեղ էր գտնվում և ընկերութեան վա-
տազան, ուր այժմ դիմում էր մեր ծանօթ
խումբը:

Շողենաւը սլանում էր: Անոյշ քամին և
ջրային ահագին մակերևոյթը աշխոյժ և եռանդ
էին պարզեւում Ալեքսանդրին:

—Սյս ի՞նչ աւազաններ են — հարցրեց Եւզինէն Սլէքսանդրին:

—Նօրէլինն է, — պատասխանեց Սլէքսանդրը: — Մի քանի տարի առաջ այսանդ ոչինչ չկար, իսկ այժմ մի ահագին կօլօնիա է՝ խանութով, ակումբով, զրադարանով և դպրոցով:

— Ի՞նչով է պարապում:

— Նաւթն է: Բազուից բերում են նաւթը ահագին քանակութեամբ և այդ աւազաններում պահում են. իսկ այստեղից մատակարարում են քաղաքը: Սյո, օտարները մեր մէջ բան չկեն. . . Սյդքան տարի ոչ մի աստրախանցու խելքից այդպիսի խելօք բան չդուրս եկաւ. իսկ մի շվեդացի հազարաւոր վերստերից դալով կարողացաւ այդպիսի հարստութիւն ձեռք բերել:

Նրանց առաջ փովեցին լայներախ, սպիտակ գոյնով ներկած աւազանները: Եւզինէն մի ինքնաբաւական կերպով դիտում էր այդ աւազանները:

— Սյո, հսկայական քայլ է:

— Է՛հ, նրանց բանն ուրիշ է, — նկատեց միամտաբար Դօդօշեանը:

— Ինչո՞ւ պէտք է շվեդացին կարողանայ, իսկ մեր աստրախանցին ծանօթ լինելով տեղական պայմաններին՝ չկարողանայ, — հարցրեց Եւզինէն:

— Նրանց բանն ուրիշ է, — կարճ կապեց Դօ-

դօշեանը, բօլորովին հրաժարելով բացաարելուց՝ թէ ի՛նչու է այդպէս:

— Նօրէլի բախտը բանեց այն ժամանակ, — փսփսաց Բրուկեանը, — երբ ուրիշը չկար և նա այդպիսով մարդ դարձաւ:

Նրանք մօտեցան շոգենաւների մի քարաւանի:

— Սյդ ի՞նչ է, — հարցրեց Եւզինէն:

— Արեւեան ընկերութեան քարաւանն է, — բացատրեց Սլէքսանդրը:

Նեւում տատանվում էին մի քանի տասնեակ նաւեր, բարժանէր: Նաւերից մէկի վրա բանւորները մօզուած էին դարձաւոր, իսկ նաւի միւս կողմից երկու բանւոր քթոցը լիքը կեղծ տոտութիւններով բերին ու շուռ տուին դեմը:

Մի խուլ ձայն տարածվեց և ամեն ինչ անհետացաւ ջրի տակ. մակերևոյթի վրա միայն մնաց նաւի բաղադրութիւնը, որ լուծվելով՝ զուրաւոր շերտի ձևով հոսեց ալիքների վրայով:

— Սյս ի՞նչ կեղտոտութիւն է, մի՞թէ թոյլ է տրվում գետն ածել այդպիսի կեղտոտութիւններ, — վրդովվում էր Եւզինէն:

— Ի՛նչ անես:

— Գետը կտանի, կտանի, — խօսեց Բրուկեանը, — գետը այս չէ որ, ինչ ուզում ես, կտանի. էս վօլգայի ջանք սաղ լինի. . .

— Բայց մի՞թէ այդ նաւթը փաստ չէ հասցնում ձկներին, — հարցրեց Եւզինէն:

— Դուք էլ բժիշկներն խօսքն էք կրկնում: Ի՞նչ փնաս: Բժիշկներն իրանց օդախ համար են այդպիսի օյններ մոզոնում,— խօսեց Գոգոշեանը,— հաւատացէք, որ ոչ մի փնաս չկայ. ձուկը դալուց դալիս է, ոչ քո նաւթիցդ է վախում, ոչ կեղտից: Դուք զարմանում էք. եթէ տեսնէք աչքով, չէք զարմանալ: Պատահում է ահադին տարածութեան վրա այնպէս խոր ու խիտ է դալիս, որ կարծէք կղզի լինի: Սյդպիսի մի քանակութեան նաւթն ի՞նչ անի:

— Սենք, նորերս փորձ են արել և ապացուցել են, որ այդ նաւթը փնաս չի տալիս ձուկին, — ասաց Սլէքսանդրը, — բայց ես կառկածում եմ:

— Ես էլ չեմ հաւատում, — ասաց Մայիլեանը:

Սյդպէս խօսելով՝ նրանք չնկատեցին ինչպէս շողենաւր մի պառլոտ գործեց և հեռուից երեւցաւ խրճիթների մի կոյտ:

Իսկ ընկերութեան վատազան էր:

2.

Գալով վատազա, խումբն սկսեց ման գալ և դիտել շինութիւնները: Բոլոր բանւորները ժողովված սպասում էին հիւրերին: Ամեն

մէկը զգում էր իրան անհանդիստ: Սլէքսանդրի երկրորդ եղբայրն առաջ դալով՝ ողջունեց խմբին, իսկ ամբողջ գործի գլուխ անցաւ արդէն Սլէքսանդրը, որ իր այցելութեամբ և միջամտութեամբ մտցրեց բոլոր բանւորներին մէջ մի լարված տրամադրութիւն և լրջութիւն: Նրան խկոյն շրջապատեցին և ծառայական դիրք ընդունելով՝ սպասեցին նրա հրամաններին:

Եւզինէն զիտում էր Սլէքսանդրի արած կարգադրութիւնները և իր սրտում զգում էր մեծ բաւականութիւն: Նա մի առանձին հաճոյքով դիտում էր Սլէքսանդրի ամեն մի քայլը: Նա տեսնում էր, որ 50 հոգուց բաղկացած խումբը Սլէքսանդրի իւրաքանչիւր խօսքի կարգադրութեան առաջ պատրաստ էր ամեն ճշտութեամբ հնազանդվել: Ամեն անգամ, երբ նա մի հարց էր տալիս կամ մի կարգադրութիւն էր անում, խումբը մի առանձին բաւակաւնութեամբ կաշում էր գործին և տուած հրամանին:

Մի քանի հարց ու փորձից յետոյ Սլէքսանդրը և հիւրերը գնացին դիտելու: Նրանց առաջ գետի ուղղութեամբ փռված էին մի քանի բնակարաններ: Ամբողջ տարածութիւնը նմանում էր մի փոքրիկ գիւղի: Գետի վրա տեղ-տեղ տատանվում էին մեծ և փոքր նաւեր: Միայն մի տեղում մի առուն իր վերնա-

յարկով, կարծես, իշխում էր միւսների գիմաց։
Սյսանդ էր անդաւորվում գրասենեակը և ըն-
դունարանը. այստեղ էին բնակվում և Ոսկեր-
չեանի երկու կրտսեր օրդիւր՝ իբրև վատազայի
մերձաւոր կառավարիչներ։ Սրանից քիչ հեռու
գտնվում էին վատազայի միւս շինուածքները՝
բոլորների (չանների) ամբարները, ձուկ չորաց-
նելու տեղերը, բանւորների բնակարանները, ծա-
շարանները, որոնք դեռ կիսաշէն դրութեան
մէջ էին։
Իսկ դրանց շուրջը բոլորած անդրութեամբ
դրկել էր Վօրդան։ Սյդ անցն էր խկապէս այն
կանձը, որտեղից հանում էին միլլեօնաւոր հա-
րստութիւն։
Մարդ առաջին նուազ վարմանում էր, թէ
ինչպէս կարող էր այն մի աննշան տեղը պա-
րունակել իր մէջ այդքան հարստութիւն։ Բո-
լոր տեսարանը չէր ներկայացնում ոչ մի հսկա-
յական պատկեր, այլ ամեն ինչ անզոյն, անո-
րական մի տեսարան։ Շուրջը տիրում էր գրեթէ
կատարեալ լուսթիւն։ Միայն մի կողմում բան-
ւորները կարկատելով ուղեւորները՝ մի ինչ որ
երգ էին քրթմնջում։ Ոչ մի ընդհանուր օգե-
րող տեսարան, ոչ մի մարդու հեռաքրքրու-
թեան։ Երբեք անուշ ատուղ բան չկար այստեղ։
Կարծես մարդու աշխատանքն այստեղ մեռած
էր և մարդ վարմանում էր, թէ այդ անցն որ-

քան կռիւների և ընդհարումների տեղք էր
տալիս մեր վաճառականների մէջ։
Ի հարկէ, մասնազէտի համար զնահատելի էին
ոչ թէ արտաքին տեսքը, այլ այն հարստու-
թիւնը, որ թագցրած է այստեղ։

— Թէյը ռրտեղ պատրաստենք, — հարցրեց
ծառան Գէորգից։

— Ի՞նչ տեղ կկամենաք, — դիմեց Գէորգը
խմբին, — սենեակներում, թէ վերնայարկում։

— Մի և նոյն է, մի և նոյն է, — մէջ ընկաւ
Բրուկեանը, — միայն թէ շուտ արա, ծարաւ եմ։
Սյդ ի՞նչ է, դեռ կիսատ է, — դարձաւ նա Ս-
լէքսանդրին, ցոյց տալով բանւորների ձաշա-
րանը։

— Սյս օրերս կվերջացնենք։ Տախտակները
բերե՛ց Սիմօնը, — հարցրեց Սլէքսանդրը Գէորգին։

— Սյո՛ւ։ Ես այն կողմն եմ զցել տուել։

— Շատ լաւ. բայց ո՛ւր է ինքը։

— Ես նրան ուղարկեցի միւս վատազա։

— Իսկ այդ լաստը վերջացրած է, — հարցրեց
Դոդօշեանը։

— Սյո՛ւ։

— Գնանք, տեսնենք։

Նրանք ուղեորվեցան դէպի գետը։ Սյնաեղ
աչքի էր ընկնում մի ընդարձակ ամբար, որ-
տեղ կանայք տղամարդու շորեր հազած՝ աղղում
էին ձուկը։ Սյդ տեղը ձուկն ընդունելու լաստն

էր, որ զանուում էր ուղիղ գետի վրա. գետի կողմից բացվում էր մի դուռ. նաւակները դալիւ էին, կանգնում էին և այդտեղ էլ ձուկը կշռում, ընդունում:

— Միայն զեռ կշիռքը չենք փոխել: Ես լաւ եմ համարում նոր ձեւի կշիռք դնել:

— Սա ի՞նչ է, եօլա չի՞ տանիլ ի՞նչ է, — նկատեց Գործեանը:

— Ձէ, չէ, բանի նման չէ, — միջամտեց Մայիլեանը, — պէտք է անշուշտ նորը դնել, կեղտոտ է, կարող են տուգանել: Ձէ, ես անձամբ շատ բաւական եմ, — ասաց նա, — մանաւանդ մաքրութիւնն օրինակելի է:

— Երէկ մեր դրացի վատազային 500 մանէթ տուգանել են, — ասաց Սիմօնը, — բղուղները շատ կեղտոտ են եղել:

— Ի՞նչպէս է ձուկը գալիս, — հարց տուեց Բբուկեանը:

— Առ այժմ չի նկատվում, — ասաց Գէորգը, — ահա այդ է մեր հիմիկվայ բռնածը:

Նա ձեռքով ցոյց տուեց մօտեցող նաւակը, որի մէջ թրփրտում էին մի քանի տասնեակ սաղաններ:

— Ոչինչ, ոչինչ, այ, կփչի ծովային քամին, — ասաց Մայիլեանը, — այն ժամանակ ուրիշ կլինի: Կարծեմ մի բան երևում է:

Եւ իսկապէս, հարաւից բարձրացաւ մի թե-

թեւ քամի, որի հարուածները զնալով սաստկանում էին: Խուճը շարունակում էր անել իր դիտողութիւնները: Փոքր ինչ հեռու կանայք մաքրում էին ձուկը:

Եւզինէն մօտեցաւ նրանց: Նա զարմացած դիտում էր նրանց ամեն մի շարժումը: Երկու բանուր մի մեծ նաւակից, որի կողքերը կարտած էին, որպէս զի ջուրն անցնի նրա միջով և մաքրվի, սիւղգաներով հանում էին ձուկը և բերում թափում այդ մաքրող կանանց առաջ:

— Այդ ձուկը պատրաստում են հրկու տեսակ, — բացատրեց Ալեքսանդրը, — խոշոր տեսակից հանում են փորոտիքը, բաժանում են խաւարը, իսկ միւս մանր տեսակը չորացնում են՝ առանց այդ պրօցեսը կատարելու: Բայց, խնդրեմ, զգոյշ, ոտներդ չաղաոտէք, այստեղը թաց է:

Եւզինէն մի քիչ յետ քաշվեց և մեծ զգուշութեամբ սկսեց դիտել: Թէ՛ կանանց հագի քաթանից կարած տղամարդու շորերը, թէ՛ ձուկին հասցրած հարուածները և փորոտելը մեծ հետաքրքրութիւն էին պատճառում օրիորդին:

— Դիտի՛ր, դիտի՛ր, — մօտեցաւ Մայիլեանը, իր աղջկան, տեսնում ես, ձեր պէս կանայք են, բայց ի՞նչպէս են բանում:

Այդ միջոց մի բանուր անբալով բերեց մի սիւղգա ձուկ, թափեց լաստի վրա և կրկին զնաց դէպի նաւակը:

— Զուր սրսկիր, Զուր սրսկիր, — նկատեց Ս. Լեքսանդրը բանւորներէից մինին:

Երկու բանւոր մօտեցան և սկսեցին Զուր շաղ տալ ձկնիւրի վրա: Զկնեքը թրփրտում էին, բայց կաշելով յատակին, թուլանում էին և ֆորում անշարժ:

— Սյդ ի՞նչի համար էք Զուր սրսկում: — հարցրեց Եւգինէն:

— Նրա համար, որ ձուկը չնուաղի, չքնի:

— Ի՞նչ ես քնել, ընտրութիւն արա, — շտապեց վրա դալ իր կարգադրութիւններով Գէորգը:

— Մի քիչ մեղմ, մի քիչ մեղմ, — նկատեց Ս. Լեքսանդրը:

— Զէ, ախր իմանում են, բայց սպասում են, որ ամեն ինչ յիշեցնես:

Բանւորները սկսեցին ջուլջուլել խոշոր մանրից, իսկ կանայք շարունակելով մաքրել ձուկը, անխնայ կերպով թափում էին փորոտիքը և կիսած վօբլան գցում էին մի անուաւոր քարշակների մէջ: Յետոյ մօտեցան ուրիշ բանւորներ և աշխուժով տարան դտած ձուկը:

— Սյդ ո՞ւր են տանում, — հարցրեց Եւգինէն:

— Տանում են, դցեն բոլորները: Սյդ լաւ տեսակն է, սրանց այդպէս են կարբօվաւտ անում: Կամենում էք դնալ տեսնել այդ բոլորները, — դիմեց Ս. Լեքսանդրը խմբին, — այդ արդէն շինած վերջացած են:

— Ս. դեհեր, էլ ինչ ո՞ւր էք տանում, ես շտաճ չունեմ, — բողբոջեց Բբուկեանը, — գնացէք դուք ես կգնամ, մի քիչ թէք կրնկնեմ:

— Լաւ, կհասնես, եկ գնանք, տեսնենք, տեսնենք: — վերցնելով Բբուկեանի թեն, տաաց Դոյոշեանը:

— Գնանք, այս էլ տեսնենք, յետոյ... ես էլ գալիս եմ, — ասաց Մայիլեանը:

Նրանք եկան մի այլ ամբար: Մի արշինաչափ մէկմէկուց հեռու, գետնի մէջ թաղված էին լայներախ բոլորները, որոնց մէջ լցված աղաջրից մի անախորժ հոս էր բուրում: Սյն բանւորները, որոնք վերցրել էին կտրտած ու դտած ձկնիւրը, բերեցին և իրանց քարշակները շուռ տուեցին դէպի բոլորները: Մի և նոյն ժամանակ մի այլ բանւոր երկար թին ձեռքին հաւասարեցնում էր ձկան կոյտերը:

— Քանի որ է մնում ձուկը սրա մէջ, — հարցրեց Եւգինէն:

— Երկու:

— Օրիորդն ուզում է սովորել, — նկատեց Դոյոշեանը, — ամեն քայլով հետաքրքրվում է: Դուք ֆտայէք, դիտեցէք, աղբեր, շատ լաւ է, շատ լաւ է, ես էլ գնում եմ:

— Խնդրեմ, հիմա տեսէք, թէ ինչպէս ենք շինել զրասնեակը և մեր բնակարանը:

— Բայց ես կհամենայի տեսնել թէ ինչպէս են որսում ձուկը:

— Ի՞նչ գնացէք, դիտեցէք, — ասաց Մայիլ-
եանը, — մենք կգնանք թէյ խմելու: Շատ լա-
ւէ, շատ լաւ է: Իմ առանձին բաւականութիւնս
եմ յայտնում: չգիտեմ միւսներն ինչպէս են
զտնում, ես շատ բաւական եմ:

— Ի՞նչու չէ, լաւ է, լաւ է, — փսփսաց Բբուկ-
եանը, — իմ կողմից էլ յայտնիր: Հալա մի գը-
նանք, թէյ խմենք: Յետոյ մեզ այսօր ձուկի
խորոված ուտացնում ես, թէ զարդակ ես ճա-
նապարհելու:

— Խնդրեմ, ինչդրեմ, բոլոր պատրաստութիւն-
ները տեսնված են: Ձեզ այս քանի օրը թող-
նողը չեմ...

Ընկերները գնացին թէյ խմելու: Իսկ Ալէք-
սանդրը Եւգինէի հետ ուղևորվեցին դէպի գետը:

— Եկէք, ես հէնց ձեր աչքի առաջ դցել
կտամ ուռկանները:

— Խնդրեմ, եթէ նիղութիւն չէ ձեզ համար:

— Առանձին բաւականութիւն է մինչև ան-
գամ:

— Շնորհակալ եմ:

Նրանք մօտեցան գետի ափին: Ալէքսանդրը
պատուիրեց ուռկան դցել և 15 հօգի բանւոր-
ներ պատրաստվեցին գործի: Սրանք բոլորն էլ
ղալմուղներ էին, սրտնց ցցված այտերը, նեղ ու
կեռ աչքերը, կեղտոտված շորերը և բոլոր պատ-
րաստականութիւնը մի զարմանալի կերպով ար-

ուայայտում էին գործելու հռանդ և արամա-
ղութիւն: Եւգինէն մի առանձին հետաքրքրու-
թեամբ դիտում էր այդ ջրի ու կեղտի մէջ
իրանց կեանքը մաշող հլու մարդկանց:

Մի քանի ղալմուղ վերցրին ուռկանը, որի
երկարութիւնը կլինէր գետի մինչև կէտը, իսկ
լայնութիւնը մինչև խորութիւնը, գցեցին մի
փոքրիկ նաւակ և սկսեցին սլանալ գետի հօ-
սանքի առաջ: Նրանցից երկուսը թիավարում
էին նաւակը, իսկ մէկը՝ ուռկանաձիգը պցում էր
ուռկանը: Սյդ գործը նա կատարում էր մի ա-
ռանձին ճարպիկութեամբ և հմտութեամբ: Նա
աջ ձեռքով պցում էր ուռկանի մի մասը, իսկ
ձախով կուչ բերած պահում էր նրա միւս
մասը և սպասում էր աջ ձեռքի գործողութեան
և իր հերթին:

Մի և նոյն ժամանակ նաւակը թիավարում
էին առաջ: Երբ որ այդպիսով հասան գետի
մէջ տեղը, ձկնորսաձիգը դցեց մայր-ուռկանը,
մատնեան *), որպիսի գործողութիւնից յետոյ
նաւակի ուղղութիւնը ճռեցին դէպի ցած և
սկսեցին ուղևորվել դէպի ափ՝ կազմելով ամ-
բողջ ճանապարհի վրա մի մեծ կամարաձև

*) Մատնեա կոչվում է ուռկանի մէջ տեղում շինած
մի առանձին տոպրակաձև ուռկան, որի մէջ և ուղևոր-
վում է ձուկը: Մենք այդ կոչեցինք՝ մայր-ուռկան:

շրջան: Բանւորներէյ մէկը մնալով ափում՝ պահում էր ուռկանի մի ծայրը և երբ որ ուռկանաձիգը միւս կողմից մօտենում էր ափին, այդ բանւորը կամաց-կամաց մօտենում էր և զալիս էր առաջ ուռկանաձիգին և այդպիսով ուռկանի երկու ծայրերը մօտեցնում էին միմեանց: Զուկն ընկնելով այդ կամարաձև ուռկանի մէջ՝ աւանայից ուղղվում էր դէպի մայր-ուռկանը, մատնեան, և մտնում էր նրա մէջ, որտեղից արդէն նա դուրս գալու հնար չէր ունենում: Շարունակելով քաշել ուռկանը՝ դուրս բերեցին մատնեան: Այդ միջոց երկու բանւոր զետի մէջ քաշելով ուռկանը՝ աշխատում էին պահել նրա ծայրերը զետի հունին, որպէս զի ձուկը հնար չունենայ տակից դուրս գալու:

Բանւորները, որ հազաժ ունէին կաշուէ շորեր, դուրս եկան ջրից: Նրանց վրայից ջուրը սկսեց թափվել: Ափին մի քանի սաժէն չհասած՝ ուրիշ բանւորներ սիւզգաներով սկսեցին հանել ձուկը մատնեայից և ածել պրօրէզ (կողքերը կտրտած նաւ), որտեղից բանւորների մի այլ խումբ տանում էր փորոտելու:

— Աստուած լաւ որս տուեց, — խօսում էին բանւորները, այս ու այն կողմը վազվզելով — ձեր ոտը թեթեւ է:

Ալեքսանդրն ու Եւգինէն երկար նայեցին այդ զործողութեան: Նրանք այնքան հետաքրքրվել

էին այդ զործով, որ բոլորովին մոռացել էին թէյլը: Ի հարկէ, Ալեքսանդրի հետաքրքրութիւնը ունէր աւելի ուրիշ մօտիվ, քան թէ ձկնորսութիւնը: Այդ հետաքրքրութիւնը նրա համար կազմում էր օրիորդ Եւգինէի ներկայութիւնը, որ մի առանձին բաւականութիւն էր պատճառում նրան:

Է.

Նրանք մնացին լուռ երկար ժամանակ: Վերջապէս, Ալեքսանդրը վճռեց խղել լուռութիւնը: Նա բառեր էր պարտում և չգիտէր ինչից սկսել:

— Ի՞նչպէս էք գտնում այդ զործը, — մի բան ասած լինելու համար յանկարծ ասաց նա:

— Ես շատ հետաքրքրվում եմ: մինչև անգամ շատ նախանձում եմ ձեզ:

— Ինչո՞ւ համար:

— Ի՞նչպէս. մի՞թէ դուք ինքներդ չէք նկատում: Զեզանից կախումն ունի, այսպէս ասած, մեքենայի շարժումը. և մի՞թէ բաւականութիւն չէ այն, երբ մարդս զգում է, որ մի զործ կատարում է... Իսկ ի՞նչ ենք մենք՝ կանայքս:

— Զեր ասածներն ճիշտ են, բայց մասնաւորապէս, իսկ եթէ իմանաք մարդ որքան դժուար

բութիւններէ է հանդիպում, մինչև որ, այսպէս
առած, ամենահասարակ կարիքները զլուխ է
բերում:

— Դուք կամենում էք առանց անախորժու-
թիւններէ գործ տեսնել:

— Երբէք. բայց շատ ցաւալի է, որ մենք սո-
վորած ենք միայն ակամայից գործնական քայլի
դիմել: Դուք կարծում էք հէնց այդ աննշան
փոփոխութիւնները կմտցնվէի՞ն, եթէ բանւոր-
ների բողոքը տեղի չունենար: Ուրիշ օրինակ
բերեմ: Այստեղ, ուր որ կանգնած ենք, այդ լաս-
տի տակում, զիտէ՞ք ուրբան հաղարներ է փշա-
նում... Ասեմ ձեզ—մեր այդ ջրերում պատա-
հում է սարդինի նման ձուկ. նո՛ւ, մի խօսքով
սարդին է: Ես առաջարկում եմ այդ ձուկը
ուսումնասիրել և, եթէ կարելի է, փորձեր անել
սարդին պատրաստել, ինչպիսին որ ստանում
ենք արտասահմանից: Ի հարկէ, զրա համար
պէտք է վարպետ բերել տալ, կամ թէ դնալ
արտասահման այդ գործն ուսումնասիրելու հա-
մար: Վերջապէս, ես կամք եմ յայտնել, որ ու-
րախութեամբ կգնամ արտասահման, եթէ ծախ-
սերն ընկերութիւնն իր վրա առնի: Ի՞նչ էք
կարծում, ի՞նչ ընդունելութիւն է գտնում իմ
առաջարկութիւնը: Բացի ձեր հօրից, մնացածը
բոլորը վրաս ծիծաղում են. իսկ Դոդօշեանը,
լսէք, ինչ է ասում. «Դու, ասում է, Ֆրանցուզ

ես, Ֆրանցուզ, Ֆրանցուզի մտքեր ես առաջար-
կում, տեղումդ ծանր նստիր, սա մեր բանը չէ.
եղածն էլ կառավարենք, այդ էլ բաւական է:
Ֆրանցուզի բաներ մեզի հարկաւոր չեն»: Տես-
նում էք, մարդ ծաղրի առարկայ է դառնում:
Իսկ այդ ձուկի ահագին քանակութիւնը փշա-
նում է հէնց այդ լաստի տակում...

— Այո, շատ հասկանալի է, որ այդ մարդ-
կանց դժուար է մի անգամից բան հասկացնել.
սրա համար ժամանակ է հարկաւոր, բայց այն
էլ միտթարական է, որ մի քայլ էլ է ա-
նում են:

— Ներեցէք, ասեմ ձեզ, որ առևտրի մէջ
կրիայի քայլերով գործ տեսնել չի կարելի: Ա-
մեն բօպէից, դէպքից պէտք է օգտվել: Դուք
ասում էք ժամանակով, բայց, զիտէ՞ք, ժամանա-
կով ի՞նչ կարող է լինել: Այժմ մերոնց բախտն
է, որ մեր քաղաքը կապված չէ երկաթուղով,
բայց հէնց զլուխ է եկել երկաթուղին, կգան
Եւրօպացիք և իրանց ձեռքը կառնեն մեր ձուկի
դործն էլ, ինչպէս այդ արել են Բագուի նաւ-
թը: Իսկ այդ շատ հեշտ կարող է լինել: Ձէ՛,
ինչ ուզում էք ասէք, մենք հայերս ընդունա-
կութիւն չունենք առևտրի մէջ: Հա՛, դուք ու-
ղում էք ասել, որ հայերը հին ժամանակներից
յայտնի են իբրև ճարպիկ վաճառականներ. դու-
րէ մեզանից մի քանի սերունդ առաջ այդպէս

եղել են, չգիտեմ, բայց ոչ այժմ: Մերոնք չգիտեն ընթանալ ժամանակի հետ:

Եւզինէն այլ ևս չվիճաբանեց, միայն ասաց, որ այսուհետև նա շարունակի նոյն հոռնորով, դործից չսառչի, դժուար բօսկներում յիշի իր խօսքը, որ պէտք է չսառել, այլ դործել: Յիշի, որ ինքն էլ ամեն բաւականութեամբ կնուիր-վէր դործին, եթէ թոյլատրվէր:

Սյդ անմեղ խորհուրդը միացած նրա թախծալից երեսի արտայայտութեան հետ՝ մի աշխոյժ և եռանդ տուեց Ալեքսանդրին: Նա իրան այժմ շատ բաւական համարեց, տեսնելով զնահատ-ված այդպիսի օրիորդի կողմից:

Մինչև անգամ նրա մէջ ցանկութիւն յղա-ցաւ մի անգամ էլ տանել, ման ածել և կրկին ցոյց տալ իր հոռնորի շնորհիւ զլուխ բերած դործերը:

— Ես ձեզ վաղը ցոյց կտամ ճաշարանները, եթէ կուզէք:

— Շատ ուրախ եմ: Կամենաք, հէնց հիմա:

— Ո՛չ, այժմ ուշ է, զնանք թէյ խմելու: Ընթրիքն էլ պատրաստ կլինի:

— Ինչպէս կկամենաք:

Նրանք զնացին դէպի սեղանատուն:

— Դուք այսօր ինձ մեծ բաւականութիւն պատճառեցիք, — ասաց Ալեքսանդրը ճանա-պարհին:

— Ի՞նչով:

— Նրանով, որ արժան համարեցիք այդպիսի ուշադրութեամբ զնահատել իմ արածները:

Եւզինէն մի սիրալիւր հայեացք գցեց Ալեք-սանդրի վրա: Նրա յարդեայ գլխարկը հովանա-ւորելով զլուխը, մի տեսակ զրաւութիւն էր պարզեում նրա սիրուն երեսին, որ այդ մի-ջոցին արտայայտում էր ներքին խաղաղ բնա-ւորութեան մի ակներեւ զիծ:

Սյդ անմեղ հայեացքն արժանացաւ Ալեք-սանդրի առանձին ուշադրութեան: Նա այժմ զգաց, թէ որքան մխիթարված է զգում իրան, երբ տեսնում է իր մօտ իրան հասկացող և տպաւորութիւնները բաժանող մի խօսակից:

— Եթէ դուք թոյլ տայիք, ես մի առանձին յարգանքով կկամենայի զնահատել ձեր խօս-քերը:

— Բոլորովին զուտ ճշմարտութիւններ են իմ ասածները:

— Իսկ ես ինձ շատ երջանիկ կհամարեի, ե-թէ այդպիսի ճշմարտութիւններ յաճախ լսելու բախտ ունենայի:

Եւզինէն չպատասխանեց: Նա արագացրեց իր քայլերը: Երեւում էր, որ այդ խօսքերը օրիորդն ընդունեց իր սրտին շատ մօտ: Սյդ նկատվում էր նրա երեսի վրա սահող շառագումից: Սյդ ժամանակ նա կարծես մոռացաւ Ալեքսանդրի

և իր մէջ եղած եղբայրական յարաբերութիւնները: Բայց այդ թուական կիրքը նա շտապեց խլացնել և թաղել արտայայտվող լռութեան մէջ:

Բայց երբ լռութիւնը սովորականից երկար թվաց նրան, նա արագացնելով քայլերն՝ ասաց.

— Գնանք շուտով, մեզ կսպասեն թէյի:

— Իսկ ես կկամենայի ձեզ հետ դարձնալ մի քիչ զբօսներ: Մենք ձեզ հետ համարեալ նոր ենք տեսնվում: Ձէք կամենալ այն կողմն անցնել:

Ալեքսանդրը ձեռքով ցոյց տուեց հեռուն: Նրանց առաջ ամբողջ տարածութիւնը ծածկված էր կանաչով. իսկ ետեւից հասնում էր վօլգայի թարմ և կազդուրող զովութիւնը:

— Եկէք, գնանք, — կրկնեց Ալեքսանդրը իր առաջարկութիւնը:

— Ուրախութեամբ կգայի, բայց շատ ենք ուշացել: Կարող է մեր ուշանալն աչքի ընկնել: Ուրիշ անգամ:

— Ե՞րբ: Դուք վաղը դնում էք, իսկ ես պիտի մնամ այստեղ դարձեալ մի երկու շաբաթ:

— Դուցէ, վաղը կմնանք:

Նրանք մօտեցան պատշգամբին: Ընկերութեան անդամները թէյը վերջացնելով՝ դուրս էին ելել հովանալու:

— Մենք արդէն թէյը վերջացրինք, — ասաց Դոփօշեանը, — դուք նոր էք գալիս:

Ալեքսանդրը շատ նեղացաւ այդ անտեղի պատահմունքի վրա, բայց քաղաքավարութիւնից ստիպված՝ ծածկեց իր բարկութիւնը և սկսեց բարձրանալ պատշգամբը:

— Զահիլներ են, ջահիլներ են, — ասաց Բրուկեանը գլխարկով հովանաւորելով երեսը, — ես նրանց հասակին թէյ էլ չէի խմում: Ո՛ւՖ, այդ ինչ շոգ է. չեմ իմանում, ինչ պէս շոգող էլի կայ աշխարհիս երեսին: Դուք, Եւգինէ, ինչպէս երեւում է, չէք շոգում:

— Սյժմ բաւականին հով է, ի՞նչու. այնքան էլ շոգ չէ:

— Ի՞նչ է, ձուկ որսալն էիք նայում, — դիմեց իր աղջկան Մայիլեանը:

— Սյո, հայրիկ, և որքան հետաքրքիր է, ես այդպէս չէի կարծում: Ես, հայրիկ, կկամենայի մի անգամ էլ տեսնել:

— Վաղն առաւօտը շուտ վեր կաց, կարող ես տեսնել:

— Առաւօտը կորսա՞ն:

— Սովորաբար երկու անգամ ենք ուռկան դրում, — միջամտեց Ալեքսանդրը, — առաւօտը կանուխ և երեկոյեան, երբ արեգակ չի լինում:

— Գնացէ՛ք, գնացէ՛ք, թէյ խմէք, — ասաց Դոփօշեանը:

— Իսկ ես, աղբեր, քաղցած եմ: Ալեքսանդր,

մի տեսնես, թէ ի՞նչ եղաւ խորովածը: Սիւննը
գնաց ու մնաց:

Ալեքսանդրը գնաց խոհանոց: Այլ ևս նրան
չյաջողվեց մենակ մնալ Եւզինէի հետ: Թէ՛յը
շտապ խմելով, նա նստեց ընթրիքի, որի ժա-
մանակ Բրուկեանը շարունակ իր սրախօսու-
թիւնն էր անում, իսկ Դոդօշեանն ընտրել էր
լաւ մասը՝ շարունակ կոնծում էր և ուտում
ձուկի խորովածը: Ընթրիքը տեւեց բաւականին
երկար, գրեթէ մինչև 12 ժամը զիշերվայ, որից
յետոյ հիւրերը ցրուեցին քնելու:

Սենեակի մէջ փոքրիկ լամպան տարածում
էր իր մռայլ լոյսը: Ծուրջ սենեակներում տի-
րել էր խաղաղութիւն: Ըստ երևոյթին, ամենքը
քնել էին:

Չէր քնած միայն Ալեքսանդրը: Նա դեռ օր-
վայ տպաւորութիւնների տակ էր: Ամեն բոսի
նրա երեւակայութեան մէջ կենդանանում էր
Եւզինէն: Այսօրվայ խօսակցութիւնից յետոյ
նրա գլխով անցաւ նոր միտք, թէ ի՞նչ կլի-
նէր, եթէ Եւզինէն լինէր հեռու, անձանթներէից
մէկը: Եւ նա սկսեց նկատել, որ օրվայ խառն
ի խուռն տպաւորութիւնների Ֆօնի վրա մի
փայլուն գիծ կայ միայն և այդ—Եւզինէն է:
Արդեօք նոյն քաղցր տպաւորութիւնը ինչ որ
թողել է Եւզինէն, փոխադարձաբար զգում է
ինքն օրիորդը, թէ ո՛չ—ահա թէ ի՞նչ խնդրի

շուրջը Ալեքսանդրը կենտրոնացրեց իր ուշա-
դրութիւնը: Այդ միտքը հանգստութիւն չէր
տալիս նրան:

Նրա ուշքն ու միտքը գրաւված էր Եւզինէի
հետ ունեցած խօսակցութիւնով: Ալեքսանդրը
շատ անգամ խօսակցել է Եւզինէի հետ, բայց
ի՞նչու միայն այս անգամվայ խօսքն ու զրոյցն
այդպէս խոր են տպաւորվել նրա գլխում: Ի՞ն-
չու միայն այս անգամ նա սրտի մէջ զգում է
մի այրոց, որից և ամբողջ մարմնով տարած-
վում է մի տեսակ ախորժ զգացմունք:

Ուղիղ Ալեքսանդրի առաջ դանդաղում էր այն
սենեակի դուռը, որտեղ առանձնացել էր Եւզի-
նէն հանգստանալու: Ալեքսանդրն աչք զցեց
այդ դռնին և մի ինչ որ փոթորկալից ուրա-
խութիւն տիրեց նրա սրտին: Նա չհամբերեց,
մօտեցաւ այդ դռնին. այդտեղ կանգնեց և սկսեց
ականջ դնել: Իսկ դռան ետեւից հասնում էին
մի ինչ որ շարժումների ձայներ և շշուկ: Ըստ
երևոյթին, Եւզինէն դեռ չէր քնել:

Այդ ձայները տիրապետեցին Ալեքսանդրի հո-
գուն և նա լարելով իր ուշադրութիւնը՝ շնչա-
սպառ սկսեց ականջ դնել: Բայց ահա և վեր-
ջին ձայներն էլ կտրվեցան, նա հեռացաւ դռնից
և խորասուզվելով իր մտքերի, իր ցնորքների
մէջ, սկսեց ականջ դնել իր սրտին... Իսկ այդ-
տեղ, այդ բաբախող սրտում, մի զօրեղ մղու-

մով գլուխ էր բարձրացնում մի ցանկալի և երջանկութիւն յուսադրող տենչանք, . .

Նրա միտքը սլացաւ դէպի հեռուոր ապագան—և այդ հեռանկարի մէջ նա գրեթէ մինչև առաւօտ զծաղրում էր իր ապագայ երջանկութիւնը և բախտաւորութիւնը:

Ը.

Ալեքսանդրի մէջ արթնանում էր մի զգացմունք, որի ալեկոծման տակ նա ճնշվում էր: Որքան նա կամենում էր վանել այդ ցնորքները, բայց չէր կարողանում:

Նա նկատում էր, որ այժմ կայ միայն մի անձ, որի մասին մտածելուց, նա առանձին քաղցրութիւն է զգում, ամբողջ էութեամբ ձգտում է դէպի այդ անձը, դէպի նրա փայփայանքը, ձգտում է նրա սիրոյ մէջ որոնել ընդհանուր պատկերներ:

Այո, Ալեքսանդրի մէջ արթնացել էր սէրը և այն էլ առաջին երիտասարդական սէրը:

Բռնված այդպիսի յոյզերով, նա ձգտում էր դէպի Եւգինէն: Նա շարունակ որոնում էր առիթներ պատահել օրիորդի հետ, բայց այդ չէր աջողվում նրան: Միւս օրը, ձիշտ է, Եւգինէն մնաց վատագայում, բայց Ալեքսանդրին չաջող-

վեց զօրծից աչք բացել և մենակ մնալ, իսկ երրորդ օրը խումբը վերադարձաւ քաղաք: Անցաւ ամբողջ երկու շաբաթ և այդ երկու շաբաթվայ մէջ ամեն օր, գրեթէ առաւօտից մինչև երեկոյ, Ալեքսանդրը թէև նուիրվում էր վատագայի զօրծին, բայց ձեռքը բանի չէր գնում: Եւգինէի գնալուց յետոյ նրա ջերմ վերաբերումը դէպի զօրծը, կարծես, մի անգամից սպանվեց: Խորին անհամբերութեամբ և տխրութեամբ սպասում էր նա քաղաք վերադառնալուն:

Միայն երկու շաբաթից յետոյ Ալեքսանդրը վերջնականապէս կարգի բերեց վատագայի զօրծիքը և վերադարձաւ քաղաք:

Գալուն պէս՝ նա գնաց օրիորդին այցելութիւն:

Ալեքսանդրը նստած Մայիլիանց տանը՝ ծրխում էր: Եւգինէն տանը չէր, միայն նրա հօրաքոյր տ. Շուշանն էր, որ զբաղեցնում էր Ալեքսանդրին: Տիկինը պատմում էր նրան օրվայ մի ինչ որ հրատապ խնդիր, բայց Ալեքսանդրը վառված լինելով օրիորդի կարօտով և ուշքով դեղերելով ուրիշ մթնոլորդի մէջ, բոլորովին չէր լսում տ. Շուշանի պատմածները: Եւ երբ որ օրիորդը ներս մտաւ և աշխոյժ կերպով զիմեց Ալեքսանդրին, ողջունելով նրա գալուստը, Ալեքսանդրը զգաց իր մէջ միաժամանակ երկու տարբեր զգացմունք. մէկ՝ որ նա տապալկվելով կարօտից, կամենում էր մնալ մենակ և բացա-

տրել նրան, թէ որ աստիճան զփուար էր և անտանելի այդ երկու շաբաթվայ բացակայութիւնը, երկրորդ՝ ուրախացել էր, որ վերջապէս տեսնում է իր սիրած առարկան, իր սիրած անձնաւորութիւնը: Նրա սրտում մի աւելորդ անդամ վառվեց ցանկութիւն, որ առաջին Հէնց յարմար րօպէում բաց անի իր սիրտը օրիորդի առաջ և յայտնի նրան, թէ որքան ժամանակ է, որ ետում է նրա կրծքի տակ մի նոր քաղցր զգացմունքի վառ ցանկութիւն... Նա սպասում էր այդ յարմար րօպէին, բայց օրիորդն ամբողջ ժամանակ չէր հեռանում տ. Շուշանից և պատում էր նրան, թէ ի՞նչ է տեսել, ում է պատահել զբօսաւայրում և այդ անում էր նա այնպիսի քաղցրութեամբ և զբաււրութեամբ, որպիսին Ալեքսանդրի նկատմամբ նա երբէք չէր արած: Պատահեցաւ, որ օրիորդի հայեացքն ընկաւ Ալեքսանդրի երեսին. Եւգինէն նկատեց, որ այդ խօսակցութիւնը չի հետաքրքրում Ալեքսանդրին և նա թողեց ու հեռացաւ դահլիճ:

Յանկարծ դահլիճում թնդացին դաշնամուրի ակկորդները: Եւգինէն նստել էր գործիքի առաջ և նուադում էր Chopin - ի նօկաւերնը:

— Ի՞նչու չես անցնում դահլիճ, — ասաց տ. Շուշանը, — զնա, զնա, ջահիլներ էք, զբաղուեցէք, ինձ մի նայիր, ես այս րօպէ նստում եմ կար ու կարկատանի:

Ալեքսանդրն անցաւ դահլիճ: Եւգինէն նստած դաշնամուրի առաջ, ազատ կերպով խաղացնում էր իր մատները դաշնամուրի ստեղանքի վրա: Տեսնելով Ալեքսանդրին՝ նա մի քաղցր հայեացք դրեց նրա կողմը և շարունակեց նուազելը:

Ալեքսանդրն ընդունել էր մի այնպիսի ձրնշուած տեսք, որ օրիորդը կիսատ թողնելով կտորը, հարցրեց.

— Ի՞նչ է եղել ձեզ, որ ոչինչ չէք խօսում: Երկու շաբաթ է, որ չէք պատահել մի թէ չուելք նորութիւն:

— Շատ բան ունիմ, Եւգինէ:

— Օրինակ:

Ալեքսանդրը լռեց: Եւգինէն գցեց իր աչքերն Ալեքսանդրի երեսին: Ալեքսանդրը մօտեցաւ օրիորդին այն աստիճան, որ զգում էր նրա մարմնի թարմութիւնը, անոյշ բոյրը: Նրա սրտի մէջ վառվեց մի կախարդական զգացմունք, արիւնը եռալ սկսեց: Մի քանի րօպէ առաջ նրա մաքում ծագած վստահութիւնը, որ առաջին յարմար րօպէում բաց անի օրիորդի առաջ իր սիրտը, անհետացաւ, ինչպէս ծուխն օդի մէջ:

— Մի բան կայ, որ ծածկում էք, ասացէք, մի ծածկէք...

Բայց յանկարծ օրիորդի ձայնն էլ զողաց և նա ցած գցեց իր սիրուն աչքերը: Նա արդէն զուշակում էր, թէ ի՞նչ բանի առաջ է կանգնած

Ալեքսանդրի միտքը և նրա երեսը թեթև շառաղունեց:

Ոչ մի խնդիր մարդու համար այնքան ծանր չէ հաղորդել որքան սէրը և ահա այդ հանգամանքն էր, որ երկուսի լեզուներն էլ մի բոսիկացեց—և երկար ժամանակ ոչ մինը նրանցից չէր վստահանում խօսք բացել, չնայելով որ երկուսի համար էլ արդէն պարզ ու ակնհայտ էր, թէ ինչի են կարօտում այդ սրտերը:

—Ուրիշ անգամ... Ես ձեզ, Եւգինէ, ունիմ հաղորդելու մի նորութիւն և, եթէ թոյլ կտաք, և չէք նեղանալ...

—Սյդ ի՞նչ բան է, որ պիտի նեղանամ:

—Ո՛չ, եթէ միայն խօսք կտաք:

—Յոյս ունեմ, որ դուք չունէք մի այնպիսի խօսք, որ վերաւորանքի տեղի տար:

—Լինում են բոսիկներ, երբ ես տանջվում եմ, չարչարվում եմ միայն նրանով, որ չեմ տեսնում ձեզ: Սյս երկու շաբաթվայ բացակայութիւնն աւելի որոշեց իմ հոգու աշխարհը: Երեկոները, երբ մութը պատում էր երկիր, ես շտապ մտնում էի անկողին, որ ինձ չտանջէ այդ միտքը: Ա՛խ, Եւգինէ, մի՞թէ կարելի է այդ բոլորի բացատրութիւնը տալ. պէտք է կրել այդ տանջանքը... Ա՛խ, ոչինչ ես չէի ցանկանալ, միայն թէ նոյն զգացմունքը դուք էլ զգայիք, որպէս զի իմանայիք...

Նրա ձայնը խզվեց և նա չկարողացաւ շարունակել:

—Ո՞րտեղից գիտէք, որ ես չեմ զգացել,— հանդարդ նկատեց Եւգինէն — և նրա ձայնի մէջ ևս լսուեց մի դողդոջիւն ելէջ, իսկ աչքերի արտեանունքը թեք ուղղութիւն ստացան:

—Բայց, ափսոս, ափսոս, ես ձեզ չեմ կարող ասել, չեմ կարող ասել դուցէ՛ հէնց այն պատճառով, որ դուք կարող էք թոյլ չտալ... Օ՛, եթէ իմանայի, որ ինձ թոյլ կտրվի...

—Ի՞նչ կլինէր որ:

—Սյն ժամանակ ես կասէի այն, կբացէի այն դաղանիքը, ինչ որ շարունակ կոծում է իմ սիրտը:

Եւգինէն ուղղակի նայեց Ալեքսանդրին, յետոյ վեր կացաւ դաշնամուրի առաջևից և սկսեց ման գալ դահլիճում: Նրանք սկսեցին միասին անցուղարձ անել:

Առաջին անգամ իր կեանքում Եւգինէն զգաց, որ խօսում է մի մարդու հետ, որը հասկանում է նրան: Առաջին անգամ նա նկատեց, որ այդ մարդու խօսքերի մէջ շնչում է ինքը կիանքը: Մինչև այսօր նա չէր սպասում, որ երբ և իցէ կգտնվի մի մարդ, որին կարողանայ հաղորդել այն ամենը, ինչ որ ետում է նրա մէջ և ինչ որ նա համարում է սուրբ: Իսկ այժմ Եւգինէն տեսնում է իր առաջ կանգնած իրան

Հասկացող մի անձ... Այժմ նա դառնում է, որ եթե Ալեքսանդրի ուշադրութիւնը չլինէր դարձրած նրա վրա, նա չէր կարող Հասկանալ կեանքի քաղցրութիւնը: Եւ այդ մտածողութիւններից յետոյ Եւզինէի առաջ պատկերանում էր մի երջանկութիւն, մի բախտ, որ կարծես արեգակի լուսի ու ոսկեփայլ ճառագայթների պէս ջերմացնում էր նրան:

Եւ այդ րօպէները նրա մէջ առաջ բերին մի կատարեալ յեղափոխութիւն: Նա մինչև կեանքի վերջը չի մոռանալ ներկայի քաղցր և խոր յուզմունքը: Այն թանգ զգացմունքը, որ վառեց Ալեքսանդրը նրա սրտում, շանթեց նրան ամբողջապէս: Եւզինէն զգաց մի եռման լաւայի հոսանք իր երակներում: Նրա հոգուն և սրտին տիրեց մի բուռն զգացմունք, որին յաղթել այնքան էլ հեշտ չէր: Նա մօտեցաւ Ալեքսանդրին և այնքան մօտ, որ կարծես կամենում էր դիպչել նրա ձեռքին, բայց յանկարծ զսպեց իրան և յաղթելով իր յուզմունքին, ասաց.

— Ես ձեզ Հասկացայ, Ալեքսանդր, բայց ձեր արած ու մտածած քայլը, իսկապէս ասած՝ սխալ քայլ է: Դա անկարելի մի բան է և, վերջապէս, կարող է անախորժութիւնների տեղիք տալ մեր ընտանիքներում: Ճիշտն ասած՝ տխուր չեմ, որ արժանացել եմ ձեր պէս ևրիտասարդի ուշադրութեան: Իսկապէս, ես ոչ ոքի հետ

չեմ զգում այն թեթեւութիւնը, ինչ որ ձեզ հետ...

Նրա լեզուն դաւաճանեց. քիչ լռութիւնից յետոյ նա դարձեալ շարունակեց.

— Ի՛նչ ծածկեմ, ես միայն ձեզ հետ կարող եմ այդպէս սրտէ ի սիրտ խօսել, որովհետեւ ես իմ կեանքումս չեմ պատահել այնպիսի մարդու, որ ձեր պէս ինձ Հասկանար: Ես հաւատում եմ, որ միայն դուք կարող էիք ստեղծել այն մթնոլորտը, որտեղ ես ազատ կշնչեի...

Օրիորդն այնպէս յուզվել էր և այնպէս լարվել, որ չէր կարողանում հանգստանալ: Եւզինէն ներկայացնում էր մի այնպիսի բնաւորութիւն, որ սակաւ է խօսում, ծածկում է իր սրտի խորքում իրան տանջող միտքը, բայց երբ որ մի անգամ խօսում է, այլ ևս չէ կարողանում ծածկել իր սրտում ոչ մի կայծ: Ամենայն բաւականութեամբ նկատելով Ալեքսանդրի սիրալիր հայեացքը և վատարեւապէս հասկանալով, թէ նա ինչ է ուզում ասել, նա զգում էր մի պահանջ՝ ասել այն ամենը, ինչ որ մինչև անգամ այժմ նրա մէջ կուտակված է եղել:

— Ես գիտեմ, որ այդ բանն երբէք զլուխ դալ չի կարող բայց ես խոստանում եմ սուրբ պահել իմ մէջ այդ փոխադարձ զգացմունքը և ոչ ոքի առաջ վաճառ չհանել նրան:

—Օ՛, ես կարծում եմ, Եւզինէ, դժուար չէ մեզ հեռացնել այդ արգելքը: Իսկապէս ասած՝ մենք այնքան մօտ ազգականներ չենք, որ այդ լինի առիթ մեր երջանկութեան խանգարման: Միայն դուք մի կտրէք այն յոյսից, թէ երբ և իցէ ես կարժանանամ ձեր քաղցր ուշադրութեան: Օ՛, Եւզինէ, ես այնքան բախտաւոր եմ, որպիսին ինձ չեմ զգացել երբէք: Գոնէ ասի՛ր, մի՛ ծածկիր, կարող եմ սիրել քեզ... ԳՅ

Ալեքսանդրն առաջին անգամ աննկատելի կերպով խօսեց եղակի թւով: Եւզինէն բառեր էր պտրտում և ծանր շքնաւ էր ու յուզվում: Օրիորդի սիրտն այնպիսի ոգեւորութեամբ էր բաբախում կրծքի տակ, որ նա հազիւ կարողացաւ զսպել իրան և պատասխանել:

—Ի հարկէ:

Նրանք կանգնեցին՝ մէջքով յենվելով դաշնամուրին: Երկուսն էլ խիստ յուզված էին: Ալեքսանդրը խօսք չգտաւ, միայն վերցրեց Եւզինէի ձեռքը և սկսեց շոյել նրան մի քաղցր, քնքոյշ շփումով, որպիսի գործողութիւնից յետոյ օրիորդի երակներով անցնում էր մի ջերմ և տաք զգացմունք:

Բայց յանկարծ տեղի ունեցաւ մի անսպասելի դէպք: Ալեքսանդրը բռնեց նրա երկու ձեռքը և քաշեց դէպի իր գիրկը: Եւզինէն չղիմա-

ղրեց. նրանք գրկախառնվեցան, ... Ալեքսանդրը մօտեցրեց իր կրակոտ շրթունքները օրիորդի երեսին...

Նրանք համբուրվեցան մի փոխադարձ բռնուկ և ջերմազին համբոյրով:

Թ.

Ռիրբին համեմատ՝ հայր-Ոսկերչեանը վարում էր և ընտանեկան փարթամ կեանք: Նա բնակվում էր մի մեծ բնակարանում և շրջապատել էր իրան այնպիսի արտաքին փայլով, որ շատերի նախանձը շարժում էր: Նրա հետ էին բնակվում և նրա որդիքը՝ մեծ որդին Ալեքսանդրը և միւս երկուսը՝ Գէորգը և Սիմօնը:

Այդ երկու որդուն էլ նա հեշտութեամբ կարողացաւ համոզել մտնել առևտրական ասպարէզ:—Մեզ ձեռք է հարկաւոր,—ասում էր նա,—խօ մշտական մեր աղաների քմահաճոյքին չպէտք է ծառայել: Վաղը, միւս օրը, գուցէ, Աստուած կարժանացնի մեր սեփական գործերը կունենանք, այն ժամանակ, անշուշտ, հարկաւոր է մեր սեփական ձեռքը: Եւ այդ խօսքերը ունենում էին իրանց բարեբեր ազդեցութիւնը: Ոսկերչեանի երկու որդիքը՝ Գէորգն ու Սիմօնը՝ լինելով մշտապէս վատազայում, ամեն կերպ ձգտում էին սովորել գործը:

Սեփական գործ ունենալու միտքը այն աստիճանի նստել է հայր-Ոսկերչեանի գլխում, որ նա այժմ զիշեր-ցերեկ սրա վրա է մտածում: Որ նա անշուշտ ձգտում էր անկախ դիրք ստեղծել, դա երևում էր նրա ամեն մի շարժումից: Ամեն անգամ, երբ նա պատահում էր իր միակ ընկերներին, նա վրդովվում էր նրանց անընդունակութիւնը տեսնելով: Այդ անընդունակ մարդիկը մինչդեռ քիչ է, որ հաւասար մասն ունեն, այլ և մի տեսակ գերակշիռ դիրք են պահում: Իսկ ինքը ունենալով այնքան ընդունակութիւն՝ ստիպուած է սահմանափակել իր շահասիրական նպատակները այդ ընկերութեան նեղ պատկերի մէջ: Միթէ սա տանելի է: Այդ դեռ քիչ է. նրա ականջին հասել է, որ Դոդոշեանը առաջարկելիս է եղել ուժիկ նշանակել և անդամութիւնից հանել նրան — և, եթէ այդ բանը զլուխ չի դալիս, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ Դոդոշեանի առաջարկութիւնը հաւանութիւն չի գտնում միւս ընկերների կողմից և նա դեռ շարունակում էր վայելել իր նախկին յարգն ու դիրքը: Իսկ այդ տրամադրութեան արդիւնքն այն էր լինում, որ նա բացարձակաբար կողոպտում էր ընկերներին յօգուտ իր զրպանի:

Զարմանալի կերպով այդ աջողվում էր նրան: Միայն նրա շահասիրական ձգտումներն երեսոյն էր տալիս դարձնալ Դոդոշեանը, մի մարդ, որի

ախարհներն Ոսկերչեանն աւելի քիչ էր կարողանում մարտել: Ոսկերչեանն, ի հարկէ, չէր լռում այդպիսի ժամանակ և կռուի ուժով վերականգնեցնում էր իր վարկը: Պատահում էր, որ Բրուկեանը հաշտեցնողի դեր էր կատարում: Այդ մարդը զլուովին հաւատում էր Ոսկերչեանին: Միայն նրան մի քիչ կասկածել էր թվում Մայիլեանի յարաբերութիւնը: Այդ մարդը, կարծես, հակուռն ունէր հաւատալու Դոդոշեանին, թէև մինչև այժմ նա ոչինչ չի ցոյց տալիս:

Իսկ Մայիլեանի հայեացքները նրա համար ունէին մեծ նշանակութիւն: Ոսկերչեանը չէր ուզում, որ այդ մարդը խէթ հայեացք ունենայ նրա վրա, որովհետև Մայիլեանը գերակշռող հեղինակութիւն ունի ընկերութեան մէջ և բօրսայում. սրա հակառակութիւնը կարող էր մահացու հարուած հասցնել նրա նպատակներին: Բօրսայում մեծ նշանակութիւն ունի այն հայեացքը, որ կազմվում է դէպի վաճառականը: Կարելի է չունենալ մեծ գումար, բայց վայելել հաւատարմութիւն, բարի ու նպաստաւոր հայեացք և այդ հաւատարմութիւնից քաղել որոշ շահեր:

Իսկ այդ հաւատարմութիւնը դէպի Ոսկերչեանը դեռ չէր ստաւ՝ մի հանգամանք, որ ամենից շատ ցանկալի էր նրա համար: Եւ ինչ-

պէս էլ զարմանալ այդ բանի վրա, երբ նա 40 հազարանոց մարդ է այժմ... Իսկ քառասուն հազարանոց մարդը կատարեալ իրաւունք ունի մտածել կողմնակի, ընկերութիւնից անկախ ջրեր վերցնելու մասին ու տիրող հաւատարմութիւնն իր շահերին ծառայեցնել... Սյդ խնդրով նա վերջին ժամանակներս այնքան ոգևոյլում էր, որ պատկերացնում էր իր առաջ այդ աջողութեան բոլոր մանրամասնութիւնները և գրաւիչ կողմերը: Ինքնագլուխ ազայութիւնը և անկախ հարստութիւնը ներկայանում էին նրա առաջ իրանց գրաւիչ կողմերով: Եւ թոյլ կամայ արդեօք հանդամանքը, կզայ արդեօք այն օրը, երբ նա կարող կլինի թօթափել իր վրայից կախումը: Եւ ի՞նչպէս կարելի է անտարբեր լինել դէպի այդ միտքը... Եթէ կայ ցանկութիւն դէպի հարստութիւն, դէպի ազայութիւն, նա չպիտի յոյսը կարի և ձեռքերը ծալած նստի: Ձեռք բերել այդ բանը նա շատ բնական էր համարում: Նա ի՞նչ վաճառական կլինի, եթէ կբաւականանայ իր ունեցածով և չի ձգտիլ դէպի խորը, հարստութեան սիրտը...

Սյդ ցանկութիւնն օրէցօր ուռչում էր նրա մէջ և նրա գլխից չէր դուրս գալիս այն յարգն ու պատիւը, որ կապ ունի այդ անկախ առեւտրի հետ. իսկ այն հաստատամտութիւնն և որոշ կամքը, որով նա նուիրվում էր այդ մտքին,

թվում էր Ոսկերչեանի աչքին մի ինչ որ անյապաղ իրագործելի մի գործ, մի գործ, որ անշուշտ պէտք է իրականանայ և գոյութիւն ստանայ: Մի տեսակ վարդագոյն օղակներ պտտվում էին նրա առաջ այդ մտածմունքների ժամանակ: Նրան թվում էր, որ ահա իր աչքերի առաջևից անցնում են սեփական վատագայի բանւորները, թվում էր, որ ինքը սաւառնում է մի ինչ որ տարածութեան մէջ, որտեղ վիստում են այդ գործից գոյացած հազարները և այդ հազարները շրջապատելով նրան՝ սլացնում են մի հեռաւոր և անըմբռնելի աշխարհ:

Նա գործ էր դնում բոլոր միջոցները, որ այդ պատկերներն իրականան նրա կեանքում: Ըստ երևոյթին, ամեն ինչ նրա կեանքում խոստանում էր ընթանալ իր մի անգամ ընդ միշտ վճռածին ու ցանկացածին համեմատ: Մինչև անգամ մարդկանց յարաբերութեան մէջ նա գտնում է մի աչքի ընկնող փոփոխութիւն...

— Ահա թէ ինչ է նշանակում մէջքը պնդացնել, — մտածում էր նա: — Երբ որ ես հասարակ բախկալչի էի, ինձ վրա նայող չկար, իսկ այժմ... Սյդ, երբ նա յայտնվում է բօրսայում, հարուստ վաճառականներն իրանք են մօտենում, առնում նրա թեկից, մի կողմ քաշում և առեւտրական գաղտնիքներ հաղորդում: Պատիւ են համարում նրա հետ գնալ հիւրանոց ծա-

շերու կամ խմելու... Յիշում է նա, դեռ ինչ-
պէս անցեալ ձմեռ նրան ընտրեցին մի ինչ որ
ընկերութեան հոգաբարձու. նա մերժեց այդ
առաջարկութիւնը, որովհետեւ Ոսկերչեանը բո-
լորովին ուրիշ հայեացքներ ունէր այդ դիրքաւոր
պաշտօնեաների վրա: Նա ոտն ու փէշը հեռու
էր պահում այն տեղից, որտեղից շահ չէր
սպասվում:

Վերջերս մի անակնկալ դէպք անսպասելի
կերպով խոտտանում էր այդ մարդու յարգան-
քը սաստկացնել: Մայիլեանի տանը հրաւերք
կար: Ոսկերչեանը առաջին անգամ նկատեց որ-
դու և Եւդիմէի մէջ եղած մօտ յարաբերու-
թիւնը: Այդ հանգամանքը բացեց նրա աչքերը:
Նա իր գիւտի առաջ մինչև անգամ ժպտաց:
Եթէ մտածէր անգամ, այդպիսի նպաստաւոր
օղակ չէր կարող հնարել, որքան անակնկալ
դէպքը մեծ ծառայութիւն է անում նրա շա-
հասիրական նպատակներին: Նա սկսեց մտածել
թէ ի՞նչ կլինի, եթէ գլուխ բերի այդ ամուս-
նութիւնը: Սրանով իր դիրքը կամրացնի ըն-
կերութեան մէջ և այն ժամանակ դիւրին կեր-
պով կարող է հաստատ հիմքերի վրա դնել իր
ապահովութիւնը: Սրանով նա իր կողմը կը
գրաւի Մայիլեանին, իսկ սրանից յետ Դոփօշեանի
օտը տալի չի տեսնիլ, թէ ինչպէս կցանի նրան
ընկերութիւնից — և այդ ճանապարհով նա գու-

ցէ տէր կդառնայ նոյն իսկ ընկերութեան ջրե-
րին: Բքուկեանին նա վտանգաւոր ախոյեան չի
համարում, այլ մի կթան կով, որի գոյութիւնը
նրա համար նոյն իսկ ձեռնտու է: Հիանալի
միտք էր, բայց առաջ հարկաւոր էր այդ ամուսնութիւնը
գլուխ բերել: Այդ առիթով նա
կամեցաւ որդու հետ խօսել և ահա երեկոյթի
հէնց հետեւեալ օրը, երբ Ալեքսանդրն եկաւ հօր
առանձնասենեակը սովորական պատուէրները
ստանալու, Ոսկերչեան - հայրը նրան կանգնեցրեց
և խիստ խորհրդաւոր կերպով նկատեց.

— Աղախինները խօսյաւոր չի՞ն: Ես նկա-
տում եմ, որ դու բաւականին յաճախ այցե-
լութիւններ ես անում Մայիլեանց տունը: Ի հար-
կէ, ես չեմ մեղադրում, դա շատ հասկանալի է:
Նա ունի մի աղջիկ, որի գեղեցկութեան, եթէ լի-
նէր մի քանի տարի առաջ, ես էլ չէի դիմանալ...

Ոսկերչեան - որդին, կարծես, հարուածից ծըն-
շվեց: Նա դեռ զանվում էր նախընթաց երեկոյ-
թի ապաւորութեան տակ: Նրա գլխում դեռ
դեբերում էին օրիորդի հետ ունեցած խօսակե-
ցութիւնները, բայց երբէք չէր սպասում, որ
այդպէս շուտով հայրը գուշակէր նրանց յարա-
բերութիւնները. և միթէ նրա հայրը մի բան
նկատել է: Նա միայն կարողացաւ ասել շատ
սովորական բառեր, թէ նրանց մէջ ոչինչ պա-
խարակելի երեւոյթ չկայ:

— Ես ոչինչ չեմ ասում: դու հասկացիր, որ իմ խօսքը քո օգտի համար է: Եթէ ոչինչ չկայ, դու պիտի այնպէս անես, որ լինի, վերջապէս, ստեղծես: Հասկացիր, որ Մայիլեանը Աստծու կրակի տէրն է: Ամուսնանալով նրա աղջկայ հետ, դու մի զիշերվայ մէջ հարստանում ես: Ճշմարիտ է, նա մեզ ազգական է, բայց կհասնի... Ուրեմն ինքդ այժմ իմացիր: Իմ ծնողական պարտքն էր քեզ զգուշացնել: Բո շահերդ էլ պահանջում են, որ այդ ամուսնութիւնը զլուխ դայ: Մեր ընկերութեան վրա յոյս դնել չի կարելի, վաղ թէ ուշ նա կքայքայվի, իսկ քանի այդ չի եղել, մենք պէտք է մեզ այնպէս ապահովենք, որ ուրիշի ձեռքի մտիկ չանենք...

Երբ Ոսկերչեանը սկսեց խօսել որդու հետ, նա ամեն ինչ մոռացել էր. չէր մոռացել միայն իր որոշ նպատակը, որի առիթով նա խօսք էր բացել: Նա առեւտրական ասպարիզում ձեռք էր բերել մտքերի արագ կենդրոնացնելու և նրանց պարզ արտայայտելու շնորհ: Նա չէր ձգտում իր մտքերից խլել շահասիրական ձգտումները, այլ ամենն որոշ կերպով բացատրում էր որդուն և նկարագրում էր իր նպատակների առաւելութիւնը: Ալեքսանդրը լսում էր, բայց երևում էր, որ հօր խօսքերը նրան չէին դուր գալիս:

Ժ.

Հօր բացատրութիւնները շատ անակնկալ էին Ալեքսանդրի համար: Նա, որ ջերմ, մաքուր սիրով նուիրվել էր օրիորդին, երբէք չէր սպասում, որ հայրն այդ հանդամանքն էլ ծառայեցնէր իր շահասիրական նպատակներին: Այդ բանը բաւականին վերաւորեց նրա ինքնասիրութիւնը: Նա առանց այն ևս չէր կարողանում հաշտվել հօր խարդախութիւնների հետ և միայն ծնողական պարտքն էր ստիպում լռել առայժմ, մինչև մի յարմար գործ գտնելը:

Առհասարակ Ալեքսանդրը շահասէր չէր: Նա չէր զրաւվում շլացնող մետաղով: Ճիշտ է, բօրսան, առեւտուրը, մի խօսքով ամբողջ գործը շոյում էին նրա ինքնասիրութիւնը, բայց հօր արարմունքը ստեղծում էին նրա սրտում մի ինչ որ առեւելութիւն դէպի այդ աշխարհի մարդիկը:

Ալեքսանդրը չէր հաւատում հօր քարոզներին, որ կայանում էր հետեւեալ տրադիցիական նախադասութիւնից՝ «առեւտուր է, չի կարելի առանց խորամանկութիւնների»: Ալեքսանդրը կասկածում էր, որ վաղ թէ ուշ, հօր օրինները կբացվեն և նա ստիպված կլինի խայտառակ կերպով հեռանալ, բայց որպէս զի բանն այն

տեղ չհասնի, նա մտածում էր ուրիշ տեղ իրան համար պաշտօն ձարել: Բայց օրերն անցնում էին, իսկ Ալեքսանդրը դեռ ոչինչ չէր մտածել, ոչ մի կտրական քայլ չէր արել: Դրա պատճառն օրիորդ Եւգինէն էր:

Ալեքսանդրը զբաղված լինելով այն բանով, թէ ինչպէս պէտք է գլուխ բերել այդ ամուսնութիւնը, չէր կարող իր բոլոր ուշադրութիւնը նուիրել հօր գործին: Մի և նոյն ժամանակ նրա յարաբերութիւնները դէպի օրիորդը ստանում էր բաց բնաւորութիւն: Ոչ դիմաց արդէն չծածկվեց, որ նրանք սիրում են միմեանց: Այդ բանին դէմ չեղաւ նոյն իսկ Մայիլեանը: Նա իր աղջկանն այն աստիճան էր սիրում, որ չէր կարող չյարգել նրա զգացմունքները: Մի և նոյն ժամանակ նա շատ հաւանում էր և Ալեքսանդրին: Մի խօսքով երկու ծնողների կողմից նա չգտաւ ոչ մի արգելք, բացի հաւանութիւնից: Բայց սրանց արգելք եղաւ այլ կողմից, որտեղից նրանք աւելի քիչ էին սպասում: Իսկ նրանց ազգակցական կապերն էին, որոնց պատճառով և հրաժարվում էին նրանց պսակել:

Այդ հանգամանքը շատ վշտացրեց Ալեքսանդրին և Եւգինէին: Նրանց սիրոյ առիթով փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ նոր վշտեր բացվեցան, նրանց երջանկութեան օրերը կարճատեւ եղան, նրանք երբէք չէին կարող կարծել,

որ իրանց մաքուր յարաբերութիւնները այդքան բարդութիւններ կառաջացնեն: Եւ մի թէ երբ և իցէ նրանք ժամանակ ունէին այդ բանը նախատեսելու: Նրանք զգում էին իրանց մէջ մի փոխադարձ սէր և այդ զգացմունքի միացման մէջ ձգտում էին գտնել իրանց երջանկութիւնը, երբէք չնախատեսնելով եղիպտական ճիգն ու մարտը այն արգելքների դէմ, որ արձանացնում էր նրանց առաջ «չհասական խնդիրը»:

Երիտասարդ Ոսկերչեանը այժմ տեսնում էր, որ եթէ ուղենան, նրա առաջ մեծ թումբ կը ստեղծեն և որպէս զի հնար լինի յաղթել այդ դժուարութիւններին, հարկաւոր կլինի գործ դնել մեծ աշխատութիւն և չնայել ոչ մի միջոց: Այդ բանից անքում էր նրա սիրտը, բայց ի՞նչ անէր նա, քանի որ ուրիշ ելք չկար: Գուցէ հանգամանքները ստիպէին նրան դիմել այնպիսի միջոցների, որ բարեյաջող պայմաններում նրա գլխով անցնելիս չլինէր:

Նա շատ ցաւում էր և չէր կարողանում ըմբռնել թէ ինչպէս մարդիկ կարող են ստեղծել արգելքներ մարդկային զգացմունքների դէմ, բայց դեռ նա բոլորովին յուսահատված չի համարում իրան, որովհետեւ դեռ յոյս ունի, որ կթոյլատրվի նրան իր սիրած աւարկային տիրանալ:

Ալեքսանդր Ոսկերչեանը կամենում էր անձամբ աշխատել և դիմել ուր հարկաւոր է,

բայց նրա հայրը կամենալով ինքը գործել, բոլոր ծանրութիւնն իր վրա էր վերցրել: Բայց այդ խոտաուսից անցել էր բաւականին երկար ժամանակ, իսկ հայր Ոսկերչեանը ոչ մի գոհացուցիչ պատասխան չէր տալիս և այդպիսով մեծ կասկածանք և անհանգստութիւն պատճառում որդուն: Ալեքսանդրի համբերութիւնն արդէն հատել էր և նա պատրաստվում էր ինքն սկսել իր գործը, երբ մի օր հայրը խօսք բացեց այդ առարկայի մասին:

Կիրակի առաւօտ էր: Ալեքսանդրը թէյը խրմել, պատրաստվում էր անից դուրս գալ և զնալ Եւզինէի մօտ, երբ հայրը նրան կանգնեցրեց:

— Ո՞ւր ես ղնում, Ալեքսանդր, ես կամենում էի քեզ ասել, որ այսօր տանը լինես, ես ճաշվաց պատարագից յետոյ կամենում եմ զնալ սրբազանին, քեզ էլ հետս եմ ուզում վերցնել: Քո գործի մասին է: Զկարծես, որ ես մինչև օրս ձեռքերս ծալած նստած էի. ոչ այլ միայն ուշանում էր նրա համար, որ ես կամենում էի մինչև այդ՝ քահանաների հետ տեսնուել...

— Ի՞նչ ես ասում նրանք, — հետաքրքրութեամբ ընդհատեց Ալեքսանդրը, — ի հարկէ, արգելում են...

— Սյդ կտեսնենք:

Ոսկերչեան - հայրը դեռ սրբազանից վերջնական պատասխանը չեմացած՝ չէր կամենում քահանաների մերժողականը յայտնել որդուն:

Ալեքսանդրի սիրտը մի երկիւղ ընկաւ. նա արդէն գուշակեց, որ մի ինչ որ արգելք իսկապէս կայ նրա փափաղելի խնդրում:

— Ես շատ փոշմանեցի, — ասաց Ոսկերչեան - հայրը, — որ հէնց սկզբից չդիմեցի սրբազանին, աւելի ժամանակ կորցրի... Ստում էի, որ բանը, դործը շատ չծանրացնեմ: Ամենից առաջ այստեղ մեծ դեր պիտի խաղայ փողը. ես մի հաղար մանէթից ձեռք քաշել եմ...

— Իսկ եթէ սրբազանն էլ թոյլ չտուեց, հայրիկ, այն ժամանակ...

Հայրը նեղ դրութեան մէջ զգաց իրան, չգիտէր, ինչ ասէր. գործը նրան այնպէս էր թվում, որ սրբազանն էլ կարող էր մերժել:

— Սյն ժամանակ, — ասաց նա՝ կամենալով մխիթարել որդուն, — հարկաւոր կլինի դիմել էջմիածին:

Երիտասարդ Ոսկերչեանը մի րօպէի չափ մնաց տատանման մէջ: Ի՞նչ էր մնում նրան անելու, եթէ ոչ դարձնալ սպասել:

Օրը մի տխուր պատկեր էր ներկայացնում: Երկինքն առաւօտից ծածկվել էր մոխրագոյն ամպերով: Արեգակն որքան աշխատում էր թափանցել իր ճառագայթներով այդ մթութեան

միջից, բայց և այնպէս տեղի տալով ամպերի յամառութեան, փարատվում էր և սահում նրա շերտերի վրա: Շուրջը տիրում էր տաղտկութիւն: Ոսկերչեանները կառք նստեցին և ուղեորվեցան եկեղեցի:

Կառքը շիթրա անելով և ցեխի կոյտերն ամեն կողմը շաղտելով՝ սլացաւ քաղաքի գլխաւոր փողոցով:

Նոյն խոնաւութիւնը, նոյն ամպութիւնը ծանր կերպով ծանրանում էին ամեն տեղ: Սյդ մթութեան մէջ հեռւում զճաղրվեցաւ առաջնորդարանի տխուր, քայքայված շինութիւնը: Սյդ շէնքն իր անդրջըհեղեղեան արտաքինով մի տեսակ զայրոյթ արթնացրեց Ալեքսանդրի սրտում: Մի՞թէ այստեղից պիտի ծագէ նրա համար լոյսը: Սյդ նրան անհաւատալի էր թւում:

Զարմանալի է իսկապէս, որ միմիայն յուսահատութեան րօպէումն է մարդուս աչքին ընկնում առարկաների կամ երեւոյթների մռայլ և տխուր կողմերը: Ճշմարիտ է, առաջնորդարանն իր արտաքինով, իր ճաշակի և գոյնի անշքեղութեամբ ընդունակ էր զարթեցնել մարդու մէջ զայրոյթ, բայց զեռ սա չէ նշանակում, որ ուրիշ ժամանակ և այլ հանգամանքում Ալեքսանդրն այդ կնկատէր: Եւ քրքրեցէք ձեր սիրտը, կտեսնէք, որ շատ անգամ բազմաթիւ ե-

րոյթներ գնում-դալիս են ձեր առաջևից իրանց կատարեալ անզուեութեամբ և սրանք չեն զընդունում ձեր ներքին աշխարհը, բայց երբ մի և նոյն առարկան փոքր ի շատէ առնչութիւն է ունենում ձեր սրտի հետ, դուք խելոյն վերաւորվում էք և ցաւում այդ անզոյն երեւոյթների վրա. դուք սկսում էք պտրել սրանց սկզբնապատճառը, այն անփոյթ ձեռքը, որը սպանում է երեւոյթների բարեփոխման ընթացքը: Արդեօք մենք օժտված ենք ուշացած մտածողութեամբ, թէ մեր զգացմունքները բթացել են այն աստիճան, որ մենք ամեն ինչ նկատում ենք միայն այն ժամանակ, երբ գործը վերաբերում է մեր անձին, երբ վերաւորված ենք տեսնում մեր «եսը», — թէ պէ՞տք է սրա պատճառները որոնել մեր կեանքի միապաղաղ երեւոյթներում: Ալեքսանդրը շատ անգամ է անցել այդ առաջնորդարանի առաջևից և երբէք նա այդ աստիճան չի վերցնում նրա արտաքինով: Նա միայն շատ կցանկանար, որ երբէք ինքը կախումն չունենար այդ տանից:

Բայց ահա կառքը մտաւ եկեղեցու բակը և կանգ առաւ նոյնպէս ճարտարապետական շուքից զուրկ եկեղեցու առաջ:

— Դեռ կէս ժամ աւել ժամանակ կայ, — մտածեց նա, երբ մտաւ եկեղեցի՝ լսելով «Տէր ողորմեան»:

Եկեղեցում կանգնած էր մեծ բազմութիւն։ Նրա առաջը կտրել էր արտասուալից դէմքով և երկար, սպիտակ միրուքով մի ծերունի։ Նա խորին երկիւղածութեամբ խաչակնքում էր երեսը։ Սրա դէմ առ դէմ, մի քանի քայլ հեռու, մի այլ ոմն արդէն բաւականին համարձակ, աքաղաղային կկլոցով երգում էր «Տէր ողորմեան», բոլորովին ուշադրութիւն չգործնելով, թէ որպիսի անհամ դիսսոնանս է մրտցնում ընդհանուր երգի ներդաշնակութեան մէջ իր տգեղ կկլոցով։ Ալեքսանդրին զրգոում էր և այն հանդամանքը, որ բոլոր ժողովուրդը խռնված էր դռան մօտ և անցնելու տեղ չէր տալիս, մինչդեռ եկեղեցու մէջ տեղում ընդարձակ տեղ կար։ Ալեքսանդրն այդ հանդամանքի շնորհիւ ստիպված եղաւ դռան մօտ կանգնած մնալ։ Բայց հազիւ նա կենդրոնացրից իր ուշադրութիւնը դէպի երգեցողութիւնը, ահա նրա առաջ բուսաւ մի հաստափոր քահանայ՝ երեսի մի բնորոշ-պաշտօնական արտայայտութիւնով և այնպիսի եռանդով զցեց նրա առաջ բուռվարը, որ Ալեքսանդրը մի տեսակ ճնշում զգաց. նա դեռ չէր պատրաստվել մեքենաբար ձեռքը տարաւ զրպանը փող հանելու. քահանան էլ այդ խակոյն ըմբռնելով՝ կանգնեց և աւելի եռանդով երկու անգամ աւել նրա առաջ բուռվար զցեց։ Չանցաւ մի քանի րոպէ, նրա առաջևից

անցաւ ժամկոչների քարաւանը, իրանց զլուխ ունենալով մի առանձին քահանայ։ Սրանցից ամեն միւն իր ձեռքում բռնած ունէր՝ թաբաղ, զանձանակ, մատուցարան և շարունակ կրկնում էին՝ «յօգուտ եկեղեցու», «յօգուտ էջմիածնայ» բառերը։ Իսկ այդ ժամկոչների շորը, նրանց վրայի կեղտը մի կատարեալ դժգոհութիւն առաջացրեց նրա մէջ։ Նա իր աչքերը հեռացրեց այդ անախորժ տեսարանից և հայեացքը զցեց սեղանի վրա։ Պատարագիչ-քահանան այդ ժամանակ առաջ եկաւ և պատրաստվեց հաղորդելու։ Թէև մեծ պատ չէր, բայց կային մի քանի կանայք, որոնք մօտենում էին սրբութիւնն ընդունելու։ Ահա մի չամիչի պէս չորացած պառաւ կին՝ տրորվելով հեռանում է սեղանի առաջևից. նրանից յետոյ մի ցիգանի նման կին, կապոյտ ապրշումի դերիան հագին, երեք արշին շէյթը ետևից զցած՝ անցաւ տղամարդկանց առաջևից, հաղորդվելուց յետոյ էլ վերադարձաւ միւս դասից, այնպէս որ նրան տեսան բոլոր ժամկոչները։ Ալեքսանդրն այլ ևս չկարողացաւ զսպիլ իրան. այս անգամ մի ակամայ ժպիտ անցաւ նրա իրենի վրայով։ Ահա թէ ի՞նչ է նշանակում հաղորդութիւնն այդ տեսակ մարդկանց համար։

Բայց ահա զարձեալ մի այլ տեսարան։ Քահանաներից մինը սկսեց քարոզել։ Ալեքսանդրը

սկզբից ուրախացաւ, որ եկեղեցու բեմից կլսի խելօք խօսք, բայց յետոյ ստիպուած եղաւ հիասթափվել: Քահանան հանեց ծոցից մի թերթ և սկսեց կարդալ: Սուս կարդաց սիրոյ մասին, յետոյ ինչպէս եղաւ, որ սկսեց բացատրել թէ ի՞նչ է երկնքի արքայութիւնը. այդ նիւթից յետոյ անցաւ վաշխառուններին, յետոյ նկարագրեց կրթութեան բացակայութիւնը ընտանիքներում:

Քարողի ոչ մի կէտը այնքան ծիծաղելի չթվաց նրան, որքան վերջին կտորը: Նրան այնպէս էր թվում, որ այդ քարողիչը ինքը կարօտութիւն ունի դեռ ամենատարրական կրթութեան, ուր քնաց, որ նա ինքը խօսի այդ նիւթի մասին: Բայց ամենից շատ անտանելի թվաց նրան այն, որ ժողովուրդը ամենայն ուշադրութեամբ լսիլուց յետոյ, դուրս գալով եկեղեցուց, առանձին հրձուանքով գովում էր իր լսածը: Այդ կրիտիկան նա արդէն տանել չկարողացաւ:

Մի րօպէ նա կարծես մոռացաւ իրան հետաքրքրող հարցը և զբաղվեց այն խնդրով, թէ ահա այդպիսի անձնաւորութիւնները, որպիսին է քարողիչը, պիտի որոշեն նրա բախտը: Նա սրանց համարում էր ընդունակ ամեն բանի, միայն թէ ոչ զգացող մերձաւորի վիշտը ու ցաւը...

Եկեղեցուց դուրս գալով, Ոսկերչեանները զը-

նացին սրբազանին: Գլխաւոր դռան մօտ ծառան բացելով դուռը, մի քստմենի ժպիտով ընդունելով հիւրերին, հրաւիրեց դահլիճ:

— Նորին սրբազնութեան մօտ էք շնորհ բերել:

— Այո:

— Խնդրեմ, արդէն ընդունում է. համեցէք ընդունարան...

Երիտասարդ Ոսկերչեանի սիրտը սկսեց բաբախել:

Ընդունարան գնալու համար հարկաւոր էր անցնել մեծ դահլիճը: Թէ սենեակը և թէ ներքին բոլոր զարդարանքը մի կատարեալ ներդաշնակութիւն էին կազմում տան արտաքինի հետ:

Եպիսկոպոսի մօտ կանգնած էր մի քահանայ, որ սրանց մօտեցուն պէս, խոնարհ գլուխ իջեցնելով, հեռացաւ ընդունարանից:

— Ասացէք, որ չի կարելի, — կրկնեց սրբազանը քահանայի ետեւից, — սա տուրք է, որ ամեն մի ձեռնադրուող պիտի հատուցանէ: Զարմանալի մարդիկ են, — դարձաւ նա Ոսկերչեաններին, — այդ մարդկանց մարդ ստիպված է շարունակ կրկնել մի և նոյն բանը:

— Ի՞նչ բան է, — քաղաքավարութիւնից զրդված հարցրեց Ոսկերչեան-հայրը:

— Ղլարի համար քահանայ եմ ձեռնադրել...

Սրբազանն այլ ևս չչարունակեց. նա իր գեղեցիկ և առողջ իրանը իջեցրեց բաղմոցի վրա: Նրա տնդոյն աչքերը նայեցին հեռուն և տիրեց խորհրդաւոր լռութիւն:

— Ի՞նչով կարող ենք ձեզ օգնել, — հրաւիրելով նստելու, խզեց վերջապէս լռութիւնը սրբազանը, տեսնելով թէ հիւրերը չեն սկսում խօսել, — չլինի՞ ձեռնադրութեան խնդիր է:

— Ոչ, սրբազան հայր, ես եկել եմ ձեզ մօտ մի կարևոր խնդրով:

— Ասացէք, կարողութեանս չափ պատրաստ եմ օգնել:

— Սա իմ որդիս է և կամենում է ամուսնանալ:

Սրբազանը ժպտաց:

— Թ՛վէ թէ չհասութեան խնդիր կ'այ:

— Հանգամանքներն այնպէս են բարդվիլ, սրբազան հայր, որ ես ինքս պիտի ամեն կերպ աշխատեմ գլուխ բերել այդ ամուսնութիւնը: Ազդականութիւնը... աստիճանի վրա է: Ես շատ էի մեղադրում, բայց երիտասարդ մարդիկ իրար յաճախ պատահելով, մէկ-մէկու այցելելով՝ բանն այնքան հեռու է գնացել, որ անշուշտ պիտի ամուսնութիւնով ծածկել...

Նա կանգնեց և, կարծես, սկսեց որոնել յարմար նախադասութիւններ: Սրբազանի յօնքերի միջով առաջացան ծալքեր, նա մի շարժում

զործելով տեղում, աւելի մօտեցաւ, որպէս զի աւելի լաւ կարողանայ լսել խնդրատուին:

— Մեծացել է առանց մօր հսկողութեան, իսկ Իվան Ստեփանիչը մեր շրջանում միակ տունն էր, որին մենք մօտ էինք:

— Իվան Ստեփանիչ Մայիլեանցը, — հարցրեց սրբազանը, — այդ յայտնի ձկնորսավաճառը:

— Սյո՛, մենք ընկերներ ենք:

— Ի՞նչպէս, դուք նրա ընկերն էք:

— Սյո՛, մենք առևտրական տուն ենք կազմում:

— Ուրախալի է, շատ ուրախալի է, — մի քիչ լռութիւնից յետոյ, կրկնեց մի և նոյն բառը սրբազանը: — Սյո՛, մայրերը կազմում են ընտանիքի սիւները, այո՛, կարող էր շատ հեշտ պատահել... Մի պատմեցէք, շատ հասկանալի է: Գիտէք, ես չեմ կարող թոյլ տալ աղագիցական այդ աստիճանի ամուսնութիւն... պէտք է զիմել էջմիածին...

Սյո՛ խօսքերից յետոյ երիտասարդ Ոսկերչեանի սրտից, կարծես, մի բան պոկեցին: Նա, որ մինչև այժմ լռում էր, աւել չկարողացաւ զսպել իրան: Անյուսալի կերպով մի շարժում զործեց տեղում և հազիւ զսպեց իր արտասուքը:

— Բայց որպէս զի ես իմ կողմից ձեզ օգնած լինեմ, — ասաց սրբազանը, — կգրեմ էջմիածին, կխնդրեմ իմ կողմից:

Ըստ երևոյթին, սրբազանը հասկացել էր, որ հիւրերը պատրաստ են խնդրել նրա աջակցութիւնը:

— Բայց, սրբազան հայր, էջմիածնին ղիմելը շատ ուշ կլինի, պիտի ամիսներ սպասել, իսկ ես ձանձրացայ այդ աննօրմալ դրութիւնից:

— Բայց ինչպէս անենք. կարծում էք, ես շատ ուրախ եմ, որ բանն այդպէս է եկել:

— Մեր միակ յոյսը, սրբազան հայր, դուք էք, եթէ կարելի է մի կերպ օգնել, կխնդրէի... Երիտասարդ զգայուն սրտեր են, շատ հասկանալի է դրութիւնը:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, ինչ որ կարելի է... ես ձեզ իմաց կտամ...

Ոսկերչեանները վերկացան:

— Դազար, — ձայն տուեց սրբազանը ծառային, — ճանապարհիւր պատուական հիւրերին:

Դազարը քծնելով ու մանրիկ քայլերով առաջ վազեց, վերցրեց շորերը և սկսեց ծառայել:

— Թոյլ կտամք շնորաւորել, — քծնեց նա, որ դռան ետեւ բոլոր խօսածը լսել էր, — յոյս ունեցէք, սրբազանը լաւ մարդ է, Երեւանում նրան ձեռքի վրա էին ման ածում:

Սլէքսանդրը հանեց մէկ հատ մանէթանոց և տուեց ծառային: Դազարը աւելի խոր քծնելով, տուեց նրանց վերարկուները և տասն անգամ զլուխ տալով՝ ճանապարհ դրեց:

ԺԱ.

Սլէքսանդրը քանի գնում էր աւելի ու աւելի էր յուզվում և գրգռվում մարդկանց անարդար վերաբերմունքից: Նրա արդար կարծիքով, այդպէս էին վարվում այն մարդկանց հետ, որոնք չղիտէին ղիմադրել այդ անարդարութիւններին և որոնք իրանց խաղաղ բնաւորութեան շնորհիւ հեռու են վախճում վէճերից, փէշերը հեռու պահում անբաւականութիւններից: Նրա օրերով, նախկին առաջնորդի ժամանակ, եղել է աւելի մօտ ամուսնութեան դէպք, բայց այն ժամանակ այդպիսի արդելքներ չեն առաջ բերել: Սյդպէս՝ այդ պաշտօնական տեղերում, նա նկատում էր, որ ամեն մի վսեմ խնդիր կախված էր արտօմագրութիւնից, բօպէի տպաւորութիւնից, այլ ոչ թէ բղխած սրկաբունքից: Նրան թվում էր, որ ամեն ինչ կեղծիք է և ցաւալին այն էր, որ այդ պաշտօնական մարդիկ ձեւանում էին սրտացաւներ, ազգասէրներ... Սյդ ամենը տեսնելով՝ Սլէքսանդրը կորցրել էր իր հաւատը դէպի այդ մարդիկը և նրանցից ոչինչ չէր սպասում: Նա մտածում էր ուրիշ ճանապարհով տիրանալ իր Եւզինէին, բայց որքան զլուխ էր ցաւեցնում, ոչինչ չէր

գտնում... Բայց յանկարծ նա վայր թռաւ մի սոսկալի նոր մտքից, մի մտքից, որ թէև այժմ չկազմակերպված նրա գլխում, թէև դեռ սաղմի մէջ, բայց և այնպէս խոստանում է նրան դուրս գալ այդ նեղ դրութիւնից: Մի՞թէ ստորութիւն է սիրել: Մի՞թէ պէտք է կանգնել այդ մտքի առաջ... Գուցէ այդ միտքը կմնայ իր սաղմի մէջ, բայց և այնպէս նա գտնում է, որ եթէ իր եկեղեցին չտայ նրան իր Եւգինէին, նա ձեռք կրերէ նրան օտար եկեղեցու միջոցով... Եւ մի՞թէ նա մեղաւոր կլինի այն ժամանակ... Ամեն մի արեգակը, ամեն մի մերժում մի աւելորդ զարկ էր նրա վշտին: Եւ նա, ո՞ գիտէ, քաներորդ անգամ խորասուզվելով իր մտքերի մէջ՝ կանգնում էր միայն այս վճռի վրա... Ի՞նչու նա պիտի ճնշվի և ստիպված լինի ծածկել իր սէրը, երբ նա այնքան մաքուր է: Դեռ շատ և շատ ցաւեց Հօր խօսքերի վրա, երբ սա սրբազանի մօտ նկարագրելուց՝ սրանց յարաբերութիւնները շատ մոլթ կողմից էր բացատրում: Չնայելով որ Հայրն ասում էր, թէ միակ միջոցը սա է, որովհետեւ եթէ եղել են զեջողութիւններ այդպիսի հանդամանքներում, միայն այսպիսի պայմաններում... Ցաւում էր Ալեքսանդրը, որ իր արդար նպատակին հասնելու համար ստիպված է կեղծել, ստել և անբիծ օրիորդի վրա ստուեր դրել, որպէս զի կարողա-

նայ արժանանալ նրա ձեռքին... Այդպիսի ժամանակ նրա սրտից դուրս էր գալիս մի րօպէ առաջ կուտակված արդար բարկութիւնը եկեղեցու դէմ: Ի՞նչ մեղաւոր է եկեղեցին, երբ նրա պաշտօնեաները վատ են...

Պատահելով Եւգինէին՝ Ալեքսանդրը շարունակ խնդրում էր նրա ներողամտութիւնն իր շնորհիւ պատճառած դժգոհութիւնների համար, խնդրում էր այդ հազար անգամ և այդ խնդիրներից յետոյ քնքոյշ և զգուշաւոր հայկացի էր միայն դրում օրիորդի վրա, կարծես սրանով կամենում էր փոխարինած լինել նրա անդորրութիւնը... Իսկ այդ խօսքերն աւելի էին վառում Եւգինէի սիրտը և ջերմութեան մի նոր հոսանք բերում նրա մէջ, իսկ երբ նա մնում էր մենակ, Ալեքսանդրի խօսքերը խոր յուզում էին նրան: Նա խնդրում էր ներել... Բայց ի՞նչ է արել նա... մտածում էր Եւգինէն: Նրա ականջում Ալեքսանդրի ոչ մի խօսքը այնքան քաղցր չէր շնչում, որքան այդ մեղաշականը: Ամեն ինչ պարունակում էին այդ խօսքերը — և մտիթարութիւն ներկայ տխուր օրերի, և բուռն, խոր, զգայուն սէր...

Այո, Ալեքսանդրը գնահատում էր նրան, նրա հաւատարմութիւնը — և այդ հաւատարմութիւնը նա մինչև գերեզման կրկրի իր մէջ: Նա ըզգում էր, որ այդ ծանր չե լինիր նրա համար...

Իսկ երբ իր սիրած անձը կ'յաղթի արգելքներին և երբ նրանք միասին Աստուծու սեղանի առաջ կարբագործեն իրանց յարաբերութիւնները—օ, Աստուած, զորպիսի վառ յոյսերով է նա սպասում այդ օրին—միայն այդ ժամանակ նա կստանայ այն ամենն, ինչից այժմ իրան զրկված է համարում... Բայց յանկարծ յիշելով իր անորոշութիւնը, խեղճ աղջիկը ընկնում էր հոգեպէս — ամեն ինչ չքանում էր... Նա նոյնպէս մտածում էր իրանց զրութեան մասին, բայց նրա մտքում երբեք չէր ծագել այն նորութիւնը, ինչ որ Ալեքսանդրի:

Միակ մտիթարութիւնն առ այժմն կազմում էին նրանց տեսութիւնները: Երեկոյեան դէմին, երբ փակվում էր դրասենեակը, Ալեքսանդրը դալիս էր Եւգլինէի մօտ: Նրանք յաճախ դուրս էին գալիս զբօսնելու. նրանք անցնում էին քաղաքից դուրս, հեռու աղմկալից և անդդայուն կեանքից դէպի Վօլգայի ափերը՝ շոգենաւների վրա, որտեղ մտնելով մի անկիւն, խորասուզվում էին իրանց մտքերի մէջ:

Նրանց առաջ բացվում էր լայնածաւալ դեպք, հեռուն և երեկոյեան դուրեկան դոյները, որոնք մի ընդհանուր ներդաշնակութեամբ ընդունակ էին զրաւել մարդու, բայց Եւգլինէն և Ալեքսանդրն այդ չէին նկատում: Բազմաթիւ շոգենաւներն, աննշան փոքրիկ նաւակները, խլա-

ցնող սուրբները, ծխնելոյղներից դուրս ցայտող պէծերը, հեռում թմրող գետափը, պարզ ասպալից երկինքն—այդ բոլորը, բոլորը միախառնվելով՝ զլորվում, անցնում էին նրանց ուշադրութիւնից: Այդպէս մնում էին նրանք մինչև շոգենաւի գնալը, մինչև խոր երեկոն, և այդ ժամանակ միայն նրանք ստիպված էին լինում վեր կենալ և ուղղել քայլերը դէպի քաղաք, դէպի նոյն աղմուկը, նոյն միապաղաղութիւնը:

Ճանապարհը նրանց թվում էր մոայլ աւան ինչ ընկղմած մեռելութեան մէջ: Տեղ-տեղ պսպղում էին լապանքները: Տները, փողոցներն երկու կողմից, կարծես, արձանանում էին նրանց առաջ, ինչպէս քարի պատնէշներ: Քաղաքի այդ մասում գտնվում է բերդը իր ատամնաւոր պարիսպներով, որոնք թուրքերի տիրապետութեան օրերից մինչև հիմա պահպանած են իրանց բնորոշ ինքնուրոյնութիւնը: Այդ բերդի հին պատերը, կարծես, կախ էին ընկած օղի մէջ... և այդ իւրաքանչիւր առարկայի մէջ նրանք գտնում էին մեռելութիւն, անշարժութիւն: Զէ՛ որ այդ տների ամեն մի պատի ետև թաղաւորում էր մեռած կեանք, անտարբեր հօգի. բացառութիւնները նրանց աչքում շատ աննշան էին թվում: Այդ տպաւորութիւնների տակ մարդկանց չարութիւնն աւելի ու աւելի էր բարձրացնում իր զուրը և ընդունում մի

սպառնական կերպարանք: Նրանք սթափվում էին, կարծես, մոռացութիւնից և անորոշ երկիւղից նոր ճնշում զգում: Երբեմն նրանք պատրաստ էին հաւատալու, որ ամեն ինչ կանցնի և նրանք կարժանանան միմեանց և այդ միտքն այնպէս էր ոգևորում նրանց, որ պատրաստ էին մոռանալ ամեն մի նեղութիւն, բայց յետոյ նրանց սիրտը կրկին ու կրկին լցվում էր վշտով ու ցաւով: Չէ՞ որ եթէ մարդիկ աւելի զգայուն լինէին, այդքան ցաւ չէին պատճառիլ նրանց սրտին:

Ի՞նչ էր նրանց պահանջածը—մի անդորր և խաղաղ կեանք՝ և ուրիշ ոչինչ... Ի՞նչու չի արգելվում բուռն ձգտումը դէպի հարստութիւնը, եղբօր թշուառացումը, իսկ հալածվում է այն սերը, որը մի ինչ որ ծրագրած և բիրտ սրտից թելադրած կեղծ-բարոյական կանոններից ձանաչվում է ապօրինի...

Ալեքսանդրը դեռ կարողանում էր զսպել իր բարկութիւնը, բայց այդ չէր կարողանում անել զիւրազգաց Եւգինէն: Նրա սիրուն աչքերում մարում էր կրակը, փայլը և ծածկվում էր մի յուսահատ մթութեամբ: Այդպիսի ժամանակ նա աւելի ջերմ էր վառվում դէպի իր սիրած ամուսինը և սրանով մի տեսակ թեթեւութիւն զգալով՝ թմրում էր նրա կրծքի վրա... Բայց միւս օրը դարձեալ նոյն տապաւորութիւն:

ները, նոյն արեգակը, նոյն միակերպ տները, բոլորը շարունակում էին միատեսակ տաղտուկութիւն փռել նրա հոգեկան աշխարհում: Այդպիսի ժամանակ նա դուրս էր գալիս, անցուդարձ էր անում մի քանի փողոցներով, այցելում էր ազգականներին, բայց և ոչ մի տեղ չգտնելով կեանքի մի որ և է նշոյլ, կրկին վերադառնում էր տուն, կրկին խորասուզվում էր իր մտքերի մէջ...

Այդպէս էին անցնում այդ երկու երիտասարդ սրտերի օրերը՝ սկսած այն օրից, երբ սրբազանի մօտ այցելութիւն էր գնացել Ալեքսանդրը:

ԺԲ.

188. Թուականն էր: Աստրախանի հասարակական կեանքը մի կատարեալ մեռելային առապատ էր ներկայացնում: Ազգային եկեղեցական գործի զլուխ կանգնածները ոչնչով չէին հետաքրքրվում, բացի իրանց անձնական և փառասիրական միտումներից: Երէցփոխ, հոգաբարձու, քահանայ, նոյն իսկ Վիճակի առաջնորդը մի զարմանալի համախմբութեամբ բացառապէս կաղմված էին անդոյն մարդկանցից: Այդ հանդամանքը կաղմում էր մի լաւ ժամանակի նախադուշակ միջոց: Այդ մարդկանց շնորհիւ էր,

որ ամեն մի գործ հսկայական քայլերով յետադիմում էր: Եկեղեցական կալուածները աչքից թողնվում, քայքայվում: Ժողովները մասնաւոր ընտանեկան բնաւորութիւն կրում, իսկ տգէտ քահանաների հոսանքն այն աստիճան թնդացել էր, որ հեղեղել էր հասարակական բոլոր կրթական գործերը: Ի լրումն այս ամենայնի, անխնայ կերպով հալածվում էին այն մարդիկ, որոնցից, այսպէս կամ այնպէս, երկիւղ էր սպասվում: Մի խօսքով՝ հասարակական կեանքը ներկայացնում էր մի կատարեալ ճահիճ:

Սրտացաւ մարդիկ սպասում էին մի աջող հանգամանքի, երբ հիմնովին կփոխվի ամեն ինչ և իրանց յուսալից հայեացքը դարձրել էին դէպի էջմիածին, որանդից և սպասում էին հին հոսանքի դադարեցման:

Մինչդեռ Աստրախանում կատարվում էր շատ սովորական երեւոյթ: Ժողովուրդը գտնվում էր մեռելային անշարժութեան մէջ, նա չէր հետաքրքրվում ո՛չ մի խնդրով, ո՛չ մի սրտի մօտ գործով, իսկ գործի գլուխ անցած մարդիկ օգտվելով հասարակութեան միամտութիւնից, ինչ ուզում էին անում էին: Երիտասարդների կեանքը շատ աննշան էր: Նոր, յուսալից բան շատ քիչ էր նկատվում, իսկ հնամոլները իրանց ձեռքը տարածել էին ամեն կողմը: Ուրբան գործ է տուժիլ, որքան մարդիկ վնասվել այդ ժամա-

նակ—ո՞վ է յիշում, ո՞ւմ բան ու գործն է մնացել: Այդ ժամանակ լսել էր բողոքը, խեղդվել էր արդարութեան ձայնը: Ուրեմն չպէտք է զարմանալ, որ շատերը յուսահատութիւնից դիմում էին ծայրահեղ միջոցների, միջոցների, որոնք իրանց ծանրութեամբ մեծ վնաս էին տալիս հասարակական գործին:

Ահա այդ ժամանակն էր, որ յարուցված էր Ալեքսանդրի ամուսնական խնդիրը:

Իսկապէս ասած՝ նրա խնդրի մէջ չհասութիւն չկար, բայց նրան չէր աջողվում ձեռք բերել թոյլաւութիւն:

Սրբազանն իր խոստման համեմատ՝ մի պատասխան չտուեց, այնուհետև նա հրաւիրվեց էջմիածին և նշանակվեց ուրիշ թեմի առաջնորդ, իսկ Աստրախանի հոգևոր գործերի ղեկը մնաց տէրտէրների ձեռքում:

Անցնում էին օրերը, գործը մի և նոյն դրութեան մէջ էր, իսկ ի՞նչ դրութեան մէջ էր Ալեքսանդրի սիրտը:

Նա շարունակ մտածում էր մի միջոց, որպէս զի կարողանայ յաղթել այդ արգելքները: Իսկապէս ասած՝ հոգևոր վարչութիւնից նա յոյսը կորել էր և այդ այն աստիճան, որ չէր ուզում դիմել էջմիածին:

Նա կրում էր հոգեկան մի անտանելի տանջանք: Նա համեմատում էր իր ներկան այն

մտաւորաւ անցեալի հետ, երբ աւագին անդամ
բացեց իր սիրտը օրիորդի առաջ: Եւ ով էր
կարծում, որ այդքան դժուարութիւններէ կը-
պտտահի նա: Բացելով իր սիրտը օրիորդի
առաջ, նա կարծում էր, որ ոչ մի արգելք չի
լինի նրա բախտաւորութեան: Եւ ով կարող
էր արգելել, երբ նրանք փոխադարձաբար սիրում
էին միմեանց: Անցեալի այդ քաղցր յիշողու-
թիւնը արթնացրից նրա մէջ բռննչող զգացմունք
և նա ամբողջովին վառվեց այդ քաղցր յիշ-
ողութիւններով: Նա յիշեց անցեալի անմեղ ժա-
մանակներն, երբ նրանք շողմնակի վրա, Յարի-
ցինից վերադարձի ժամանակ, անմեղ զրուցում
էին, մտաբերեց այդ ճանապարհը... և այդ յի-
շողութիւններից յետոյ մեկնի նման ցցուեցան
նրա գլխում ներկայի անախորժութիւնները և
ապագայի անորոշութիւնը: Ի՞նչ է սպասում
նրան վաղը: Եթէ ստանայ նա մերժում, ի՞նչ
պիտի անէ. մի՞թէ պիտի թողնել այդ փայտա-
յած միտքը: Նրա ուղեղը բորբոքվում էր այդ
պիտի մտածմունքներից յետոյ: Թողնել Եւգի-
նէին նա չէ կարող: Ալեքսանդրն ամբողջ էու-
թեամբ շնչում է միայն այն յուսով, որ ապա-
գայում կ'յաղթի այդ դժուարութիւններին,
բայց թէ ի՞նչպէս—այդ զեռ նրա համար վճռու-
ված չէր: Լինում են անելանելի դրութիւններ
մարդուս կեանքում, որի առաջ կանգնում են

թոյլ կամքի տէր մարդիկ, իսկ Ալեքսանդրը
իրան թոյլ չի դրում: Նրա միտքը կանգ է առ-
նում մի ելքի վրա, միայն նա դժուարանում
էր այդ ճանապարհով գնալ:

Եւ այդ միտքը երկու ամիս է վերջնականա-
պէս բորբոքում է նրա ուղեղը: Նա կամենում
էր որոնել իր բախտը աղատ սիրոյ մէջ: Այդ
բանն Ալեքսանդրի համար հեշտ չէր: Նա սի-
րում էր Եւգինէին, սիրում էր բոլոր սրտով,
բայց և այնպէս նա չէր վստահանում իր սիրած
մարդին և ինքը Եւգինէն: Վերջապէս, նա մի
թեթեւ տկնարկ արեւ էր բայց Ալեքսանդրը չի
կարողանում սառը յիշել Եւգինէի ցաւալի ու
յուսահատական լռութիւնը: Պարզ էր, որ
օրիորդին դուր չէր գալիս Ալեքսանդրի յուսա-
հատական վճիռը...

— Եւ կարծում եմ ձեռք կրերվել թոյլաւու-
թիւնը, — ասում էր Եւգինէն, — հարկաւոր է մի
քիչ էլ համբերել:

— Բայց, Եւգինէ, մենք չորս ամիս է, որ սպա-
սում ենք:

— Ինչ անենք, կարող ենք սպասել մի այդ-
քան ևս, — ի՞նչ կայ շտապելու...

Իսկ ինքը յուսահատութիւնով լի աչքերը
յած էր զոյգում, որպէս զի սրանով ջմանի իր
ներքին յուզմունքը:

Նա կարճ կապեց:

Հայ կիներն այլ կերպ է հասկանում ազատ սերը: Նա կարծում է և հաւատացած է մինչև անգամ, որ զրանով անպատուում է նրա գոյութիւնը, նրա պատիւը: Եւ դա զարմանալու է, նա սնվել ու մեծացել է իր տան մէջ, ազգային սովորութիւնների շրջանում և սովոր է իր դարերով գծադրված կանոններից դուրս չգալ: Հազիւ կարիք է ներկայանում ոտնակոխ անել սրբադրժված սովորութիւնները, նա իրան համարում է ստորացած, անպատուված: Այդ հայ կնոջ դուրսի առանձնայատկութիւնն է: Ահա թէ ինչու Եւգինէն որքան և սիրէր Ալեքսանդրին, չէր վստահանում այդպիսի քայլ անել և այդ ոչ թէ նրա համար, որ վախենում էր, թէ Ալեքսանդրը կթողնի նրան: Նա լաւ գիտէ, որ արարողութիւնները և ծէսերը չեն մարդկային զգացմունքների միակ լարողը ու կապողը, — բայց նա այդ առաջարկի մէջ գտնում էր կնոջ պատիւը ստորացնող մի ելք:

Ալեքսանդրը լսում էր. նա չէր կամենում շօշափել օրիորդի յոյսը և ամեն կերպ աշխատում էր ծածկել խնդրի դժուարութիւնը, բայց որ նա ոչինչ չէր սպասում հոգեւոր վարչութիւնից, զրան ապացոյց կարող էր լինել այն, որ նա ոչ դիմում էր քահանաներին և ոչ էլ աշխատում էր այդ շրջանում: Մի անգամ

արած փորձը դառն կերպով ապացուցեց սրանց միջամտութեան անձեռնհասութիւնը:

Անցաւ դարձեալ մի քանի շաբաթ, նոյն իսկ ամիս, գործը նոյն դրութեան մէջ էր: Ալեքսանդրը բոլորովին յոյսը կորեց քահանաների շրջանից:

Այդ ժամանակ էր արդէն, որ նա վերջնական խօսակցութիւն ունեցաւ հօր հետ իր խնդրի վերաբերմամբ:

— Ուրեմն մենք այլ ևս յոյս ունենալ չենք կարող մերօնցից:

— Ի՞նչ կարելի էր սպասել այդ տէրտէրներից:

— Բայց մի՞թէ եպիսկոպոսը օգնում էր:

— Նա միայն ձգձգում էր, բայց, դուցէ, կօգնէր:

— Եթէ կուգես, սպասիր մինչև նոր առաջնորդի նշանակվելը, իսկ եթէ ոչ, արա՛ այն՝ ինչ որ մտածել ես — դէմ չեմ:

— Բայց, հայրիկ, ես չէի կամենալ...

— Հիմա ի՞նչպէս անենք. կայ ուրիշ ելք — ասա՛...

Ալեքսանդրի հրեայի վրա եկաւ, ծածկեց մի թախծալից և վշտալից յուսահատութեան ստուեր:

ԺԳ.

Գրասենեակում ժողովվել էին ընկերութեան չորս անդամները, որոնք տաք վիճաբա-

նութիւն էին անում առաջիկայ աճուրդի առիթով: Միայն Ալեքսանդրն էր, որ բացակայում էր, որովհետեւ նա հեռացել էր ընկերութեան գրասենեակից:

Ամենից շատ տաքանում էր Դոդոշեանը: Նա հակառակ էր իր ընկերների կարծիքներին:

— Թէ ինչ կլսէք, մի վերցրէք, խորհուրդ չեմ տալ,—ասում էր նա անյուզարձ անելով գրասենեակում,—մենք առանց այն եւս բաւականին գործ ունենք. տասը ձմերուկ խօ մի ձեռք չենք առնիլ:

— Ի՞նչու չվերցնել, երբ այնքան արդիւնաւից ջուր է,—ասաց Ոսկերչեանը,—փառք Աստուծոյ, չորս հոգի ենք:

— Սյո, այո, ես ուզում եմ վերցնել,—ասաց Բբուկեանը,—ես համաձայն եմ քեզ հետ:

— Ի՞նչ ասել կուզի,—միացրեց իր ձայնն էլ Մայիլեանը,—ի՞նչպէս կարելի է չվերցնել... Եթէ ընկերութիւնը չի ուղում, այն ժամանակ ես ինքս առանձին կվերցնեմ:

— Հա, եթէ բոլորդ ուզում էք, ես հակառակ չեմ. միայն իմ ասելիքս այն է, որ դժուար չլինի:

— Ինչու պէտք է դժուար լինի,—ասաց Բբուկեանը,—փառք Աստուծոյ, խելք չունենք, թէ փող չունենք, ումից ենք պակաս:

— Ի հարկէ, ի հարկէ,—միացաւ Մայիլեանը: Ապա ուղղակի անցնելով գործին՝ նկատեց.

եթէ ինձանից էք հարցնում, խորհուրդ եմ տալիս անպայման վերցնել, այդպիսի ջրեր բաց թողնելը Աստուծոյ առաջ մեղք է: Սյո ջրերից քանի-քանի մարդ ոտքի է կանգնել: Եթէ մենք չվերցնենք, այն ժամանակ կփռւնենք:

Դոդոշեանը մի շարժում արեց, կամեցաւ դարձեալ մի փոքր անել ջրերու, բայց հանդիպելով Բբուկեանի հայեացքներին, լռեց:

— Իմ կարծիքս է, — թեւ առնելով ասաց Ոսկերչեանը, — իմ կարծիքս այն է, որ պէտք է վերցնել, միայն թէ մեծ գին չտալ...

— Յետոյ որ ձեռներիցս տարան, — կարեց Մայիլեանը:

— Կողմնակի տեղեկութիւններից ես դիտեմ, որ Չ., նախկին կալուածատէրը, չի ուզում ջրերը պահել. կամ թէ պահի էլ՝ չի աւելացնելու:

— Ինչու. եթէ շահաւէտ ջրեր է, ինչու է բաց թողնում,—հարցրեց Դոդոշեանը:

— Որովհետեւ եղբայրները միմեանց հետ չեն հաշտուում, իսկ մենակ պահելու միջոց չունի:

— Կեցեա, — ասաց Բբուկեանը, — տեսնում ես, ես միշտ ասել եմ, որ Ոսկերչեանը մեղաւմենքիս ծարաւ ջրի կտանի: Սյո ի՞նչպէս իմացար... այսքան տարի միամիտ ապրել ենք:

— Ի հարկէ, ես պնդել չեմ կարող, բայց որ քան հնարաւոր է, տեղեկացել եմ:

—Հա՛, ի հարկէ, — պնդեց Մայիլեանը, — որ-
քան հնարաւոր է:

Ոսկերչեանը ոգեւորվեց և մի խորհրդաւոր
ժպիտ սահեցաւ նրա նիհար երեսի վրա:

—Երկու ամիս է, — ասաց նա, — պտոյտ եմ
անում և հետաքրքրվում այդ խնդրով և այդ
հաղիւ երէկ իմացայ, որ ջրերը չեն ուղում
վերցնել, այնպէս որ եթէ մի չինչին բան աւե-
լացրել ենք, ջրերը մեղ վրա կմնան ու կմնան:

—Քանո՞վ են ջրերը, — հարցրեց Մայիլեանը:

—8000 - ու:

—Ուրեմն 10,000 կարելի է դնել:

—Շատ է, — բողոքեց Դոդօշեանը, — եթէ վեր-
ցնում էք՝ 9000 - ից աւել ղաբուլ չեմ: Էս
մինն իմ ասածը լինի:

—Երեսայ բան մի՛ խօսիր, — ասաց Մայիլ-
եանը, — այդ ջրերը 15,000 էլ արժեն:

—Ի՞նչ ասել կուզի, — ասաց Ոսկերչեանը, —
ես էլ համաձայն եմ. բայց որովհետեւ ջրերը
վերցնող չկայ, կարծում եմ 9000 կարելի է
դնել:

Դոդօշեանը շատ ուրախացաւ Ոսկերչեանի
այդ կարծիքի վրա: Այդ նա վերագրեց իր ա-
ջողութեան:

—Կարծում եմ, եթէ այդ մարդն ասում է,
որ վերցնող չկայ, ուրեմն ի՞նչու հազար մանէթ
աւել տալ:

Ոսկերչեանի նիհար երեսը կենդանացաւ և
աչքերի մէջ երեւցաւ վառ կրակի նշոյլ:

—Ինչպէս կամենաք, — ասաց Մայիլեանը:

—Տասը հազար պէտք է դնել: Ո՞վ է իմա-
նում, ի՞նչ կարող է լինել: Դուք եկէք փորձ-
ված մարդուն լսեցէք՝ 10,000 դրէք: Մի քանի
հազար ձուկ ջրից աւել հանեցիր՝ էս քո հա-
ղարը:

—Ախր, հազար չէ, պէտք է վեց հազար հաշ-
ւել՝ ջրերը վեց տարով են տրվում:

—Ասենք թէ վեց հազար է, ինչ անենք. մի
ամառվայ մէջ կհանենք. երանի՛ քեզ, ձուկ չէ
մի. . .

Տիրեց լռութիւն: Ոսկերչեանն իր յատուկ
որոշակի մտքերով աշխատում էր իր ասածն
առաջ տանել: Մի րօպէ առաջ նա կարծում
էր, որ իր մտածածը բոլորովին կրննի և նա
ստիպված կլինի հրաժարվել իր մտքերից: Բայց
որ մի միտք որոշվում էր նրա գլխում, այդ ե-
րեւում էր նրա այն զեջողութիւնից, որ նա
ցոյց տուեց Դոդօշեանին, մինչդեռ այդ մարդու
հետ նա միշտ եղել է անհաշտ:

Աճրդով տրւող ջուրը համարվում էր յայտ-
նի կապալով տրւող ջրերից մինը: Այդպիսի
աճուրդ եղած ժամանակ առևտրական աշխար-
հում առաջ է գալիս արտակարգ իրարանցում:
Շատերն երկիւղ են կրում, որ իրանց տարինե-

բով պահած ջրերը ձեռներէյ կ'ընայ. և սրանով մեծ ֆլասներ կտան գործին, շատերն էլ դիմում են դանաղան խարդախ միջոյններէ, որպէս զի խլեն ուրիշի արդիւնաւէտ ջրերը: Այդպիսի դէպքերում գործ են դրվում զարմանալի խաւամանկութիւններ, ճարպկութիւններ և այդպիսով ջրերը փնտում են նրա ձեռում, ու պէտքէ հնարագէտ է գտնվել:

Ահա այդպիսի ժամանակ պէտք է տեսնել վաճառականների երեսի արտայայտութիւնը, կրել նրանց հոգեկան գրութիւնը, ապա թէ իմանալ ինչ իրարանցում է առաջ բերում այդ աճուրդը: Իսկ այդ անդամվայ ջրերն աւելի մեծ աղմուկի տեղիք են տուել: Մի ամբողջ սովի է Ոսկերչեանը մի առանձին եռանդով հետաքրքրվում է ամեն մի տեղեկութիւններով: Կաշառում է մարդիկ, հիւրանոցներ է տանում և հիւրասիրում է այն բանւորներին, ձկնորսներին, ուսից կարելի էր մի որ և է զաղանիք դուրս քաշել: Նա շատ հետաքրքրվում էր իմանալ ընկերութեան կարծիքը այդ ջրերը վերցնելու մասին: Սնկասկած էր, որ Ոսկերչեանը ունէր իր առանին նպատակները: Այսքանը պարզ էր, որ եթէ ընկերութեանն աջողվէր վերցնել ջրերը, նա ստիպված կ'ըլլէր առայժմ հրաժարվել իր մտքերից: Բայց վճռելով անպայման իր համար մի անկախ դիրք ստեղծել

նա չէր կամենում, որ այդ ջրերը անցնի ընկերութեան ձեռքը:

— Բաւական է, ինչ որ շնորհ էմ ցոյց տուել այդ ընկերութեան: Թող հասկանան, որ առանց ինձ ոչինչ չեն կարող անել: Ժամանակ է, որ մի քիչ էլ մեզ համար մտածենք: Սուրբ աւետարանը ասում է՝ «առաջ քո բաղը ջրի, յետոյ, եթէ կարող ես, ուրիշներ»: Եւ ինչ յիմար բան է վեղ թեքել...

Ոսկերչեանը ընկղմվելով իր մտածմունքների մէջ՝ շատ ուրախացաւ: Ընկերները թողեցին ու դուրս դնացին, որովհետեւ խորհուրդն արդէն վերջացած էր համարվում: Ոսկերչեանը կրծում էր իր բեխերը, բոս երեւոյթին, նրա զլուխը խիստ զործունէութեան մէջ էր: Նա մի ինչ որ բան միթմրթում էր քթի տակ և նայում էր ընկերների գնացած ճանապարհին:

Նրա երեսի վրա երեւում էին խիստ խորհրդաւոր գծեր...

ԺԴ.

Անցաւ երկու շաբաթ: Հասաւ աճուրդի օրը: Ձկնորսական վարչութեան դահլիճում խրաւովել էր ձկնորսների մեծ բաղմութիւն:

Ամբողջ դահլիճը և նախասենեակը գրեթէ բռնված էր մարդկանցով և ամեն կողմից լըսվում էր խօսք և շարժում: Երևում էր, որ աճուրդը դրաւել էր դրանց ամբողջ ուշադրութիւնը: Գրեթէ ամենքի երեսի վրա կարդացվում էր խորհրդաւոր և բանուկ արտայայտութիւն: Երևում էր, որ շատերին ճնշում էր այն միտքը, թէ ո՞ւմ վրա կմնան ջրերը և ահա այժմ, մի քանի ժամից յետոյ, մի քանի մանէթների, երբեմն կոպէկների տարբերութիւնը շատ-շատերի տրտմելու կամ ուրախանալու տեղիք պէտք է տայ:

Ահա հեռւում դրած են սեղանները և նրանց առաջ ձկնորսական ընկերութեան պաշտօնեաները, գրագիրները, որոնք մի անախորժ և ձանձրացուցիչ հայեացքով նայում են այս՝ դէսից-դէնից հաւաքվածների վրա: Մի քիչ հեռու, մի առանձին սեղանի առաջ կանգնած էր գլխաւոր կառավարիչը: Նա կարծես զիտմամբ էր բռնել այդ տեղը, որ հեռու լինի մարդկանց սխալատութիւնից: Ահա այդ գլխաւոր սեղանի առաջ գլուխ էին ծռում և անհամբեր սպասում էին, թէ ինչ կասվի այդ տեղից. վախով և երկիւղով էին վերաբերվում կառավարչի իւրաքանչիւր շարժմանքին, որովհետեւ այդտեղից պիտի վճիռ կարդացվի՝ թէ ո՞ւմից է խլվում և ո՞ւմ է յանձնվում այս ինչ ջուրը և այս ինչ վատազան:

— Այս անգամ սովորականից աւելի են ժողովվել, — ասում էր Դօդօշեանը Ոսկերչեանին, մանեթով ձկնորսական ընկերութեան դահլիճը, — ինչպէս տեսնում եմ, այս խնդիրը դժուար թէ այսօր վճռվի:

Ոսկերչեանն այն աստիճան զբաղված էր իր որոշ և իրան հետաքրքրող խնդրով, որ չլսեց մինչև անգամ Դօդօշեանի ասածները: Նրան նոյնպէս զբաղեցնում էր ժողովվածների բաղմութիւնը: Նա մինչև անգամ սկսեց թերահամոտութեամբ վերաբերվել իր բոլոր սարքածների աջողութեան: Իսկ դահլիճում խռնվող վաճառականները նմանում էին հետաքրքրութիւնը արտայայտող մի ամբօխ: Ամեն միւր սրանցից աշխատում էր առաջ անցնել և զրլ խաւոր սեղանի մօտ տեղ բռնել: Հարկաւոր էր մի անգամ նայել այդ ժողովվածներին, որ իսկոյն նկատել, թէ սրանցից աւելի շահագրգռված մարդիկ չկային աշխարհիս երեսին: Ամեն միւրի աչքերը վառվում էին շահասիրական այնպիսի կրակով, որ մարդ մնում էր զարմացած:

Սյդ միջոցին դռան մօտ երեւեցաւ նոր անձ. նաւորութիւն: Նա մի առանձին փնչոցով և մեծ նեղութեամբ աշխատում էր առաջ գնալ Դօդօշեանն իսկոյն նկատեց դրան: Նա Ստօլին Ֆիրմայի գլխաւոր կառավարիչն էր, որ վայելում էր ձկնորսատերերի մէջ մեծ համակրութիւն:

— Սա ինչու է յայտնվել, մի՞թէ նոյնպէս ուղում է վերցնել,—ասաց Դոդօշեանը մեծ դարմանքով։—Քանի զնում են աւելանում են։ Ահա եկաւ դարձեալ մինը։

Ոսկերչեանը, որ սկզբից թերահաւատութեամբ էր վերաբերվում այդ նորեկների յայտնվելուն, որովհետեւ նրանցից ոչ մինը մի մեծ Ֆիրմայի տէր չէր, բայց տեսնելով Ստոլին Ֆիրմայի ներկայացուցչին, դդալի կերպով կասկածանք ընկաւ սիրտը։ Ճիշտ է, նա չի լսել, որ այդ Ֆիրման աչք ունենար այդ ջրերի վրա, բայց մի՞թէ կարելի է բոլոր գաղտնիքների մէջ թափանցել։

Սյդ ժամանակ մուտիկին աջողակեց առաջ անցնել։ Նա մօտեցաւ պաշտօնեաներից մինին, սեղմեց նրա ձեռքը և սկսեց մի ինչ որ բան խօսել։

Դոդօշեանը բաւականին յուզվեց։

—Ինչպէս երեւում է, հաստատ է։ Ջրերից ձեռք քաշենք,—ասաց նա։

Ոսկերչեանը մի տխուր ժպտով պատասխանեց նրա հարցին։

—Ես կիմանամ,—ասաց նա, զիմեղով դէպի մուտիկը։

Դոդօշեանը մի անհամբեր հայեացքով նայեց նրա ետեւից։

—Չէ, սրա հետ ոտք ձգելը դժուար է,—մտածում էր նա,—այդ մարդը որ մէջ ընկաւ,

թերի բանի մէջ։ Ուրիշ այնպիսի բան չի երեւում։

Նա մի փորձնական հայեացք դրեց իր շուրջը, աչքն ընկաւ Ոսկերչեանի վրա և նկատեց, որ մուտիկն արդէն խօսում էր նրա հետ։ Դոդօշեանը աշխատում էր նրանց երեսի արտայայտութիւնից և շարժումներից մի բան գուշակել, բայց չկարողացաւ։

Ահա իրարանցումը տեղի տուեց լռութեան։ Բոլորի ուշադրութիւնը կենդրոնացաւ սեղանի առաջ կանգնած աստիճանաւորի վրա, որն այդ միջոցին սկսեց բացել ծրարները։ Դոդօշեանը քանի զնում էր, անհամբերութեամբ էր վերաբերվում աճուրդի ձեականութիւններին։ Երեւում էր, որ նա այժմ աւելի քան երբ և իցէ չէր ուղում հրաժարվել ջրերից. այդ բանը նա իրանց ընկերութեան համար նոյն իսկ ստորացնող մի երեւոյթ էր համարում։ Նա, որ ընկերութեան խորհուրդի ժամանակ տատանվում էր վերցնել ջրերը, այժմ պատրաստ էր ինքն առաջինն հակառակել, նոյն իսկ դժգոհութեամբ կվերաբերվէր, եթէ մէկն առաջարկէր ձեռք քաշել ջրերից։

Ահա նրա մտածումների թելը կտրեց աստիճանաւորի ձայնը, որ շարունակ շեշտում էր ծրարներից դուրս եկած գումարները։

Ահա նա բացեց նախկին կալուածատիրոջ ծրարը, կարդաց նրա մէջ նշանակած գումարը։

Դոփօշեանը լսեց, որ այդ ծրարի վրա տեղ-տեղ տարածվեց ուրախութեան շշուկ: Ուրբան ուրախութիւն պատճառեց նրան, որ ջրերը չմնացին այդ տիրոջ վրա, այնքան էլ նա ցաւեց նրա մասին, թէ որքան խախտւտ է կալուածատիրոջ դրութիւնը: Տասն երկու երկար տարիներ ջրերը պահելուց յետոյ մարդը ստիպված է հրաժարվել թէ ջրերից և թէ բոլոր շինուածքներից և սարքերից, որոնք կառուցվում են վատագայում:

Դարձեալ լավեց աղմուկ. նրա ականջին հասան թուեր 5000, 6000, որից յետոյ տարածվեց կրկին խուլ քրքիջ ու ծիծաղ:

Դոփօշեանը լսելով այդ գումարները, մի շարժում արաւ իր տեղում ներքին բաւականութիւնից, որովհետեւ բոլոր այդ գումարները ցած էին իրանց դրածից:

Բացվեց դարձեալ մի ծրար, այնուհետեւ երկրորդը, երրորդը, չորրորդը, որոնց գումարները ինն հազարից աւել չէր անցնում:

Վերջապէս բացվեց ընկերութեան ծրարը:

— Տասը հազար, — գոչեց ծրարների բացողը մի առանձին շեշտով:

Ամենը վառեցին, թէ դա միակ ծրարն է, որ դուրս եկաւ այդպիսի խոշոր գումարով:

Դոփօշեանը կանգնած տեղում քիչ քնաց առաջ վաղէր ուրախութիւնից:

Այնուհետեւ դուրս եկան դարձեալ մի քանի ծրարներ, բայց այնպիսի աննշան գումարով, որ ընդհանուրի ծիծաղը շարժեց:

— Վերջէ՛ն ծրարն է, — լավեց նոյն աստիճանաւորի ձայնը:

Ընդհանուրի ուշադրութիւնը գրաւել էր այդ ծրարը, որովհետեւ բոլոր քիչ-շատ յայտնի ֆիրմաների ծրարները դուրս էին եկել և ամենքին հետաքրքրում էր, թէ ումը պէտք է լինէր:

Ընդհանուր լարված տրամադրութիւնների մէջ ոչ ոք չէր նկատում, թէ ինչպէս մի մարդ մի ուրախ և ինքնաբաւական տրամադրութեամբ մօտեցաւ աստիճանաւորի սեղանին: Դա Ոսկերչեանն էր: Ածուրդի վախճանը նրան էր միայն բաւականութիւն խոստանում, որովհետեւ այդ նրա ծրարն էր, որ իր մէջ պարունակում էր դուրս եկած և բացված բոլոր ծրարների գումարներից բարձր գումար: Ոսկերչեանը տեսնելով այդ, մի թեթեւութիւն զգաց իր մէջ: Այժմ նա զիտէ, թէ ինչպէս պիտի ոտքի կանգնի:

— Տասն մէկ հազար, — գոչեց աստիճանաւորը, — և ջրերը մնում են պ. Ոսկերչեանի վրա:

Մի ընդհանուր իրարանցում, յուսահատական շարժում տեղի ունեցաւ դահլիճում: Մի ինչ որ տխուր ոգու իշխանութիւնը, կարծես, եկաւ տիրապետեց այդ մարդկանց վրա: Ամենքը

վիրաբերվեցին ատելութեամբ դէպի Ոսկերչեանը, որ այդ բոպէից արդէն ոտք էր դնում աւելի հաստատ առևտրական ամուր պատրանդանի վրա: Շուտով դժգոհութեան ձայներն աւելի սաստկացան ժողովականների մէջ. իսկ երբ որ Ոսկերչեանը օւրախ ժպիտն երեսին մօտենում էր դռնին, նրա առաջ տեղի ունեցաւ դժգոհութեան մի կատարեալ ցոյց:

Բայց ոչ մինն այն աստիճան չէր կատարել որքան Դօդօշեանը: Նա մի անգամից իրան դգաց կայծակի հարուածի տակ Սյժմա նրա համար նոր պարզուեց, թէ քնչ ստոր մարդու առաջ երեք հոգի խաբված են: Նա սկսեց պրտըրտել իր հակառակորդին և, ակամայից շոտ դալով, աչքն ընկաւ Ոսկերչեանի վրա, որ այդ միջոցին արդէն պատրաստուում էր ոտքը դուրս դնել:

— Ստոր, դարչելի՛ արարած, — ուղղեց իր բռնցիկան չուծիւնը Ոսկերչեանի հասցէին: Ինչպե՞ս ասեցիք:

— Պարոններ, լսում էք, — դարձաւ Ոսկերչեանն իր մօտ կանգնածներին, — վկայ եղէք, խնդրեմ:

— Այո, կրկնում եմ, — տաքացաւ Դօդօշեանը, — դաւաճան, մեր փողերով մարդ դարձար և մեզ դաւաճանեցիր: Ինչպե՞ս ասեցիք: Ոսկերչեանը շուտ արած մնացին, իսկ Դօդօշեանը շարունակ վրփրում էր և բարկանում:

— Խնդրեմ, վկայ եղէք, — կրկնում էր Ոսկերչեանը, դիմելով իր մօտ կանգնած վաճառականներին, — խնդրում եմ, լաւ լսեցէք, թէ որ աստիճան անտեղի վիրաւորանք է հասցնում ինձ:

ԲԳՈԳԲԳԺ ԵՍՍՍ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻ ՎԵՐՋԸ

ԳՃԻՂԱՐ ԳՃԳ ԵՄԱՍ ԶԱՆԳԵՄԱՆԵՐԻՆ
ԴԻ ԳԳՅԱ յՈՐԳԱՆ ԴԺ ՆԱՅԵՆ
ԻՌԳԻՄԵՑՄԱՂԱՐԳԱՐ ԿՈՂԱՏԱՐԻ
ԵՐԱՏԱՆ ԳՈԳՄԱՆ ԺՈՃԻԳԱՐ
ԻՍԻ ԻՌԳԻՐԳԱՐ ԴԺ ՇԱԽԻՃԱԾ
— ԵՂԱ ԳՂԾՈՒՄ ԶԱՌԱՏԱՄԱՐ ԻՌԳԻՐԵՐԵՐ ԻՋԵՐԵՐ
ԳՈՂԱՐՄԱՄԶԳԵ ՄԻՐԱՐՄԱՆԻ ԾԱՆ - ԾԱՆ ՄԻՋ ՆԱՅԵ
— ԴԱՐԱ ՄԱՐԵՐԻՐԳԵ ՄԻՋՄԱՌԱՌ ԻՌԱՌ ԻՌԳԻՐԻՐՈՒՄ
ԵՂԻՄԱՆԵՂԱ ԵՂԻՌԱԾ ՄԱՐԱԽԻՄԱՅԵՍԵՍ ՄԻՋ ՆԱՌԱՐ
ԻՍԻ ԵՂԵՌԱԾ ԱԶՄԻՆ ԻՋԻՐԵՐ ՄԻՋ ՆԱՌԱՅԵՐԳԱՂ
— ԵՂԱ ՄԻՋ ՆԱՌԱՅԵ ԵՂԻՐԵՐ ԳՈՂԱՐՐԱԾ ՄԱՐԱՄԱՐ
— ԵՂԱ ՇԱՂԵՐ ՆԱՌԱՌԱՌ ԻՌԱՐԱ ԻՍԻ ԵՂԻՄԱՄԶՂԱՌ
— ԳՄԻ ԵՂ ՄԳԳԱՌ ԴԻ ԻՋ ԴԺ ՆԱՌԱՅԵՄԱԾ ՄԳԻ ԻՄԱՐ
ՆԱՌԵՂԱՅԵ ԴԻՄԻՂԵՄԱՌ ԴԻՄԱՐԱՐԻ ՄԱՐԻ ՔԻ ԴՂԻՄԱՌ
ԵՂԱՐԻՐ ԵՂԻՐԱՅԵՄԱ ՄԱՐԵՐԻՐԳԵ ԻՋԻՄԱՄԱ ՄԻՋ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Ա.

Սկերչեան որդու տան շքեղ դահլիճը շրջում էր մարդու աչքը իր փառաւոր զարդարանքներով։ Պարկետի մաքուր յատակը ծածկված էր գորգերով, իսկ գեղեցիկ թղթերով պատտառած պատերը տընքում էին մեծ-մեծ թանդազին շքանակաւոր պատկերների տակ. առանձին շքեղութիւն պարգևում էին տրօպիկական ծառերը. արմաւենիք բարձրանում էին զրեթէ մինչև օձոռքը, իսկ զանազան ծաղիկաւոր թփերը բռնում էին պատուհանները, իսկ պատի տակում դրած սեղանի վրա ծանրանում էր թէյի սարքն ու ինքնաեռը. մի կոյտ վազաներ, անդրինիւր լրացնում էին սենեակի շքեղութեան ամբողջութիւնը։

Սյդ փառաւոր դահլիճում, թէյի սեղանի առաջ նստած էր Եւգինէն, իսկ նրա մօտ՝ Սլէքսանդրը։

Նրանց աչքերում փայլում էր կատարեալ բախտաւորութիւն և երջանկութիւն։

Երջանիկ զոյգ. նրանք չէն հեռացնում մէկ-մէկու վրայից աչքերը։ Դեռ մօտ անցեալում նրանք չէին երազում այդ փայլուն օրերին. իսկ այժմ... Սնտահման ուրախութիւնը, ջերմութիւնը, մի խօսքով այն ամենն, ինչ որ կրում է իր վրա բախտի կնիք, դեռ անցեալ ամառվանից թագաւորելով նրանց վրա, ջերմացնում է նրանց մի առանձին սիրով և բաւականութեամբ։

Նրանք վայելում էին առաւօտեան թէյը։ Խօսակցութիւնն, ըստ երևոյթին, ընդհատվել էր։ Նրանք այնքան էին խօսել, որ կարծես իրանց զգում էին յոգնած։ Երբեմն-երբեմն կարճ նախադասութիւնները, ջիւրմ համբոյրները, թէյի կլկլալի հոսալը և ինքնաեռի խշխշալը խանգարում էին սենեակի մէջ տիրած խորհրդաւոր լռութիւնը, — բայց ահա այդ լռութիւնը խղից Սլէքսանդրը։

— Սյո, իմ ցանկութիւնն այժմ գտել է բաւականութիւն, — ասաց նա, բարձրացնելով իր զլուխը կնիք ուսի վրայից. — ես ունիմ կին, որին փափագում էի ունենալ, բայց... օ, թող-

ներք... ես չեմ ուզում անցնել յիշողութիւններով խանդարել այդ քաղցր ըօպէները:

Նա վեր կացաւ, մօտեցաւ պատուհանին և բացեց նրա փեղկերը:

Պատուհանը նայում էր դէպի բակը:

Սրեգակի ճառագայթները խաղում էին բակի մէջ գտնված հսկայական ծառերի վրա: Տեղտեղ ստուերներն արդէն կորցնում էին իրանց մոխրագոյն փայլը և ներկվում արծաթագոյն գունով: Վերջապէս արևն աւելի բարձրացաւ. ստուերները աւելի արագացրին իրանց քայլերը:

Մեծագագաթ հակակիւն խոնարհվելով քամու առաջ՝ մի երկայն մոխրագոյն շերտ արձակեց տան վրա և այդ շերտը սիրուն աղջկայ ժպտի նման բաժանվելով ծառից գործում էր մի ցանկալի տպաւորութիւն:

— Ս.հա կրկին բարձրացաւ արևը. բննութիւնն, այդ ծառերը վայելում են նրա կենդանարար ճառագայթների ջերմութիւնը, ինչպէս ես քո քաղցր սէրը, սիրելիս: Սյո՛, այժմ դու ինձ մօտ ես, այլ ևս ոչ մի ուժ մեզ չի կարող բաժանել...

Եւզինէն հանդիստ լսում էր իր ամուսնու սրտի զննմունքը. բայց և նկատում էր, որ մի ինչ որ ծանր բան ճնշում է Սլեքսանդրի սիրտը. թէև նա չէր ասում, թէ ինչ է այդ ծանրութիւնը, բայց ծածկել ևս չէր կարողանում:

Իսկ Եւզինէի համար պարզ էր և հասկանալի, թէ ինչ խորին վերաւորանք է զարգանում և ամրանում նրա սրտում: և ո՞վ, բացի իրանից, պարտական է թեթևացնել սիրած ամուսնու սիրտը:

— Լսիր, — հանդարտ ասաց նա, — ես տեսնում եմ քեզ ինչն է վշտացնում... Դու չէիր ցանկանալ այն զոհը, որ ստիպված եղար բերելու մեր այսօրվայ երջանկութեան համար, կամ դու երբէք չէիր սպասում այդպիսի քայլի. այնպէս չէ...

Սլեքսանդրը լսում էր մեծ ուշադրութեամբ: Նա նկատեց, որ Եւզինէն ինքն ևս յուզվեց, երբ խօսքն ընկաւ այդ խնդրին, բայց ըօպէական ժամանակամիջոցում յաղթելով իր կանացի յուզմունքին՝ աշխատում էր վանել իրանից այդ խնդրի ամբողջ ծանրութիւնը:

— Դու դարձեալ աշխատում ես ինձ մխիթարել, — անցաւ Սլեքսանդրի մաքով և նրա աչքերը բւեռվեցան կնոջ երեսին:

— Դու կարծում ես, որ դրանով մեծ վերաւորանք ես հասցրել մեր ինքնուրոյնութեան, մեր առանձնայատուկ կեանքին: Սյո՛, ես տեսնում եմ այդ մտածողութիւններն են վերաւորում քո սիրտը:

— Սյո՛, այո՛, — պատասխանեց Սլեքսանդրի հայեացքը:

—Լսիր, — շարունակեց Եւգինէն, — դու չէ զուժ մեծ սխալ ես գործել, աւելի մեծ քան թէ սպասելի էր, բայց յիշելու մեր ծանօթութեան առաջին օրերը: Քեզ մօտ էր մինն այն անձնաւորութիւններից, որը նուիրվեց քեզ ամբողջ սրտով, ամբողջ կեանքով: Մեր սրտերը մօտեցան, հասկացան միմեանց առանց կանխակալ շահերի... Իսկ այդպիսի օրինակներ կարծում ես շատ են լինում... և մի՞թէ մենք երբ և իցէ մտածում էինք, որ դրանով մենք մի սխալ քայլ ենք անում... Ճիշտ է, մեր շրջապատողները... մի չնչին գծուծ արարածներ են նրանք — դու, դիտես իմ կարծիքն ու հայեացքները նրանց վրա — անզգայ, շահասէր, սկզբունքներից զուրկ... երբեք այդ մարդկանց մէջ չես վառվել բանական հասկացողութիւնը և լայն հայեացքները... Իսկ մե՞նք — մի՞թէ մենք փոխադարձ համաձայնութիւնով չարհամարեցինք այդ մարդկանց... Յիշելու այդ ամենը և յիշելու, որ քո մօտ է գտնվում քո կիսներ ընկերը, որը քո երջանկութիւնն ու հանգստութիւնն ամենից բարձր է գնահատում — և իմացիր, որ քո այդ ընկերն իրան համարում է շատ բախտաւոր, զրուժ է իրան շատ թեթեւացած և երբեք չի մեղադրում, որ քո արած քայլը մի սխալ էր՝ առաջացած քո անձնական անփորձութիւնից և անհեռատեսութիւնից: Ուխտենք, որ մենք

միշտ հաւատարիմ կմնանք մեզ և ոչ մի մարդու ձեռք չի կարող փոխել մեր սկզբունքները... Նա շարունակ խօսում էր: Եւգինէի խօսքերը թափանցում էին Ալեքսանդրի սրտի խորքերը: Այդպիսի խօսքերից յետոյ նա իրան զգում էր հանգստացած և մխիթարված: Նա միայն կարողացաւ ասել.

— Սյո, այո, ես դիտեմ, հոգիս, ինչ անկեք. քո սէրը կթեթեւացնէ ինձ այդպիսի մտածմունքներից: Օ՛, սիրելիս, որքան եմ ես քեզ սիրում:

Եւ նա մօտեցաւ կնոջը, զրկեց նրան, կրկին ու կրկին համբուրեց. նրանց շրթունքները խառնվեցան մի երջանիկ փոխադարձ զգացմունքով: Յետոյ Ալեքսանդրը բռնելով կնոջ ձեռները՝ շարունակ պահում էր իր ձեռքերի մէջ և կարծես ուզում էր ասել — այսպիսի կնոջ հետ մոռացվում է ամեն մի վիշտ:

Եւգինէն նոյնպէս կանգնած էր պատուհանի առաջ. նա մի զրաւիչ ժպտով նայեց իր ամուսնուն. նրա ձկուն, բայց առողջ հասակը աւելի շտկվեց: Ալեքսանդրը մի անգամ էլ բռնեց կնոջ պարանոցն իր երկու ձեռքով և սկսեց համբուրել նրան:

— Բաւական է, բաւական, — մրմնջացին Եւգինէի շրթունքները, — չուշանաս... Նա դուրս եկաւ Ալեքսանդրի զրկից:

տում է՝ և ուզում է փարատել այդ մտած-
մունքը:

Ահա այդ միտքը յուզեց Եւգինէին:
Նա դեռ նայում էր հայելուն. նրա շրթունք-
ները յուզվում էին, իսկ աչքերի մէջ մի խոր
մտածմունք աշխատում էր վերջ տալ այդ
ձեռող մտքերին: Երեսի ամբողջ արտայայտու-
թիւնը կարծես մտածում էր, թէ ինչ պէտք է
անել, որ նրա ամուսինը միշտ և յարատեւ ըզ-
գայ նորապսակներին յատուկ քաղցրութիւն:

— Սյդ այնքան էլ անկարելի չէ, — յանկարծ
բացականչեց նա, — և կարծեմ ինձ աջողվեց այ-
սօր մի քիչ փարատել նրա այդ մտածմունքները:
Նա կրկին վառվեց մի բուռն ցանկութեամբ
և այդ բոպէին կրկին իրան զգաց երջանիկ,
բախտաւոր: Պէտք է այնպէս անել, որ այլ ևս
երբէք այդ մտածմունքները չպաշարեն նրան:
Դիտաւոր պայմանը՝ պէտք է չփոխել առաջվան
գոյնը և լինիլ ազնիւ նախկին առանձնայատկու-
թիւններում: Եւ մի թէ այդ հասարակ ձևակա-
նութիւնն, որ պահանջեցին նրանցից, ընդու-
նակ է մեռցնել նրանց մէջ այդ սրտին մօտ
ինքնուրոյնութիւնը: Ո՛չ, նա զրա վրա այլ ևս
չի մտածում: Նա խոստանում է քաղցրացնել
ամուսնու սիրտը իր անխարդախ, մաքուր սի-
րով: Սյո՛, Եւգինէն կանի այդ: Ալեքսանդրն
արժանի է այդ շնորհին:

— Դու պիտի լինիս բախտաւոր, իմ սիրելի՛
Ալեքսանդր:

Նա մի կտրական և լուրջ խոստումով մի
անգամ ևս ուխտեց քաղցրացնել ամուսնու
օրերը իր անշէջ բուռն սիրով և անկեղծ գը-
ղունքներով:

Բարնան սկիզբն էր: Բնութիւնը նորից
կենդանացաւ և մի առանձին կեանք ներշնչեց
մարդկանց մէջ: Ոչ մի տեղ դարնան այդպիսի
անհամբերութեամբ չէին սպասում որքան Ա-
տրախանում: Սա ունի իր հիմնաւոր պատճառը:

Վօլգա գետը տարվայ չորս ամիսը սառած է
լինում և երկաթուղու բացակայութիւնը ա-
ռեւտրական աշխարհում մեծ դադար է առաջ
բերում: Ծառ վաճառականներ, աշուներ վերջա-
նալուն պէս, թողնում են Ատրախանը և վի-
րադառնում «ջրաբացին»:

Ձկնորսութիւնն էլ ինչ ասել կուզի, ահագին
կենդանութիւն է ստանում դարնան հետ: Սյդ
ժամանակ ամեն մարդ աշխատում է պատրաստ
լինել: Ահագին գումարներ է ծախսվում, մեծ
թիւ բանւորներ է բռնվում, որովհետեւ երբ որ

ձուլք սկսում է գալ այդ ժամանակ արդէն պիտի ամեն ինչ պատրաստ լինի: Ահա այդ առիթով բորսայում վարձվում են բանւորներ, որանք խակոյն ուղարկվում են վատագաներ: Բանւորների վրա է ձկնորսատէրերի յոյսը. սերունք պէտք է գետից հանեն այն ահագին միլիոնները, որի համար մի քանի ֆիրմաների գոյութիւնն անհրաժեշտ է համարվում: Ահա այդպէս ևս շարժվեցան նաւակները այդ անգամ էլ. թափվեցան ուռւկանները, ուտելու պաշարեղէրները և բանւորների աղաղակները, ուրախութեան ձայները տարածվեցան օդի մէջ:

Ճանապարհ ընկան և Ոսկերչեանի պատրաստած նաւակները:

Ձկնորսական հորիզոնի վրա երևում էր նոր աստղ: Նաւերը բարձած շարունակ ձուկ էին բերում քաղաքի ափին և սրանց մէջ պատկառելի տեղ բռնում էին Ոսկերչեանի նաւերը: Շատ շատերն ապշում էին այդ քանակութիւնից, շատերը զարմանում էին, թէ այդպէս կարճ միջոցում լինում է աջողութիւն ձեռք բերել: Շատերն ամեն բան վերագրում էին բախտին, աջողութեան և մխիթարվում էին նրանով, որ վաղը, միւս օրը կարող են իրանց ջրերն էլ այդքան հարստութիւն արտադրել: Ամենքի խօսքն ու զրոյցը Ոսկերչեանն էր: Նրա այդ աջողութիւնը մի անգամից զրաւեց ամբողջ քա-

ղաքի ուշադրութիւնը: Նրան սկսեցին ճանաչել բորսայից դուրս, մինչև անգամ Վօլգայի ափերից շատ հեռու: Գիւղերում բոլոր գիւղացիք դիտէին, որ նոր ֆիրմա է առաջ եկել և այդքան աջող պայմաններում: Իսկ յայտնի ձկնորսատէրերն արդէն սկսեցին մտածել, թէ ինչ կերպ այդ ջրերն իրանց ձեռքը գցեն և այդ նպատակով սպասում էին ժամանակամիջոցի լրանալուն, չնայելով որ դեռ վեց տարի պիտի սպասէին: Իսկ բորսայում նրա դրամական աջողութիւններն առաջ էին գնում հսկայական քայլերով. նրան համարում էին առաջնակարգ վաճառական: Կարծես ինքն Ոսկերչեանն էլ նկատում էր, թէ ինչպէս իր դիրքը բարձրանում է քաղաքացիների աչքի առաջ:

Այդքան աջողութիւններից յետոյ նրա հարստութեան ծարաւը դարձեալ չյազեցաւ: Նա տիրապետեց ջրերին, հեռացաւ ընկերութիւնից և դրանով առիթ տուեց այդ ընկերութեան քայքայման, բայց դարձեալ ուզում է գնալ աւելի հեռու, բարձրանալ աւելի վերև: Նա մտածում էր դարձեալ մի գործ բացել: Նա կամենում էր քաղաքի համար տրամալայի կամ էլէքտրական լուսաւորութեան կօնցիսսիան վերցնել, բայց նրան մերժեցին: Այդ ժամանակ նա մտածեց մանուֆակտուրային գործ բացել: Միայն այդ գործը զլուխ բերելու համար նա ա-

ռանձին միջոցներ չունէր: Ջրերը, վատազան
խլել էին նրանից մեծ զուամար: Այժմ հարկա-
ւոր էր փող գտնել: Այդ մտքի առաջ էլ նա
երկար չկանգնեց: Նա գտաւ փողի տեղը և շատ
դիւրին ճանապարհով: Բռնած ձուկը նա ծա-
խում էր Ստօլին Ֆիրմային, որ յայտնի էր
քաղաքում սակաւաթիւ առաջնակարգ ֆիրմա-
ներից մին: Այդ ֆիրմայի հետ Ոսկերչեանը ծա-
նօթ էր վաղուց. դեռ ընկերութեան ժամանակ
նա այդ ֆիրմային ձուկ է վաճառել: Իսկ սե-
փական ջրերը վերցնելու ժամանակ այդ ընկե-
րութեան կառավարիչը խոստացել էր Ոսկերչեա-
նին գնել նրանից բոլոր որսը և այդ պատճա-
ռով կանխավճար էր տուել մինչև անգամ:
Ոսկերչեանն էլ պայմանաւորվել էր բոլոր ձուկը
կողմնակի չծախել, այլ անշուշտ տալ այդ ֆիր-
մային՝ կանխաւ որոշված գնով:

Մինչդեռ բօրսայում ձուկի գինը օրէցօր բարձ-
րանում էր և Ոսկերչեանը ձուկի մի մասը վճռել
էր ծախել կողմնակի, իսկ միւս կէս մասը միայն
տալ Ստօլին Ֆիրմային: Այդ ճանապարհով
նրա ձեռքը գալիս էր կրկին մի պատկառելի
զուամար, որը նա ուղղում էր ծառայեցնել մա-
նուֆակտուրային գործին: Այժմ այդ ծրագիրը
պէտք է գլուխ բերել բայց Ոսկերչեանը միթէ
երբ և իցէ զժուարացել է մի որ և է գործ
գլուխ բերելու առաջ: Այժմ այդ միտքը նա

այնքան է հաւանում, որ երբ սկսում է մտա-
ծել զրա մասին՝ նոր ուժ, նոր եռանդ է ստա-
նում:

Գ.

Ստօլին Ֆիրմայի ձկնորսական գրասենեա-
կում, որ գտնվում էր Վօլգա գետից ոչ հեռու,
և մի փառաւոր շէնք էր կազմում, գրասենեանի
առաջ նստած էր մի հասակաւոր մոլժիկ, որի
դիմաց կանգնած էր մի ակնոցաւոր երիտասարդ:

Ստեփան Ստեփանիչ Ստեփանովը (մոլժիկը)
մի գեր մարդ էր և բաւականին ծանրաշարժ.
Նա հազած ունէր մի երկար սերտուկ. նրա ա-
ռողջ կարմրած քիթը ապացուցանում էր, որ
այդ մարդը սիրահար է կոնծաբանութեան: Բայց
այդ հանգամանքը չէր արգելում նրան իր մեծ-
մեծ գործերը կառավարել, որովհետև մոլժիկը դի-
տէր և կոնծել, և գործել: Իսկ երիտասարդը նրա
առաջ մի ինչ որ տեղեկութիւններ էր հաղոր-
դում այդ գեր կառավարչին:

— Դուք ասում էք, որ Ոսկերչեանը միայն
ձուկի կէսն է առաջարկում. և դուք չասացիք,
որ նա պարտաւոր է բոլոր ձուկը բերել և տալ...

— Ասացի. բայց նա ասում է, որ այդքան է
բռնել կառավարիչ-մոլժիկը մի շարժում ա-
րաւ տեղում, չուց իր աչքերը և մեքենաբար

տարաւ ձեռքը ծոցը, կարծես, կամենալով այն-
տեղից մի մուրհակ հանել:

— Սնկարելի է, — ասաց նա, — միթէ մի միլ-
լիօն տարեկ է բռնել: Սյդ ջրերը մինչև օրս
երեք միլլիօնից պակաս ձուկ չեն տուել: Սփսոս,
որ այդ ջրերը բաց թողեցինք, անիծածը մի հա-
զարով տարաւ... հա... Սուտ է ասում, չհա-
ւատա՞ք:

— Ի՞նչ անենք, որ այդպէս է ասում:

— Դուք ի՞նչ ասացիք, ընդունեցի՞ք ձուկը:

— Ո՛չ, չընդունեցի, — ասացի, որ ձեզ հետ
անձամբ տեսնվի:

— Շատ լաւ էք արել: Ձէ, այդ մարդը գործի
սկզբից հէնց սկսում է օյիններ հանել: Որքա՞ն
փող է նա վերցրել մեզանից:

— 20,000 ռուբլի:

— Եւ այն պայմանով, որ բոլոր ձուկը մեզ
տայ:

— Սյո՛ւ:

— Հա՛:

Կառավարիչը լռեց և մի մտածողական դիրք
ընդունեց:

— Խաբվեցա՞նք, այո՛, խաբվեցա՞նք... Армян-
ка-ն մեզ խաբեց. պէտք է այսուհետև զգոյշ
լինել:

— Ինչպէս կապառուիրէք:

— Սյո՛ւ, անշուշտ պէտք է զգոյշ լինել: Իմ

կարծիքով, այս անգամ չպէտք է մի առանձին
ձև ցոյց տալ. ապագայում պէտք է մի բան
անել: Ի՞նչ կարող ենք այժմ անել, շատ կընե-
ղենք, այս էլ չի տալ, իսկ մեզ ձուկ է հար-
կաւոր: Սյսօր ևս հեռագիր ստացայ, պէտք է
2 միլլիօն տարեկ ուղարկել Ցարիցին: Ձեռքի
տակ ունե՞նք այդ չափ:

— Ո՛չ:

— Տեսնում էք:

— Իսկ տակառները պատրաստ են:

— Որքան շտապեցնում եմ, դարձեալ չի լի-
նում: Խոստացել են այսօրվան պատրաստել,
բայց մինչև հիմա դեռ չկայ:

— Ի՞նչ անես, պահանջը շատ է, պէտք է
սեփական գործարան ունենալ: Դուք հեռախօ-
սով իմաց տուէ՞ք ֆօրպօստի*) կառավարչին:
Սյդ այդպէս. բայց և այնպէս, ես մինչև այժմ
չեմ կարողանում գլխի ընկնել, ինչպէս այդ
մարդուց կարողանանք պոկել բոլոր որսը: Բօր-
սայում ում բերանը ուղղում ես բացիր, ասում
են հինգ միլլիօն է բռնել... Ի՞նչպէս էք կար-
ծում, ի՞նչ կարելի է անել:

— Ինչ կարելի է անել, եթէ ձուկը իր պայ-

*) Ֆօրպօստը գիւղ է Աստրախանի դիմաց, Վօլգայի
միւս ափում. այստեղ կան վատազաններ և տակառի գոր-
ծարաններ:

մանաւորված զնից էժան լինէր, կբերէր բոլոր որսը, մինչև անգամ կողմնակի էլ կգնէր ու կբերէր: Պէտք է այդ կանխավճար տալու սովորութիւնն ոչնչացնել:

— Ինչպէս ես ոչնչացնում, երբ ուրիշները տալիս են... Ե՞րբ է նա դալու:

— Ես նշանակեցի տասը ժամին, արդէն քառորդ էլ անցել է, որտեղ որ է, կգայ:

— Շատ լաւ, ուրեմն դուք զբաղվեցէք ձեր գործերով, և ինչպէս կգայ, ուղարկեցէք ինձ մօտ, տեսնենք...

Երիտասարդը անցաւ իր բաժինը: Մնալով մէնակ, կառավարիչը սկսեց զբաղվել ինչ որ հաշիւներով, բայց այդ չկարողացաւ երկար շարունակել, որովհետեւ սենեակ մօտաւ Ոսկերչեանը: Կառավարիչը տեսնելով Ոսկերչեանին՝ մի ծիծաղելի դէմքով դիմեց նրան.

— Սյդ ի՞նչ է, եղբայր, փող ստանալու բան եղաւ, ինքներդ էք գալիս, իսկ երբ որ հարկաւոր չեղանք՝ հեռու էք պահուում:

— Հա՛, պէտք է խնդրեմ ներողութիւն:

— Ձէ՛, չէ՛, լաւ զինի կիմեցնես, կներեմ:

— Աչքիս վրա:

— Եւ լաւ էլ խորոված, ձեր հայկական խորովածից: Ասենք, դուք հայերդ ժլատ էք: То-ли дѣло мнѣ, душа на распашку! Բայց ինչ ուղղում ես արա, խորովածը պէտք ուտեցնես—

Թէ չէ, ախպիր, դրա դասին ի՞նչ եղաւ, նոր վատագա, փառք Աստուծոյ, հէնց առաջին տարվանից գործն էլ լաւ դնում է, հինգ միլիօն վօբլա ես բռնել, մի էսքան էլ տարեխ...

— Թշնամու խօսք է, Թշնամու խօսք, բոլորը Դոգոշեանի տարածած լուրերն են. այս րօպէ ես էլ բօրսայում լսեցի մի և նոյն լուրը:

— Քանով առել եմ, այնքանով ծախում եմ, չգիտեմ:

— Սուտ է, սուտ:

— Լաւ, ասենք Թէ սուտ է, Աստուած տայ, ապագայում ճիշտ լինի: Ի՞նչքան ես, վերջապէս, բռնել, դրա ճիշտը մի իմանանք:

— Ես արդէն ձեր հաշուապահին ասել եմ: Մի միլիօն տարեխ կարող եմ տալ:

— Սյդ ինչ հաշիւ է դուրս գալիս: Սա քիչ է, որ ստացած փողիդ ապրանքը չես տալիս, այլ վրադ էլ մի բան մնում է:

— Դեռ ես ուզում էի մի բան էլ ձեզանից խնդրել:

— Տես, տես, ինչ օյիններ է հանում:

— Իսկապէս, — ասաց Ոսկերչեանը, — առաջին տարիս է, դուք պէտք է օգնէք: Եկող տարի, Աստուած կարժանացնի, աչքիս վրա, բոլոր պարտքը կթափեմ:

— Եղբայր, այսքան սուտ չի կարող լինի, ինչ բռնել ես, դէ՛ բեր էլի բոլորը...

—Թշնամու խօսք է, թշնամու խօսք...

—Ուրեմն սո՛ւտ է:

—Զգիտեմ, եթէ բռնած լինէի, առաջ պարտքս կտայի:

—Ո՞վ գիտէ: Զէ, իսկապէս, Աստուած եթէ տուել է, բեր տո՛ւր, մեզ էլ ձուկ է հարկաւոր:

—Զուկ ում հարկաւոր չէ: Մեր բախտն մեզ հետ է, այնքան ձուկ բռնեցինք, որ պարտքներս տալ չկարողացանք: Ես այսօր հէնց ճաշեց յետ ձուկը կուղարկեմ...

—Իէ, ինչ անեմ, ուղարկիր, ուղարկիր... ասում ես աւել չկայ, ինչ անեմ:

—Բայց ես ձեզանից էլի մի տասը հազար մանէթ կանուխ ուզում էի խնդրել:

—Ինչո՞ւ. փող չունե՞ս, ինչ է:

—Որտեղից, դեռ շարունակ ծախսում ենք:

—Զէ, ախպեր, փող չեմ տալ:

—Շատ խօս չէ, չնչին գումար է: Յին հաշուի հետ կանի 40,000, այդ գումարի մուրհակ կգրենք, հինը կպատուենք:

Մուժիկը մտածման մէջ ընկաւ:

—Բայց այդ առուարից մեր Ֆիրմային ի՞նչ օգուտ, — ասաց նա: Զէ, ախպեր, աւելի լաւ է թող այդ 10,000-ը կորչի:

Ոսկերչեանը ընկաւ մտածման մէջ, բայց մի րօպէ, որից յետոյ նա համարեց ամենայարմար ժամանակը իր գալու նպատակն երեւան հանելու:

—Լաւ, ինչ օգուտ օրանից, — ասաց նա. —

մինչդեռ եթէ դուք տաք այդ գումարը, ես կարող եմ բացել մանուֆակտուրային գործ և ձեր փողը լրիւ հատուցանել:

—Մանուֆակտուրայի՞ն գործ:

—Սյո՛ւ, մեծ օրդուս համար ուզում եմ մի գործ բացել:

—Բայց նա ծառայում է իր աներոջ մօտ:

—Ի՛նչ անենք. ո՞վ չի ուղիւ անկախ գործել:

Կառավարիչը, ըստ երեւոյթին, պատրաստ էր զիջողութիւն անել, որովհետեւ այժմ նա իր փողերը աւելի ապահոված էր համարում:

—Շատ գեղեցիկ, լաւ ես մտածել. եթէ որ այդպէս է...

—Խնդրեմ ապահով եղէք, — ընդհատեց Ոսկերչեանը, — այնքան տարի անուններս եթէ տափով չենք տուել, էլի չենք տալ: Ուրեմն եթէ կարելի է, բերէք մուրհակները փոխենք:

Կառավարիչը զանգահարեց: Նոյն երիտասարդը մտաւ ներս: Մուժիկը պատուիրեց մուրհակը գրել:

Գէս ժամից յետոյ Ոսկերչեանը ստանալով իր ցանկացած գումարը, դուրս եկաւ գրասենեակից դօհ և բաւական: Այժմ փութ էր դուրս ել Սլեքսանդրին: Այդ նպատակով նա հէնց նոյն օրը երեկոյեան զնաց որդու մօտ: Ալեք-

սանդրը նստած էր կնոջ հետ և քաղցր զրույցում էր, երբ մտաւ Ոսկերչեանը:

—Հայրիկ, խնդրեմ,—առաջ գնաց Եւգինէն, վերցրեց Ոսկերչեանի ձեռքից և նստեցրեց:

—Դուք էլ է չգաք, ես գոնէ հարցնեմ:

—Ներեցէք, մենք հէնց այսօր ուզում էինք գալ,—ասաց Եւգինէն,—նստեցէք, ես գնամ թէյի պատրաստութիւնն տեսնեմ:

—Գնա՛, գնա՛, եթէ կարելի է ուտելու բան էլ մի մոռացիր, քաղցած եմ:

—Սյս բօպէիս, այս բօպէիս ամեն ինչ:

—Գործերով այնքան զբաղված ենք, որ չի լինում,—ասաց Սլէքսանդրը կնոջ հեռանալուց յետոյ:

—Հաւատում եմ, հաւատում եմ, նրանք մարդու սատանի մշակ կշինեն, հէնց սրա համար էլ ես մեր ընկերութեան կարգերը չէի հաւանում: Դէ, ասա՛ տեսնեմ, ի՞նչպէս է պաշտօնատեղիդ: Հօրդ գործունէութիւնից անբաւական էիր, գտա՛ր արդեօք նոր պաշտօնատեղումդ աւելի յարմարութիւններ:

—Սյո՛, Հայրիկ, այստեղ գոնէ չկան այն թիրմացութիւնները, որոնք յաճախ տեղի էին ունենում մեր ընկերութեան մէջ:

—Հըմ, զարմանք չէ, քանի որ այնտեղ չորս հօգի էինք՝ չորս զանազան խելքի ու բնութեան մարդիկ, չորս էլ զանազան հայեացքներ, իսկ

այստեղ մի մարդու խելք է, խանգարողներ չկան: Բայց աւելի լաւ, աւելի բաւականացուցիչ է այն ժամանակ, երբ մարդս ինքն իր համար է, ոչ ոքի ձեռքին չի նայում, ոչ ոքից կախում չունի, երբ ուզում է, վեր է կենում, երբ ուզում է, պարապում է:

—Ինչ ասել կուզի, բայց երբ մարդ չունի միջոց իր համար առանձին գործելու, մնում է մի բան՝ ծառայելը—և եթէ համեմատենք այստեղի ծառայութիւնն իմ նախկին ծառայութեան հետ՝ մեծ զանազանութիւն կայ:

—Ուզում եմ քեզ ասել, որ ես վճռել եմ մի առանձին մանուֆակտուրային գործ բացել և ամբողջապէս յանձնել ձեր երեքից մինին. մինը ձեզանից զբաղվի սրանով, իսկ ես միւսների հետ լինեմ վատագայում,—բայց ինչպէս երևում է, քեզ այդ այժմ չի հետաքրքրում:

Սլէքսանդրի աչքերի մէջ մի ինչ որ անսովոր կրակ երևեցաւ. նա աւելի լարեց իր ուշադրութիւնը և մինչև անգամ մօտ քաշեց աթոռը և մի փորձական հայեացք դրեց հօր վրա:

—Սրա համար միջոցներ են հարկաւոր,—ասաց նա:

—Ճիշտ է, բայց ես այդ անգամվայ ձուկից այնքան եմ աշխատել, որ կարող եմ արձակ բացել այդ գործը, բացի սրանից, ես կրկին կանխավճար եմ ստացել մինչև տասը հազար

բութի: Տիմա, ասա, մնալով մեր ընկերութեան մէջ այդ կարճ միջոցում ես այդպիսի դումար կաշխատէի: Եւ ինչու այսուհետեւ էլ գործերը չընդարձակել, երբ միջոց ունինք: Ես չեմ զարմանում, որ դու գերադասում ես ուժկով ծառայութիւնը, դա հաստատ, անհոգ ծառայութիւն է, չի պահանջում ծառայողից մտածմունք և կենդանի կեանք, — բայց եթէ իմանայիր ինքնազուլի գործելու առաւելութիւնը, նրա պատճառած հոգեկան բաւականութիւնն, այդպէս չէիր խօսիլ:

Ոսկերչեանը լռեց, մինչդեռ Սլէքսանդրի ինքնասիրութիւնը վերաւորված էր արդէն: Իսկապէս, ծառայելով ուրիշի մօտ, մարդս զրկում է իրան ինքնագործունէութիւնից, մինչդեռ այդ դէմ է նրա բնածին հակումներին:

— Դու խօսքաւոր պայման չունիս կապած, կարող ես ամեն անգամ սեփական գործը բանալ:

— Սնկասկած: Ես, ի հարկէ, կարող եմ գնալ, բայց չեմ ուզում, սրանով կվերաւորեմ հայրիկին:

— Ես չեմ ուզում պատճառ դառնալ քո հեռանալուն, բայց ասեմ քեզ, որ մի և նոյն կերպ էի մտածում, երբ ընկերութեան մէջ էի: Բայց մի՞թէ կարելի է յաւիտեան ուրիշի մօտ ծառայ մնալ, ինչ է, որ տէրը կվերաւորվի դուրս գալու վրա: Այդ տէրերը այնպիսի մարդիկ են,

որ որքան էլ լաւ ծառայես, դուրս եկար, քեզանից անբաւական կլինեն և աւել-պակաս կասեն վրադ: Ինչպէս կամենում ես, ի հարկէ, բայց ես լինէի, երբէք չէի ցանկանալ ծառայել ուրիշի մօտ, երբ կարող եմք ունենալ սեփական գործ:

— Ո՛չ, աւելի լաւ է հեռու լինել աղմուկներից: — Ինչպէս կուղես, բայց ես քեզ ասում եմ, որ ես վճռել եմ անպատճառ մանուֆակտուրային խանութ բացել, որա համար մինչև անգամ հեռագրով մարդ եմ բերել տալիս Ռոստովից և այժմ կամքը արդէն ստացել եմ, ահա... (նա հանեց դրպանից հեռագիրը) եթէ դու չես ցանկանալ, այն ժամանակ ես կյանձնեմ Դէորդին, իսկ նրա տեղ կբերեմ ձկնորս Իվանովին...

— Իվանովին: — Այո, նա հոգով յօժար է ձեր վատադաշից ինձ մօտ դալ-բռնվիլ:..

Սլէքսանդրը, որ առանց այն ևս յուզվում էր, լսելով հօր պատմածները, չկարողացաւ զսպել իրան, վեր կացաւ տեղից և սկսեց անցուդարձ անել:

— Ո՞վ է այդ սարդը, որին հրաւիրում էք, — հարցրեց նա:

— Ձե՛ս յիշում Թումաս Սրտեմիչ Շարմաղեանին:

—Շարմաղեանի՞ն— Մատինեանենց գլխաւոր
գործակատարը:

—Սյո, էր մի ժամանակ:

—Իսկ այժմ:

—Շուէն թակելով ման է դալիս, պարապ է:
Սյո, ինչպէս ուզում ես, տես, ես միայն քեզ
իմ վճիռը յայտնելու համար եմ եկել. եթէ
չես ուզում, այն ժամանակ ուրիշ բան է, այլ
ևս չմեղադրես, որ ուրիշի ձեռքով բան եմ
բռնում: — Մի՞թէ պէտք ամբողջ կեանքդ ծա-
ռայես:

—Ս. իս, ո՞չ, ո՞վ է ծառայելու, — սթափվելով
իր մտածմունքներից, ասաց Ալեքսանդրը, — ես
վախում եմ անախորժութիւններից:

—Ի՞նչ անախորժութիւններ կարող են լինել,
ոչինչ: Կհրաւիրենք այդ մարդուն, նա հիանալի
մասնագէտ է, կգայ, գործը կսարքի, դու կհսկես,
կգնաք ապրանքի, քո ձեռքումդ կլինի փողդ,
իսկ նա ապրանքի ընդունողը: Միայն լաւ հրս-
կիր, որ գործարանատէրերի հետ չպայմանաւոր-
վի, ապրանքը թանկ չառնի: Եւ եթէ յօժար
ես, հէնց հիմա վճռենք, որ ժամանակը չկոր-
ցնենք, հիմա խրիդի լաւ ժամանակն է... Ի՞նչ
կասես... Թէ կնոջդ հետ դեռ չե՞ս խորհրդա-
կցել...

—Ո՛չ, այդ չէ, խորհրդակցելու կարիք չկայ:

—Ուրիմն համաձայն ես:

—Ի՞նչ անենք:

—Սյոպէս չի կարելի: Պէտք է օրինաւոր
վճռել, որ ես էլ վաղվանից իմ իմացածը կա-
րողանամ անել:

—Համաձայն եմ:

Նրանք գնացին սեղանատուն ընթրիք անելու,
ուր Եւգինէն արգէն պատրաստել էր սեղան:

7.

Ոսկերչեանի գործերը հսկայական քայլե-
րով առաջ էին գնում: Ամենից հետաքրքիրն
այն էր, որ նա աջող կերպով ծախել էր բռնած
բոլոր ձուկը, իսկ այդ հանգամանքը տուել էր
նրան պատկառելի արդիւնք:

Սյոյժ Ոսկերչեանը ղեաղված էր իր մանու-
ֆակտուրային գործով: Սյո օրերս նա ստացաւ
հեռագիր Թումաս Արտեմիչ Շարմաղեանից, որ
իր կողմից առաջարկում էր իր պայմանները:
Ոսկերչեանն ընդունելով այդ պայմաններն, երկ-
րորդ հեռագրով վերջնականապէս հրաւիրեց այդ
մարդուն: Սյոյժ նա օր աւուր սպասում է նը-
րան: Ոսկերչեանի թէ այդ գործը և թէ միւս
քայլն, այն է՝ քաղաքային խորհրդարանին
տուած յայտարարութիւնը տրամվայի և էլեք-
տրական լուսաւորութեան մասին (որը թէև

չստացաւ ցանկալի լուծում) բօրսայում նպաստաւոր լուրերի ծնունդ տուին:

— Սյո ինչ զլուխ է այդ մարդու զլուխը, ախպեր, սրա խելքը անգլիացու խելք է, — խօսում էին բօրսայում, — մեզնից ուրի խելքը կը կտրէր արամվայ սարքելու: Ձկնորսավաճառն ո՞վ տեխնիկական գիտութիւններն ո՞վ: Ձէ՛, սա մի արտակարգ մարդ է: Սյո վերջին լուրն էլ մի քանի թերահաւատների մէջ հաստատեց այն փաստը, թէ Ոսկերչեան պատիկ մարդ չէ: Նոյն իսկ նրա հակառակորդ Դօդօշեանը կորցրել էր իր զլուխը. նա ևս սկսեց համոզվել, որ իր հակառակորդն իսկապէս զօրքա մարդ է եղած: Եւ Դօդօշեանն այնպէս ընկաւ հոգով, որ այժմ մի միջնորդ դար և հաշտութիւն առաջարկէր, նա կընդունէր ամեն ուրախութեամբ, նոյն իսկ եթէ սա ձեռնտու պայմանով էլ չլինէր նրա համար: Իսկ այդ ժամանակ Ոսկերչեան — հայրը նստած իր տանը՝ առանձին պատուէրներ էր տալիս իր երկրորդ որդուն:

— Սյո անգամ Դէորդ, քեզ եմ ուզում թողնել վատագայում, ես պէտք է մնամ քաղաքում... մինչև զլուխ չբերեմ խանութի բացումը, չեմ գալ: Վաղը առաւօտը ճանապարհ ընկիր. իմացիր, երկու օրից յետոյ յունիսի 15-ն է. այդ օրից թոյլ է տրվում որսն ըսկսել...

— Հանգիստ եղէք, հայրիկ, բան չենք բաց թողնիլ:

— Հա՛, կարծեմ ուրիշ պատրաստելու բան չունենք: Ո՞ւր է, Սասուած այս անգամ էլ լաւ որս տայ, բաններս լաւ կլինէր:

Սյո միջոց ծառան ներս բերեց մի այցետոմս: Ոսկերչեանը առնելով այցետոմսը և կարդալով աղբանունը, մի ուրախ շարժում անելով տեղում, բացականչեց:

— Խնդրիր, խնդրիր:

Ներս մտաւ մի յաղթանդամ մարդ: Նա այնքան խոշոր կազմուածքի տէր էր, որ մանդալու ժամանակ իսկ տատանվում էր իր ծանրութեան տակ: Բայց այդ դերութիւնը նրան չէր տգեղացնում, ընդհակառակը նա դրաւիչ արտաքինի տէր, տղամարդ էր: Դա Թոմաս Արտեմիչ Շարմաղեանն էր:

— Դալներդ բարի՛, գալներդ բարի՛, — ծարրելով իր ձեռքը, վեր կացաւ Ոսկերչեանը, — խնդրեմ, նստէք, ե՛րբ էք եկել:

— Մի ժամ կլինի, — ասաց Շարմաղեանը, — նոր իրերս ցած դրի հիւրանոցում:

— Ինչո՞ւ այստեղ չբերիք, մի քանի օրով ինչ էր լինելու որ:

— Ո՛չ, ինչու աւելորդ նեղութիւն պատճառել:

— Յետոյ, ե՛րբ էք դուրս եկել: Ծիշտն ասած՝ ձեզ այսօր չէի սպասում: Կարծում էի վաղը կգաք:

—Այնպէս էլ պիտի լինէր, բայց բարեբախտաբար Յարիցինում իսկոյն շողենաւին հասայ:

—Յնաոյ, ի՞նչպէս էք, թէյ կկամենա՞ք: Բայց աւելի լաւը, եկէք ես ձեզ տանեմ իմ որդում. դուք ծանօթ չէ՞ք նրա հետ, կձանօթանաք, այնտեղ էլ թէյ կկամենք:

—Ինչպէս կկամենաք:

—Տեղ խօ չէք գնալու: Եթէ այսօր չէք կարող, կարելի է վաղը:

—Ոչ ոչ, գնանք, որքան գործն առաջ գցենք, այնքան լաւ:

—Դուք էլ ինձ նման անհանգիստ բնաւորութիւն ունիք: Գնանք, գնանք...

Նրանք դուրս եկան և ուղևորվեցան Ալեքսանդրի մօտ: Ալեքսանդրը կնոջ հետ նստած էր պարտիզում և վայելում էր թէյ: Նոր ձամբորդի գալը մի իրարանցման պատճառ եղաւ: Սովորական բարեներից յետոյ, Ոսկերչեան-հայրը անցաւ գործին:

—Այս պարտիզը այսօրվանից համարվում է մեր բնաանիքի մարդ: Խնդրեմ, մեզ համար էլ թէյ ածէք, մենք շատ ծարաւ ենք:

Եւզինէն ամենի համար թէյ ածեց, յետոյ կանչեց աղախնուն, ինքնահոռի զուլար լցնել տուեց և առաջինը սկսեց հետաքրքրվել նորեկով:

—Թէեւ մենք ձեզ առաջին անգամին ենք պատահում, բայց և այնպէս մենք ձեզ ճանաչում

ենք: Դուք չէի՞ք Մատինեանց զխաւոր կառավարիչը:

—Այո, տիկին, բայց այս վերջին ժամանակներս եղբօրս պատճառով թողեցի այդ խաւութիւնը:

—Մի՞թէ ձեր եղբօր պատճառով—հարցրեց Ալեքսանդրը զարմացած:

—Ես մի բան լսել եմ, — ասաց Ոսկերչեան-հայրը, բայց ձիշա տեղեկութիւն չունեմ: Եթէ նեղութիւն չէ, պատմէք:

—Ոչ, ի՞նչ է նեղութիւն: Եթէ որ ձեզ հետաքրքրում է... Գիտէք, իմ եղբօրս մէջ ծաղած անբաւականութիւնների պատճառ ունի բաւականին անցեալ: Պէտք է սկզբից պատմեմ, որ հասկանալի լինի:

Շարմաղեանը շատախօս էլ էր: Նա երբ որ սկսում էր խօսելու, սիրում էր, որ իրան լսեն և չընդհատեն: Այդ պատճառով նա լաւ համարեց նախազգուշացնել լսողներին և երբ ձեռք բերեց նրանց համաձայնութիւնը, սկսեց.

—Մենք արմաւիրցի ենք:

—Մի՞թէ, — զարմացաւ Ալեքսանդրը, — ուրեմն մի քաղաքացի ենք... Շատ ուրախ եմ:

—Հա, և մի՞թէ իմ խօսակցութիւնից չի նկատվում, — ասաց Շարմաղեանը, — ես հայերէն և ռուսերէն խօսել նոր եմ սովորել: Ընտանիքում խօսում էինք չէրբէլերէն: Այդ ասում

եմ նրա համար, որ ներողամիտ լինէ՞ք իմ որ-
խախտիւնս:

— Բայց դուք շատ ազատ խօսում էք:

— Մի՞թէ: Բայց զիտէք, երկու տարի է, ինչ
որ ես սկսել եմ խօսել: Սյոմն էլ շատ յաճախ
է պատահում, որ մոռանում եմ խօսքերը: Սյո-
պիսով ուրեմն խնդրում եմ ձեր համբերու-
թիւնը: Ես ծառայում էի Սյումաւրում եղբ.
Մատինեանների խանութում, իսկ իմ եղբայրը
պարապում էր խաշնարածութեամբ:

— Խաշնարածութեամբ, — ընդհատեցին — Ոս-
կերչեան ամուսինները զարմացած:

— Հապա՛հ, հէնց այդ է պատճառը, որ մինչեւ
այժմն էլ նոյն բռին է... Կարծեմ այնպէս ասացի՞
բռի, չէ՞, այսինքն, նո՛ւ կոշտ, կոպիտ խօսքը դեռ
չլսած, կամքանայ, հէնց կարծում է թէ դայիերի
հետ գործ ունի: Սյո՛ւ, պարապում էր խաշնա-
րածութեամբ: Ես կամեցայ օգնել նրան, և մաս-
մաս առեցի նրան մինչեւ 4000 ռուբլի փող, որ
այդ զուամբով գործը մեծացնի, իսկ ինձ բա-
ժին պահանջեցի միայն աշխատանքի կէտը...

— Հա՛, ի հարկէ, իրաւացի պահանջ է, — մըրթ-
մըրթաց հայր — Ոսկերչեանը:

— Իսկ իմ եղբայրս փողերս բանեցնելով՝ զըր-
կում է ինձ իմ մասից: Ուրեմն հասկանալի է,
որ այստեղից մեր մէջ պիտի ծագէին բանաւա-
կանութիւններ:

— Շատ պարզ է, — կցեց Եղինէն:

— Տարիների ընթացքում, — շարունակեց
Նարմաղեանը՝ աշխտեով, — եղբայր Մատինեան-
ները բաժանվում են միմեանցից: Ես մոռում եմ
եղբայրներից մինի մօտ. ինչ ասել կուզի, միւս
եղբայրը կամենում էր ինձ զրաւել իր մօտ:
Սյո՛ւ, դեռ այն ժամանակ ինձ համարում էին
մանուշակաւուրային գործի մասնագէտ: Ես չեմ
համաձայնվում տեղափոխուել իսկ այդ եղբայրը,
որպէս զի իր բաժանված եղբորը վնասած լինի,
ինձ անպայման ուղղում էր իր մօտ զրաւել:

— Հասկանալի է, ո՞վ էլ լինէր, այդպէս կվա-
րէր, — ընդհատեց Ոսկերչեանը, լսելով իր սրտին
մօտիկ վերաբերում:

— Սյո՛ւ, ի հարկէ, բայց ես հաշիւ չունեի տե-
ղափոխվելու, իսկ այդ եղբայրը չի դադարում
իր ցանկացածը զրուխ բերելու և որպէս զի ան-
պատճառ իր կամեցածը արած լինի, նա մօր
ելք է մտածում: Նա ինձ առաջարկում է բա-
ցել խանութ մի ուրիշ քաղաքում, ի հարկէ,
իմ ղեկավարութեամբ: Սրանով աջողվում է
ինձ զրաւել, մանաւանդ որ այդ ճանապարհով
կարող էի եղբորս էլ ինձ մօտ բերել: Սյո՛ւ, որ-
քան նա ինձ վնաս հասցրեց, բայց ես դարձեալ
կամենում էի նրան լաւութիւն արած լինել:
Իմ առաջարկութիւնը եղբորս մասին Մատինե-
անք ընդունում են: Սյոստեղ դարձեալ եղբորս

Հետ կարծիքներով չենք գալիս: Երբ որ մեզ առաջարկվում է ընտրել քաղաքը, ես հաւանութիւն եմ տալիս Աստրախանը՝ իբրեւ աւելի մեծ քաղաք, իսկ եղբայրս՝ Ղզլարի կողմնակից է դուրս գալիս:

— Ղզլարի, շատ զարմանալի է, — բացականչեց հայր - Ոսկերչեանը, — Ղզլարն ի՞նչ է որ, մի օր էլ ջուր կ'դար, ամբողջ ապրանքը կ'փչացնէր: Ամենքը ծիծաղեցին:

— Զարմանում եմ, ձեզ բան եմ ասում, վերջին տարիներս մանաւանդ: Ղզլարցիների ձեռքում ճար լինէր, իրանք կ'թողնէին, կ'փախէին, ուր մնաց, որ այնտեղ նոր գործ բացել չէ, սրանով մի անգամից երևում է ձեր եղբոր զուր: Յետոյ, յետոյ, շատ հետաքրքիր է:

— Մատինեանք մեզ երկուսիս էլ ուղարկում են Աստրախան և Ղզլար՝ որպէս զի մենք տեղն ու տեղը ուսումնասիրենք երկու քաղաքի առաւելութիւնը: Երբ որ գալիս ենք Աստրախան, եղբայրս ինձ հետ համաձայնվում է և Ղզլար չենք գնում: Սյդախով խանութի հիմքը ղըրվում է Աստրախան:

Գլխաւոր կառավարութիւնը մնում է իմ վրա, իսկ եղբորս նստեցնում ենք կասսայում: Սյստեղից ծագում են կրկին անհամաձայնութիւններ: Եղբայրս, երբ որ փոքր ի շատէ ծանօթանում է գործին, սկսում է անհամա-

թիւններ անել՝ թէ ինքը մեծ եղբայր լինելով՝ ստիպված է լսել ինձ և որպէս զի ինքը զուրկանգնի, ծածուկ նամակներ է գրում Մատինեաններին և ինձ ամբաստանում: Սյդ բանը իմանալով, ես, ի հարկէ, թողնում եմ պաշտօնս:

— Մի՞թէ ճիշտ է ձեր եղբոր արածը, — հարցրեց Եւդիմէն զարմացած:

— Կանի, կանի, — ընդհատեց հայր - Ոսկերչեանը, — նա այնպիսի հոգի է երևում:

— Ես նամակն ինքս անձամբ կարդացի Մօսկվայում, — ասաց Շարմաղեանը, — այն ժամանակ, երբ Մատինեանը ինձ համոզում էր մնալու պաշտօնում, ասելով որ չի հաւատում նրա զրածին: Բայց ես թողեցի ու հեռացայ: Յետոյ իմ տեղ Սիմֆերոպոլի խանութից նշանակում են մի այլ գործակատար — կառավարիչ: Իսկ ինձ տեղափոխում են Սիմֆերոպոլ՝ տեղափոխվածի տեղը: Մի խօսքով՝ ինչ երկարացնեմ, եղբայրս Մատինեանց մօտ չմնաց և դուրս եկաւ. կրկին ինձ հրաւիրեց Աստրախան և առաջարկեց միասին խանութ բացել: Սյստեղ էլ գործը չկարողացաւ գնալ: Մենք բաժանվեցինք՝ միմեանց լաւ ծեծ տալուց յետոյ:

— Իսկ ի՞նչպէս դուք Ռօստով ընկաք:

— Երբ որ եղբորիցս բաժանվեցի, գնացի Ռօստով ինձ համար գործ ճարելու և այնտեղ ստացայ ձեր առաջարկութիւնը:

—Տա՛, շատ ուրախ եմ, որ դործն այդպէս եկաւ,—սկսեց հայր-Ոսկերչեանը, տեսնելով, որ Շարմաղեանը վերջացրեց իր պատմութիւնը,— և այժմ ես կամենում եմ մի այդպիսի մանուֆակտուրային դործ բացել: Դուք, ի հարկէ, ինչպէս Մատինեանների դործը սարքեցիք, այնպէս էլ յոյս ունեմ, մեզ համար ոտքի կկանգնեցնէք: Այս իմ մեծ որդիս կլինի խանութում: վարձէք դործակատարներ, որոնցէք խանութ, գնացէք խրիդի, մի խօսքով ինչպէս որ խմանում էք:

Ձեր անձնական աշխատութեան համար, ինչպէս որ հուադրել էի, կստանաք 3000 բուբլի տարեկան. ի հարկէ, համաձայն էք:

Շարմաղեանը կրկնեց իր համաձայնութիւնը: Ամենքը ոտքի կանգնեցին, երեսներն խաչ արին և կրկին բռնեցին իրանց աեղերը:

—Ուրեմն այժմ կարող ենք մի բան ուտել—ասաց հայր-Ոսկերչեանը:

—Արդէն սեղանը պատրաստ է,—ասաց Ալեքսանդրը,—խնդրեմ միւս սենեակ:

Արդէն բաւականին ուշ էր, երբ Թոմաս Արաւմիչ Շարմաղեանը գուրս եկաւ նոր տէրերի տանից:

Ե.

Շարմաղեանը շատ էր աշխատում, որ նոր դործը զրոյի օրինաւոր հիմքի վրա: Դալու հե-

տեւալ օրը նա սկսեց աչք մանացնել, թէ որանեղ կարելի է խանութ վարձել: Մի շաբաթից արդէն նա վարձեց քաղաքի յայտնի հրապարակի վրա խանութ և սկսեց տեսնել միւս պատրաստութիւնները: Ալեքսանդրը միշտ նրա հետ էր, մասնակցում էր ամեն գործին: Դործն աւրագ քայլերով առաջ էր գնում: Մի և նոյն ժամանակ քաղաքում տարածվեց այն լուրը, թէ Ոսկերչեանը նոր խանութ է բացում, սկսեցին զալ մարդիկ իրանց առաջարկութիւններով, մէկը նրանցից առաջարկում էր դործակատարի մի այլը՝ զրագրի պաշտօն:

Շարմաղեանը շատ փորձված մարդ էր. բոլոր դիմողներին նա ընդունում էր սիրով, խօսում էր, լաւ ծանօթանում էր, կամ ինչպէս ասում են՝ թափ էր տալիս, բայց ընտրութիւն անելու չէր շտապում: Բաւական էր մի քանի րօպէ խօսելը, որ նա համոզված լինէր, թէ որ սպառնալիք անեղ խնդրողը համապատասխան է իր պաշտօնին: Բայց Շարմաղեանի միտքը և ծրագիրը այլ էր—նա աչք էր ման ածում փորձված դործակատարներին: Իմանալով, որ դործակատարը մեծ դեր է խաղում առևտրի մէջ մուշտարի գրաւելու խնդրում, նա ուղղում էր իր մօտ գրաւել յայտնի խանութի դործակատարներին, նոյն իսկ եթէ կարելի էր «եղբարք Մատինեաններից», որտեղ ինքն առաջ ծառայ-

յում էր: Այդ դժուար չէր անելու: Նա մի քանի
բուրլի աւելացրեց և այդպիսով իր փարախը
գրաւեց երկու յայտնի գործակատար: Մնացած
ծառայողները կարող էին լինել և խամ մար-
դիկ, ուստի և միւսներին վարձեց բաւականին
ձեռնառու պայմաններով:

Նա յոյս ունէր, որ իր փորձված ձեռքի տակ
այդ խամբերն էլ կարճ ժամանակում մարդ
կդառնան:

Գործակատարների առաջ դիտաւորապէս պայ-
ման էր դնում իրան անպայման հնազանդել:
Պէտք է ասած, Շարմաղեանը դտնում էր, որ
գործակատարներն անպայման մէկին պիտի լսեն,
նոյն պայմանին պիտի ենթարկվէր և Ալեքսանդ-
րը: Շարմաղեանը չէր սիրում հակաձառու-
թիւն: Տարիների փորձը և առւտրական բարդ
ասպարէզը նրան բերել էին այն համոզմունքին,
որ գործակատարն անշուշտ պիտի զուրկ լինի
իր սեփական գաղափարներից և հայեացքնե-
րից: Շարմաղեանը հին վաճառականի աղայա-
կան բնաւորութիւնը չուներ, բայց այդ խընդ-
րում կազմել էր իր սեփական բնորոշ հայեացքն,
որ ի դէպ ասած, շատ քիչ էր զանազանվում
հին աղայականից: Մի և նոյն ժամանակ գործա-
կատարները նրա մօտ վայելում էին և յայտնի
աղատութիւն: Նրանց հետ նա խօսում էր, վի-
ճում էր իբրեւ ընկեր և միայն վերջնական վը-

ճիւնն անպայման վերապահում էր իրան: Սա
մի աննշան ղեջողութիւն էր համարվում գոր-
ծակատարների աշխարհում և այդ էր պատ-
ճառը, որ Շարմաղեանի մօտ աւրախութեամբ
տեղափոխվում էին ուրիշ խանութից: Նրա ա-
նունն այնքան յայտնի էր քաղաքում, որ բոլոր
մանր վաճառականները սկսեցին լուրջ կերպով
վախկնալ: Ձէ որ նրանց աչքի առաջ էր Մա-
տինեանց բացած հսկայական խանութը: Այն
ժամանակ դեռ շատ մանր վաճառականներ, ո-
րոնք գտնվում էին Մատինեանի խանութի փո-
ղոցում, ստիպված եղան փակել իրանց գործերը,
նոյն դէպքից վախում էին և այժմ այն վա-
ճառականները, որոնք գտնվում էին Ոսկերչեա-
նի խանութին կից: Շարմաղեանը չէր խնայում
մանր վաճառականներին: Նրա կարծիքով սրանք
բոլորը անընդունակ խանութպաններ էին, որոնք
երբէք չպիտի դիմանային ժամանակի ոգու պա-
հանջներին:

Ահա թէ ի՞նչ մարդու ձեռքով էր գործ
սկսում Ոսկերչեանը: Իսկ երբ որ խանութը
վերցրեց և նրա ճակատին խփեց ցուցանակը—
այդ բանն արդէն սարսափ ազդեց մանր վաճա-
ռականների վրա:

Ձէի՞ն ցանկանում մեր տեղական վաճառա-
կանները թօթափել իրանց վրայից առւտրա-
կան հինաւուրց ձեւը, ընկերութեան նախաձեռ-

նող ոգին էր մի բացակայում սրանց մէջ, թէ համոզված էին իրանց անսխալականութեան վրա, — միայն այսքանը նկատելի էր, որ սրանք հոգով և մարմնով խուսափում էին ժամանակի պահանջներից և խիսունջի նման կուշ գալով իրանց խուցերի մէջ, բարեք էին համարում ոչ մի ակտիւ կորական, դիմադրութիւն ցոյց չառնել իրանց ներսը սողող վտանգին, այլ կորազուլ իրանց բախար յանձնել ժամանակին և ճակատագրին:

Այդ երկչոտ դրութեան մէջ էր առևտրական աշխարհն այն ժամանակ, երբ Ոսկերչիանը մի մեծ մանուֆակտուրային գործի հիմք էր դրում զինք: Բաղադրում այդ ժամանակ յայտնի էր երկու Ֆիրմա, իսկ մնացած տասնեակ խանութները հոգևարքի մէջ էին:

Խրախուսվելով առևտրականների այդ թուլութիւնից, Շարմադեանը աւելի եռանդով էր գործում: Հոգու մի առանձին աշխուժով նա պատրաստվում էր զնալ խրիզի:

Մի շաբաթ ևս — Շարմադեանն Սեքսմանդրի հետ ընկան ճանապարհ դէպի Լոս և Մոսկվա:

9.

Լեանքը բորսայում սկսել էր եռալ իր տնտեսական կերպով: Վաղ առաւօտվանից Վոլ-

դայի ափի մօտ, ուր դռնվում էր բորսան, խռնակել էր վաճառականների ահագին բազմութիւն, ուր նրանք գալիս էին, սովորաբար, մէկ-մէկուհետ տեսնվելու նպատակով: Փողոցի ամբողջ տարածութեան վրա այստեղ ու այնտեղ անցուղարձ էր անում վաճառականների մի այնպիսի ստուար հոսանք, որ կառքերն իրանց սովորական ընթացքով չէին կարողանում կտրել այդ փողոցը:

Այստեղ մի մայթի վրա կանգնած էին երեք հոգի և առք-տաք վիճաբանում էին: Սրանք էին մեզ ծանօթ Դոդօշեանը, Մայիլեանը և Ստօլին Ֆիրմայի գլխաւոր կառավարիչը՝ Ստեփանովը:

Մայիլեանը արդէն կանգնած խօսում էր մուժիկի հետ, երբ մօտեցաւ Դոդօշեանը:

— Ես ձանձրացայ սրա մասին խօսելուց, — ասաց Մայիլեանը, ձեռքերով մի շարժում անելով տարածութեան մէջ:

— Ինչպէս, ինչպէս, — զրդովեց Դոդօշեանը, — ինչպէս կարելի է անտարբեր լինել:

Կառավարիչը իր համաձայնութիւնը արտայայտեց գլխի շարժումով:

— Դէ, խօսէ՛ք, վիճէ՛ք, իսկ նա իր անելիքն անում է, ահա բացում է մի ահագին մանուֆակտուրային խանութ, իսկ դուք ձեզ մխիթարելով՝ խօսում էք միայն ես ձեզ ասում

եմ, թողէք աննպատակ տաքանալը, եկէք, միացէք ինձ հետ, մենք դարձեալ դարձ կշիւներք. տեսնում էք, Մակար Իվանիչը թքել է և կրկին մեր ընկերութեան մէջ մասնակցում է:

— Տէրը մի արասցէ, տէրը մի արասցէ, մի անգամ սխալվեցինք, երկրորդ անգամ արամադրութիւն չունեմ:

Մայիլեանը վեր քաշելով ուսերը, թողեց ու հեռացաւ:

— Սյոյ մարդու խելքին նայե՛ս. նա ամեն ինչ ոչինչ է համարում, նրան խտրել են, նա շատ սառը կերպով տանում է այդ, չիմա էլ ընկերութեան մէջ է հրաւիրում:

— Բայց մի՞թէ Բրուկեանն էլ միացել է...

— Սյո, վերջերս միայն...

— Բայց ասէք, խնդրեմ, մի՞թէ Ոսկերչեանը խանութն արդէն բացել է, փոխեց խօսքը մոտիկը:

— Սյո, մեր փողերով անպիտանն ոտքի կանգնեց:

— Ես գիտեմ, որ բացելու միտք ունէր, բայց չգիտէի, որ այդպէս շուտ արդէն գործը գլուխ է բերել:

— Արդէն մի ահադին էլ ցուցանակ է խփել:

— Կեցցէ, ախպեր, ինչ ուզում ես ասա, այդ մարդու ձեռքից բան գալիս է:

— Ուրիշ փողերով միայն, ուրիշ փողերով

միայն. դուք զիտէք— մեզանից գողացաւ միայն 30 հազար:

— Ո՞վ է մեղաւոր, բերաններդ ինչու էք բացում: Իմանում էք, առածն ասում է՝ «Дуракъ даетъ, умный беретъ»:

— Ես շատ էի ասում, բայց ինձ լսողը չկար, մենակ ինչ կարող էի անել:

— Բայց ի՞նչով վերջացաւ ձեր դատը, լսել էի, նա ձեր վրա խնդիր էր տուել:

— Ինչ լինի, ես էլ մեղաւոր մնացի. վճռել են երկու շաբաթ արեստ... Հիմա գործը «СЪБЪДЪ» եմ տուել, տեսներք, այնտեղ ինչպէս կնայեն գործին:

— Սխալ դու էլ չափից դուրս էիր եկել. այնպիսի խօսքեր մի՞թէ կարելի է ասել այնքան մարդկանց մէջ: Սա աճուրդի օրվայ զէպի համար չէ:

— Սյո, եղբայր, դու էլ մեղադրում ես, մարդ ենք թէ չէ: Մեզ մօտ մտնելուց հազում փոխան չկար, այսօրվան օրը մարդ է դառնում, վեր է կենում մեզանից ծածուկ ջրեր է վերցում, և մենք էլ պէտք է լուինք:

— Ինչ անես, բանն այդպէս է եկել, դիտես, օրէնքով չի կարելի մարդկանց մէջ վերաւորել:

— Ձգում եմ, զգում եմ, որ յիմարութիւն էր իմ արածը: Բայց վերջը, ես նրա հախից կղամ: չիմա տեսներք, թէ այդ խանութը եր-

կար կտելի: Մի քանի տարիից էլի մի օրին կը-
հանի, երկրորդ խանութ կբացի: Այ, այդ խա-
նութն էլ շինել է որդու անունով: մի ուրիշն էլ
կլինի միւս որդու անունով: յետոյ բուրժին
10 կոպէկ կտայ:...

Այդ խօսքերի վրա մուտիկը կիտեց յօնքերը
և մի ինչ որ թերահաւատութեամբ ասաց.

— Ի՞նչպէս: Մի՞թէ դա հաստատ է: —

— Ինչպէս որ ես ձեզ իմ առաջ կանդցած
եմ տեսնում, այնպէս էլ հաստատ է այն, ինչ
որ ձեզ ասում եմ: ...

— Թէ ի՞նչ: ...

— Որ խանութը շինել է մեծ որդու անունով:

— Զի կարող լինել, — բացականչեց Ստեփա-
նովը: Յետոյ նկատելով Դոդօշեանի զարմանքը՝
մի քիչ մեղմացրեց:

— Դուք կարող էք չհաւատալ, բայց ես ա-
սում եմ, ուղիղ է: ...

Դոդօշեանը բարկացաւ և սկսեց ձեռքի փայ-
տով մայթի քարերին հարուածներ տալ: Իսկ
մուտիկի երեսի վրա սկսեցին առաջանալ կար-
միր ափսոսներ, յետոյ երեւցին խորշոմներ: Նա
մինչև այդ բոլոր խօսակցութիւնը լսում էր հե-
տաբերութիւնից զրոյված, իսկ այժմ նա լարեց
ուշադրութիւնը: Նա այժմ Ոսկերչեանի վիճա-
կով աւելի հետաքրքրվեց: Եւ դա հասկանալի
է, որովհետեւ նա փող է տուել և սրանով մի-

ջոց էր ստեղծել Ոսկերչեանի համար, որ այդ
դարձով կարող կլինի հատուցանել պարտքը,
իսկ այժմ լսելով, որ խանութը բացել է որդու
անունով, նա իր պլանները խախտված էր հա-
մարում: Եւ մի՞թէ այդ մարդուց նա խարվել է
կրկին: Այդ պատճառով նա յետախոյզ աչքե-
րով նայեց Դոդօշեանին և կարծես նրա հա-
յեացքների մէջ կամենում էր կարգաւ ասած-
ների ճշտութիւնը:...

— Այո, գաղան է, գաղան, — բացականչեց Դո-
դօշեանը, տեսնելով մուտիկի զարմանքը, բայց
չհասկանալով նրա մտածման պատճառները. —
եթէ ես լինէի, մի օր նրան չէի պահիլ: Բայց
հա, լսել եմ, — յանկարծ խօսքը փոխեց նա, —
ձեզ էլ է փող տալու, ճիշտ է:

— Հէ՛, այո, տալու է:

— Տեսէ՛ք, չխաբի. շատ է:

— Աննշան գումար է: Դուք հաստատ գիտէ՛ք,
որ խանութը որդու անունով է:

— Թղթերը չեմ կարդացել, բայց դա հաս-
կանալի է: Որդին արդէն խրիդի է գնացել դո-
ծակատարի հետ:

Այդ միջոց մի չարաճճի աղայ մօտեցաւ, հանեց
իր ձեռքում բռնած գունաւոր թղթերից մի
թերթ և տուեց Դոդօշեանին, միւսն էլ՝ մուտիկին:

— Ահա, տեսնում էք, ի՞նչ օրիններ է, —
խօսեց Դոդօշեանը՝ բարկութիւնից պօռնակը

կրծելով:— Կարդացէ՛ք, տեսէ՛ք թէ ի՞նչեր է ա-
նում: Ձէ՛, սա խելագարութիւն է: Մեր աշխար-
հում այդպիսի օյիններ չկային:

Եւ նա կարդաց. «Գերագոյն — ինտելիգենտ
մագաղին», նոր բացված այս ինչ տեղում տաղ-
ված են սեղօնի կտորներ: Սասուն, Ձէյթուն,
Ձէփիւռ...

— Սյդ ի՞նչ բաներ են:

— Ո՛վ է իմանում:

Եւ խկապէս յայտարարութեան վրա խո-
շոր տառերով գրած էին այն ժամանակվայ
քաղաքական աշխարհի հրատապ խնդիրների
բառերը, որով մկրտվում էին զանազան կտոր-
ները:

— Տեսնում էք ինչ ճարպիկ ընկրամ է, —
խօսեց Դօդօշեանը, — ամերիկացիք անգամ չեն
կարող հնարել... խանութի անունն էլ դրել է
«Ինտելիգենտ»:

Ստեփան Ստեփանիչը գնալով յուզվում էր
ու զրգուվում յատկապէս իր յիմարութեան
վրա: Իր ունեցած հաւատարմութիւնը դէպի
այդ մարդն ոտնակոխ էր անվում: Եւ այդ բա-
նում նա մեղադրում էր միայն իրան, որ այդ-
չափ միամտաբար հաւատ էր բնծայել:

— Սյո՛, նա որ կայ, օձ է: Օձին տաքացրու,
նա դարձեալ կուզի թունաւորել տաքացնողին:
Մոլժիկը դարձեալ կամեցաւ մի բան ասել:

բայց չկարողացաւ և առանց մի խօսք ասելու,
ձեռքով մի շարժում արաւ ու հեռացաւ:

Գալով գրասենեակ՝ նա դեռ չէր հանգստա-
նում: Նրա սրտի մէջ ծագած կասկածները գնա-
լով բարդվում էին և նա արդէն որոշ կերպով
մի տեսակ ատելութիւն զգաց դէպի Ոսկերչեանը:
Մի աւելորդ անգամ նա բարկացաւ իր յիմա-
րութեան, սխալի վրա:

— Որ այդպէս է, հիմա ես քեզ հետ կխօ-
սեմ, — ասաց նա, մի նախատական բառ ուղղե-
լով Ոսկերչեանի հասցէին:

Գրասենեակում գործակատարներն արդէն
սկսեցին ցրվել: Ստեփանովը չնկատեց մինչև
անգամ իր միայնակութիւնը: Նա խոշոր ու
հարուածաւոր քայլերով չափում էր սենեակի
անկիւնները: Սրիւնը նրա գլխին էր տուել: Մու-
ժիկը շատ զիջողաբար էր վերաբերվում դէպի
մարդկանց սխալութիւնները, բայց շատ անողոք
էր, երբ նրան համբերութիւնից հանում էին:
Նա այդպիսի դէպքերում վարվում էր քէնա-
ռութեան նախանձով և այդ պատրաստում էր
այնպիսի նուրբ ձևերով, որ չնկատի նրա հա-
կառակորդը:

Սյժմն էլ նա ծրագիր էր կազմում մի կերպ
սողալնելու իր փողերը և երկրորդ՝ պատժելու
այդ աղուէսին, — բայց ի՞նչպէս անել, որ կողմից
սկսել: Իսկ եթէ նրան չաջողվէ՞ այդ գայլին իր

Թակարդը զցել: Այդ մտքից նրա արիւնը գլխին էր տալիս և նա խոշորացնելով քայլերը՝ կրկին ու կրկին անգամ խորասուզվում էր իր մրտաքերի մէջ:

է.

Ստեփան Ստեփանիչի կասկածանքները, կարծես, արդարանում էին: Այն օրից, երբ նա պատահեց Գոգշեանին, որքան նա ցանկանում էր Ոսկերչեանին զցել իր ցանցերի մէջ, սաղացնել իր փողերը, բայց և այնպէս այդ չէր աջողվում նրան: Այժմ միայն նա համոզվում է, որ իր նպատակների մէջ չարաչար սխալված է: Գուցէ լաւ կանէր, որ հէնց սկզբից հրաժարվէր մի մասից, բայց զրկվել այն գումարից, որը այժմ նրան պարտ է Ոսկերչեանը, այնքան էլ դիւրին չէր: Իսկ մոլեխիլը հաւատացած էր, որ այն ժամանակ Ոսկերչեանից ոչինչ չէր դուրս գալ. նա երբէք չէր երեակայում, որ Ոսկերչեանն իսկապէս այդքան գումարի տէր է: Բայց այժմ վերաբերվել այնպէս անտարբեր և սպասել ժամանակին, նա չէր կարողանում: Բայց մի և նոյն ժամանակ նոր մանուֆակտուրային գործն օրէցօր մեծանում էր: Մոլեխին այժմ կասկածում էր, որ վատագայից զոյացած գումարները մրտ-

նում են խանութ: Երեւոյթները քանի գնում, այդ կասկածանքները հաստատում էին:

Որքան էլ զրուծիւնը կասկածելի լինէր, նա լաւ համարեց սպասել ձկնորսութեան ժամանակին — երբ որ կգար օրը հաշիւը յստակելու: Գուցէ Ոսկերչեանն այդ ժամանակ հաշիւը կվերջացնէր, կմաքրէր, այնուհետեւ մոլեխիկի գետնա ինչ թէ ում անունով է բացած խանութը: Մինչդեռ խանութի գործը Շարմաղեանի շնորհիւ իսկապէս զրաւում էր քաղաքացիների ուշադրութիւնը: Արդէն բոլոր վաճառականների մէջ մեծ խլրտում ընկաւ: Շարմաղեանը խանութին մի արտակարգ շքեղութիւն առեց: Նա խանութը լուսաւորեց էլեքտրական լուսով (դա առաջին փորձն էր Աստրախանում), խանութի դիմացի փողոցը ասֆալտով վերցրեց: Այդ անսովոր նուութիւնները թերահաւատ վաճառականների կասկածաւոր երեակայութիւններին առատնիւթ էին մատակարարում: Ս.մէն անկիւնում նրանք խօսում էին, թէ այդ խանութն երկար չի տեւիլ, ծախսերի տակից չի դուրս գալ: Բայց քանի որ ստուարանում էին անհեթեթ ենթադրութիւններն, այնքան ևս աւելի առաջ էր գնում խանութի գործը...

Դռան առաջ միշտ կանգնած էին լինում կառքեր, խանութ յաճախորդների բազմութիւնից մօտեւ չէր լինում: Իսկ խանութում ման

էր գալիս ինքը Շարմաղեանը և կարգադրութիւններ էր անում, յաճախորդների հետ էր ղեկավարում, մօտենում էր կասսային, որի առաջ նստած էր Ալեքսանդրը, առաջարկում էր յիշատակարան անց կացնել այն պակասը, որ նկատվում էր առևտրի ժամանակ: Խանութում լայն կրեդիտ էր բացած ինտելիգենտ—պրօլետարիատի համար: Այդ հանգամանքն առիթ տուեց նոր հոսանքի: Այդ ամենի վրա աւելացաւ և էժան գնով ծախելը: Ինչ ասել կուզի, այդ աջող առևտուրը նորից առանձին խօսակցութիւնների տեղիք տուեց վաճառականների աշխարհում: Գտնվեցան այնպիսիները, որ արդէն ասում էին, թէ Ոսկերչեանը 20 կօպէկ է տուել մանէթին, եթէ ոչ երբէք չէր կարող այդպէս էժան գնով ծախել: Առհասարակ վաճառականները չէին կարողանում ըմբռնել թէ ինչպէս կարելի է էժան գնով ծախել այն տեսակ ապրանք, որը ենթարկվում է մօղայի տատանման. ինչ պէտք է անել, եթէ բոլոր գնածը չի ծախվի:

—Ես կարծում եմ, որ այդպիսի գնով առևտուր անողները փնտրվում են,—ասում էր մի վաճառական:

—Զկարծես,—հերքում էր ուրիշը,—նա խորամանկ է. առաջին տարին այդպէս էժան գրնով է ծախում, որ մուշտարի չաղ անի, յետոյ, երբ որ մուշտարուն սովորեցրեց, երկու գին

կառնի: Մուշտարին քոռ մարդու օրումն է, ինչտեղ սովորաւ, այնտեղ գնում է, դու հազար նրան ասա, որ կողքի դուքանում նրանից էժան է, բայց նա էլի իր սովորած տեղը կընայ: Ժան է, բայց նա էլի իր սովորած տեղը կընայ:

Եւ այդպէս երկար ժամանակ Ոսկերչեանի նոր խանութը խօսակցութեան առիթ էր տալիս: Իսկ այդ ընդհանուր ֆօնի վրա զծագրվում էր Դօլօշեանի կիրքը... Իսկապէս այդ մարդը հրօշօշեանի կիրքը... մտածում էր նա,—և միւրաշքներ էր գործում,—մտածում էր նա,—և միթէ ես ոչ մի կերպ նրա հախից չեմ կարող գալ:

Իսկ Ոսկերչեանը քնթածիծաղ էր տալիս այդ խլրտումներին, ձեռքերն էր շփում իր մտածած յաջողութեան վրա և մտածում էր աւելի ու աւելի ընդարձակել իր գործերը: Այդ առիթով նա մինչև անգամ խորհուրդ կաղմեց: Խորհրդին, ինչ ասել կուզի, մասնակցեց Շարմաղեանը, Ալեքսանդրը, Եւգինէն և մինչև անգամ երկու միւս որդիքը, որոնք կառավարում էին վատագայի գործերը:

Բոլոր ժողովածների տրամադրութիւնը խիստ ուրախ էր: Յաջողութիւնը թէ վատագայում և թէ խանութում այնքան բարեբեր էր, որ այդ ընտանիքի տրամադրութիւնը լարել էր շատ ցանկալի կերպով:

—Մինչև այժմ դուք ռիքան օբօրօա էք արել,—հարցրեց Ոսկերչեանը որդուց և Շարմաղեանից:

— Բոլոր գնած ապրանքը համարեա՛ վաճառ-
ված է, — ասաց Ալեքսանդրը:

— Կարծում եմ, որ կարելի է այժմ, նոյն իսկ
հարկաւոր է ձմեռվայ խրիդի գնալ, — ասաց
Շարմաղեանը:

— Մի՞թէ, — զարմացաւ հայր - Ոսկերչեանը, —
շուտ չէ՞:

— Ոչ, ամենալաւ ժամանակն է. մինչև կը-
գնանք, մինչև պատուէր կտանք և մինչև էլ
կստանանք՝ կլինի լաւ ժամանակը:

— Ինչպէս որ իմանում էք: Փող ո՞րքան ու-
նէք:

— 30,000, — ասաց Ալեքսանդրը:

— Այդ գումարը բաւական չէ՞, — դիմեց Ոս-
կերչեանը Շարմաղեանին:

— Ինչպէս կամենաք: Եթէ կարելի է, լաւ
կլինէր, աւելի մեծ գումար գործ դնել: Զմեռվայ
ապրանքը թանկագին ապրանք է:

— 10 հազար, կարծեմ, կարող ենք էլի տալ,
— դիմեց նա երկրորդ որդուն:

— Շատ հեշտ, — ասաց Գէորգը, — եթէ որ բո-
լոր ձուկը չտանք Ստօլինին: Այսօր իսկ ինձ
պուրին 75 կ. աւել էին տալիս:

Երկու տարի էր, որ Գէորգը վաստագայումն էր,
բայց այդ աշխարհի բոլոր նրբութիւններն արդէն
լաւ հասկանում էր: Նրա բարձր, նիհար հասա-
կը, մտածողական՝ մի քիչ էլ յանդուգն աչքերը

սկսում էին զրաւել բոլոր վաճառականների ու-
շադրութիւնը: Ճշմարիտ է, նրա ժողովրդականու-
թիւնն առ այժմն վատագայի բանւորներից դէնը
չի անցել, բայց և այդքանն էլ սկզբնական քայ-
լերի համար քիչ բան չի համարվում: Գէորգի
երակներում խոստանում էին զարթնել հօր շա-
հասիրական ձգտումները: Նա սովորել էր քա-
ղաքային դպրոցում և աւարտելուց յետոյ՝ սի-
րով մտել վաճառականական առպարէզ: Նա հօր
հետ նոր էր վերադարձել վատագայից և, իմա-
նալով որ հայրը պարտաւորված է ձուկը տալ
միմիայն Ստօլին Ֆիրմային, չէր կարողանում
հաշտվել այդ հանգամանքի հետ: Բօրւայում
ձուկի զինը բարձրանում էր, իսկ նրանք պիտի
այդ պարզ առաւելութիւնից զրկված լինեն:

— Ես կարծում եմ, ձուկի կէսը կարելի է
կողմնակի ծախել և սրանով մենք շատ հեշտու-
թեամբ նոյն իսկ 20,000 կարող ենք դնել այդ
գործում:

— Այդ ես գիտեմ, — ասաց հայրը, — տեսնեք...

Եւ Ոսկերչեանի երեսի վրա փայլեց բնորոշ
ինքնաբաւական տրտայայտութիւն: Նա աչք
դեց Եւգինէի երեսին և նրա վրա նկատեց
դժգոհութիւն: Ոսկերչեանը գիտէր, որ այդ խօ-
սակցութիւնը դուր չի գալիս տիկնոջը, այդ
պատճառով նա կարճ կապեց և միայն մի խոր-
հրդաւոր հայեացքով նկատեց.

— Ինչ է, մուժիկին ես խնայում: Էհ, նա այնքան փող ունի, որ մի քանի հազարը ոչինչ նրա համար:

— Ինչ էլ լինի, ես կարծում եմ, նրա պարտքը պէտք է տալ, վերջացնել, — ասաց Ալեքսանդրը, — մենք կարող ենք այդ անել, միջոց ունինք:

— Կարծում ես. էնի դորա էլ մեր ծախսերն են: Վերջապէս ձուկի դործում շատ զգոյշ պէտք է լինել, այս տարի օգտվեցինք, միւս տարի կարող է լինել անաջող որս — պէտք է փոքր ի շատ է ապահովութեան մասին չմոռանալ: Նոյնը ես կարող եմ ասել խանութի վերաբերմամբ. պէտք է նրա շահից անշարժ կայք ձեռք բերել: Իսկ աները միշտ մեծ տոկոս են բերել: Ես վաղը պիտի գնամ մուժիկին, տեսնեմք, կաջողվի՞ ինձ մի քանի հազար էլ ձեռք բերել, կամ ձուկի կէսը տալ: Ուղում ես, դու էլ եկ ինձ հետ, որովհետեւ քեզ մօտ նա աւելի հաւատարմութեամբ կվերաբերվի:

Միւս օրը նրանք գնացին մուժիկին:

Մուժիկն այս անգամ ընդունեց աւելի սառւ. այդ բանը մի քիչ զարմացրեց Ոսկերչեանին և նա հարց տուեց.

— Ի՞նչ է եղել, այսօր ջոկ հանգի էք:

— Ինչ լինի, եղբայր, — ասաց մուժիկը, — ձեզ լաւութիւն են անում, — իսկ դուք փոխարէնը՝ երախտամոռ էք լինում:

— Օրինակ:

— Աստուած ձուկ է տուել, դուք դարձեալ ծախում էք ուրիշին: Տիմա, դիտեմ, կասէք բռնածն այս... ախր, այդպէս չի լինիր...

— Ես զարմանում եմ, Ստեփան Ստեփանիչ, որտեղից էք լսում այդ լուրերը:

— Համեցէք վաղը բօրսա և կհամոզվէք ամեն անկիւնում:

— Այդ Դոդօշեանի օյիններն են. հաւատացէք, նա ուրիշ դէնք չգտնելով, այդ միջոցով է իմ դէմ թակարդներ լարում:

— Ձէ, թողնեք այդ ամենը, դուք ինձ ասացէք, քանի՞ միլլիօն էք բռնել:

— Միլլիօն ու կէս.

— Տեսնում էք. իսկ ես կարող եմ հաւատացնել, որ չորս միլլիօն էք բռնել: Ոսկերչեանը ծիծաղեց մի այնպիսի կեղծ ծիծաղով, որպիսին դուրս է գալիս այն բօսէում, երբ նրա նման մարդիկ չեն գտնում խօսք:

— Տեսնում էք, ծիծաղում էք. իսկ ես կրկնում եմ, որ ամենահաստատ աղբիւրներից դիտեմ, որ ջարիցիներից եկած հրէաներն արդէն ուղում են գնել ձեղանից ձուկ: Վերջապէս, ասէք տեսնեմ, ի՞նչքան ձուկ էք մտադիր տալու:

— Որքան բռնել եմ, համեցէք բոլորը:

— Այսինքն:

— Միլլիօն ու կէս:

—Բայց այդպիսով ձեր վրա 40,000 մանէթ պարտք է մնում:

—Համեցէք, մուրհակ տամ ձեզ. եկող տարի, Աստուած կարժանացնի, աւելի աջող որս կլինի, բոլորը կստանաք, սա որ կայ ձուկ է՝ մի էլ տեսաք, մի օրում Աստուած այնքան տուեց, 40,000 չէ, որ հարիւրն էլ կծածկի: Համեցէք, ստացէք 40,000 - ի մուրհակը...

—Ձէ, բոլոր որսն ինձ տուր:

—Ձարմանալի անհաւատ էք դարձել, Ստեփան Ստեփանիչ, կարգադրեցէք նորից արտադրել մուրհակը, ապացոյց, որ ես չեմ փախչում իմ պարտքից:

Մուժիկը կանչեց գործակատարին, պատուիրեց մուրհակը գրել, իսկ ինքը շարունակեց.

—Սյդ էլ վերջին անգամ, այլ ևս զիջողութիւն չեմ անիլ, չմեղադրէք: Համոզեցէք ձեր հօրը, որ բոլոր որսը տայ, — զիմեց նա Ալեքսանդրին:

Ալեքսանդրն, որ ամբողջ ժամանակ զգուշութեամբ էր լսում այդ վիճաբանութիւնը և նայում էր պատում խփած Կասպից ծովի քարտէղին, ակամայից շուռ եկաւ և ասաց.

—Հաւատացէք, որ ես չգիտեմ, թէ որքան ձուկ է բռնած:

—Իսկ ձեր խանութի գործն ի՞նչպէս է գրնում, — խօսքը փոխեց մուժիկը, — լսում եմ, լաւ

է, շատ ուրախ եմ: Տեսնում էք, այդ գործով ևս մասամբ պէտք է շնորհակալ լինէք ինձ:

Սյդ միջոց հաշուապահը բերեց մուրհակը և դրեց մուժիկի առաջ:

—Դէ, խնդրեմ:

Ոսկերչեանը կարդաց մուրհակը, վերցրեց դրուշակովը և ստորագրեց:

—Տեսնում էք, դուք կասկածում էք. ես ձեզ ասում եմ, որ մաքուր մարդ եմ:

—Ես խնդրում եմ ստորագրել և՛ պ. Ալեքսանդրին:

—Սյդ ի՞նչու համար, — զարմացաւ Ոսկերչեանը:

—Ձէ՞ որ դուք փող էք տալու, միևնոյն չէ, որ ձեր որդին էլ ստորագրած լինի:

—Ասենք թէ, — սկսեց ծռմովել Ոսկերչեանը, բոլորովին հասկանալով մուժիկի խորամանկ առաջարկութիւնը, — բայց, կարծում եմ, աւելորդ է:

Սյդ խօսակցութիւնից միայն բան չէր հասկանում Ալեքսանդրը: Նա գիտէր, որ հայրը պարտ է այդ գումարը և ապացոյցն այն, որ նա ստորագրեց մուրհակը, բայց բոլորովին չէր հասկանում իր ստորագրելու առաւելութիւնը: Նա մինչև անգամ մուժիկի պահանջը արդարացի համարեց:

—Եթէ կարեորութիւն կայ, ես կստորա-

գրեմ,—ասաց նա,—ես այստեղ մի վտանգ չեմ տեսնում:

—Բոլորովին ոչ մի վտանգ չկայ,— ասաց մուժիկը,— այլ սա մի առևտրական ձեռակա-
նութիւն է, որ պէտք է կատարել:

—Ես թող չեմ տալ,— ասաց հայր-Ոսկեր-
չեանը:

—Կրկնում եմ, ես այս բանից վտանգ չեմ տեսնում: Կամենում էք, ես հօրս պարտքը ինքս կտամ, միայն այդ մուրհակները բաժանեցէք մասերի:

—Սյդ հարկաւոր չէ, որովհետեւ մենք միշտ կարող ենք նորից գրել: Խնդրեմ...

Սլեքսանդրը վերցրեց մուրհակը և ստորա-
դրեց, չնայելով հօր դիմադրութեան:

—Բաւականին ախմախ ես,— դուրս գալով
գրասենեակից՝ ասաց հայրը,— որ չես իմանում
բանն ինչու՞մ է, ի՞նչու ես մէջ ընկնում:

—Ոչ, հայրիկ, դուք չափից դուրս կասկա-
ծանքով էք վերաբերւում: չէ՞ որ մենք այդ
գումարը պէտք է հատուցանենք, ի՞նչ նշանա-
կութիւն ունի, որ ես էլ ստորագրեմ:

—Տեսնում ես, որ ասում եմ մի՛ ամիտ ես:
Ո՞վ է նրան փող տալու:

—Ի՞նչպէս,— զարմացաւ Սլեքսանդրը:

—Սյնպէս: Սյդ գումարն ինձանից չէ՞ պա-
հանջելու:

—Սյո:

—Թող տեսնեմ, ինչպէս էր ստանալու, երբ
ես բոլոր վատագան արդէն շինել եմ Գէորգի
անունով: Հապա՛, զարմանում ես... մինչև մի
տարուց նա ուշքի կգար, արդէն վատագայի
տէրը կլինէր Գէորգը: Իսկ հիմա դու ոտքով և
ղլխով ընկած ես, պէտք է այդ գումարն ինքդ
տաս:

Սլեքսանդրը շատ վշտացաւ հօր խորհախու-
թիւնները լսելով, բայց արդէն ուշ էր: Չնա-
խատեսներով այդպիսի էլք այդ դործից, նա
ստորագրեց մի մուրհակ, որը յետոյ նրան շատ
թանկ նստեց:

Հայր-Ոսկերչեանի շահասիրական կրակը
գնալով աւելի ու աւելի էր վառվում: Նրա
մինչև այժմ արած քայլերը, մանաւանդ իրանց
աջողութեամբ, ուռցնում էին նրա մէջ այն
համոզմունքը, թէ նա զնում է ուղիղ գծով:
Սյդ հանգամանքը նրան այն աստիճան էր խը-
րախուսում, որ նա դարձեալ սկսեց որոնել ա-
ւելի ևս հարստանալու միջոցներ: Բայց ա-
մենից առաջ նա կամենում էր վերջ տալ Ստո-
լին Փիրմայի պարտքին: Եթէ նրան աջողվի

այդ պարտքը չտալ մի անգամից ամբողջ խա-
նութ յետ կզցի: Բայց թէ ի՞նչպէս պէտք է
այդ անել, ահա սրա վրա է, որ նա երկար ժա-
մանակ մտածում է: Ոսկերչեանն արդէն սկզբնա-
կան քայլերն արել էր, վատագան դարձրել էր
երկրորդ որդու՝ Գէորգի անունով և բանն այն-
պէս աջող էր գնում, որ եթէ Ալեքսանդրը
չստորագրէր մուրհակը, Ոսկերչեանն արդէն իր
նպատակին հասած էր համարում: Նա շատ
վրդովված էր իր մեծ որդու անտակտ վարմուն-
քից, մանաւանդ անտանելի էր թվում Ալեք-
սանդրի միամտութիւնը: Բայց և այնպէս Ոս-
կերչեան հայրը անհանգստանում էր հէնց նրա
համար, որ այդ ստորագրութիւնը կարող էր
հիմնովին փոխել նրա նախամտածած ծրագիր-
ների ուղղութիւնը: Չլինէր այդ չարաբաստիկ
ստորագրութիւնը, հայր - Ոսկերչեանից ոչինչ չէր
կարելի պահանջել, որովհետև նա այժմ օրինա-
կան կերպով վատագայի տէրը չէ և ինքն էլ
ոչինչ չունէր: Շատ - շատ, մի քանի ամիս պիտի
կրէր անձնական արգելարանք պատիժը և գոր-
ծը սրանով վերջանար:

Իսկ ի՞նչ է այդ պատիժը — մի չնչին բան այն
ապահովութեան հետ համեմատած, որ ձեռք
է բերում նա: Մինչդեռ հիմա քանի որ ստո-
րագրել է և՛ Ալեքսանդրը, նրա ղրութիւնը բա-
ւականին խախտու է: Շատ հեշտ կարող են Ալեք-

սանդրի խանութը գրել: Այդ ղրութիւնից զուրս
զաղու համար կար միջոց և Ոսկերչեանը վերջին
ժամանակներս զբաղված էր այդ խնդրով: այժմ
նա ուղղում էր հաղորդել Ալեքսանդրին, բայց
նրա ձեռքը պահում էր այն հանգամանքը, որ
որդին կարող էր չյօժարվել: Այդ պատճառով
Ոսկերչեանն ընկաւ խոր մտածմունքների մէջ:

Մինչդեռ ժամանակը գնում էր: Տարիների
սարքած զործը սպառնում էր քայքայվել: Մի
ուրիշ հանգամանք ևս քիչ չէր վշտացնում
Ոսկերչեանին: Այդ մուրհակը ստորագրելու օր-
վանից օրու և հօր փոխարդարձ յարաբերու-
թիւնների մէջ մի տեսակ սառնութիւն էր մտել:
Սրանից մի քանի ամիս առաջ նա յոյս ունէր,
որ նրան կաջողվի մուրհակը նորից ստորագրել
և այդ ժամանակ, զույգէ, կարող կլինի միայն
իր ստորագրութեամբ տալ: Բայց այժմ պտտող
լուրերից նա ստանում է այն տպաւորութիւնը,
որ հաղիւ թէ այդ վերջին միտքն էլ կարողա-
նայ իրադրութիւն: Ահա այդ հանգամանքների
շնորհիւ նա դարձել էր չափազանց նեղսիրտ
և զիւրադրող:

Մանաւանդ նա շատ նեղացած է այսօր, երբ
բօրսայում հաստատ լուրեր հասան նրա ական-
ջին, թէ Ֆիրման միտք ունի մուրհակն ան-
շուշտ բողբոջել, եթէ Ոսկերչեանները ժամանա-
կին չտան պարտքը:

Այդ զիշերը մինչև անգամ նա անքուն անց կացրեց: Առաւօտը շուտով կանչեց նա իր մօտ Գէորգին:

— Ի՞նչ են խօսում բօրսայում: Նոր ի՞նչ ես լսել...

— Առանձին ոչինչ, կրկին նոյնը: Երէկ ես պատահեցի մուժիկին անձամբ և նա ինձ ասաց, որ յոյս այլ ևս չդնենք, պահանջը յետաձգելու չեմ...

— Եւ այդ ինքը ասաց:

— Այո:

Ոսկերչեանը բարկութիւնից սկսեց կրծել իր բեխերը և վայր թռնելով տեղից, մի այնպիսի շարժում արաւ ձեռքերով, որ կարծես թէ կամենում էր բռնել իր որդուն և դուրս շարժուի:

— Ուղարկիր Սիմօնի ետեից. ամա՛ չէ, հարկաւոր չէ:

Գէորգն արդէն մի քայլ արեւ էր, կանգնեց: Տիրեց լուռութիւն և բաւականին երկար, տեղափոխան լուռութիւն: Վերջապէս Ոսկերչեանը կրկին բռնեց:

— Կնշանակի խախտվում է մեր դովերիան: Բաւական է, որ մինը պրօսեստ տայ, իսկոյն նրա ետեից կհետեւն միւս գործարանատէրերը: Եւ այդ արդէն պարզ է. սա Դօդօշեանի տարածած լուրերն են, մուժիկն երբէք այդպիսի անհաւատարմութեամբ չի վերաբերվել: Այդպէս

չէր լինիր, ի հարկէ, եթէ յիմար եղբայրդ չատրազրէր մուրհակը: Տե՛ս և սովորի՛ր... չիմա եկ ու էշին ցեխից հանիր...

— Ես կարծում եմ, հայրիկ, չարիքն այնքան էլ անուղղելի չէ. կարելի է խանութը շուտալ իմ անունով... մինչև անգամ յետին ամսաթուով... այն ժամանակ ամեն վտանգ անցած է...

— Այդ վերջին բանն է, ես այդպէս էլ ուղում եմ անել տեսնել: Իսկ դու յետոյ հօրդ մեղք չե՛ս անիլ... Օ՛, եթէ ինձ կաջողվի այդ առախորժութիւնները հեռացնել այն ժամանակ, տե՛ս, թէ ինչ եմ բերում այդ յիմար Դօդօշեանի գլուխը: Նա ամեն կերպ բօրսայում իմ պատիւը վայր է գցում: Մի տարի առաջ բօրսայում իմ անունը լսելուց դողում էին, ինքը Ֆիրման մեծ յարգանքով էր վերաբերվում, իսկ այժմ այդ մարդիկ աշկարայ իրանց հակակրօնութիւնն են արտայայտում: Ի՞նչ է Հիմա մուժիկի մտածածը: Նա կասկածում է՝ և ես միջոց չունիմ նորից նրա հաւատարմութիւնը ձեռք բերելու:

— Բօրսայում, ճշմարիտ է, խօսում են, բայց այնքան էլ չէ, որքան դուք կարծում էք: Հայրիկ, Վերջապէս Դօդօշեանը ինքը ինչ է, որ կարողանայ այդ աստիճան փնասել:

— Մուկը ինքը մի բան չէ, բայց որ ընկնում

է կարասը՝ մուրտոււմ է, — դառնութեամբ բացականչեց Ոսկերչեանը:

— Այո, վաճառականութիւնը ամեն մարդու խելքի բան է, — նորից սկսեց Գէորգը, — հարկաւոր էր Սէքսսանդրին այդպիսի գործի դնել:

— Կարծում ես ուրիշ տեղ զլուխ կհանէր: Այստեղ զլխին կանգնած ես՝ ինչ է անում, որ ինքնագլուխ ինչ անի: Ես կամենում էի ապահովել ձեզ սրա համար զիշերներ եմ լուսացրել մտածել եմ ու մտածել և քիչ աջողութեան չեմ հասել. և այսօրվան օրը ես պիտի իմ փառքից ընկնեմ և բոլոր ձեռք բերածից զրկվեմ. . . Օ՛հ, ես խեղդվում եմ այդ դրութիւնից:

— Դեռ յոյս կայ, հայրիկ, ի՞նչու էք այդպէս ասում:

— Յոյս. այո, կայ, բայց շատ աղօտ. այս ես նախատեսնում եմ: Որտեղից չէիր սպասում հարուած, այնտեղից քար է ընկնում գլխիդ: Երբէք ինձ մեր գործերն անհանգստութիւն չեն պատճառել, որքան ներկայումս... Ել ինչ է մնում... Զրեբի վրա յոյս դնել չի կարելի, որովհետեւ նրան ձեռներիցս կտանեն: Մայիլեանն արդէն կեռիք է զըմացնում: Սրա համար էլ ես ուղում էի գննել խանութն ապահովել, բայց այդ էլ չաջողվեց...

Բայց յանկարծ նա մեղմացաւ և սկսեց խօսել բոլորովին ուրիշ եղանակով:

— չիմա ինչ անենք, — ասաց նա, — պէտք է նեղ դրութեան մէջ խելք բանեցնել, հարկաւոր է առ այժմս համբերել: Կաշխատեմ մի կերպ ուղղել տեսնենք: Դու ծածուկ պահիր մեր խօսածները... Բայց առաջ պէտք է նարմաղեանին ուղարկել քաղաքից. նրա ներկայութիւնը կարող է խանգարել և ապագայում նոյն խի վտանգաւոր լինել: Տեսնենք: Յոյսս դու ես: Դէ, ուրախ եղիր, ես էլ կաշխատեմ չիմանալու դնել, որպէս զի չնկատվի գործի ծանրութիւնը: Տես, եթէ աջողեցրի, հօրդ չզրկես, չմոռանաս... Կաւ, լաւ, հաւատում եմ, մի առարկիր... զընա... շատ ապրես...

Եւ հայր ու որդի բաժանվեցան:

Թ.

— Գործը լաւ հետեանք չի խոստանում...

Այդպիսի խօսքերով Սէքսսանդրը մտաւ իր տուն ևրկու շաբաթ անցած այն օրից, երբ հայր - Ոսկերչեանը ճանապարհեց նարմաղեանին խրիզի:

— Ի՞նչ է պատահել, — անհանդիստ կերպով հարցրեց Եւզինէն, առաջ գալով ամուսնուն իր ննջարանից:

— Ել ինչ պատահի, — միմիջաց Սէքսսանդրը՝ յոգնած ձայնով և նստելով բազմոցի վրա, —

այն, որ հայրիկը դարձեալ մի նոր օյին է հր-
նարում:

— Էլի ի՞նչ:

— Ո՛չ, այդ անկարելի է, — վեր թռաւ Ալեք-
սանդրը, — լաւ հեռեանք չի խոստանում...

— Մի ասա տեսնեմ, թէ բանն ի՞նչումն է:

— Հայրիկը հրաժարվում է Ֆիրմայի պարտքը
հատուցանելուց և կամենում է խանութը դարձ-
նել Գէորգի անունով:

— Այդ նշանակում է մեզ բոլորովին զրկել
և թողնել առանց միջոցների:

— Հապա՛... Եւ Գէորգը այնպիսի պտուղ է,
որ այդ հանդամանքից խսկոյն օդուտ կքաղի:
Նրա աչքերը հիմիկուց վառվում են: Մենք
չարչարվում ենք, իսկ նա թեթեւ կերպով մէջ
տեղ ուղղում է ջրվի...

— Ձե՞ որ փողերը հայրիկի ձեռքումն են, նա
պարտաւոր է պարտքից դուրս դալ:

— Ատում է, փող չունեմ... Ես յիմարս բո-
լոր առեւտրից գոյացած փողերը կունդ-կունդ
տանում էի մօտը:

— Ո՞վ կմտածէր այդ տեսակ բան: Ես քեզ
խորհուրդ կտամ սպասես մինչեւ Շարմաղեանի
գալը:

— Ձի սպասում: Նա ուղղում է այս օրերս
գործը վերջացնել:

— Մի յօժարվիր...

Տիրեց լռութիւն:

Ալեքսանդրը վրդովված էր այն աստիճան, որ
չէր կարողանում հանգիստ նստել, իսկ Եւգի-
նէն կանգնած, մատներով թխկթխկացնում էր
սեղանի երեսը:

Այդ միջոցին սեղանի վրա դրած ժամացոյցը
զարկեց ութն անգամ: Ալեքսանդրը մի դժգոհ
հայեացք դրեց ժամացոյցի վրա և ձեռքով մի
շարժում անելով՝ բացականչեց.

— Եկ գնանք, ես ասացի, որ մինչև 8-ը կը-
գամ:

— Ես գամ՝ ի՞նչ անեմ:

— Այս գիշեր պէտք է վերջնականապէս այդ
խնդիրը վճովի. դու էլ անձամբ կլսես նրա ա-
ռաջարկութիւնները:

Եւգինէն խորին դժգոհութեամբ հանդիմաց:

Նրանք եկան հայր - Ոսկերչեանի մօտ:

Այստեղ արդէն նստած էին Ալեքսանդրի միւս
երկու եղբայրը՝ Գէորգն ու Սիմօնը:

Հայր - Ոսկերչեանն իր գէմքին պարգեւել էր
մի տխուր կերպարանք, կամենալով այդպիսով
գործի ծանրութիւնը աւելի ընդգծել: Այսօրվայ
«մի բաժակ թէյի» հրաւերից կախված է շատ
բան, այդ պատճառով և նա վերաբերվում էր
հրաւիրվածներին լրջութեամբ: Հապիւ թէ հա-
ւաքվել էին հիւրերը, ինչպէս պատրաստվեց թէ-
յի սեղանը:

Ոսկերչեանը մօտեցաւ սեղանին և հրաւիրեց տեղ բռնել սեղանի շուրջը: Իսկ ինքը շարունակ կառավարում էր սեղանը: Մէկ-մէկ շաւղում էր հանաքներ, ուղղելով մուժիկի և Դօդօշեանի հասցէին սրախօսութիւններ:

— Միայն ընդհանուր համերաշխ միութեամբ կարող ենք գործի դժուարութիւնը հեռացնել: Մարդ չկայ, թշնամի չունենայ: Բրիտանոս ինքը, մեռնե՛մ նրա զօրութեան, թշնամիներ ունէր: Ես հաւատացած եմ, որ սա Դօդօշեանի գործն է... եթէ մենք կիմանանք, մենք նրան կջախջախենք... Մօտ նստէք: Սիմօն, թէ՛յ ածա՛: Մենք պէտք է մի կերպ վճռենք: Ասա, ի՞նչ մտածեցիր, — գարձաւ նա դէպի Ալեքսանդր:

— Համարեա ոչինչ:

— Բայց դու ամենից մօտ կանգնած մարդն ես. դու ես խանութի տէրը, մենք ուզում ենք քո կարծիքն էլ լսենք...

— Ինչ անենք, որ ես մօտ եմ, բայց անունով միայն, — խուսափական եղանակով յայտնեց իր դժգոհութիւնը Ալեքսանդրը:

— Զի՞ կարելի արդեօք սպասել Շարմաղեանին, — ասաց Եւգինէն:

— Ընդհակառակը, մենք պէտք է ամեն ինչ այժմ վերջացնենք նրա բացակայութեան ժամանակ, քանի որ խանութում շատ ապրանք չկայ: Այժմ կարելի է ենթադրել ամեն մի վաճառք:

— Եղբայրները լռեցին:

— Դուք այն պատճառով էք այդպէս երկիւղով վերաբերվում, որ առևտրական կեանքին անձանօթ էք, — խղեց լռութիւնը Ոսկերչեանը: Ես չեմ ասում մեզ այժմ վտանգ է սպառնում, բայց ես գործին նայում եմ ուրիշ կողմից — իսկ այդ չինշանակում, որ մենք խարդախութիւն ենք անում: Մենք գործին տալիս ենք այն ուղղութիւնը, որ առաջ է գալիս բնական ընթացքից: Մեզ կմեղադրեն, եթէ մենք չկարողանանք պահել մի խանութ: Բայց ես ասում եմ, որ վաղը, միւս օրը, երբ կարտայայտվի պահանջ, մի կարծէք, որ մուրհակները դիւրութեամբ կարտագրեն... Տեսէք, ինչպէս իմանում էք, միայն իմ վրա յոյս մի կապէք:

Տիրեց կրկին լռութիւն:

— Թէ՛յ ածե՛մ, — հարցրեց Գէորգը, կամենալով սրանով ցոյց տալ, որ բոլորովին սովորական կերպով և անվրդով սրտով է վերաբերվում արծարծվող խնդրին:

Նրան չպատասխանեցին:

Ոսկերչեանը կրկին շարունակեց.

— Լուրերին և հանգամանքներին նայելով մենք պէտք է պատրաստ լինենք: Այո, սրա համար էլ հէնց հրաւիրեցի ձեզ այսօր, որ խորհրդակցենք, թէ ի՞նչ անենք, որ պատրաստ

լինենք այն դէպքում, եթէ չկամեցան մեր մուրհակները արագորէ:

—Ես միայն չունեմ խարդախութիւններ անելու,—ասաց Ալեքսանդրը,—ես պարտքը կամենում եմ լրիւ հատուցանել, միայն այժմ ես չեմ կարող, այնքան դումար չունեմ. եթէ դուք հայրիկ, մի մասը տաք, վտանգն անցած է:

—Ուրախութեամբ,—ասաց հայր-Ոսկերչեանը,—բայց ես այժմ ոչինչ չունեմ: Վատագայի տէրը այժմ սա է: Զգիտեմ մենք փող ունինք, թէ չէ... և նա այդ խօսքերով դարձաւ դէպի երկրորդ որդին:

—Ուրտեղից:

—Տեսնում էք:

—Բայց պարտքը որքան է, կամ դումարի կարիքը որքան է,—հարցրեց Եւգինէն:

—40,000 - ի,—ասաց Ալեքսանդրը:

—Այդ միայն մուժիկի պարտքն է, բայց կան էլի ուրիշ պարտքեր:

—Նրանց մուրհակներին դեռ ժամանակ կայ:

—Իսկ մեզ այժմ աւելի, քան երբ և իցէ, փող է հարկաւոր—վաղը միւս օրը ապրանք կտուցովի...

Հայր-Ոսկերչեանը մի առանձին ուշադրութեամբ հետեւում էր մեծ որդու իւրաքանչիւր խօսքին: Այդ խօսքերի մէջ նա գտնում էր յուսահատական և երկիւղալի հառաչանքներ:

Այդ միջոցին ամենքը թէյի սեղանից վեր կացան և անցան դահլիճ: Այստեղ նրանք նըստեցին: Ալեքսանդրի սիրտն այդ տեսարանի առաջ մի տեսակ դող ընկաւ: Բայց և այնպէս նա աշխատեց աւելի սառն վերաբերվել և սպասել համբերութեամբ խօսակցութեան վերջին: Տպաւորութիւնների այդ խառնութեան տակ Եւգինէն էլ կարծես ընկճուեց հոգով, բայց այդ նա աշխատում էր ծածկել որպէս զի ամուսնու վրա չգործի աւելի ծանր տպաւորութիւն: Երկու ամուսիններն էլ, կարծես, աշխատում էին մէկ-մէկուց ծածկել իրանց սրտերի յուզմունքը:

—Վերջապէս, ասացէք տեսներ, թէ ի՞նչ է մնում անելու այդ դրութիւնից դուրս գալու համար: Իսկ ես կարծում եմ, որ միակ ելքը այդ անախորժութիւնից դուրս գալու համար, —նոր ուժով շարունակեց Ոսկերչեանը,—մնում է անել այն, ինչ որ սովորաբար անում են այդպիսի դէպքերում՝ պէտք է փոխել խանութի անունը: Սա անվում է շատ սովորական կերպով: Պաշտօնական թղթերը կարող են լինել մէկի անունով, իսկ մնացած բաներում ամեն ինչի տէրը դարձեալ կմնա դու...

Այդ վերջին խօսքերով նա դարձաւ դէպի Ալեքսանդրը: Միայն այդ խօսքերից յետոյ հայր-Ոսկերչեանը զգաց մի տեսակ թեթեւութիւն:

Ունկնդիրները մի տեսակ շարժում արեցին, բայց ոչինչ չառարկեցին: Գէորգը մի ինչ որ բան մըթմըթաց քթի տակ, բայց նրա վրա ուշադրութիւն դարձնող չեղաւ:

— Դուք լսեցէք փորձված մարդուն, — ասաց Ոսկերչեանը, — սա է միակ և շատ սովորական ճանապարհը: Մենք խանութը կշինենք ուրիշ անունով և վաղը, միւս օրը, երբ մուտիկը կարտայայտի իր պահանջը, ոչինչ չի ունենալ ստանալու. իսկ հակառակ դէպքում, ես ասում եմ առանց քաշվելու, նա կարող է գրել խանութը և տեսէք, թէ սրանից ինչ է առաջ դալիս, ինչպիսի խայտառակութիւն: Բոլոր թշնամիները կուրախանան: Դու կարծում ես, այն մեծ փիրմաները չե՞ն դիմում այդ ճանապարհին: Ես քեզ հաստատ խօսք եմ ասում, արդար ճանապարհով և ազնւութեամբ ոչինչ չես անիլ. սա որ կայ՝ առեւտուր է...

Գէորգը չդիմացաւ. նա վեր կացաւ և մի պատահիկ շարժումով բացականչեց.

— Հայրիկը ճիշտ է ասում. ես կատարելապէս համաձայն եմ նրա առաջարկութիւնների հետ:

Տիրեց խորին լռութիւն, որին հետեւեց Ալեքսանդրի խոր հառաչանքը: Մինչդեռ Հայր-Ոսկերչեանն աւելի թեթեւանալով՝ ասաց Գէորգին. — Դու սպասիր ես մի վերջացնեմ...

Բայց Գէորգը չկարողացաւ զսպել իրան և շարունակեց.

— Կայ մի ուրիշ ելք, — ասաց նա:

Ամենքը սրեցին իրանց ուշադրութիւնները:

— Կարելի է այդ խանութը թողնել Հէնց այդպէս, — շարունակեց նա, — բայց ֆիկտիվ մուրհակ տալ մէկին: Ասեմ՝ թէ ինչպէս: Երբ որ մուտիկը պահանջ կանի, նա կարող է իր դումարը լրիւ ստանալ, այսինքն՝ մանէթին մանէթ, քանի որ խանութում կայ բաւականին ապրանք. իսկ եթէ մենք տակից դուրս կրերենք ուրիշ մուրհակ, այն ժամանակ նա փոխանակ մանէթի, կստանայ կօպէկներ: Օրինակ՝ թողէք Ալեքսանդրը տայ մէկին՝ ասենք Հէնց ինձ, մուրհակ մօտաւորապէս 40,000-ի, այն ժամանակ մուտիկին կձեռք ստանալ մի շնչին դումար, որովհետեւ ընդհանուր պարաքը կլինի 80,000: Բայց որովհետեւ խանութից կգոյանայ 30—40 հազարի ապրանք, ուստի այդ դումարը հաւասար կբաժանվի: Կարող էք մինչև անգամ աւել տալ, այն ժամանակ մուտիկին հասնում է շատ շնչին դումար, որովհետեւ առիւծի բաժինը դարձեալ կհասնի մեզ:

Ոսկերչեանին դուր չեկաւ այդ առաջարկը, որովհետեւ նա չէր ուզում խանութի ոչ մի մասից ղրկվել, բայց նա դժգոհութեան ձև ցոյց չտուեց, այլ հաղալով՝ մաքրեց իր կոկորդը և շարունակեց.

— Ես կարծում եմ, որ աւելի լաւ կլինի փոխա-
նակ մուրհակի թղթերը շուռ տալ Գէորգի ա-
նունով, որովհետեւ Գէորգն, իբրեւ տղամարդ,
ձեզ կարող է պէտք գալ, օգնել. եւ այդպիսով
մենք ստիպված չենք լինիլ նոյն խակ մի որոշ
մասն էլ տալ: Քո առաջարկածով խանութի
կէսն է դնում, խակ իմ ասածով՝ մեզ աջող-
վում է ամբողջ գումարը պահել մեր ձեռքում:

— Բայց ես ստիպված կլինեմ նստելու, — ա-
սաց Սլէքսանդրը:

— Ձենք թողնիլ. քո տեղ ես կկրեմ այդ պա-
տիժը. չե՞ որ ես էլ եմ ստորագրել այդ մուր-
հակը: Վերջապէս, ինչպէս իմանում էք, — վեր
կացաւ Ոսկերչեանը տեղից և դժգոհութիւն ար-
տայայտելով, — այնպէս էք վերաբերվում ասած-
ներին, կարծես, երէկ - մէկէլօրվայ երեխայի առա-
ջարկութիւն էք լսում: Սյսքան տարի այդ
ասպարիզում կեանք ենք մաշել, մի՞թէ պիտի
չիմանանք... Ձէք ուզում, մի՞ փոխէք, թողէք
մնայ, միայն թէ վաղը, միւս օրը, երբ կգայ
մուրհակի ժամանակը, իմացէք, որ խանութի
պահելը դժուար կլինի:

— Կատարելապէս ճիշտ է, — մէջ ընկաւ
Գէորգը:

— Գոնէ մի քանի օր ժամանակ տայիք մեզ
մտածելու, — խօսեց Եւզինէն:

— Քանի օր է, որ ես ասում եմ — և եթէ

այսօր չվճեցինք, վաղը գնում եմ... Միայն
այս գործը չէ, չեմ կարող ձեր գործի պատ-
ճառով միւս գործերն էլ թողնել:

Սլէքսանդրն ընկաւ մտածմունքների մէջ: Ինչ
ասել կուզի, նա այդ առաջարկութիւնը չէր
հաւանում: Սյժմ նա տեսնում էր, որ ինքը
անել զրութեան մէջ է, ուզում էր գոնէ կնոջն
ապահովել: Ի՞նչ կլինի կնոջ զրութիւնը, եթէ
նրանից բոլոր խանութն անցնի: Ահա այդ
պատճառով նա չէր համաձայնվում հօր ծրա-
դրին, բայց մի ուրիշ ելք ևս գտնել չէր կա-
րողանում: Երկար տատանվելուց յետոյ նա
այնուամենայնիւ ստիպված եղաւ հօր առաջար-
կածի վրա կանգ առնել:

Միայն միւս օրը, հօր գնալուց յետոյ, երբ
պէտք էր խորհրդի վճիռը գլուխ բերել, նրա
զիտում ծագեց մի նոր միտք, որի պաշտպանու-
թեան համար նա ամեն կերպ ճիգ թափեց:

Սյդ՝ նպատակով. նա ասաց իր եղբօրը, երբ
այս վերջինս թղթերը փոխելու նպատակով
եկել էր նրա մօտ:

— Ես տեսնում եմ, որ այդ թիւրիմացու-
թիւնները ոչ մի եղրակացութեան չեն բերում:
Ես ուզում եմ առաջարկել մի աւելի լաւ մի-
ջոց: Կարելի է խանութը շինել քո և Եւզինէի
անունով: Սյո՛, ես այս զիշեր մտածեցի և սրա-
նից աւելի լաւ միջոց չեմ գտնում:

Բարեբախտաբար առաջարկութիւնն ընդունեց եղբայրը: Նա միայն ասաց.

— Արդեօք հայրիկը կհամաձայնի:

— Հակառակ դէպքում, ես համաձայն չեմ:

Մի ժամից յետոյ երկու եղբայր զիմեցին իւրանց վճիռը դուրս բերելու:

Ժ.

Աւերսանդրն արդէն վերջացրել էր խանութի թղթերի փոփոխութեան գործը: Նա համոզված էր, որ սրանով ապահովել է իրան և իր կնոջը: Յատկապէս այդ բանն էր, որ նրա մտածման առարկան էր դարձել վերջին ժամանակներս: Այժմ հանգստանալով այդ հոգսից, նա նուիրվել էր գործին այն յուսով, որ ապագայում կարողանայ թափել իր պարտքը: Երբ կաջողվի նրան դնել խանութի այն մասը, որ պատկանում էր եղբորը, Աւերսանդրը կրկին կդառնայ նրա միակ տէրը:

Այդպիսի ոգևորութեամբ նրա համար սկսվում էին օրերը: Մինչև անգամ նա նկատում էր, որ օրերն իրանց ընթացքն անդամ արագացրել են: Այդպիսի մի օր նա վեր կացաւ և զգալով հոգեկան մի առանձին բաւականութիւն՝ մի առանձին ուրախութեամբ պատրաստվում

էր թէյ խմելու, երբ նրան յայտնեցին, որ Թոմաս Արտեմիչը վերադարձել է:

Աւերսանդրը յետ դարձաւ և տեսնելով դռան մէջ Շարմաղեանին, վեր կացաւ նրան զիմուրելու:

— Եւդինէ, Եւդինէ, Թոմաս Արտեմիչն է եկել:

— Դաւնեղ բարի, — հնչեց Եւդինէի ձայնը, — ինչ լաւ ժամանակի եկաք, թէյը պատրաստ է, խնդրեմ այս սենեակը, — հրաւիրեց Եւդինէն՝ չնկատելով Շարմաղեանի կոտրված տեսքը:

— Մի՞թէ դեռ թէյ չէք խմել — հարցրեց Շարմաղեանը մի յոգնած հոգոց քաշելով:

— Այո, ի՞նչ զարմանք, դեռ ինը ժամը չկայ... Բայց այդ ի՞նչ է ձեր հայեացքը, կարծես թէ յոգնած էք...

— Այո, Մօսկվան յոգնեցրեց:

— Ինչպէ՞ս, ի՞նչ է եղել:

— Ի՛նչ պէտք է լինի, խրիդ անել չաջողվեց:

Աւերսանդրը և Եւդինէն շատ անհանդիստ կերպով լարեցին ուշադրութիւնները:

— Ինձ խոստացան ապրանք բաց թողնել, բայց...

— Բայց ի՞նչ:

— Փողերս առան, ապրանքը կապեցին, բայց յետոյ չթողեցին, ասելով որ ապրանք այլ ևս կրեղիտ չենք կարող բաց թողնել:

— Մի՞թէ, — բացականչեց Ալեքսանդրը սպըրդ-
նելով: — Ո՞վ այդպէս վարվեց:

— Թաւիշի և դրասի Փարբիկանտները: Քիչ
քնաց, որ միւսներն էլ նոյն ձևով վարվէին, բայց
ինձ աջողվեց նրանց համոզել: Շատ անսպասելի
վերաբերում էր: Այստեղ դուցէ մի բան գրել
են, կամ մի բան եղել է, որ ես չըզդիտեմ:

— Մի առանձին բան չի եղել, — շարունակեց
Ալեքսանդրը սառը կերպով, — միայն խանութը
փոխեցինք Եւդինէի և Գէորգի անունով:

— Ի՞նչպէս, ինչո՞ւ, — զարմացաւ Թոմաս Ալ-
տեմիչը:

— Պարտքի ժամանակը մօտենում է, փող
չկայ, իսկ հայրիկը վախում էր, որ խանութը
չզնայ ձեռներից: Կամենում էր փոխել խանու-
թը եղբօրս անունով, բայց ես վախեցայ, որ մի
դուցէ եղբայրս ինձ զրկի և ես ստիպված լինեմ
պարտքը մենակ տալ, լաւ համարեցի Եւդինէի
անունով էլ շինել փաւ, լաւ չարի՞:

— Ցաւօք սրտի պիտի ասեմ, որ ո՛չ լաւ չէք
արել:

Ալեքսանդրի երեսը և կզակը ձգվեց ու ընդու-
նեց մի երկչոտ կերպարանք:

— Ինչո՞վ, — հարցրեց Եւդինէն:

— Ես մի քանի խօսքով չեմ կարող այժմ
ասել: Բայց եթէ կլսեք ինձ, խորհուրդ կտամ
հաշտութիւն կայացնել պարտքատէրերի հետ:

— Միայն այժմ փող չկայ:

— Պէտք է ճարել և հաշտվել...

— Բայց նստենք, թէյ խմենք, — հրաւիրեց
Եւդինէն, — թէյի վրա կխօսենք:

Նրանք նստեցին:

Մինչդեռ խանութի փոփոխման գործը կայ-
ծակի արագութեամբ անցաւ բերանից բերան:
Թշնամիները ձեռքերն էին շփում ուրախու-
թիւնից, իսկ Դօդօշեանը եօթերորդ երկնքում
էր զգում իրան, երբ իմացաւ, որ Մօսկվա զրած
նամակը իր ազդեցութիւնն արել է: Կային, որ
մեղադրեցին Ալեքսանդրին նրա մեծ - մեծ ծախ-
սեր անելու համար: Զարմանալին այն էր, որ
Ոսկերչեան - հօր ստուերն էլ կասկածանքի մէջ
էր:

Ալեքսանդրն այդ լսելով՝ խեղդում էր իր
դժգոհութիւնը: Հարկաւոր էր սառնութիւն և
զգուշութիւն պահպանել, որպէս զի Փիրմայի
առաջ չզցի իր վարկը, որովհետեւ այդ միջոցով
միայն հնարաւոր էր վտանգի առաջն առնել:

Այդ ժամանակներն էր, որ Ոսկերչեանը մի օր
կանչեց իր մօտ Շարմաղեանին:

Պատահելով նրան՝ հայր - Ոսկերչեանը հարց
ու փորձ արաւ խանութի դրութեան, բօրսայի
տրամադրութեան մասին: Նա կամենում էր

սրանով իմանալ, թէ ի՞նչ քայլ է արել մու-
ժիկը, բայց համոզվելով, որ գործերը նախկին
դրութեան մէջ են, խօսքը դարձրեց ուրիշ ա-
ռարկայի վրա:

— Ես ձեզ իսկապէս այսօր կանչել եմ մի
կարևոր գործով, — ասաց նա: — Ես շատ եմ մտա-
ծել, բայց ձեզանից աւելի յարմար մարդ չեմ
գտել: Օ՛հ, ես հաւատացած եմ, որ դուք հաւա-
տարիմ կ'լինէք: Բանը նրանումն է, որ ես ու-
նեմ մուրհակներ՝ մինչև 12,000 ռուբլու...

Այդ խօսքերից յետոյ նա ձեռքը տարաւ ծո-
ցը, կարծես, մի բան հանելու մտքով, բայց
յանկարճ տեսնելով Թումաս Արտեմիչի աչքերի
ուրախ փայլը, մի տեսակ կասկածանքով վե-
րաբերվեց — և խօսքը կտրեց:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — ասաց Շարմաղեանը, —
ես ձեզ խօսք եմ տալիս, որ այդ կմնայ դադա-
նիք իմ մէջ:

— Հաւատում եմ: Ես այդ մուրհակները կա-
մենում եմ փոխել տալ մէկի անունով, որպէս
զի ինձանից պահանջ չ'լինի:

Շարմաղեանը չռեց աչքերը:

Ոսկերչեանը հանեց մուրհակները ծոցից և
ցոյց տուեց Թումաս Արտեմիչին: Բոլորը երեք
հատ մուրհակ էր 4000 ռուբլուց իւրաքան-
չիւրը, որոնցով պահանջ ունէր ինքը Ոսկեր-
չեանը:

— Ահա այդ մուրհակներն են, որ ուղում եմ
զրել տալ ուրիշի վրա: Հասկանում էք, սրանց
հարկաւոր է անշուշտ փոխել և սրա մասին
կամենում էի ձեզ հետ խօսել, խորհրդակցել:
Ում անունով խորհուրդ կտաք. զիտէք խօ,
ինչպէս է անվում. մուրհակի ետևում կմակա-
զրեմ՝ «безъ одобрѣна на меня», կյանձնեմ
մէկին, իսկ սա ստանալուց յետոյ՝ փողերը պէտք
է ինձ դարձնէ: Ի հարկէ, սրա համար ես պատ-
րաստ եմ մի յայտնի տոկոս տալ. ոչ որ ոչ
դքի համար պարտական չէ մուֆտայ ծառայու-
թիւն անելու: Գիտէք, եթէ այդպէս չանեմ,
ինձանից այդ գումարը դատաստանը կգրաւի
յօգուտ Ֆիրմայի, հասկանում էք...

— Ինչպէս չէ:

— Պէտք է լինի այնպիսի մարդ, որ ստանա-
լով այդ փողերը՝ դարձնի ինձ: Ի՞նչ է ձեր խոր-
հուրդը. ում կարելի է հաւատալ: Գէորգի ա-
նունով չեմ ուզում, վախենում եմ սրանով
կասկածանքների տեղիք չտամ: Ի՞նչ կասէք:

— Ամենից լաւ ա. Եւգինէի անունով դարձ-
րէք — ո՞վ կկասկածի, նա կարող է օժիտ բե-
րած լինել մի այդպիսի գումար և գնած լինել
այդ մուրհակները...

— Այդպէս է, — ասաց Ոսկերչեանը, — ես այդ-
պէս էլ մտածում էի սկզբից, բայց այժմ կաս-
կածում եմ նրա հօրից, հասկանում էք, — և

ձեղանից չեմ ծածկում,—նա կարող է աղջկան համոզել սեփականացնել... Մեր յարաբերութիւնները այնպէս են, որ ես դժուարանում եմ նրա վրա վստահանալ...

—Յ՛րմ... — մոռնաց Շարմաղեանը, — ուրեմն դուք դեռ երկիւղ ունիք այդ մարդուց այն ժամանակ, երբ տիկնոջ և ձեր որդու դրութիւնը խախտւա է: Ես այդ չգիտէի:

Շարմաղեանը կամեցաւ մի սուր խօսք ասել ըստ իրան զսպեց: Նրա երեսի միանուէրները սկսեցին քաշքաշվել աչքերի մէջ վառվեց մի ինչ որ անսովոր կրակ: Մի խօսքով նրա ներքին աշխարհում տեղի էր ունենում մի ինչ որ սարսափելի կոխ:

—Ի՞նչ պատահեցաւ,—հարցրեց մեծ երկիւղով Ոսկերչեանը, — տեսնելով Շարմաղեանի կրծքից դուրս վիժող խեղդոյը և խռպոտութիւնը:

—Ոչինչ, ոչինչ,—աշխատեց ծածկել իր ներքին յուզմունքը Շարմաղեանը:

—Հա, ուրեմն լսիր — այդ մուրհակներն ես կամենում եմ շինել քո անունով: Յոյս ունեմ, որ ստանալուն պէս՝ դու այդ փողերը կդարձնես ինձ...

—Ի՞նչ էք ասում: Ի՞նչ էք ասում:—չդիմացաւ Շարմաղեանը, — ձեր որդին նեղ դրութեան մէջ է և դուք փոխանակ այդ գումարով

օգնութեան հասնելու, ուղղւմ էք ձեզ սեփականացնել: — Ես առանց այն ևս նրանց համար չաւրանում եմ արեւ: Մի ամբողջ խանութ եմ տուել:

Սչատել Շարմաղեանը հասկացաւ, որ այդ մարդու հետ աւել խօսել չէր կարելի. նա տեսնում էր, որ այդ մարդը չափազանց հիռու է դնում: Սչտմ նա մնացել էր մէջ աշխարհի և չգիտէր՝ ի՞նչ անէր: Ընդունէր արդեօք Ոսկերչեանի առաջարկած պայմանը և սեփականցնէր ինչ որ անսովոր, թէ՛ հեռանար այդ մտքից: Խանութի գործն, ինչպէս նա տեսնում էր, ստանում էր սուր կերպարանք և կարող էր կասկածանք ընկնել սրա վրա: Իսկ հեռու մնալով այդ առաջարկութիւնից՝ նա կարող էր մնալ իր տեղում, խանութում, ծառայել ու ստանար լաւ ուժիկ: Մանաւանդ այժմ, երբ գործերն անցել են տ. Եւդիմէի ձեռքը, նա ըզրում էր իրան աւելի ազատ, ինչպէս մի կատարեալ տէր: Իսկ սրանից աւելի ի՞նչ է հարկաւոր նրան: Բացի սրանից՝ նա հաւատացած էր, որ Ոսկերչեան հօրը կամ Սերբասանդին անշուշտ սպառնում է մի փառնք և նա լաւ համարեց բռնիկ տիկնոջ կողմը և, ըստ չափու կարողութեան, թուլացնել հօր ազդեցութիւնը խանութից: Անկասկած էր, որ Ոսկերչեանը կա-

մենում էր իրան ապահովել թէկուզ այդ իր
մերձաւորների զոհման դեմով: Շարմաղեանին այդ
չափազանց դրդւում էր, մանաւանդ երբ նա
տեսնում էր, որ իբրեւ զէնք Ոսկերչեանը կամե-
նում է ծառայեցնել իրան: Թէև սպասելի չէր
Շարմաղեանից՝ իբրեւ մի վաճառականից՝ այդպի-
սի տատանում, բայց և այնպէս նա ունէր թաղ-
ցրած իր սրտում որոշ առիթներ, նա երկիւղ էր
կրում իր անուան մասին: Ամենքին յայտնի էր,
որ նա այդքան գումարի տէր չի եղել և վաղը
միւս օրը դատաստանը բացվելուն պէս կարող
էր լինէր, որ այդ դէպքը բացվէր, իսկ այդ բա-
նից Շարմաղեանը շատ վախենում էր: Առհա-
սարակ ոչ մի բանից Շարմաղեանն այնքան չի
վախենում, որքան դատաստանից: Այդ պատճա-
ռով նա սկսեց խորհուրդ տալ Ոսկերչեանին
մուրհակները փոխել հարսի անունով:

— Զէ, ես այդ չեմ կարող անել:

— Բայց դուք չօգնելով՝ վտանգի էք կնիւթա-
կում ամբողջ գործը:

— Թքում եմ գործի վրա: Իմ ապահովու-
թիւնն ինձ աւելի է հարկաւոր: Երբ որ մեր
շնորհով ռաբի էին կանգնում, այն ժամանակ
մեր խորհուրդները անգի էին, իսկ այժմ...

Նա բարկութիւնից կրծեց իր պռօշները և
տեսնելով, որ Շարմաղեանին չի լինում համո-
զել, խօսքը կարճ կապեց:

— Շատ լաւ, — ասաց նա մի քիչ հանդստա-
նալույ յետոյ, — մի բան կանենք...

— Գրողը տանի այդ մարդուն, — միթմրթայ
Շարմաղեանը դուրս գալով Ոսկերչեանի մօտից
և ուղեորվելով դէպի Ալեքսանդրը, — այդ ինչ
հրէշ է: Լաւ է, որ մենք թաւաքալ չենք, եթէ
ոչ մարդու գլխին մի այնպիսի փորձանք կբերի,
որ ծէրն Իսքը փրկի ու աղատի: Ո՞ր սատա-
նան ինձ գցաւ այդ ցաւի մէջ: Գործ չեղաւ,
Աստուծաւ պատուհասս եղաւ մարդու գլխին:
Քանիքն իրանց գործով, ես ի՞նչ մեղք ունիմ:
Մուրհակները սեփականացնել դժուար չէր, բայց
որ բացվի թէ ֆիկտիվ արած է... Զէ, աւելի
լաւ է մնալ այդ խանութում, հեռու այդ մար-
դուց, քան թէ անհոգ գլուխը ցաւի մէջ գցել:

Ոսկերչեանին արած այցելութիւնն այնպէս
պղտորեց նրա միտքն ու սիրտը, որ նա զգաց իր
սրտում մի ինչ որ թուլութիւն և չխարողացաւ
շարունակել իր ճանապարհը:

Քաղաքի աղմուկը դեռ չէր դադարել: Նրա
առաջևի ճանապարհը տանում էր դէպի մի
փոքրիկ պարտէզ, որ շրջապատված էր մեծ-մեծ
ծառերով: Նա պէտք է անցնէր առաջևի մեծ
ծառուղով: Նա նստեց առաջին իսկ նստարանի
վրա հանդստանալու: Կէս ժամ մնաց նա այն-
տեղ՝ մտածելով իր դրութեան վրա: Նա յուզ-
ված էր, քիչ մնաց չգայթակղվի, իսկ այդ միտ-

քը նրան անտանելի էր թվում: Բայց և այնպէս փառք է ասելիս, որ չի ընկիլ ծուղակի մէջ... Յետոյ նա կարիք զգաց մէկի առաջ թափել իր բարկութիւնը և պատմել զէպքը, — այդ պատճառով նա վեր կացաւ և ուղեորովնց Սլէքսանդրի մօտ:

Սլէքսանդրը և Եւգինէն նստած էին ասնր՝ մի ինչ որ խոր մտածմունքների մէջ ընկղմված, երբ որ եկաւ Շարմաղեանը:

— Օ, մի զարմանալի մարդ է ձեր հայրը, — ասաց նա դառնալով Սլէքսանդրին. — այժմ ես նոր ճանաչեցի նրան:

— Ի՞նչ է եղել:

— Ի՞նչ շատ անհանգիստ էք երևում, — ասաց Եւգինէն, — նստեցէք, հանգստացէք, պատմեցէք թէ ինչու մն է բանը:

Շարմաղեանը նստեց:

— Երևակայեցէք, ձեր հայրն ունի բաւականին խոշոր գումար, որով մենք կարող էինք մեր գործերը ոտքի կանգնեցնել — և նա այդ ծածկում է...

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ է եղել, — հարցրին ամուսինները զարմացած:

— 12,000 - ի ստանալիք ունի և այդ մօլորհակների իրաւունքը նա կամենում էր իմ վրա փոխադրել, որպէս զի յետոյ իրան պարձնեմ:

— Ի՞նչ էք ասում:

— Ո՞ւմից:

— Չգիտեմ, մի ինչ որ մոսկւացուց: Ես հաւատացած եմ, որ նա էլի փող ունի...

— Պատմեցէք, թէ ի՞նչ փող է:

Շարմաղեանը պատմեց դործի մանրամասնութիւնը, յետոյ աւելացրեց.

— Ես կարող էի վերցնել այդ մօլորհակները և փողերը չըրարձնել, բայց այդ չարի... Սյո, ևս չէի կարող այդ անել... ես այդպիսի մարդ չեմ... Շատ համոզեցի, որ ձեր անունով զրի բայց նա յանձն չառաւ:

— Օ, Աստուած, — բացականչեց Սլէքսանդրը:

— Թողէք, ես կգնամ, կհամոզեմ, որ օգնէ, — բարձրացաւ իր տեղից Եւգինէն, — նա իմ խնդիրներին կգեջանի:

— Ոչ, հարկաւոր չէ, — կանգնեցրէց նրան Սլէքսանդրը: — Թող ի՞նչ ուզում է անի, ես նրա օգնութեան դիմել չեմ ուզում:

— Բայց ինչ պէտք է անել, երբ մօտենում է մօլորհակի ժամանակը:

— Ի՞նչ անել — մնում է փախչել:

Սյո ասելով՝ Սլէքսանդրը գլուխը ցած դրեց:

— Սրա մէջ վտանգ չեմ տեսնում, — ասաց Շարմաղեանը, — եթէ ձեզ դռներն այստեղ, անշուշտ կկալանաւորեն, իսկ հակառակ դէպքում, դուք կմնաք ազատ: Ի՞նչ, այո, լաւ կանէք, որ հեռանաք... Կանցնի օրը, մաքերը մի քիչ կխա-

ղաղվեն, էլի կարելի է դալ: Վերջապէս, կտեսնենք, մի բան կարելի է անել, շատ կարող է լինի, որ մուժիկը համաձայնի յետաձգել ժամանակը, կամ թէ մանէթին ուրաշ տոկոսով վերջացնել գործը:

— Մի՞թէ ուրիշ ճանապարհ չկայ, — հարցրեց Եւգինէն: —

— Դուք կվերցնէք արտասահմանի անցագիր, — շարունակեց Շարմաղեանը, — իսկ ինքներդ թաք կկենաք մի գիւղում: Պէտք է շտապել հէնց վաղը վերցնել անցագիրը, պէտք է բողոքի օրը այստեղ չլինէք: Ամենքը կկարծեն, որ դուք արտասահման էք: Ի հարկէ, դուք ձեր շորերը կհանէք և հասարակ մուժիկի շոր կհագնէք...

— Ես էլ եմ գալիս հեռո՞ղ, — ընդհանեց Եւգինէն: —

— Զէ, ի՞նչո՞ւ, դու վտանգ չունիս, դու կարող ես մնալ այստեղ: Եւգինէնը մտածեց: —

— Ի հարկէ, ի հարկէ, — պնդեց Շարմաղեանը, — մենք ձեզ հետ կաշխատենք գործը մի կերպ վերջացնել և բողոքի չհասցնել: —

— Ոչ ոչ, ես կգամ, թէկու՞ղ ինչ ուզում է լինի: Խանութքը առանց ինձ էլ կկառավարվի: —

— Խանութի մասին մի հողացէ՛ք, խնդրեմ, հանդիստ եղէք: Ես, ի հարկէ, ձեզ շուտ-շուտ իմաց կաամ ամեն մի քայլի մասին... Մինչև անգամ ինքս անձամբ կգամ: սա պէտք է ծա-

ծուկ լինի նոյն իսկ գործակառարներէդ: Դեռ ամառվան ժամանակ է, երկու օրվայ մէջ ես կարող եմ ձեզ հասնել, իսկ ձմեռվան տեղը կարող էք փոխել: Աւելի լաւ է, որ տեղը շուտ-շուտ փոխէք: —

— Եւ մի՞թէ միակ ճանապարհը սա է, — հարցրեց Եւգինէն: —

Բայց նրան չպատասխանեցին: Թէ Ալեքսանդրը և թէ Շարմաղեանը խիստ տխուր տրամադրութեան տակ աշխատում էին զսպել իրանց տխրութիւնը տիկնոջ մօտ և նրա հարցերից խուսափել: —

ԺԱ.

Վոլդայի հարիւրաւոր ծիւղերից մէկի վըրայով, այն ծիւղերից, որ զնում է գետի ձախ կողմից դէպի հարաւ-արեւմուտք, զգուշութեամբ սլանում էր մի նաւակ: —

Գիշերը բաւականին մութն էր: Լուսինը շարունակ քանի օր էր, որ չէր երևում: Նաւակը մթութեան մէջ շարունակ աջ ու ձախ տատանվելով՝ ընթանում էր առաջ: —

Երկու դրողը կառավարում էին նաւակը. մէկը նրանցից ձեռքում բռնած ունէր տապալաւոր չուանը, իսկ միւսը — դեկը:

Բարեբախտաբար քամին փչում էր իրանց կողմից և առոյնելով առաջասար՝ քշում էր նաւակը արագ տատանումով:

Գետի մութ և սևացած ալեքները գլորվելով փախչում էին նաւակի տակից, շարունակ տատանման ենթարկելով նրան: Այս ու այն կողմում անմարդաբնակ կղզիները սլանում էին նրանց առաջևից: Բամին շարժում էր կղզիների կարճահասակ և ցանցառ կաղամախները: Նաւակի առաջաստն այս ու այն կողմն թեքվելով՝ երբեմն՝ երբեմն մի երկիւղալի տատանումն էր առաջացնում նաւակի ընթացքի մէջ:

Նրա մէջ նստած երկու ուղևորները այդպիսի տատանման ժամանակ մի երկիւղալի ձիչ էին արձակում և մէկմէկուց բռնվելով, կարծես, սիրտ էին առնում իրար մերձաւորութիւնից:

Գետը քանի զնում, ահռելի կերպարանք էր ընկունում, իսկ նրա մակերևոյթի վրա ուռչում և աղմկում էին ալեքները՝ պատրաստվելով մի ուժեղ ալեկոծման: Ամենավստահ նաւորդի սիրան անգամ երկիւղ կրնկներ — ամեն կողմ ջուր, ալեք, քամի...

Իսկ մութը քանի զնում էր սաստկանում էր, ամպերը քանի զնում էին խամսում, այնպէս որ ամբողջ հեռաւորութիւնը մի սև միապաղաղ ջրային կոյտ էր պատկերացնում: Ափերի շուրջը աւելի խիտ կերպով էր թաղաւորում

խօլ խաւարը. երկնքի և երկրի սահմանը մի աննշմարելի տարածութիւն էր պատկերացնում. երկնքում կորչում էր պարզելու ամեն մի յոյս: Պարզ էր, որ շուտով պիտի անձրեւէր: Օդը քանի զնում էր, խոնաւանում էր և սառնանում: Ահա սկսեցին կաթկթել մի քանի կաթիլները... Իսկ նաւակը միատեսակ կտրում էր ալեքները և բարձրանալով ու ցածանալով՝ զնում էր ու զնում: Ահա մօտեցաւ մի փոքրիկ փարոսի, որի նմանները այստեղ շատ տեղերում որոշում են գետի ծանծաղունները: Փարոսի նուազ լոյսը լուսաւորեց նստողների երեսները:

Սրանք էին Ալեքսանդրն ու Եւգինէն:

— Ես աւել չեմ կարողանում տանել, — խօսեց Եւգինէն, — ասա, որ դուրս գանք ափը: Կէս զիշերից արդէն անցած է երեւում, իսկ մենք առաջի իրիկունից է, որ երկիւղի տակ ենք: Ահա անձերի կաթիլները սաստկանում են... Այ, — յանկարծ մի ձիչ արձակեց Եւգինէն կայծակի լոյսից և աւելի փաթաթվեց իր ամուսնուն: — Եւ ուր ենք մենք զնում...

— N գիւղը, որ քաղաքից 50 վերստ հեռու է: Ես կարող էի ընտրել աւելի մօտ տեղ և կարող էիք շողենաւով զնալ, բայց ես դիտմամբ խուսափեցի շողենաւից: Շողենաւի վրա մենք կարող էինք ծանօթ մարդկանց պատա-

հել... իսկ այս զրոգները բարի և միամիտ մարդիկ են։ Սրանցից վտանգ չկայ և մոնախանդ որ մեզ չեն էլ ճանաչում։ Մի ամսից մեր մուրհակի օրն է, մենք աւել չէինք կարող մնալ։ Եւ ով կկարծի, որ մենք այդ տեղ ենք, ամենքը կկարծեն, որ արտասահմանում ենք։ Կարող է լինի, որ թողնեն էլ, որովհետեւ ամեն մի պարտաւոր շատ էլ չի քրքրում զանեւ պարտապահին... Դեռ շատ պէտք է զննեք, — յանկարծ դարձաւ նա զրոգներ։

— Ի՞նչ, չլինի թէ վախենում էք, — ասաց զբողբոյսը, — հաւատացէք, որ երկիւղ չկայ։ Մենք սրանից աւելի անախորժ եղանակին ծովի երեսին ենք լողում։

— Դուք սովոր էք, — ասաց Եւգենին, — Բայց եթէ մենք չօգտվենք այդ քամուց, մի օրվայ ճանապարհը ստիպված կլինենք հինգ օրում կտրել։

Եւգենին ձայնի մէջ լսվեց երկիւղալի դողդոջիւն և նա ասաց.

— Բայց ես խնդրում եմ, որ մեզ տայիք ափը... Այ, ես վախում եմ, Ալեքսանդր... մօտ եկ... այ, աչքերս սեւանում են... Խնդրում եմ, ափը տուէք...

— Այստեղ անկարելի է. սա մի ճահճային դատարկ ափ է, որտեղ գիշերը այդ անձրևին անհնար է։ Սպասեցէք մի քիչ, մենք մօտենում

ենք զրոգների վրաններին։ Այնտեղ կարող ենք իջեանել...

Եւգենին դողալով ցրտից, մտնում է ամուսնու զիրկը։

Նրանք լռեցին և այլ ևս ոչ մի խօսք չասացին։ Այդքանն էլ արդէն բաւական էր, որ բացատրվէր իրանց փախուստ տալու առիթը։ Այժմ ամեն մի բառ աւելորդ էր համարվում և նոյն իսկ վերաւորական այն նպատակի համար, որին ձգտում են։ Սրանից յետոյ նրանք կրկնան էլ հանգստացան։ Նրանք չէին կարող այլ ևս մնալ քաղաքում։ Այդ օրը նրանց համար կբերէր աւելի մեծ վիշտ, կեանքի աւելի ցաւալի այլանդակում, կալանաւորման ծանր ձեւակերպութիւնը, փաստաբանների և պարտաւորների յանդիմանութիւնը, մի խօսքով բոլոր այն անբաւականութիւնները, որոնցից ծնշվում և ամաչում է առանց կանխակալ մտքերի սիրտը։

Ուրեմն աւելի լաւ է փախչել առաջ։ Եթէ կորչելու են այժմ, եթէ կդայ նրանց զխն բնութեան տարրերի մէջ մի վտանգ, զոնէ նրանք միասին են, այլ ոչ թէ մէկ-մէկուց հեռու։ Միայն թէ նրանք լինէին միասին, մի տեղ — մնացած նեղութիւնները ոչինչ են։ Նրանք խաղաղ հանդստութիւն գտնում էին այն ժամանակ, երբ ոչ մի արգելք չէր բաժանում նրանց։

Նրանք շարունակում էին գնալ։
Նաւակը ծովեց դէպի աջ և մտաւ մի նեղ
ձիւղի մէջ։ Գետն այստեղ այնքան լայն չէր,
նրա երկու կողմով գնում էին դարձեալ ան-
մարդաբնակ կղզիներ՝ ծածկված ծառերով։ Այդ
կղզիներից փչեց կանաչով լի բուրմունքով հող-
մը։ Սկզբից քամու հարուածները անցան ծա-
ռերի միջով և անձրևի կաթիլներ շաղտեցին
նաւակի մէջ։ Այնուհետև քամին ընդունեց փո-
թորկի բնաւորութիւն։ Նա կատաղել կերպով
մոնչալով ջրի մակերևոյթի վրա, սկսեց իշխել՝
տարածելով շուրջը մի սառսռալից շնչառու-
թիւն։ Ծառերը տնքացին նրա հարուածներից,
նրանց զագաթները կարծես թափվել սկսեցին։
Նաւակի կայմն այնպէս էր ճռճում, որ կար-
ծես, որտեղ - որ է, կկորուկէր և կխորտակէր մի-
ջի մարդկանց։ Դրողներից մինը քաշեց առա-
գաստի չուանը, որպիսի գործողութիւնից յետոյ
առադաստը կանոնաւոր կերպով ուռեց և նա-
ւակը կրկին բարձրացաւ ալեքների վրա։ Այստեղ
նրանց առաջ ջուրը, կարծես, պտտվում էր։
Բայց ահա անձրևը սաստկացաւ. լսվեցին անո-
րոշ ձայներ։ Ալեքսանդրն ու Եւգենէն ոչինչ
չէին տեսնում, բացի քամուց, անձրևից... Նրանք
ամբողջապէս գտնվում էին բնութեան տարրեր-
քի գրկում։ Նրանց առաջ կարծես նոյն Վօլ-
գան չէր, որ յայտնի է իր յատուկ խաղաղ

բնաւորութեամբ հանդարտ ժամանակ։ Նրանց
շրջապատում էր մի ինչ որ ջրային անդունդ։

Գիշերն էլ նրանց անվերջ էր թվում և կար-
ծես սպառնում էր վերջ տալ իր գրկում
գտնված ամեն մի առարկայի։ Ալեքսանդրը և
Եւգենէն խորատուգլխով այդ փոթորկալից աղ-
մուկի մէջ, կամենում էին մոռանալ այն ան-
բախտութիւնը, որ ծանրացել էր նրանց վրա։

— Ի՞նչու այդպէս ափի մօտ բռնեցիք, — հար-
ցրեց Ալեքսանդրը զրդիներից, տեսնելով սրանց
նաւակի ծռելը, — չլինի թէ իջնելու տեղ է։

— Ոչ, շոգենաւ է գալիս, մենք պէտք այստեղ
կանգնենք, ափից չհեռանանք ու ճանապարհ
տանք շոգենաւին։ Այստեղ գետը, տեսնում էք,
այնքան նեղ է, որ ուրիշ ելք չկայ. եթէ մենք
այդպէս չանենք, կարող ենք փորձանքի գալ և
շոգենաւը պատասխանատու չէ իր հասցրած
վնասի համար։

— Բայց ռոտեղից է գալիս շոգենաւը։

— Կրասնիյ - Եարից, — ասաց զրդը. — մենք
նրա առաջևից կանցնենք. զիւղաքաղաք է...

Այդ միջոց շոգենաւը հանդարտ և զգուշա-
ւոր գնացքով հարուածներ տալով ջրին, հա-
ւասարվեց նաւակին և սկսեց առաջ գնալ։ Շո-
գենաւի մերձաւորութիւնը և անիւների հա-
րուածները մի այնպիսի երկիւղ բերեցին Եւգի-
նէի վրա, որ նա աչքերը փակեց։

Մինչդեռ ամպերը կամաց-կամաց յըրուեցին, անձրեւը դադարեց, բայց քամին շարունակում էր փչել:

—Այդ բոլոր թշուառութիւնները երբ և իցէ անցնելու են մեր գլխից, — հարցրեց Եւզինէն: — Իմ հայրը կարող էր մեզ օգնել և հանել այս դրութիւնից... Նրա գործերն այնքան լաւ են, որ նա չի մերժիլ... Օ՛հ, Ալեքսանդր, թող, որ ես խնդրեմ նրան...

Նրա ձայնի մէջ լավեց մի դառն հեկեկանք:

—Թող, սիրելիս, դու մեղաւոր չես: Ամեն բանում ես եմ մեղաւորը, ես եմ բերել գործը այդ դրութեան մէջ դրել: Բայց ես պատրաստ եմ տանել ամեն մի նեղութիւն... Միայն այն յոյսը, թէ դու ինձ մօտ ես, դու իմ դառնութիւնների և վշտերի հաւասար բաժանակիցն ես, այդ բանը թեթեւացնում է իմ ծանր օրերը: Կգայ մի օր, ես յոյս ունեմ, և մենք կապացուցանենք այդ մարդկանց, որ մեղաւոր չենք: Ես չեմ ուզում քո հօրդ դիմել նրա համար, որ... և ասա ի՞նչ երեսով, երբ ես թողնեցի նրա մօտ ծառայութիւնը կարեւոր ժամանակ... և մի՞թէ նա չունէր իրաւունք նեղանալու...

—Ես հաւատացած եմ, որ նա քո վրա նեղացած չէ: Եւ ի՞նչիցն ես ենթադրում... Նո՛ւ, մի քիչ տաքացաւ և չէր ուզում քո հեռանալը, աւել ոչինչ...

Ալեքսանդրը չպատասխանեց: Նրանք լռեցին: Նաւակը կրկին մտաւ Վօլգայի լայն թևը: Դեռը գնալով լայնանում էր, այնպէս որ նրանք կրկին սկսեցին ընթանալ ուղիղ գծով:

—Ահա մենք շուտով կհասնենք ղըղզների վրաններին, — ասաց ղեկավարող ղըղզը, — այնտեղ կարելի է գիշերել:

Ալեքսանդրը նայեց հեռուն, բայց նրա անսովոր աչքը ոչինչ չնկատեց: Անցաւ աւելի քան կէս ժամ նրանց առաջ, աջ կողմում փռվեց մի հողային շերտ՝ ծածկված կանաչով և հատկապէս կախմախներով: Տեղ-տեղ երևում էին սև-սև թմբեր: Սրանք վրաններ էին: Ահա նըշմարվեց կրակի բոցը, երկու ղըղզ շուրջը նըստած՝ մի ինչ որ բան էին պատրաստում: Նաւակը մօտեցաւ ավին, որը այնքան ցած էր, որ բոլորովին չէր բարձրանում ջրից. միայն կանաչ խոտը՝ գորգի նման փռվելով՝ վկայում էր այնտեղ եղած մակերոյթի գոյութիւնը:

Ղըղզներին մէկը կանգնեց նաւակի մէջ տեղ, ուժգին հարուածով ցած գցեց առաքաստը և նաւակի քիթը: Մի հարուած տալով ավին՝ կանգ առաւ: Ալեքսանդրը վեր կացաւ, վերցրեց կնոջ ձեռքը և ցած բերեց նաւակից: Նրանք գնացին առաջ: Նրանց ոտները ընկղմվում էին թրջված կանաչի մէջ և մի ախորժ թարմութիւն փչում երեսներին: Իսկ գորտերի ուժգին

կուռացը մի տեսակ խանգարող էր հանդիսանում այստեղի լուսթեան:

—Սյս կողմը անցէք, այս կողմը, — ասաց ղըղզներից մէկը՝ դուրս գալով նաւակից, — այնտեղ ջուր է կոխած... այդպէս, այդպէս...

Նրանք մօտեցան կրակին. երկու ուղեկից ղըղզները «սալամ» տալով իրանց կրօնակիցներին՝ կանգնեցին:

—Սյս պարօնները կամենում են այստեղ գիշերել, — ասաց մինը:

Նրանց ընդունեցին: Ղըղզները նաւակից հանեցին կապոցները:

—Սյստեղ, դրսում կարելի է նստել, երկինքը պարզվել է, — ասաց միւս ղըղզը:

Եւ իսկապէս ամպերն արդէն ցրուել էին. աստղերը վառվում էին երկնքում. քամին դադարեց. շուրջը մի դուրեկան տպաւորութիւն էր գործում. կանաչի բուրմունքով լցուած էր օդը:

Կղզու վրա բնակվող վրանաբնակ ղըղզներից մինը դուրս բերեց իր վրանից մի փալաս, փռեց գետնի վրա, իսկ միւս երկուսը պատրաստեցին բացօդեայ սեղան: Սլէքսանդրը և Եւգինէն հետները վերցրել էին տապակած հաւ, պանիր, խաւար և օղի:

Իսկ հեռւում, կրակի շուրջը, ղըղզների մի այլ խումբը թէյ էր պատրաստում: Կրակի բոցը լուսաւորում էր նրանց սեւացած երեսները: Ս.

լիքսանդրը և Եւգինէն առաջին անգամ ի մօտոյ հետաքրքրվեցին սրանցով:

Սրանք ձկնորս ղըղզներ էին, որոնք այստեղ վրաններ գցելով՝ պարապում էին ձկնորսութեամբ:

Եւգինէն վախում էր այդ կիսավայրենիներից, բայց Սլէքսանդրը զիտէր, որ այդ ղըղզները բոլորովին վտանգաւոր չեն. զուցէ կան նրանցից աւելի վայրենիներ, բայց միայն ոչ այստեղ, այլ բաց տեղերում և այն ևս ոչ ներկայ ժամանակ, երբ այդ ցեղը զրեթէ բոլորովին թողել է իր նախկին կիսավայրենութիւնը: Սյժմ այդ ղըղզները այնքան քաղաքակրթվել են, որ լաւ հասկանալով խաղաղ ապրելու առաւելութիւնը, Նր, թողել են իրանց նախկին աւաղակութիւնը:

Սյժմս այստեղ սրանք թուով չորս հոգի էին: Նրանցից մինը կկղած կրակի առաջ՝ խառնում էր աթարը և կրակը չաղ անում քարերի վրա դրած կաթսայի տակ: Թէյ եփող ղըղզը մի երկար շերեփը ձեռքին՝ խառնում էր եփ եկող թէյը: Նրանցից քիչ հեռու ձգված էր թաղին: Յետոյ ղըղզը հեռացաւ կրակից, բացեց իր մօտ դրած ոչխարի մորթու մէջ փաթաթած ոչխարի ճարպը, պատրաստվեց վերցնել ձեռքի շերեփով մի քիչ ճարպ: Բայց այդ միջոց նրա մօտ նրստած թաղին մի փորձ արաւ մօտեցնել դուռնը՝ ճարպին և ճաշակել անուշ ընթրիքից: Անու-

ղըբ զըղզը մի և նոյն շերեփով, ինչով որ խառնում էր թէյը, մի այնպիսի ուժգին հարուած հասցրեց շան գնչին, որ խեղճ կենդանին կերած հացին փոշմանեց: Յետոյ զըղզը վերցրեց ճարպը և դրելով նրան կաթսայի մէջ, սկսեց թէյը խառնել մի առանձին եռանդով՝ ՀՀեռացնելով մի և նոյն ժամանակ իր սուր հայեացքը շանից: Եւզինէն չկարողացաւ զսպել իր զոռանքը. ծամածռելով իր սիրուն դէմքը՝ հեռացաւ այդ տեսարանից:

Յետոյ նրանք նստեցին ընթրելու, բայց երեւում էր, որ ընդհանուր անախորժ տպաւորութիւնների տակ ախորժակը խանդարվել էր: Աւելքսանդրը վերցրեց մի կտոր խաւար, քսեց հացին, կերաւ, մի ըմպանակ օղի խմեց և դարձեալ ընկաւ դատողութիւնների տակ:

—Այո, մեծ սխալութիւն էր իմ կողմից, հարկաւոր չէր գոյացած գումարները աւել հայրիկին: Այժմ նա հրաժարվում է օգնելուց, կարծես ինքը ևս չի ստորագրել մուրհակը: Իմ սիրտը տռն է տալիս, որ խանութի գլխին մի փորձանք դալու է. մանաւանդ որ հայրիկն էլ քաղաքում չի մնացել, նա էլ գնացել է վատազա... Ասենք, նա փախուստ տալու միտք չունի... Եւզինէ՛, բաւականին սառն է, չմրսես, — յանկարծ փոխելով խօսքը՝ դարձաւ նա կնոջը, — գնանք, քիչ հանգստանանք, վաղը դուրս կգնանք կրկին

կրեկոյեան ժամանակ. ցերեկը մի քիչ կհանդրստանանք... Ինչո՞ւ բան չես ուտում, սիրելիս, ինձ մի՛ նայիր, ես ախորժակ չունեմ:

—Ես էլ ուտել չեմ ուզում, բայց սաստիկ քունս է տանում: Մենք ճրտեղ պէտք է քնենք, այն վրանում...

—Ինչ անես, այս մի գիշերն է, վաղը տեղ կհասնենք: Շատ է մնում այստեղից մինչև Ն դիւղը, — հարցրեց Աւելքսանդրը զըղզից:

—Ճինգ ժամկայ ճանապարհ է: Միայն թէ մենք վաղը մինչև կէսօր դուրս գալ չենք կարող, առաջատար պէտք է կարկտել, քամին բաւականին դգդգել է:

Նրանք նորից սկսեցին ուտել բայց կրկին բերանները բան չէր գնում: Յետոյ Եւզինէն վեր կացաւ. նրա ոտները ծալապատիկ նստելուց յաւել սկսեցին: Նա գնաց, մտաւ վրան, նրան յետեց ամուսինը:

Եւզինէն շուտով քուն մտաւ, իսկ Աւելքսանդրը դեռ չէր քնած: Նրա անորոշ զրուսանքը փախցրել էին: Խանութի թղթերի փութունը փախցրել էին: Խանութի թղթերից, ապախելը, հօր ձեռքեր լուսնալը գործերից, ապաղայի երկիւղը — այդ բոլորը խառնվելով նրա գլխում՝ չէին տալիս նրան հանգստութիւն: Միթէ նա սպասում էր կրք և իցէ, որ այսօրվան օրը պիտի այդպիսի նեղութիւններ քաշէ

և իր սիրած կնոջը այդպիսի վշտերի մէջ գցէ:
Եթէ Սասունած արժանացնի նրան դուրս
գալ այդ դրոժմիւնից, օ, այն ժամանակ նա
զիտէ, թէ ինչպէս պէտք է վարվել և ինչ հի-
մունքներով դործը շարունակել:

Յուսոյ մի շնչին նշոյլ անցաւ նրա սրտով:
Վերջապէս յոգնածութիւնը իր անելիքը արաւ,
դրսից՝ դետի կողմից, մի թարմ շունչ անցաւ
վրանների երթիկներով և այդ զովութիւնը ա-
րաւ իր ազդեցութիւնը, Սլեքսանդրի երեւակա-
յութիւնից նա վանեց անախորժ պատկերները
և նա քուն մտաւ:

Առաւօտը, երբ վեր կացան նրանք, արդէն
կէսօրվան մօտ էր: Արեգակը բաւականին տա-
քացնում էր. դրդվները կրկին իրանց կրակն
էին վառել և ձուկ էին խաշում: Իսկ երկու
նաւորները կարգի էին բերում առաջաստը:

Եւգինէն սկսեց ման գալ խոտերի մէջ:

Տեսարանը շատ հետաքրքրեց նրան. նրանք
զտնվում էին մի շերտ հողի վրա, որի լայնու-
թիւնը մի վերստից աւելի չէր: Նրանց երեք
կողմը ջուր էր: Սրանք Վօլգայի զանազան ձիւ-
ղերն էին, որոնք հարթ ու տափարակ տեղերը
հեղեղել էին ջրով և կազմել էին ծահիճներ:

Որ կողմը աչքդ գցէիր, ամեն կողմը երևում
էր փոքրիկ կղզի՝ ծածկված կանաչով կամ ծա-
ռերով, որոնց կիսից աւելի մասը զտնվում էր

ջրի մէջ: Այդ է պատճառը, որ ճանապարհը
համարվում էր շատ վտանգաւոր, մանաւանդ
շողեւաւների համար: Ասենք, այդ կողմերում
շողեւաւներ շատ չէին տեսնուում: Այդ տեսարանի
առաջ Եւգինէն սկսեց երկիւղ կրել, արդեօք
նրանց կաջողվի՞ խաղաղութեամբ դուրս գալ
ջրային այդ լաբիրինթոսից:

Վերջապէս իրիկվայ դէմ, նրանք կրկին նստե-
ցին նաւակ և ճանապարհ ընկան:

Ս.մէն ինչ լռել էր. լսվում էին միայն թե-
թե քամու հարուածները. օդը թոյլ կերպով
հրում էր առաջաստը առաջ: Նաւակը սլա-
նում էր, բայց ոչ այն արագութեամբ, ինչպէս
նախընթաց գիշերը:

Յուսով նրանք մօտեցան մի գիւղաքաղաքի,
որի առաջ գետը մի քիչ լայնանում էր:

— Սա հրտեղն է, — հարցրեց Սլեքսանդրը
դրդվեց:

— Կրասնիյ - Եսրը: Մենք այժմ կանցնենք
այստեղը և մի քանի ժամից յետոյ կհասնենք
N գիւղը: Մեր բախտից քամին թնդվում է:

Ճանապարհում այստեղ գրեթէ ոչինչ չկար:
Երբեմն - երբեմն սրանց առաջը կտրում էին
ձկնորսների նաւակները, որոնք զաղտնի կերպով
ձուկ էին որսում գիշերվայ ժամանակ:

— Անցեալ գիշեր այստեղ մի մեծ ֆիրմայի
500 ռուբլի տուգանք կն գցել. — ասաց դրդը:

— Ի՞նչու համար, — հարցրեց Եւգինէն, զարմանալով այդ խօսքի վրա:

— Տեսնում էք այդ նաւակը. սա գողունի ձուկ է բռնում, իսկ այժմ արգելման ժամանակ է. եթէ սրանց նկատել են՝ կտուգանեն...

Հաղիւ այդ ասաց թէ չէ, ինչպէս Հեռուից լսվեց մի սուլոց և մի փոքրիկ շոգենաւ արտակարգ արագութեամբ սկսեց վրա հասնել և ուղղակի մօտենալ սրանց նաւակին: Եւգինէն շատ վախեցաւ շոգենաւի մօտենալուց, իսկ ղրղզները սկսեցին սիրտ տալ, ասելով՝ որ ոչ մի երկիւղ չկայ:

Այդ միջոց շոգենաւը կանգնեց. մի աստիճանաւոր գոռոզ ձայնով պատուիրեց.

— Կանգնեցէք:

Նաւակը կանգնեց:

— Ի՞նչ էք շինում այստեղ:

— Մենք գնում ենք գործով:

— Ո՞ւր:

— Պուշկինս, — ասաց ղրղզներից մինը:

— Սուա էք ասում. խուզարկել նաւակը, — պատուիրեց աստիճանաւորը:

Իսկոյն մի նաւաստի ցած եկաւ շոգենաւի երկաթեայ փոքրիկ սանդուղքով նաւակ և սկսեց դիտել ու խուզարկել:

— Ուռկաններ կան, — հարցրեց աստիճանաւորը:

— Ո՛չ:

— Մենք ձուկ չենք որսում, — ասաց ղրղզը, — ձուկ որսում էին այն նաւակով... Եւ նա ցոյց տուեց դէպի հակառակ կողմը:

— Թողնել, — հրամայեց աստիճանաւորը:

Նաւաստին անցաւ շոգենաւ, որը մի քանի լոպէից յետոյ թողնելով նաւակը, սկսեց քշել դէպի Կրասնիյ - Եար:

Ալէքսանդրը և մանաւանդ Եւգինէն սաստիկ վախեցան:

— Մեզ ձկնորսների տեղ ընդունեցին, — ասաց նոյն ղրղզը շոգենաւի Հեռանալուց յետոյ: — Տակողութիւնը վերջին տարիներս սաստիկ խտացած է: Անցեալ տարի մի Ֆիրմայի իմանում էք ինչպէս բռնեցին: Շրջիկը, օբզդչիկը շորերը էք ինչպէս բռնեցին: Շրջիկը, օբզդչիկը շորերը փոխած՝ մեր ղրղզի շորերով, մտել էր շալաշի տակ քնելու միասին բանւորների հետ: Ոչ ոք չէր կասկածիլ ի հարկէ, որ սա ձկնորսական վարչութեան մարդն է: Կէս դիշերին ձուկը բերում են և հէնց ընդունելու ժամանակ՝ խեղճերը բռնվում են: Հինգ հարիւր ռուբլի տուածքը բռնվում են: Հինգ հարիւր ռուբլի տուածքանք տուեցին: Հիմա մեզ էլ կարծեցին, թէ ձանք տուեցին: Հիմա մեզ էլ կարծեցին, թէ ձկնորսներ ենք... Ես դիտեմք ուրիշ գիւղի անուն տուեցի — ասացի գնում ենք «Պուշկինս»... Սա մի գիւղ է, որին այս լոպէ կհասնենք... Ծածկեցի նրա համար, գուցէ չէք կամենալ, որ իմանան:

զեց այն միտքը, որ եթէ չստղանան փողերը, զոնէ զգալի կերպով պատժելը հարկաւոր է:

Սյդ առիթով Ստեփան Ստեփանիչը լըվեց այնպիսի վրիժառութիւնով, որ կամեցաւ անպայման ջնջել Ոսկերչեանների ամբողջ գործունէութիւնը և մինչև անգամ աքսորել նրանց:

Սյդ նա կարող է հեշտ անել, եթէ միայն աշողվի հաստատել, թէ խանութի փոփոխութիւնը դիտաւորութեամբ է արած:

Ահա այդ նախանձով էր նա այժմ վառված:

Ստեփանովը ստիպված համարեց իրան դիմել այդ քայլին, որովհետև Ոսկերչեանի արարքը չափազանց անտանելի էր նրա համար: Նա կարող էր այդպէս վարվել շատ առաջ, ղեռ առաջին տարին, բայց այն ժամանակ Ստեփան Ստեփանիչը միտք չուներ վնաս տալ այդ մարդուն: Իսկ այժմ նա զայլի նման սրել է ատամները և զայլի էլ արագութեամբ պատրաստվում է յարձակում գործել:

Նա մուրհակի մի ժամը չուշացրեց և բողոքել տուեց:

Սյժմ նա, կարծես, այն բարի և խաղաղասէր մուժիկը չէր, այլ մի չար ոսոխ: Նա ամեն քայլում մտածում է դարան լարել, ամեն բոպէ աշխատում է թոյն ածել այդ մարդու երակների մէջ: Բայց նա մի բոպէ հանդարտվում էր և մտածում, թէ ինչ կարելի էր սողացնել

իր ստանալիք գումարից, տեսնում էր, որ ամեն ինչ արդէն կորած է: Վատազան հօրից անցած է երկրորդ որդուն, ուրեմն հօրից պահանջել չի կարելի, քանի որ պաշտօնապէս նա ոչ մի իլածի տէր չէ: խանութը նոյնպէս մեծ որդուն չի պատկանում, այլ նրա կնոջը և եղորդուն չի պատկանում, այլ որոնցից բօրը՝ Ոսկերչեանի երկրորդ որդուն, որոնցից ոչինչ պահանջել, ի հարկէ, նոյնպէս չի կարելի: Սյդ ժամանակ նա տեսնում էր, որ մի յիմար Սյդ ժամանակ նա տեսնում էր, որ մի յիմար զրութեան մէջ է գտնվում: Հօրը պատժել բանտարկել սրանով բան չի շահում, որովհետև տարկել անգամ էլ կնաթի և ոչ մի այդ մարդը ատան անգամ էլ կնաթի և ոչ մի անգամ չի կարմրել: Եթէ էլ մի բան դուրս դայ, այդ կարելի է սպասել Սլեքսանդրից, որովհետև կինը կամ աները՝ Մայիլեանը, որի գործերն այժմ լուր գրութեան մէջ են, գուցէ չեն թողնիլ և հաւանական է աշխատեն կայացնել թողնիլ և հաւանական է աշխատեն կայացնել հաշտութիւն: Սյդ պատճառով ամեն մի ձիգ լարեց ղէպի Սլեքսանդրը:

Ամենից շատ կատաղեցնում էր Ստեփանովին այն հանգամանքը, որ նա չկարողացաւ այդ ցինը նախատեսնել իր ժամանակին, մի քանի տարի առաջ, երբ պարտքը մեծ գումարի չէր հասնում: Իսկ այժմ — 40,000 - ի կորուստ է նրա առաջևում:

Նա վեր կացաւ, զանգահարեց և պատուիրեց կանչել հաշուապահին:

—Փաստաբանին կանչել տուեցէք:

—Սյս րօպէիս:

Հաշուապահը մօտեցաւ հեռախօսին, հարց տուեց. նրան պատասխանեցին, թէ փաստաբանը դուրս է եկել տանից և գալու է գրասենեակ:

Մինչև փաստաբանի գալը Ստեփան Ստեփանին իր սրտի բարկութիւնը բաժանեց Հաշուապահի հետ:

—Եթէ խանութի ապրանքը գրել չաջողվի, մեզ դժուար կլինի մի բան սաղաջնել:

—Անիծածը շատ ճարպիկ է վարվել: Եթէ աջողվի ապրանքը գրել, դարձեալ չեմ կարծում, որ բան լինի նրանից պոկել: Գիտէք, Լօձի և Սօկվայի գործարանատէրերն էլ պահանջ են արել:

—Մի՞թէ, այդ ես չգիտէի: Ուրիմն մենք մնաս բարև ասենք մեր զուամարին:

—Տեսնենք, ի՞նչ կասի փաստաբանը. նա երէկ ասում էր, որ կարելի է մի կերպ մի բան սաղաջնել. եթէ ոչ բոլոր զուամարը, գոնէ մանկութիւն 50 կամ 40 կօպէկ դուրս կգայ:

—Բայց կարող ենք մի գրել այդ ապրանքը, երբ խանութը նրա անունով չէ:

—Սյդ իսկապէս չգիտեմ:

Խօսակցութեան թելը կտրվեց փաստաբանի ներս գալով:

Սա մի համակրկի տեսքով տղամարդ էր, աշխոյժ շարժումներով:

—Ես գտնում եմ, որ միակ միջոցը մնում է դիմել ուրիշ ճանապարհի,—ասաց նա պարզելով իր ձեռքը,—այսքանն ուղիղ է, որ փող ստանալ մենք չենք կարող, որովհետեւ խանութը նրա անունով չէ: Բայց որքան թղթերից նկատեցի և ինչպէս թելադրում է իմ համոզմունքը, այդ փոփոխութիւնը ֆիկտիվ է:

—Սյդ այդպէս է, բայց ի՞նչպէս հաստատել: Լաւ է, որ կարողանանք գործը տանել հակառակ դէպքում ընկնում ենք նոր ցաւի մէջ. նա մեզ կմեղադրի ամբաստանութեան մէջ:

—Իսկ եթէ հաստատենք, այն ժամանակ մենք նրան Սիբիր ենք աքսորում: Սիբիր—լաւ խմացէք: Դիտէք այդ ինչ ցին է՝ դիտաւորեալ սնանկութիւն, իսկ սրա հետեանքը շատ էլ դուրեկան բան չէ:

—Բայց մի՞թէ ոչ մի յոյս չկայ մի բան սաղաջնելու:

—Որտեղից, երբ խանութը կ'նոջ և եղբոր անունով է. նրանցից պահանջել չենք կարող, իսկ հօրից բան չի դուրս գալ, որովհետեւ նա էլ ոչինչ չունի:

—Գոնէ հօրը բանտարկէինք:

—Իմ կարծիքով, աւելի լաւ է ընկնել որդու ետեւից: Սյժմս նրա հեռանալը ոչ այլ ինչ է,

եթէ ոչ փախուստ: Այդ հանգամանքն ինքն ըստ ինքեան մի աւելորդ կողերէ մեր դատին: Սրանով մենք աւելի կհաստատենք մեր միտքը: Իուք թոյլ տուէք ինձ խանութը կնքել, ինչ հարկաւորդ է անելու, ես կանեմ: Սրանից այնքան էլ երկիւղ չկայ: Իուք այն ժամանակ կտեսնէք, թէ ինչպէս նրանք կդնեն ձեզ մօտ: Երբ որ կողպեկները կզմռսենք և քաղաքում կտարածվի այդ խայտառակ լուրը, այն ժամանակ տեսէք, թէ ինչպէս ենք մօտենում մեր նպատակին:

Մուժիկն ընկաւ մտածմունքի մեջ և այժմ մի աւելորդ անգամ համոզվեց, որ միակ միջոցն է համաձայնվել փաստաբանի առաջարկածներին հետ:

— Ուրեմն, ամուսնէք կնքե՞նք, — անխնայաբան հարցրեց նա:

— Հէնց այսօրվանից հարկաւոր է գործին ընթացք տալ:

Մուժիկն աւելի խոր մտածմունքներէ մեջ ընկաւ:

— Իսկ որտե՞ղ է գտնվում Ալեքսանդրը և Նինը: — Գոնէ ասում են, որ արտասահման են գնացել: Ես տեղեկացայ նահանգապետի կանցելարիայից, թէ վերջրած է այդպիսի անցագիր — բանից դուրս է դալիս, որ երեք ամիս առաջ է վերջրած: Ասենք նրա անհետանալը մի մեծ

նշանուկութիւն, չունի մենք նրան կարող ենք գտնել: այդ դեռ յետոյ, ասացիմս պէտք է կնքել խանութը: Ես կարծում եմ միայն այս ճանապարհով մենք ղիւրութեամբ կհանենք թէ փախստականին իր դարանից և թէ կարող ենք փողերը սաղայնել: Երեւակայեցէք այդպէս վարվելով նրանք երբէք չեն կարծել, որ խանութը կենթարկվի վտանգի: Հաստատ համոզված եմ, որ կնքել ենք թէ չէ, կգան ու կխնդրեն հաշտութիւն:

Ստեփան Ստեփանիչը չէր կարողանում վանել տխուր նախազգացմունքները: Մինչև այդ դէպքը նա ինքն էր խնդրում փաստաբանին մի խիստ միջոց դործ դնելու մասին, իսկ այժմ երկիւղով է վերաբերվում իր արած քայլերին: Բայց այդ մի բօպէ միայն: Նրա մեջ կրկին վառվեց վրիժառութեան նախանձը և նա մի ինքնաբաւական և արագ շարժումով վերկենալով տեղից՝ գոչեց.

— Արէ՛ք, ինչպէս իմանում էք:

Բ.

Մինչդեռ խանութում ամեն ինչ ընթանում էր իր սովորական ուղիով: Վտանգն ու երկիւղն արդէն անցած էր հա-

մարվում: Գէորգը նստած կասացի առաջ զբաղված էր յաճախորդներէից փող ստանալով, իսկ Թումաս Արտեմիչը հսկում էր զործակատարներին:

— Ի՞նչպէս եղաւ, — հարցրեց Գէորգը, դիմելով Շարմաղեանին, — ի՞նչպէս եղաւ այդ մոլորիկի օյինը, ամա՛ տաքանում էր հա՛, մեզ ի՞նչ իսկապէս, մենք խօ՛ մեղաւոր չենք, երբ այդ մարդիկը ախմախ են:

— Բայց և այնպէս, հարկաւոր է զդուշուր թեամբ վարվել: Դեռ վտանգն անցած համարել չի կարելի:

— Ի՞նչով. չէ՞ որ եթէ վտանգ լինէր, մի շաբաթ առաջ հէնց պէտք է զրէր խանութը:

— Ասենք թէ: Այդ թողնենք. դուք փող ուղարկե՞լ էք Ալէքսանդրի համար:

— Ո՛չ:

— Ինչո՞ւ:

— Փող չկայ: Երէկ ուղարկեցի հայրիկին 5000 ռուբլի:

— Հայրիկի՞ն. ի՞նչու:

— Ինչպէս թէ ինչու. չէ՞ որ ես պարտաւոր եմ հայրիկին:

— Բայց դուք մի և նոյն չափով պարտաւոր էք ուղարկել և ձեր եղբորը: Ձե՞ որ նա մենակ, անյայտութեան մէջ փողի կարիք կունենայ:

— Ձկարծէք, միամիտ մի գտնուէք. նա իրան

լաւ ապահովել է: Կարծում էք նրա կինը փող չունի՞:

— Ունի թէ չունի, բայց պէտք է և տիկնոջ մասն աչքի առաջ ունենալ: Ձէ՛, ես բողբոսում եմ և խնդրում եմ իսկոյն կարգադրութիւն անել, ուղարկել:

— Ձեր սիրտն ի զուր է ցաւում կողմնակի մարդկանց համար: Դուք ծառայում էք այստեղ, ուրեմն պարտաւոր էք խանութի շահերը պաշտպանել:

— Ես ձեզ խնդրում եմ մի անգամ ևս, որ հէնց այսօր փող ուղարկել այնտեղ:

— Ո՞վ կտանի նրա համար. դուք կտանէ՞ք:

— Ի՞նչու չէ, բանն այնտեղ հասա՛ւ կտանեմ:

Այդ միջոց ներս եկաւ մի ղըրղը: Նա մի նամակ հանեց իր իւղղտած ծոցից:

Գէորգը ձեռքը ձգեց վերցնելու, բայց ղըրղը տուեց Շարմաղեանին ասելով.

— Ինձ պատուիրած է տալ ձեզ: Շարմաղեանը վերցրեց կարգաց: Կարդալու ժամանակ երևում էր, որ նա շարունակ տաքանում էր և երեսի վրա երևում էին բարկութեան նշոյլները:

— Ահա՛ կարդացէք, — ասաց նա: «Ես և կինս նեղ դրութեան մէջ ենք», — ղըրած էր նամակում, — «տանից այնքան շտապ «դուրս եկանք, որ բաւականաչափ փող էլ չենք

«վերցրել: Իսկ այստեղ ոչինչ չի լինում՝ դանիլ
«բացի չոր հացից և ձուկից: Մի ամիս է, որ
«ձուկ ենք ուտում, բայց այդ էլ այժմն չենք
«կարողանում ձարել: Քանի որ առանց փող
«ոչ ոք մեզ բան չի տալիս: Կինս սկսել է ջեր-
«մել: Խնդրում եմ անյապաղ մի կերպ փող
«հասցնել»:

Վերջացնելով կարգալը, նա վեր կացաւ տի-
ղից և սովորական կերպով ձեռքերը տանելով
գրպանը՝ մի խրոխտ և դողդոջիւն ձայնով հար-
ցրեց.

— Դու այդ N դիւղումն ես բնակվում:

— Հրամեւ էք, մենք այն կողմերում ձուկ
ենք որսում:

— Ի՞նչպէս է աղան, առողջ է:

— Սյնքան էլ առողջ չի կարելի ասել:

— Բայց ոտքի վրա՞ է:

— Հրամեւ էք: Տիկինն է պառկած...

— Դու ինչով ես եկել:

— Ես եկել եմ Կրասնիյ-Եարի վրայով շոգե-
նաւով:

— Շոգենաւը դնում է մինչև Կրասնիյ-Եար:

— Հրամեւ էք. իսկ այնտեղից նաւակով:

— Նաւակ միշտ կարելի է ձարել:

— Միշտ: Կրասնիյ-Եարից կարելի է վարձել.
ես ունիմ ծանօթ ղըրդզ: Ինձ աղան ասել է,
եթէ կամենաք զաւ կարող էք զաւ Կրասնիյ-

Եար, իսկ այնտեղից մինչև N դիւղը կարելի է
գնալ նաւակով:

Դրդը շատախօսներից էր և կատարեալ
միամտութեամբ պատմում էր ձանապարհի ա-
մեն մի մանրամասնութիւնը և չնայելով Շար-
մաղեանի աչքով ունքով անելուն՝ նա շարու-
նակ խօսում էր:

Սյր միջոց ներս մտան Ստեփան Ստեփանիչը,
փաստաբանը և պրիստաւը:
Շարմաղեանը օրանց տեսել էր արդէն և այդ
էր պտտածառը, որ աշխատում էր ղըրդզի խօս-
քերին վերջ տալ:

— Ուրեմն դու այժմ գնա՛, — ասաց Թուման
Արտեմիչը, — երեկոյան կգաս, ետքեղ պատաս-
խան կտամ:

Դրդը բնազդմամբ հասկացաւ, որ պէտք է
գնայ, բայց իր ցեղակիցներին յատուկ կասկա-
ծութեամբ և երկչոտութեամբ մի քանի անգամ
նայելով նորեկներին, ուղեորվեց դէպի դուռ:

— Լսիր, սիրելիս, — կանգնեցրեց նրան փա-
տաբանը, — դու Աքսորեանենց վատաբայումն ես
ծառայում, չե՞ս կարող մի նամակ տալ այն-
տեղի հաշուապահին:

— Ո՛չ, ես Աքսորեանենց վատաբայումն չեմ ծա-
ռայում, այլ ծառայում եմ Միթատեանենց մօտ:
— Միթատեանենց: Մի՞թէ սրանք վատազա-
ռուին:

— Նոր է, այս տարվանից:

— Ո՞րտեղ է:

— N գիւղում:

— Հա՛, դէ՛ ներողութիւն, ես կարծեցի, որ դու Աքսորեանինց վատադայումն ես, ուզում էի մի նամակ տալ: Ուրեմն հիմա կարող ես գնալ:

— Ասում էք երեկոյեան դամ, — հարցրեց մի անգամ էլ ղըղղը՝ դառնալով Շարմաղեանին:

— Ասացի, էլի ինչ ես հարցնում, գնա էլի. տեսնում ես մարդիկ են կանգնած, գործ ունինք:

Ղըղղը գնաց: Խանութում ոչ ոք չկար, բայի գործակատարներից, որոնք սովորաբար զբաղվել էին ապրանքը տեղահան անելով:

— Ես խնդրում եմ ինձ յայտնէք, որտեղ է գտնւում պ. Սլեքսանդրը, — դարձաւ փաստաբանը Թումաս Արտեմիչին, բայց մինչև նրա մի որ և է պատասխան ստանալը, մէջ ընկաւ Գէորգը:

— Խնդրեմ դուք ինձ դիմեցէք ձեր հարցերով. խանութի տէրը ես եմ: Ես ձեզ մի անգամ, կարծեմ, ասացի, որ արտասահմանում են: Սլեքսանդրը տեղն ասել չեմ կարող, որովհետեւ երկու շաբաթ է, որ նամակ չունենք: Իսկ երկու շաբաթ առաջ գտնվում էին...

— Ո՞ր քաղաքում:

— Ուր քաղաքում, այժմ գտնւում եմ, իսկապէս, կարծեմ Եանա քաղաքում, բայց այնտե-

ղեց պիտի տեղափոխվէին Ֆրանսիա, գուցէ և ցուցահանդէս... .

— Հա՛... Ուրեմն պ. պրիստաւ, — խօսքը փոխեց փաստաբանը, — ես խնդրում եմ սկսէք ցուցակագրել ապրանքը, որովհետեւ, ինչպէս ես ապացուցի այդ, փոփոխութիւնը խարդախութիւն է, ուրիշ ոչինչ:

Թումաս Արտեմիչը, որ հեռացել էր խանութի միւս կողմը և իր դժգոհութիւնն էր արտայայտում գործակատարներից մինին տղեղ անցքի վերաբերմամբ, լսելով փաստաբանի այդ խօսքը, ինչպէս շանթահար՝ մօտեցաւ պրիստաւին և սկսեց պաշտպանել: Բոլոր գործակատարները գործի անսպասելի ընթացքից արձանացած մընացին խանութի զանազան կողմերում:

— Դուք ի՞նչ իրաւունքով էք ուզում կնքել խանութը, — տաքացաւ Գէորգը, — ես ձեզ փոքր եմ պարտ:

— Սեղ յետոյ կ'սօսենք, — տաքացաւ Ստեփանովը:

— Ներողութիւն, — մէջ ընկաւ Շարմաղեանը, — այստեղ երեւի թիւրիմացութիւն է:

Բայց նրան չթողեց շարունակել փաստաբանը:

— Մենք ձեզ հետ ևս հաշիւ ունենք — ասաց նա, — այո՛, այստեղ թիւրիմացութիւն է և դուք որպէս թէ չգիտէք ի՞նչ թիւրիմացութիւն է: Խնդրեմ պ. պրիստաւ, սկսեցէք:

Պրիստաւը սկսեց մի առ մի ցուցակազրել ապրանքը: Գործակատարների մի մասը փախաւ: Շարմաղեանը տեսնելով որ իր միջամտութիւնով չի կարողանում օգնել զօրծին, այլ աւելի վատ ընթացք է տալիս, սկսեց լուրջ կերպով վախենալ:

— Ես զարմանում եմ, — չէր հանգստանում Գէորգը, — կարծես Տաճկաստանումն ենք ապրում: Եր ցերեկով գալիս էք և գրում էք որ իշխի խանութը:

— Այդ յետոյ, յետոյ, — ապաց փաստաբանը, — դատաստանում կարող էք ձեր իրաւունքները պաշտպանել:

— Աւելի լաւ կանէք, — ասաց պրիստաւը, — հանէք ու տաք փողերը և զօրծը չե՛ ծանրանալ: Խնդրեցէք հաշտութիւն:

— Ոչ մի հաշտութիւն չեմ կամենում, — տաքացաւ Ստեփանովը:

Երկու ժամից յետոյ խանութի կողպեքների վրա փայլում էին զմռսաւոր կնիքները:

— Ես մի ծանօթ մարդու անցնել տեսայ, — կամենում էի կանգնեցնել:

— Իսկ ես մինչև անգամ լսեցի, որ զրդը ասում էր, թէ Կրասնիյ - Եարից կարելի է նաւակ նստել յետոյ զրդը լռեց: Ես իսկոյն գլխի ընկայ, որ այդ զրդը կարող է Սեքսանդրից

էնց միևնոյն օրը, երեկոյեան, փաստաբանը կրկին եկաւ Ստեփան Ստեփանիչի մօտ և յայտնեց, որ Սեքսանդր Ոսկերչեանի հետքը

արգէն գտած է և թէ նա հէնց վաղն առաւօտեան ուղու մէջ ճանապարհ ընկնել և տեղը ու տեղը կալանաւորել:

— Այդ ի՞նչպէս իմացաք, — հարցրեց Ստեփանովը զարմանալով:

— Հէնց իրանցք թի տակ:

— Զարմանալի է, պատմեցէք, տեսեմ:

— Ստեփանովը, բայց իմացէք, որ փող կէտք է չինացել:

— Ապացէք տեսեմ, — կարծ կապեց Ստեփանիչը:

— Յիշում էք, որ խանութ մտնելուն պէս ես խօսեցի մի զրդի հետ:

— Լաւ, ինչ զարմանալի բան է:

— Բոլորովին սովորական երեցի է, բայց ես խանութ մտնելուց նկատեցի, որ Շարմաղեանը շատ նեղացած խօսում էր Գէորգի հետ:

Նա շատ նեղացած և այն աստիճան էին զբաղմիջքով էր նստած և այն աստիճան էին զբաղված, որ մինչև մեր մօտենալը մեզ չէին տեսնում:

Դուք դեռ դուռն մէջ էիք և զէպի դուռն էիք նայում, չգիտեմ ինչու:

— Ես մի ծանօթ մարդու անցնել տեսայ, — կամենում էի կանգնեցնել:

— Իսկ ես մինչև անգամ լսեցի, որ զրդը ասում էր, թէ Կրասնիյ - Եարից կարելի է նաւակ նստել յետոյ զրդը լռեց: Ես իսկոյն գլխի ընկայ, որ այդ զրդը կարող է Սեքսանդրից

էնց միևնոյն օրը, երեկոյեան, փաստաբանը կրկին եկաւ Ստեփան Ստեփանիչի մօտ և յայտնեց, որ Սեքսանդր Ոսկերչեանի հետքը

արգէն գտած է և թէ նա հէնց վաղն առաւօտեան ուղու մէջ ճանապարհ ընկնել և տեղը ու տեղը կալանաւորել:

ուղարկուած լինի. միայն ես չլսեցի թէ Կրասնիյ-
Եարից ուր պէտք է գնալ նաւակով: Սյդ էլ
իմանալ դժուար չէր, ես հնարեցի Սքսորեա-
նենց վատագայի օյինը:

— Ուրիմն դուք դիտմամբ հարցրիք. ես էլ
զարմանում էի, թէ ինչ ծանօթ պէտք է
ունենաք այնտեղ:

— Ոչ մի ծանօթ: Ես այդ հարցով կամե-
նում էի իմանալ, թէ նա ում վատագայումն
է ծառայում: Իսկ այդ իմանալով, կարելի էր
գործի կէսն արդէն իմացած համարել: Եւ ինչ
պէս տեսաք, հետքը դտայ: Կրասնիյ-Եարի շրջա-
նում կան վատագաներ. երեւի թէ այդ վատա-
գաներից մէկում ձգնում է նա: Մի խօսքով
այդ դժուարութիւնն ես յանձն եմ առնում:
Վաղը կգնամ Կրասնիյ-Եար, այնտեղի ոստի-
կանն իմ ծանօթն է, ես կիմանամ:

— Սյդ բոլորը շատ զեղեցիկ է. մինչև անգամ
ձեր պակասն ես կարող եմ լրացնել. այն կող-
մերումն է դանվում նրանց ազգականի վատա-
գան, հաւանական է, որ այնտեղ լինի, եթէ ձեր
ննթադրութիւնները ճիշտ են, — միայն թէ սրա-
նից մեզ օգուտ չկայ: Բանտարկեւով նրան՝
մենք զրկվում ենք մեր փողերից:

— Բայց դուք հիմա տեսէք, թէ որպիսի
խայտառակութիւն է: Սյժմն արդէն ամբողջ
քաղաքը խօսում է խանութի փակման մասին,

վաղը միւս օրն էլ, երբ կբերենք և փառաւոր
կերպով բանտը կգցենք, այն ժամանակ տեսէք:
Սյդ ժամանակ, դուցէ, կարելի լինի փող սա-
ղացնել: Եղել են զէպքեր, երբ ազգականները
օգնութեան են հասել — և այդպիսով մի բան էլ
է գոյացել է:

— Բայց եթէ մենք չբանտարկենք, մի կերպ
դուցէ մի բան սաղացնենք: Սխր 40 հազար է,
40 կօպէկ չէ: Գոնէ լուբլիին 20 կօպէկ էլ է
սաղացնենք:

— Որտեղից էք սաղացնում, երբ մէջ տեղ
ոչինչ չկայ. ապրանքն էլ չնչին բան է երևում,
իսկ պարտքը հասնում է մինչև 60 հազարի:
Կօնկուրսը չեմ կարծում համաձայնի չբանտար-
կելուն:

Ստեփանովն ուշադրութիւնով լսում էր
փաստաբանին: Վերջապէս, նա նկատեց.

— Սւեի լաւ է 10 կօպէկ սաղացնել, քան
թէ նրան բանտարկել: Դուք համոզեցէք Կօն-
կուրսում — չէ՞ որ դուք նախագահն էք: Ես
համոզված եմ, որ մի բան կարելի է պոկել. պէտք
է զանել կնոջը, մի քիչ սպառնալ նրան. գու-
ցէ աչքի առաջ ունենալով ամուսնու բանտար-
կութիւնը՝ մի բան կտայ:

— Ինչպէս կկամենաք. բայց ես ձեզ խորհուրդ
կտամ ընդունել իմ առաջարկութիւնները:
Փաստաբանն այնքան տաքացած էր պնդում

իր ասածները, որ մեծ ժիկին ուրիշ ոչինչ չէր
մնում. բացի որ ասել իր համաձայնութիւնը:
— Միայն պէտք է այդ ամենը ծածկել, որ ոչ
ոք չիմանայ:

7.

Այդ ժամանակն էր, որ Ոսկերչեան - Հայրը
իր վատագոյն վերնայարկում մի խորհրդաւոր
և բանուկ խոհականութեամբ խրատներ էր տա-
լիս իր երրորդ որդուն՝ Սիմօնին, որ կանգնած
էր հօր առաջ պատկառելի հեռաւորութեան
վրայ: Նրա համեստ հայեացքի մէջ անդրադառ-
նում էր երիտասարդական կատարեալ անփոր-
ձութիւն, շարժումներն էին ուշադրութեան հե-
տեողականութիւն: Իսկ Ոսկերչեան - Հայրը աես-
նելով, որ որդին կատարեալ ուշադրութեամբ է
լսում նրա ամեն մի պատուէրները, աւելի ու
աւելի էր սաստկացնում իր եզանդը:

— Ես շատ ուրախ եմ, որ քո խելքին նըս-
տում է իմ ասածները: Ի՞նչ գիտե՞ս այնքան ջա-
հիլ ես, որ ի հարկէ չես կարող շուտով հաս-
կանալ առևտրական նրբութիւնները, բայց այդ

ոչինչ, եթէ կլսես իմ խրատները, աջողութիւն
կունենաս: Ահա այժմ մենք մեր վրայից թո-
թափում ենք շատ ծանրութիւններ: Երկրորդ
ամիսն է, որ յայտարարած է մեր սնանկու-
թիւնը: Դա, ի հարկէ, շատ սովորական երևոյթ
է, ուրեմն մի էլ զարմացիր: Իմացիր, որ մինչև
չպղտորվի, չի պարզվի: Սկզբում գուցէ մեզ
մի քիչ կնեղացնեն, գուցէ և...

— Ի՞նչ:

— Գուցէ և բանտարկեն. բայց ես չեմ վա-
խում այդ բանից: Ի՞նչ բան է մի քանի ամիս
նստելը կատարեալ ապահովութեան համար:
Բոլոր դործերն այնպէս են սարքած, որ բարե-
յաջող ելքը ապահովված է: Հիմիկվան ժամա-
նակ, եթէ այդպէս չանենք, տեղներումս դիմա-
նալ չենք կարող: Այո՛, սա որ կայ, առևտուր է:
Առևտրում քոյր ու եղբայր չկայ: Այժմ, ի հարկէ,
կիսօսեն, կմեղադրեն, բայց դու քո բանն իմա-
ցիր: Մի տարի, չէ երկու տարի ամեն ինչ կը-
մոռացվի. միևնոյն խօսողները կզան, քո առաջ
երկրպագութիւն կտան, էնքան է, փող ունե-
ցիր... Այո՛, մեծ բան է փողը...

— Բայց, հայրիկ, մի՞թէ այդ սնանկութեան
համար բանտարկում են, մենք խօ՞ մարդ չենք
սպանել:

— Այո՛, բայց և այնպէս... Բանտ ասելով դու
չհասկանաս, որ այն բանտերն են, ինչ որ ա-

ւաղակ մարդասպանների համար. սա մի առանձին արգելարան է, որտեղ լինում են նստած յատկապէս սնանկացածները: Կարող է լինի, որ չքանտարկեն, որովհետեւ պարտական տէրերի համար աւելի ձեռնտու է մեզ թողնել և հաշտութիւն խնդրել: Սյդպիսով ես կարող եմ 15 կամ 20 կօպէկ մանէթին տալ իսկ այդ բանից նրանք հաշիւ ունեն:

Ոսկերչեանը շունչ առաւ և շարունակեց հանդարտ ձայնով.

— Յիմարութիւն արաւ միայն Ալեքսանդրը իմ խօսքս չլսեց, ստորագրեց մուրհակը. այսօրվան օրն իմ գործը փչացրեց:

— Ինչո՞վ, հայրիկ:

— Նրանով, որ գուցէ նրան էլ բանտարկեն, իսկ նա այդ իր համար անպատուութիւն կհամարի: Նրան բան հասկացնել չէր լինում: Զգոյշ կ'աց, ի սէր Աստուծու, դու էլ որքան կարող ես, կասկածելի և դժուար դէպքերում հարցրու: չարցնելն ամօթ չէ:

— Կարծում եմ նրան չեն թողնիլ: Նա ունի բաւականին հասկացող աներ, որ չի թողնիլ փեսայի խայտառակութիւնը:

Ոսկերչեանը մի անհամբեր շարժում արեց, որից որդին եղբակացրեց, որ իր յայտնած մտքերի մէջ անդգուշաբար է վարվել:

— Մայիլեանը խելօք է, այո, միայն իր հա-

շիւներում: Ինչեւիցէ... տեսնե՞ք ինչ կ'լինի: Ես էլ յոյս ունիմ, որ նա չի թողնիլ իր փեսային. այդ մեղ համար աւելի լաւ. աւելի հեշտ կը պրծնենք փորձանքից:

Բայց այդ միջոց շողենաւի սուլոցը խանգարեց նրանց խօսակցութիւնը:

— Սյո, ի՞նչ է. մի՞թէ շողենաւն է գալիս:

— Սյո, զարմանալի է, այսօր սովորականից առաջ է գալիս:

Շողենաւն իսկապէս մօտենում էր ավին: Ահա նա կանգնեց վատագայից մի քանի սաժէն հեռաւորութեան վրա: Շուտով լսվեց տրդէն աղմուկ և մարդկանց վազվզոցը:

— Կարծեմ, մէկն այստեղ է գալիս, — ասաց Ոսկերչեանը, — տես, Սիմօն, ո՞վ է — սա մեր գործակատարը չէ՞:

Բայց այդ միջոց արդէն սկսեց բարձրանալ սանդուղքի վրայով խանութի գործակատարներից մինը:

— Ի՞նչ է պատահել. այդ ի՞նչ է քո գոյնը:

Գործակատարի երեսից տրդէն երևում էր, որ մի վատ գոյժ հաղորդելու է նրա հայեացքն արտայայտում էր և վախ, և բարկութիւն:

— Ինչ ուղարկեց պ. Գէորգը, մի չարագուշակ եղելութիւն է, ձեր որդին խնդրում է, որ շուտով դաք քաղաք և գործին օգնէք:

— Ասա տեսնեմ, թէ բանն ինչո՞ւն է:

— Մեր խանութը կնքեցին:

— Կնքեցին, — բացականչեց Ոսկերչեանը շան-
թաՀար, — ինչպէս թէ կնքեցին, ինչ՞ու համար:

— Ոչ մի առարկութիւն չէին ընդունում:
Որքան ասացին, թէ խանութի տէրը պ. Սլէք-
սանդը չէ, բայց նրանք ասում էին, որ այդ
ամենը ֆիկտիվ է, իսկ մանրամասնութիւնները
կգտնէք այդ նամակի մէջ...

— Ինչպէս կարելի է, որտեղ է լսուած կնքել
այն մարդու խանութը, որ ոչ մի պարագ չու-
նի, — բացականչեց Ոսկերչեանը բարկացած:

Նա բացեց նամակը և կարդալուց յետոյ՝ բա-
ցականչեց.

— Մի և նոյնն էլ այստեղ է գրած:

— Ահա՛ թէ ինչ է նշանակում անփորձ լի-
նել: Մի՞թէ Գէորգը չկարողացաւ բացատրել

Մինչդեռ գործակատարի բոլոր բացատրու-
թիւններն աւելի մաշլացնում էին եղելու-
թիւնը:

— Պ. Գէորգը խնդրում է, որ դուք ինքնիրդ
անձամբ դաք քաղաք հէնց այսօր:

— Սյո՛, ասա, որ կգամ: Դու այժմ գնա՛...
Լաւ, մի բան կանենք...

Ոսկերչեանն իր շրջանում վայելում էր մի այն-
պիսի համակրութիւն և հեղինակութիւն, որ
գործակատարը հաւատալով նրա խօսքերին,
դուրս եկաւ ու գնաց:

Մնալով մենակ՝ Ոսկերչեանն ի զուր էր աշ-
խատում ծածկել իր անհանդստութիւնը մի
շինծու ժպտի տակ: Սառը քրտինքը ծածկեց
նրա ճակատը:

— Հիմա ի՞նչ կանենք, հայրիկ:

— Հիմա այն, որ կօպէկ էլ չեմ տալ: Դու
տես, սովորիր: Հիմա բանտարկութիւնն անխու-
սափելի է: Պէտք է դատ սկսել շատ բան են
կնքել, տեսնենք թէ դատաստանն ինչ է ա-
սում:

Իսկ ինքը մի և նոյն ժամանակ մտածում էր,
թէ ի՞նչ կերպ պէտք է չարիքը հեռացնել:

Բայց ի մեծ զարմանս Ոսկերչեանի, այդ օրը,
նոյնպէս և միւս օրը, անցաւ առանց մի երկիւ-
ղալի դէպքերի: Նրան չէին կալանաւորում:
Ոսկերչեանը գլուխը կորցնում էր զանազան են-
թադրութիւնների մէջ և չէր կարողանում
հասկանալ, թէ ի՞նչու են լռել պարտքան տէ-
րերը: Բայց և այնպէս այդ դէպքը մի կատա-
րեալ յեղափոխութիւն առաջ բերեց Ոսկեր-
չեանի հոգեկան աշխարհում: Նրա սիրտը լցվեց
խոր յուսահատութիւնով: Նա որքան մտածում
էր հանդամանքների վրա, այնքան աւելի էր կա-
տաղում և իր բարկութիւնը թափում էր Ա-
լեքսանդրի հասցէին, երկրորդ օրդու գլխին:
Ի զուր էր Սիմօնն աշխատում հօր բարկու-
թիւնը հանգստացնել, Ոսկերչեանը չէր հանդրս-

տանուս: Եւ ինչպէս նա կարող էր օտանու-
թեամբ մարտել, երբ գործերի դրութիւնը խօս-
տանում էր խանգարել նրա բոլոր շահասիրա-
կան ցնորքները: Նա յոյս ունէր, որ ահա կանց-
նեն մի քանի ամիսներ, մտքերը կհանգստանան,
պարտքան տէրերը կհաշտվեն, անբարեյաջող
հանգամանքի հետ և նա կդառնայ մի քանի
հազարների տէր, խանութի տէր, իսկ այժմ այդ
ամենը ձեռքից գնալու վրա է և, որ զլիտաւորն է,
նրան կմեղադրեն, իբրեւ դիտաւորեալ սնանկացա-
ծի ու կաքսորին: Վերջին հանգամանքը նրան այն-
քան հաւանական էր թվում, որ նրա վառ երե-
ւակայութեան մէջ սկսեցին պատկերանալ Մի-
բիրի սարերը, խորդ ու բորդ ձանապարհները և
բոլոր այն անախորժութիւնները, որոնցով յայտ-
նի է այդ ուղին: Բայց մի քանի ամիս առաջ ինչ
յոյսեր էր փայփայում: Սյժմ ամեն ինչ կորած է,
ամեն ինչ փշրված է: Ոսկերչեանի պէս յայտնի
ընդունակ վաճառականին, նրան, որի զլխում
այնքան խելացի մտադրութիւններ են յղացել
ու ծնունդ առել, այսօրվան օրը սպառնում է
մի խայտառակ աքսոր և կորուստ բոլոր իլած-
չիլածի: Եւ այդ բոլորը շնորհիւ իր մեծ որդու
անհեռատեսութեան: Բայց ամենից շատ նա
ցաւում էր, ի հարկէ, այն բանի վրա, որ նա
ստիպված կլինի կորցնել այն ձեռք բերած հա-
րստութիւնը, որով նա մինչև օրս դիզել է և

որի համար այսքան տարի զիշեր-ցերեկ նուիր-
ված է եղել իր ամբողջ էութեամբ:

Բանն այնտեղ հասաւ, որ նա սկսեց անիծել
իր գոյութիւնը, իր կեանքը: Ինչ կեանք կարող
է լինել մարդու համար առանց փողի,—մտա-
ծում էր նա,—առանց փողի աւելի լաւ է մարդս
ջուրը ընկնի, քան թէ ապրի աշխարհիս երե-
սին: Մի ելք գուցէ մնում էր նրա համար, հա-
ւաքել իր մօտ բոլոր ունեցած փողերը և առա-
ջարկել պարտքան տէրերին մանէթին մի որոշ
գումար, — բայց այնուհետեւ ինչ պիտի անէր
նա առանց կօպէկի: Առանց փողի նա ապրել
չի կարող: Իսկ եթէ նա նոյնպէս փախուստ
տար, անցնէր Պարսկաստան, մնար այնտեղ մի
քանի տարի և շարունակէր նոյն ապրուստը,
նոյն կեանքը... Բայց յետոյ նա զլխի ընկաւ,
որ ապրել Պարսկաստանի պէս յետ ընկած տե-
ղում չարժի:

Կռադատելով այդ ամենը՝ նա եկաւ այն
կորակացութեան, որ դժուար է այժմ ծածկել
իր խարդախութիւնները: Նա ընկաւ աւելի խոր
մտածմունքների մէջ—յուսահատութիւնը ճրն-
շեց նրան վերջին ծայր: Նա մտց անշարժ, ինչ
պէս մի քարացած և անշարժ դիակ:

Ե.

Բոլոր այդ ժամանակ Ալեքսանդրը և Եզինէն իրանց փախուստ տուած տեղում ծանր օրեր էին անց կացնում: Նրանք ոչ մի տեղեկութիւն չունէին քաղաքից միայն Թոմաս Արտեմիչը՝ խանութը փակելուց յետոյ՝ եկաւ և բացատրեց դործի վտանգաւոր կողմը:

Ալեքսանդրը՝ երկիւղ կրելով իր գործերի վտանգաւոր ընթացքից՝ երկար ժամանակ խոր մտածմունքի մէջ կրում էր հոգեկան անտանելի տանջանք:

Նրա այդ տխրութիւնը բաժանում էր Եզինէն և Թոմաս Արտեմիչը:

Շատ էին խօսեցել սրանք իրանց հանգամանքների մասին, Թոմաս Արտեմիչը շատ միջոցներ էր առաջարկում, բայց ոչ մինը հաւանութիւն չէր գտնում: Նրա բոլոր ապաճները Ալեքսանդրի խելքին չէին նստում: Նա միակնիք ջով էր կարծես միայն լսում, իսկ նրա աչքի առաջ ապագան, հեռանկարը պատկերանում էր խոր, թանձր մառախուղի մէջ:

Դուրսն արդէն խոր աշունքը իր մռայլադէմ երեսը դարձրել էր բնութեան վրա: Ալեքսանդրն երկար ժամանակ անշարժ լուռ նստելուց յետոյ՝ մօտեցաւ պատուհանին, աչքը դուրս դրեց և

մի յուսահատական հոգոց արձակեց իր սրտից: Նա բնութեան մէջ, կարծես, ուզում էր գտնել մխիթարական երեւոյթներ, բայց զժգոյն աշուներ, կարծես, աւելի թունդ տխրութիւն էր սըփուում մարդու երակների մէջ: Ալեքսանդրը բացեց պատուհանը, աշնան թարմութիւնը նրա թուլացած ջղերին մի տեսակ ուժ և կարողութիւն պարգեւեց: Ալեքսանդրը սկսեց լի կրճքով կլանել այդ թարմութիւնը, այդ բանը նրան մի քիչ թեթեւցրեց:

Այդ ժամանակ նրա գլխից, կարծես, դուրս գնացին թէ բարկութիւնը և թէ յուսահատութիւնը, որովհետեւ այդ դրութիւնից դուրս գալու ցանկութիւնը այնքան մեծ էր նրա մէջ, որ միւս բոլոր զգացմունքները նսեմանում էին դրա առաջ: Դարձեալ մի քանի անգամ լի կրճքով ներշնչելով թարմ օդը, նա նուիրվեց իր խեղդին: Այդ նպատակով նա շուռ եկաւ իր խեղդին և կամեցաւ նորոգել խօսակցութիւնը, բայց այդ միջոց զգաց մի այնպիսի խեղդոց իր կրճքում, որ քիչ փնաց լաց լինի—և դոց իր կրճքում, որ քիչ փնաց լաց լինի—և որպէս զի իր կնոջից ծածկած լինի այդ բանը, նա շուռ եկաւ կրկին դէպի պատուհանը և շարունակեց կրկին դիտել:

Այդպէս նա փնաց երկար ժամանակ: Նոյն դրութեան մէջ էր և Եզինէն: Նա տեսնելով իր ամուսնու դրութիւնը՝ շատ մխիթա-

րական խօսքեր էր ասել, շատ էր կամենում հանդստացնել նրան, բայց սպառված համարելով իր բոլոր ոյժը, նոյնպէս մնացել էր քարացած:

Վերջապէս, նա մի ձիգ բանեցրեց, վեր կացաւ տեղից և կամեցաւ մի շարժում անել դէպի ամուսինը, բայց տեսնելով որ ոչ մի խօսք, ոչ մի միջոց չի գտնում առաջարկելու, այլ բոլոր ասածները պիտի լինէին նախկին մտքերի կրկնութիւնները, նա աւելի թուլացաւ և ընկնելով աթոռի վրա, մնաց անխօս:

Սյդ յուսահատական տեսարանը խիստ ճշնշում էր Շարմաղեանին: Նա վերջերս իրան այնքան կապված էր համարում այդ ընտանիքի հետ, որ սառը վերաբերվել սրանց վշտին չէր կարողանում: Մանաւանդ նա սաստիկ տապալվում էր Եւգինէի համար: .

Շարմաղեանի ամբողջ անցեալը ստիպում էր նրան այդպէս վերաբերվել: Իր 40 ամեայ անցեալ կեանքում Շարմաղեանը մի լուսաւոր գիծ է յիշում միայն և այդ այն սէրն է, որով նա վառված էր դէպի մի օրիորդ, որը նրան դաւաճանեց և զնաց ուրիշի: Սյդ հարուածը չկարողանալով նա տանել, թողեց իր հայրենի քաղաքը և սկսեց մխիթարութիւն որոնել օտար քաղաքներում: Հինգ տարի է, որ այլ ևս Շարմաղեանը չի մտաբերում այդ դէպքը, բայց

երբ նա ծանօթացաւ Ոսկերչեան ընտանիքի հետ, երբ ի մօտոյ ճանաչեց տ. Եւգինէին, Շարմաղեանի միտքը, կարծես, պզտորվեց. . . Եւգինէն թվաց նրան այն կանանցից, որոնց հետ նա ուրախութեամբ կկապէր իր բախտը: Բայց Շարմաղեանը տեսնում էր, որ իր տիկնոջ սէրը դէպի իր ամուսինը այնքան ջերմ է, որ երբէք չի կարելի մոռնել, որ նա երբ և իցէ կդաւաճանի նրան: Սյդ պատճառով նա լուռ այրվում էր մի ծածուկ զգացմունքով, մի զգացմունքով, որի մասին նա դեռ ոչ մի մարդու հաշիւ չի տուել, այլ թաղում է իր մտքում: Իսկ երբ Եւգինէն ընկաւ աթոռի վրա, յենելով իր սիրուն զլուխը ձեռքերի մէջ, այդ ժամանակ, այդ դիրքում նա այնքան դուր եկաւ Շարմաղեանին, որ սա հազիւ կարողացաւ զսպել իր կիրքը: Նրա թախծալից երեսը, լի տխրալից աչքերը Շարմաղեանի սրտում առաջ բերին մի թունդ բաբախում: Եւ քանի որ նա աւելի աջակցութիւն էր ցոյց տալիս դէպի ամուսնու թշուառութիւնը, այնքան աւելի և աւելի էր զարգանում Շարմաղեանի զգացմունքը դէպի այդ անղուգակից արարածը. . .

Բայց նա մի աւելորդ անգամ կարողացաւ զսպել իրան: Սյո՛, Շարմաղեանն այդ կողմից մի արտակարգ մարդ էր: Նա կարողանում էր զսպել իր մէջ այն զգացմունքը, երբ տեսնում էր չի

ստանալու փոխադարձ պատասխան: Ճիշտ է, նրա սրտում այժմ տեղի էր ունենում մի անողորմ կռիւ. նա տեսնում էր իր առաջ մի արարած, որին սիրում է, բայց որից պէտք էր ծածկէր այդ զգացմունքը, նա կարողացաւ այդ անել. առաջին օրը չէ, որ նա սպանում է իր ներքին ձայնը, այդպիսի ժամանակ նա սովորաբար խօսք էր բացում: Սյդպէս ևս արաւ ներկայ րօպէում:

— Ես պնդում եմ, — ասաց նա, — կրկնում եմ, որ ձեր հայրն ունի միջոց. բացի այն մուրհակներից, որը ես անձամբ տեսել եմ, նա շարունակ փող էր ստանում ձեր եղբորից և այդ ծածուկ կերպով, որպէս զի չիմանաք դուք... Ինչպէս տեսնում եմ, ձեր հօրը աւել եմ ծանաջում...

— Իսկ դուք վաճառականներին ծանաջում էք, — ընդհատեց Սլէքսանդրը:

— Կարծեմ:

— չիմա ասացէք, որ վաճառականն է իր խղճի առաջ մաքուր, ազնիւ: Ո՞վ է նրանցից ձշմարիտ ծանապարհով դործ բռնում. ո՞վ չեօղտվում դէպքերից, հանգամանքներից: Նրանցից որը կկանգի իր դիտաւորութիւնների առաջ և կհարցնի, թէ սա իր հայրն է, որդին է, փեսան է... Սմէն մինը նրանցից ուզում է զիւրին կերպով հարստանալ, խաբել, կողոպտել

Թոյլին: Եւ ո՞վ է այդ բանի վրա զարմանում: Ընդհակառակը խելօքը նա է, ով կարողանում է ջրից չոր դուրս գալ... չիմա այդ «մեռած ծովում» ուզում ես զանել կենդանի ծաղիկ... Ի՞նչու ես պահանջում, որ իմ հայրը բացառութիւն կաղմի: Նա էլ նոյնն է, ինչ որ նրա պէս հազար—հազարացր:

Սյդ խօսակցութեան ժամանակ Սլէքսանդրի աչքերում վառվեցան վրէժխնդրութեան ցայտեր: Իր խօսակցութիւնով նա այնքան երկիւղազդեց, որ Եւգինէն շտապեց ընդհատել նրան իր մեղմ խօսքերով:

— Ես քեղ հիտ եմ, — ասաց նա, — մի՛ վշտացիր, մի բան կանենք:

Նա մօտեցաւ ամուսնուն և մօտեցնելով իր թարմ՝ դժկամակած երեսը ամուսնու երեսին՝ սկսեց զգուշել նրան:

— Մի՛ յուսահատուիր, — շարունակեց նա մխիթարել իր ամուսնուն, — ճիշտ է, մենք գտնվում ենք անելանելի դրութեան մէջ, բայց ես չեմ կտրում իմ մէջ յոյսը, հաւատում եմ, որ մի բան կանենք...

Սյդ խրախուսանքից Սլէքսանդրի երեսը, կարծես, բացվեց, նա զրաւեց զէպի իրան կնոջը և սեղմելով իր զրկում, պահեց նրան այդպէս երկար ժամանակ:

Իսկ Շարմաղեանի վրա այդ տեսարանը մի

ծանր տալաւորութիւն զործեց: Նա զրեթէ առաջին անգամ լըվեց նախանձի կատաղութեան կրքով, սղմեց իր բռունցքները և վեր կենալով տեղեց՝ անցաւ սենեակի մի ուրիշ անկիւնը: Մինչդեռ Ալեքսանդրը այնքան հանգստացել էր, որ սկսեց մեծ ոգևորութեամբ նայել կնոջը: Նրա աչքերը միւսնոյն ժամանակ փայլեցին. նա սեղմեց իր կնոջը աւելի ուժեղ իր զրկում և կամեցաւ համբուրել, բայց այդ միջոց նկատելով Շարմաղեանի ներկայութիւնը, զսպեց իրան:

— Թող ուրեմն, — ասաց նա, — նստիր և խօսենք, թէ ի՞նչ պէտք է անել:

— Եթէ ինձանից ես հարցնում, ես կասեմ — ընդունել թոմաս Արտեմիչի առաջարկութիւնը, դնալ հայրիկի մօտ և ստիպել նրան, որ պարտքան տէրերին բաւարարութիւն տայ, քանի որ նա ունի փող: Այնպէս չէ, թոմաս Արտեմիչ: Շարմաղեանը, որ դեռ զանվում էր իր քաղցր ցնորքների մէջ, առաջ եկաւ և սկսեց իր նախկին ասածները կրկին պաշտպանել:

— Ես արդէն ասացի, ուրիշ ճանապարհ չկայ, հակառակ դէպքում...:

— Հակառակ դէպքում ի՞նչ... բացառանքն Ալեքսանդրը:

— Խայտառակութիւնն անխուսափելի է:

— Այսինքն բանտարկութիւնը:

— Այո: Իսկ ձեր հայրիկն այնքան ապահով է, որ կարող է օգնել:

Ալեքսանդրը լռեց, բայց իր աչքերը չէր հեռացնում Շարմաղեանից և սպասում էր նրանից խօսքի շարունակութիւնը, դէպքերի աւելի կատարեալ լուսաբանութիւնը:

— Ուզում եմ հաւատալ, — ասաց եւզինէն,

— որ հայրիկը չի թողնիլ:

— Ես չեմ գտնում թափ չհակառակ մօտեցիլու, — ասաց Շարմաղեանը, — ասում եմ այն, ինչի մէջ որ համոզուած եմ:

Տիրեց կրկին լռութիւն: Ալեքսանդրը մի քիչ հանգստացաւ և ապա ասաց.

— Իսկ ասում էք դիմել հայրիկին, իսկ երբ որ սա չհամաձայնի՝ մեզ ձեռք մեկնել...

— Չհամաձայնի՞, — հարցրեց Շարմաղեանը:

— Այո:

Եւ Ալեքսանդրի սրտից մի խուլ հոգոց զուրս թռաւ, մի հոգոց, որ իր վրա կրում էր յուսահատական կեանքի և դէպքերի անողորմ բարդութիւնների մի կատարեալ կնիք:

— Չեմ կարծում, — ասաց Շարմաղեանը, — պ. Ոսկերչեանն այնքան յիմար չէ, որ չհասկաւ նայ զործի օգուտը: Ինչ օգուտ այդ տեսակ վերաբերվելուց. մինչդեռ փող տալով՝ զործը նա թողնում է նոյն գրութեան մէջ և խափնութիւն շարունակվելով, օգուտը շարունակվում

է: Շարունակելով զործերը նախկին դրութեամբ՝ նա կունենայ միջոց կրկին փող ստանալու նախկին ճանապարհով: Սա է միակ ելքը, որ ես առաջարկում եմ և խորհուրդ եմ տալիս ժամանակ չկորցնելու համար հէնց այսօր կամ վաղը ճանապարհ ընկնել:

—Համաձայն եմ ձեզ հետ, —ասաց Եւդինէն, —ընդունում եմ ձեր առաջարկութիւնը: Թոմաս Արտեմիչն աւելի մօտեցաւ և մի շարժում անելով ասաց.

—Եթէ նա կմերժի, ես կստիպեմ նրան: Ես կապացուցանեմ, որ նա ունի մուրհակներ, որոնց ուղում էր իմ անունով շինել, իսկ ես չընդունեցի: Սյդ դէպքը ես պահում եմ վստահաբար և առաջին իսկ յարմար րօպէում, չեմ ղլանալ զործ ածել այդ դէպքը:

Սյդ ասելով՝ Թոմաս Արտեմիչը բարձրացրեց ձայնը և բացականչեց.

—Ես չեմ թողլ տալ, որ անմեղ մարդիկ կորչեն:

Եւդինէի զարմանքը գնալով աւելի սաստկացաւ. նրա սիրուն աչքերը փայլեցին մի բաւականութիւնով, իսկ շրթունքների վրայից սահեցաւ մի սիրուն ժպիտ:

—Ուրեմն դուք ուղում էք, որ արդարութիւնը դուրս կանգնի...

—Սյո:

Իսկ յետոյ մտքում աւելացրեց.

—Որպէս զե իմանաս, թէ ի՞նչ կայ իմ սրտում:

2.

Ալեքսանդրը Շարմաղեանի առաջարկութիւնը դեռ տատանվում էր ընդունել, որովհետեւ նա չէր սպասում հօրից ոչ մի օգնութիւն: Սրա պարզ ապացոյցն այն էր, որ այդքան ժամանակ նա նրան ոչ մի օգնութիւն չէր հասցրել, չնայելով, որ խոստացել էր օգնել: Նրանք նեղ դրութեան մէջ կլինէին, եթէ Շարմաղեանը չհասնէր իր օգնութեամբ: Դեռ Ալեքսանդրը չզիտէր եղբօր ծածուկ կերպով փող ուղարկելը: Սյդ դէպքը աւելի սաստկացրեց մի անգամ ընդ միշտ կազմած համոզմունքը, թէ օգնութիւն հօրից չի կարելի սպասել:

Բայց վերջապէս նա ստիպված եղաւ զիջանել կնոջ թախանձանքներին, դիմել այդ վերջին կէտին:

—Փորձեցէք, դրանից խօսեցաւ չունէք, երբ չի աջողվել, այն ժամանակ ուրիշ բան կանեմք: —Ասենք թէ:

Նրա խնդիրների առաջ Ալեքսանդրը չզիմացաւ. երկու օրից նա կրկին դիմեց Շարմաղեանին և հարցրեց.

— Իսկ եթէ այդ բանից ոչ մի օգուտ չտեսնե՞նք:

— Վնաս էլ չեմ տեսնում այստեղ, — ասաց Շարմաղեանը, — իսկ եթէ այդ օգնութիւնն էլ կմերժի, ես անշուշտ կ'այստենեմ մուրհակներէ խնդիրը:

Սրանից յետոյ Ալեքսանդրը կրկին տատանվեց: Մի պատճառ էլ կար նրա այդպիսի անվճռականութեան. նա չէր ուզում դուրս գալ թաքստից. մինչև այժմ այստեղ նա ապրում է անյայտ, իսկ որ դուրս գայ այստեղից և նրան կալանաւորեն և սրանով բաժանեն իր կնոջից, այն ժամանակ ի՞նչ կանի նա: Նա մի օր չի կարող մնալ առանց կնոջ, առանց նրա խորհուրդների, խրախուսանքի. նա չծածկեց իր միտքը Շարմաղեանից:

— Սյն ժամանակ թոյլ տուէք ձեր կնոջը զնալ, իսկ դուք մնացէք այստեղ: Կամենում էք, ես կ'ուղեկցեմ նրան:

Ալեքսանդրն այդ մտքի հետ հաշտվեց. մանաւանդ այդ հանգամանքը կարող էր նպաստել գործին, որովհետեւ Եւգինէն աւելի սիրով էր խօսում, մինչդեռ ինքը կարող էր ծնշվել կամ կռել հօր հետ: Երբ Եւգինէն իմացաւ Շարմաղեանի նոր առաջարկութիւնը, նա ևս իր կողմից շատ հաւանութիւն տուեց: Սյնուհետեւ սկսեց ասել, որ չի կարող աւել տեսնել իր ա-

մուսնու նեղութիւնները և պէտք է, թէ այսպէս, թէ այնպէս, վերջ տալ այդ գործին: Եթէ այդ չաջողվեց, նա խոստացաւ Ալեքսանդրին դիմել իր հօրը: Եթէ Ոսկերչեանից մերժում ստանայ, նա հաւատացած էր, որ իր հօրից օգնութիւն կդտնի: Գոնէ Մայիլեանը կարող էր պարտքան տէրերին մեղմացնել և խնդրել ժամանակ պարտտէրերին մեղմացնել և խնդրել ժամանակ պարտքը յետաձգելու: Սյդ չափով օգնութիւն եւգինէն հօրից սպասում էր, թէ և վերջին ժամանակներս նրանց յարաբերութեան մէջ մտել էր մի տեսակ սառնութիւն:

Ճիշտ է, Ալեքսանդրն երբեք չէր կամենալ այդ անձնաւորութիւններին դիմել բայց որովհետեւ ուրիշ ոչ մի ելք չէր մտում, նա ակամայից պատրաստականութիւն յայտնեց դիմել այդ միջոցներին:

— Դու թոյլ տուր ինձ գործել քո տեղ, — ասաց Եւգինէն, — ես յոյս ունիմ, որ մի բան կանեմ: Ինձ դժուար չի լինիլ մանաւանդ որ ինձ հետ է մի այդ տեսակ մարդ:

Նա ցոյց տուեց Թումաս Սրտեմիչին:

Սյդ գովասանքը լսելուց Շարմաղեանի մէջ զարթեցին քաղցր զգացմունքներ: Նրան շատ ուրախացրեց այն հանգամանքը, որ պիտի մեծ նակ մնայ Եւգինէնի հետ, միասին ճանապարհ գնաց... Թէ այդ միայնակութիւնը, թէ այն աջակցութիւնը, որը կախուած է իրանից շոյում

էին նրա ինքնաբաւականութիւնը և մեծ հա-
ճոյք պատճառում նրան:

Սրանից յետոյ սկսեցին ճանապարհի պատ-
րաստութիւններ տեսնել:

Նրանք վճռեցին մինչև Կրասնիյ - Եար դնալ
հաւակով, իսկ այնտեղից շոգենաւ նստել: Սշ-
նան ցրտութեան պատճառով սկսեցին տաք
շորերի պատրաստութիւն տեսնել: Այդ բոլոր
ծանրութիւնն իր վրա էր վերցրել Ալեքսանդրը:
Նա իր ձեռքով կնոջ հաւակ նստեցրեց, իր
ձեռքով նրան տաք շալով փաթածեց: Ալեք-
սանդրը վախում էր հաւակով ճանապարհ դնե-
լուց, թէև այդ ճանապարհը մինչև Կրասնիյ-
Եար մի քանի ժամվայ միջոց էր պահանջում,
բայց և այնպէս դա շատ անհանգստացնում էր
նրան:

— Շալդ չհանես ճանապարհում, — ասաց Ա-
լեքսանդրը Եւգինէին, — թէ չէ կարող ես մրսել:
Կրկնակօշկներդ հագնել ես...

— Այո, այո, մի վախենալ, չեմ մրսիլ:

— Խնդրեմ, լաւ հսկէք, — ղիմեց նա Շարմա-
ղեանին:

Շարմաղեանն այդ խօսքերից յետոյ աւելի
մօտեցաւ Եւգինէին: Նա մինչև անգամ վերցրեց
շալի մի ծայրը և առաջարկեց տիկնոջը աւելի
փաթածվել: Այդ շալի մէջ ևս Եւգինէն Շար-
մաղեանին թվում էր գեղեցիկ, դուրեկան, այն-

պէս որ նա շարունակ չէր հեռացնում իր աչ-
քերը նրանից:

— Դէ, ցտեսութիւն, սիրելիս:

Ամուսինները գրկախառնուեցան:

Վերջապէս, թիավարները իրանց ձեռքերը
բարձրացրին, հաւակը ձոճուաց և սկսեց տա-
տանվել:

Ալեքսանդրը թողեց կնոջը: Նրա սրտից, կար-
ծես մի բան կտրեցին: Առաջին անգամ իր կեան-
քում նա ստիպված է բաժանվել կնոջից: Նա
երբէք չի զգացել միայնակութիւն, իսկ այժմ
նրա առաջ, կարծես, գետի ափը փլվում էր և
պատրաստվում էր նրան կլանել: Նրա մտքից
առաջին անգամ, կարծես, անցաւ մի չարագու-
շակ միտք, որ դնալով սաստկանում էր, դա
այն էր, որ նա կարծում էր, թէ այդ բաժա-
նումը խոստանում է տեւել շատ երկար, կամ
դուրէ և լինել մշտական: Բայց հաւակի հեռա-
նալը տեսնելով, նա սպանեց իր մէջ տխուր
զգացմունքները և հրաժեշտի վերջին րօպէներից
օգուտ քաղելով, բեռեց իր աչքերը կնոջ երե-
սին: Ո՛րքան փոխադարձ վիշտ, որքան կակիծ
զճաղրվեց այդ երկու սիրող հայեացքների մէջ:

Վերջին հրաժեշտ տուեց Ալեքսանդրը և Շար-
մաղեանին: Նաւակը սկսեց հեռանալ...

Ահա նա ափից բաւականին հեռացաւ:

Դուրսը մութն էր. գետը մթութեան մէջ մի

պսպղուն շերտի նման փայլում էր նրա առաջ
և այդ մթութեան մէջ Եւգինէի երեսը այլ ևս
չէր երևում: Մէկ-մէկ լսվում էին թիկերի չա-
փաւոր հարուածները: Ալեքսանդրը դեռ երկար
նայում էր նաւակի հեռանալուն:

— Ա՛խ, Աստուած, ի՛նչ ուզում ես իմ զը-
լուխը բեր, միայն սրան փորձանքից ազատիր...

Եւ նրա աչքերից ցայտեցին արտասուքի կա-
թիլներ, իսկ նրա վշտին արձագանք տուեց ա-
ռաջեից ալիքների հանդարտ գլորումը, իսկ
կտակից՝ գիւղի շների հաջոցը:

Է.

Ալեքսանդրը կանգնած մնաց... Խոր մտած-
մունքները ձնշեցին նրան... Կնոջ բաժանումը
նրան զցեց մի այնպիսի անթափանց դրութեան
մէջ, որ նա երկար ժամանակ չէր կարողանում
մոռացութեան սահմանից դուրս գալ: Նրա սրտի
մէջ կամաց-կամաց բորբոքվում էր կասկած-
ների կայծը, թէ զուցէ մի փորձանք պատահի
ճանապարհում... Բացի սրանից՝ նրա մէջ թոյլ
է և այդ յանձնարարութեան գլուխ գալու
յոյսը: Ոչ մի օգնութիւն նա չի սպասում ոչ
իր հօրից և ոչ աներոջից: Նա չկամեցաւ միայն
կնոջ հաւատը փարատել... Այնուհետեւ նրան

սկսեց տանջել այն թշուառութիւնը և անբախ-
տութիւնը, որ նա բերեց իր կնոջ համար: Նա
երբէք չէր կամենալ կնոջն այդքան թշուառու-
թիւնների տակ գցել: Ալեքսանդրը շատ վշտա-
ցաւ: Ամուսնութեան բոլոր ժամանակ նա կնոջը
թշուառութիւնների և նեղութիւնների պատ-
ճառ է եղել: Մինչև այժմ դեռ ևս հանդամանք-
ները ոչ թէ չեն խոստանում պարզվել, այլ
աւելի ու աւելի կնճռվում են: Եւ ցաւալին
այն էր, որ ոչ մի ձեռք չկար, որ մեկնէր նրան
և օգնութեան հասնէր... Եւ ի՛նչ կլինի ապա-
հայում: Արդեօք չե՞ն խոստանում կուտակվել
նրա գլխին աւելի մեծ թշուառութիւններ: Այդ
հարցերը նրան սկսեցին այժմ աւելի տանջել:

Տակաւ առ տակաւ այդ երկիւղը և ապա-
հայի անորոշութիւնը նրան այնքան թուլացրին,
որ նա քիչ մնաց չընկաւ գետնին: Այդ ժամա-
նակ նա ուղղեց իր քայլերը դէպի տուն:

Գետից փչում էր զով քամին և շոյում էր
մարդու թուլացած ջղերը, բայց Ալեքսանդրը
չզգաց իր մէջ ոչ մի ուժ: Գալով տուն, նա
երկար ժամանակ չքնեց:

Առաւօտը վեր կացաւ դարձեալ նոյն մտած-
մունքներով:

Վերջապէս այդ թուլութիւնը տեղի տուեց
սթափման:

Ապա նա իրան թափ տուեց, սկսեց մտածել

և մի ճար որոնել այդ զրուծիւնից դուրս դա-
լու համար:

Հարկաւոր է մի բան անել — բայց ի՞նչ անել:
Բանտարկեալը աւելի հեշտ կարօղ էր մի յոյս
դնել փախուստի վրա, քան թէ սնանկացած
և թաք կացած վաճառականն իր նեղ զրու-
ծիւնից դուրս գալու վրա: Մի անյոյս կսկիծ
դարձեալ ճնշեց նրան: Սլոժմ նա սկսեց անիծել
վաճառականութիւնը և վաճառականներին: Այդ
ժամանակ ընդհատված շնչառութիւնը սկսեց
խեղդել նրան: Նա տեսաւ, որ անդօր է ինքնօգ-
նութեամբ դուրս գալ այդ զրուծիւնից: Նա
պարզ նկատում էր, որ նրա առաջ կանգնած
է ամէհի վեշապը, որ բացելով իր լայն երակը
բօպէ առ բօպէ մօտենում է նրան կլանելու
համար: Նա նկատեց իր կատարեալ կորուստը,
անօգնականութիւնը և անզօրութիւնը: Զգաց
մի խեղդոց և միւսնոյն ժամանակ մի բուռն ձրգ-
տում դէպի վրիժառութիւն: Բայց ումից: Ճիշտ
է, նրա հայրը մեղաւոր է, նրա շահասիրութե-
ան զոհ է նա այժմ: Բայց մի՞թէ ինքը ևս
աւելի մեղաւոր չէ, որ չկարողացաւ նախատես-
նել չարիքը: Բայց և այնպէս մտքերի այդ խառ-
նիճաղանձ կուտակման մէջ վրիժառութեան
տենչը աւելի էր բարձրացնում իր գլուխը...
բայց — այն ժամանակ պէտք է դուրս գալ թա-
քըտսից: Բայց չէ որ նա ոտը քաղաք է դրել

նրան կկալանաւորեն: Նա այդ բանի վրա էլ
քիչ չէ զարմանում, թէ ինչպէս այստեղ չեն
կարողանում ճանաչել նրան: Զարմանալի նա-
խազգացում: մի քանի ամիս է, որ նա գտնե-
վում է այստեղ և մինչև օրս ոչ մի օր այնքան
և այն չափով չի բռնվել նրա սիրտը կալանա-
ւորման երկիւղով, ինչպէս այս րօպէ:

Սլոժմ ընկնելով աթոռի վրա, Սլեքսանդրը
սկսեց այդ բանից չափազանց վախենալ: Մի ինչ
որ անտեսանելի, բայց ուժեղ սարսափ՝ բերելով
երկիւղ և վախ՝ գիշատում էր նրա սիրտը: Այդ
րօպէն նա աւելի քան երբ և իցէ կարօտեց
կնոջ խորհուրդներին:

Բայց այդ խորհուրդներն այլ ևս չկային: Եւ
նա միայնակութեան մէջ քանի գնում էր մաշ-
վում էր: Կնոջ ներկայութեամբ նա գոնէ դուրս
էր գալիս գետի ափը, դիտում էր արեւի մայր
էր գալիս գետի ափը, դիտում էր արեւի մայր
մտնելուն, որ այստեղ մի բաւականին շքեղ
պատկեր էր ներկայացնում, իսկ կնոջ գնալուց
յետոյ նա փակվելով սենեակում՝ այլ ևս դուրս
չի գալիս: Սլոժմ նա նկատելի կերպով փոխ-
վել է, երեսը կորցրել է իր առողջ գոյնը, աչ-
քերը մարել են, մի խօսքով նրա բոլոր ար-
տաքինը մի տեսակ երկիւղ էր աղղում նայողի
վրա:

Վա՛յ այն մարդուն, որ կորցնում է հաւատը
դէպի կեանքը, նպատակը. այդպիսի մարդը նը-

մանում է կենդանի մեռածի: Ալեքսանդրը ներկայումս մի այդպիսի դիակ էր ներկայացնում: Նա կորցրել էր յոյսը և հաւատը դէպի մարդիկ: Նա տեսնում էր ամեն մէկին շահասիրութեամբ վառված էակներ, էակներ, որոնք ամեն ինչի մօտենում են իրանց որոշված նպատակաւոր շահաւէտ չափերով: Նա այժմ չի հաւատում ոչ մի բանի... Այժմ նա ամեն բոլոր սպասում է, թէ կգան, կամփոփեն, կբաժանեն իր սիրելի կնոջից, կսպանեն նրա մէջ վերջին նպատակը, որի համար նա ուզում է ապրել ու ապրել:

Միւսնոյն ժամանակ նա կրում է փողի խիստ նեղութիւն: Տան տիկինը, որի տանը նա ապրում է, վերջին ժամանակներս սկսել է կասկածանքով վերաբերվել սրանց վրա և ապրուստի վարձը այս գլխան պահանջել, իսկ Ալեքսանդրը չունէր միջոց այդ թեթեւ բաւարարութիւնն անգամ տալու:

Նա դեռ զարմանում է իր վրա, որ ինչպէս է կարողանում այդքան նեղութիւնները տանել: Այդ վերադարձում էր միայն իր կնոջ սիրոյն: Զախորդ հանգամանքները չեն հանգրցրել կնոջ սէրը, իսկ եթէ երբ և իցէ այդ հանգամանքներն իրանց ջախջախիչ ձեռքերը բարձրացնէն այդ միակ սուրբ միացած զգացմունքի վրա, — այն ժամանակ:

Այդպիսի զգացմունքներից նա խեղդվում էր, մաշվում էր և ընկնում հողով: Նա չէր սպասում խանութի փակման. իսկ այդ դէպքից յետոյ նրա վերջին յոյսերն էլ մարեցան և նա տեսաւ, որ ինքը չարաչար սխալված է հօր խրատները լսելով և ահա այդ սխալի շնորհիւ նա պարտաւոր է պատասխանատւութիւնը իր վրա վերցնել: Երբ որ այդ մտքերը դեգերում էին նրա գլխում, նա սկսեց կասկածանքով վերանայել ծնողական զգացմունքներին: Նրա համար բերվել ծնողական զգացմունքներին: — մինչ-չկային ոչ հայր, ոչ մայր, ոչ եղբայր, — մինչդեռ առաջ նա յոյս ունէր հօր, եղբայրների դեռ առաջ նա յոյս ունէր հօր, եղբայրների միահամուռ աջակցութեամբ զործ կառավարել և հէնց այդ մարդկանց շնորհիւ է, որ նա այժմ կորչում է:

Մինչդեռ օրերը սահում էին, նրա յոյսերը քանի գնում մարում էին: Իսկ կնոջից ոչ մի լուր չէր ստանում: Բայց միւսնոյն ժամանակ կողմ-գնացող դիւղացի ձկնորսները չարագուհի լուրեր էին բերում. նրանք ասում էին, որ շակ լուրեր էին բերում. նրանք ասում էին, որ խանութի ապրանքը արդէն հրապարակով վաճառել են, որ Շարմաղեանին անգամ արգելված է քաղաքից դուրս գալ և թէ դատաստանը հաստատել է դիտաւորեալ անանկութիւնը:

Այդ լուրերն իսպառ հալեցին Ալեքսանդրին: Մինչև դատաստանը նա դեռ յոյս ունէր, որ մի կերպ կարգարացնեն նրանց, իսկ այժմ...

—Ախ, հայր, հայր, — դուրս պրծաւ նրա կրծքից, — այդ ինչ պատրաստեցիր ինձ համար: Սյդ լուրերի տպաւորութեան տակ նա վճռովում էր ղիմել մի նոր վերջնական քայլի, մի տաղրվում էր դուրս գալ իր խցից և գնալ անձամբ հօր մօտ, վերադառնալ քաղաք և տեղն ի տեղը տեսնել հանգամանքների դրութիւնը: Նա արդէն վճռել էր դիմել այդ քայլին, ինչ պէս կնոջից լուր ստացաւ, թէ հայրը նրանց խնդիրը մերժեց և մինչև անգամ դուրս արաւ իր մօտից: Սյժմ նա գտնվում է քաղաքում և կամենում է իր հօր հետ տեսնուիլ:

Սյդ լուրը մի ձկնորս զըղըղ էր բերել: Սյդ չարագուշակ տեղեկութիւնը մի ճնշող տպաւորութիւն գործեց Սլէքսանդրի վրա:

Դիշերը վրա հասաւ: Նա կիսահանված, թէք ընկած ամբողջովին խորասուզվել էր իր մտքերի մէջ: Նրա մօտ եկաւ տան տիկինը, որ պատուէր ստանայ վաղվայ ճաշվայ պատրաստութեան, ինչպէս սովորաբար այդ տեղի էր ունենում իւրաքանչիւր օր: Սյդ տաղտկալի միայնակութեան ժամանակ միայն այդ հասարակ գիւղացու կնոջ ներկայութիւնն էր, որ մի տեսակ մխիթարութիւն էր պատճառում նրան: Սլէքսանդրը աշխատում էր սրանից ծածկել իր վեշտը, իր երկիւղը, բայց այդ նրան չէր աջողվում, մանաւանդ այս երեկոյ:

Յանկարծ Սլէքսանդրը վեր թռաւ իր տեղում, երբ տեսաւ տանտիկնոջ ներս մտնելը:

Տանտիկինը զարմացած նայում էր նրան:

— Ո՞վ է այնտեղ:

Տանտիկնոջ զարմանքը տեղի տուեց երկիւղի, որովհետեւ սենեակում ոչ ոք չկար: Երկու շաբաթ է, ինչ Սլէքսանդրը մենակ է, իսկ տանտիկինը երբէք նրան այնպիսի յուզված դրութեան մէջ չի տեսել, ինչպէս այս երեկոյ:

— Տեսէք թէ ո՞վ է այնտեղ:

— Ի՞նչ է եղել ձեզ, մարդ չկայ, ոչ ոք չկայ,

— կրկնեց կիին երկիւղով: Սլէքսանդրը ուշքի եկաւ և աշխատեց իր կասկածանքը ծածկել, բայց այդ նրան չէր աջողվում:

— Ի՞նչ ականջին դռան ձայնը եկաւ:

— Սյժմ մարդ չկայ, — բայց սրանից քիչ առաջ մի մարդ ձեզ հարցնում էր:

— Ո՞վ էր, — խիստ երկիւղով հարցրեց Սլէքսանդրը:

— Չգիտեմ:

— Բայց ի՞նչ էր ուղում:

— Չասաց: Միայն հարցնում էր, թէ ե՞րբ էք դուք այստեղ եկել և ինչով էք պարապում:

— Տէր Յիսուս Քրիստոս... Ո՞ւմ ինչ գործ, Դու ինչ ասացիր:

— Ես ասացի որ չգիտեմ: Բայց այդ մարդը կամենում էր ձեզ հետ տեսնվել ես ասացի, որ ամենայնպէս ժամանակը առաւօտն է:

Ալեքսանդրը մի քիչ ազատ շունչ քաշեց. նա, կարծես, ուրախացաւ, որ դեռ ժամանակ կ'ամբողջ զիշեր կայ միայնակ մնալու: Սակայն շուտով նրա միտքը կրկին պղտորվեց և նա սկսեց խոր հառաչել:

Բայց այդ ժամանակ դռնն ձայնը լսվեց: Մի ինչ որ ոտքերի վտահ ձայններ սկսեցին հասնել դռնից այս կողմը:

Ալեքսանդրը լարեց ուշադրութիւնը, բայց յետոյ շտապ ցած եկաւ բաղնիցի վրայից և ուղեւորվեց միւս սենեակ: Նրա ոտքերը սկսեցին դաւաճանել իրան: Մի ինչ որ երկիւղեց մի քանի քայլ անելով՝ նստեց աթոռի վրա:

— Տեսէք թէ ով է, — մրմնջաց նա:

Տանտիկինը դուռը բաց արեց և նրա ետեւից ներս մտան երկու մարդ, որոնցից մէկին միայն նա ճանաչեց:

Դա գիւղի տասնապետն էր:

— Ահա այդ մարդն էր ձեզ հարցնում, — ասաց տանտիկինը, ցոյց տալով տասնապետի հետ եկած մի ակնոցաւոր մարդու:

Ալեքսանդրը քարայած մնաց իր տեղում: Նրա հայեացքն մի անորոշ գոյն էր ընդունել: Բայց յանկարծ նա վեր թռաւ ու գոչեց.

— Ի՞նչ էք ուզում ինձանից: Ես ձեզ չեմ ճանաչում:

— Դուք էք Ալեքսանդր Ոսկերչեանը:

— Ես եմ:

— Ես եկել եմ ձեզ յայտնելու, — ասաց ակնոցաւոր պարոնը, — որ դատաստանի վճռով ձեզ պիտի կալանաւորենք և տանենք բանտը...

Ալեքսանդրը մինչև անգամ չլսեց վերջին խօսքերը. նա մեքենաբար ընկաւ բաղնիցի վրա և մնաց անշարժ:

— Վեր կացէք, — ասաց տասնապետը՝ մոտեցնելով իր դերի մէջ, — հետեւեցէք մեզ: Կառքը դուրսը սպասում է. եթէ ոչ մենք կարող ենք շոգենաւից ուշանալ:

— Ինչ ուր էք ուզում տանել, — հարցրեց Ալեքսանդրը:

— Առ այժմ Կրասնիյ - Եար, ապա քաղաք:

— Ձեք կարող մի քանի օր սպասել, որ դռնէս կնոջ հետ տեսնվեմ:

— Մենք ձեզ առանց այն ևս քանի ժամանակ է պտրում ենք: Խնդրեմ հետեւեցէք, իսկ ձեր կնոջ հետ յետոյ կարող էք տեսնվել:

Ալեքսանդրը զսպելով իր արտասուքները՝ վեր կացաւ և հետեւեց նրանց:

— Յայտնեցէք այդ ամենը հարցնողներին, — ասաց նա՝ դառնալով տանտիկնոջը: Ախ, եւզինէ, եւզինէ... Մնաց բարեաւ, սիրելիս...

Ը.

Հետեւեալ օրը Եւգինէն և Շարմաղեանը վերադարձան գիւղ:

Հազիւ դուռը բացվեց թէ չէ, ինչպէս երեւցաւ տանտիկինը և յայտնեց երէկվայ եղելութիւնը և Ալեքսանդրի հետ պատահած անբախտութիւնը:

— Երէկ երեկոյեան մենք նստած էինք, ինչպէս մի ակնոցաւոր պարոն մեր տասնապետի հետ եկաւ և կալանաւորեց...

Բայց այդ խօսքերի շարունակութիւնը այլ ևս չլսեց Եւգինէն. նրա ոտները թուլացան, շունչը կարճացաւ, աչքերը մթնեցին, ականջները խշշացին և նա ընկաւ յատակին:

Այդ ժամանակ միայն Շարմաղեանը դուրս եկաւ մոռացութիւնից, կռացրեց իր յաղթանդամ իրանը, գրկեց տիկնոջը և պառկացրեց բազմոցի վրա:

Նրա սիրտը սկսեց բաբախել տիկնոջ մերձաւորութիւնից, զլուխը պտոյտ դալ, բայց Շարմաղեանը ունեցաւ այնքան քաջութիւն, որ յաղթեց իրան և զիմեց հնարաւոր միջոցների ու կարգադրութիւնների:

— Սխալ, այդ ինչ անբախտութիւն է: Գնացէք ջուր բերեցէք, շուտ արէք, բայցէք կոճակները...

Տանտիկինը շտապեց կատարել Շարմաղեանի պատուէրները:

— Ձեր գիւղում բժիշկ ունի՞ք, — հարցրեց Շարմաղեանը տանտիկնոջը:

— Որտեղից. այ գնացէք մեր դիմացի խանութը, գնեցէք սկիպիդար, տիկինը մոտած է երեւում: Գիշերս քամի էր, ճանապարհում մըսել է...

— Ոչ ոչ, հարկաւոր չէ: Դուք հանցէք շոբերը, կօրսեալ... պատուհանը բաց արէք... Նա ուշադնացէ եղել... Ես տեսել եմ այդպիսի տկարներ... Իմ քոյրս մի անգամ այդպէս բռնվեց...

Թոմաս Արտեմիչը, տեսնելով որ տանտիկինը դանդաղում է, հրեց և իր ուժեղ ձեռքով բացեց պատուհանը: Թարմ օդի խիտ հոսանքը կպաւ նրա երեսին և սննհակի ճնշող օդը սկսեց տեղի տալ դրսի օդին:

— Կօրսեալ խօս չկայ հագում:

— Ոչ ոչ...

Տանտիկինը, բացելով Եւգինէի կոճակները, ուղղեց նրա ոտքերը և մի խոր ցաւակցական հայեացքով սկսեց նայել նրան:

Շարմաղեանը մօտեցաւ նայեց տիկնոջը:

— Օ, որ աստիճան սպրդնած է... Բարձր հանէք զլխի տակից: Կացէք, ես ունիմ օղի — կօլօն — հանցէք խնդրեմ, կողովիս մէջ է... Օ, և սառը քրտինք...

Շարմաղեանը վերցրեց օ-ղը-կօլօնի շէշը և սկսեց հեղուկով տրորել Եւդինէի ձակատը, քունքերը, գրգռել քիթը. յետոյ պատուիրեց նոյնն անել տանտիկնոջը:

— Դուք կատարեալ բժիշկ էք եղած, — ասաց ռուս կինը:

— Բանդ տես, տրորիր... Այս տեղերը, քունքերը... այո, այդպէս, այդպէս...

Անցաւ մի քանի րօպէ: Շարմաղեանը շարունակ դիտում էր տիկնոջը և մեծ անհանգստութեամբ սպասում նրա ուշքի գալուն:

— Ձեռքերը որ աստիճան սառն են, — չէր հանգստանում ռուս կինը:

— Ոչինչ, ոչինչ, դու միայն քսիր...

Բայց ահա Եւդինէն խոր հառաչ քաշեց, յօրանջեց, նրա ձեռքերն ու ոտքերը թեթեւ շարժում գործեցին:

— Նո՛ւ, փառք Աստուծոյ:

Անցաւ դարձեալ մի քանի րօպէ և Եւդինէն թոթովեց մի քանի բառ:

— Ո՛ւր եմ... Թոմաս Արտեմիչ...

— Այստեղ եմ, տիկին, հանգիստ եղէք... Այ յիմար գլուխ, — յանկարծ բացականչեց նա, — բոլորովին մոռացել եմ... այս րօպէ...

Նա շտապ անցաւ կից սենեակ, բացեց իր ճանապարհորդական կողովը, հանեց այնտեղից մի շէշ կօնեակ, ըմպանակ և սկսեց լծնել:

— Սովորաբար ես հետս եմ ման ածում այդ հեղուկը: Խնդրեմ յստակ խմեցէք, սա կօղնի:

Եւ նկատելով, որ Եւդինէն պարզում է, նա շարունակեց նոյն խակ հանաքով:

— Խմեցէք, խմեցէք, այժմ այդ կօնեակը տասը մանէթով չէք գտնիլ: այս ես պատահմամբ ձեռք եմ բերիլ մի խանութից, որտեղ մնացած կան դեռ ակցիլդ չմտած ժամանակվանից: Թոյլ տուէք ձեզ նստեցնել...

Եւ նա մեկնեց ձեռքը և վերցնելով Եւդինէի քնքոյշ ձեռքերը նստեցրեց անկողնում: Յետոյ նշան արաւ ռուս կնոջը, որ զլիւի տակ բարձ դնի ու ինքը գնայ...

Մնալով մենակ նա մօտեցրեց ըմպանակը տիկնոջ շրթունքներին և ասաց.

— Ոչ, ոչ յստակ խմեցէք, յստակ խմեցէք, ես մինչև անգամ ուզում եմ մէկն էլ ածել:

— Ոչ, ոչ, ինչ էք ասում: ես այդքան խմել չեմ կարող:

Բայց և այնպէս Եւդինէն դատարկեց կիսատ ըմպանակը և ընդունեց ժպտով Շարմաղեանի հանաքները:

Ըստ երևոյթին նա պարզում էր: Շարմաղեանի վրա այդ հանգամանքը մի ուրախ տպաւորութիւն գործեց: Այդ ժպտի մէջ նա, կարծես, տեսնում էր վտանգի անցումը:

Հաւատալից լինելով կօնեակի բարբեր աղ-

զեցութեան և վտանգի անցնելուն, նա տանտիկնոջն արձակեց, մօտեցաւ Եւգինէի բազմոցին և նստեց նրա մօտ ու սկսեց լուռ դիտել նրա շարժումները:

Մինչդեռ Եւգինէի շնչառութիւնը չափաւոր ընթացք ստացաւ, աչքի կոպերը ծանրացան: Շարմաղեանն աւելի լարեց իր ուշադրութիւնը: Նա չէր հեռացնում իր աչքերը տիկնոջ երեսից: Նրա հայեացքի մէջ կարդացվում էր բուն սիրոյ թունդ զգացմունք:

Ահա տիկինը ննջեց: Ծանր, բայց արդէն կանոնաւոր շնչառութիւնը հասնում էր Շարմաղեանի երեսին: Այդ ժամանակ նա գտնվում էր երկու կրքերի ծանր հարուածների տակ: Նա պատրաստ էր բռնել տիկնոջ գլուխը և խեղդել իր համբոյրների մէջ, բայց միեւնոյն ժամանակ մի ուրիշ ձեռք պահում էր նրան և զսպելով, կարծես, ասում էր՝ «մի պղծիր այդ անարատ ու ջերմ սիրով ուրիշին պատկանող հակին»: Իսկ զիշերը սահում էր մի մեռելային միապաղաղութեամբ: Շարմաղեանը դեռ նրստած էր Եւգինէի առաջ՝ կռուելով իր զգացմունքների հետ: Երբեմն-երբեմն Եւգինէն մի շարժում էր դուրսում, բայց դարձեալ չափաւոր շնչառութիւնը վկայում էր նրա անուշ քունը: Այդ միջոց վերմակի տակից դուրս եկաւ նրա աջ ձեռքը և Շարմաղեանը դիտելով տիկնոջ

հոլանի ուսը, այլ ևս չդիմացաւ, զգուշութեամբ վերցրեց նրան և պահելով երկար ժամանակ իր ձեռքերում, կլանում էր իր աչքերով նրան: Նա կամեցաւ դաւաճանել իր կամքին և դռնէ մի համբոյր դուռմել տիկնոջ հոլանի ուսերին, բայց կրկին զսպեց իրան և այդ չարաւ:

Իսկ Եւգինէն կօնեակի ազդեցութեան տակ այնպէս էր քնած, որ ոչինչ չլսեց: Շարմաղեանը զգուշութեամբ պահեց տիկնոջ ձեռքը, յետոյ դրեց ցած, վերմակով ծածկեց և թողնելով պանակ մէկ-մէկու վրա կօնեակ դատարկեց ու թուլացած ընկաւ մահճակալի վրա:

Արդէն զիշերվանից բաւականին անցել էր, երբ Շարմաղեանը խոր քուն մտաւ: Լոյսը բացվելուն պէս, Եւգինէն բացեց իր աչքերը:

Նրա ականջին հասան բակի ձայները: Պարզ էր, որ գիւղական կեանքն արդէն ոտքի էր կանգնել: Լսվում էին գիւղացու մուժիկների խօսակցութիւնները. այդ անխոնջ աշխատաւորները արդէն զբաղվել էին իրանց ձկնորսական գործերով: Այդ միջոց և ներս մտաւ տանտիկինը:

— Ինչպէս էք այժմ ձեզ զգում: Ի՞նչպէս քնեցիք գիշերա:

— Ինչպէս մեռած: Ինչպէս երեւում է քրտնած եմ եղել... Փռք Աստուծոյ, այժմ ինձ

լաւ եմ զգում, միայն թուլութիւնը դեռ կայ:
Գիտէ՞ք, այս զիշեր մենք շատ նեղութիւն քա-
շեցինք. ստիպված եղանք նաւակով դալ. քա-
մին խիստ թունդ էր... Բայց ես շտապեցի այս-
տեղ, որ աւելի ցաւալի լուր լսեմ... Թոմաս
Արտեմիչը վեր է կացել:

—Նա այնպէս է քնած, որ քառասուն թրմ-
բուկ հարէ՞ք, չի վեր կենալ:

—Խնդրեմ պամեցէ՞ք մանրամասն, ինչպէս
եղաւ, որ կալանաւորեցին ամուսնուս:

—Երեւի ձեր ամուսինը պարտք ունի՞:

—Դուք ռոտեղից զիտէ՞ք:

—Այնպէս էր ասում տասնապետը: Ես դըր-
սում ծածուկ այն ակնոցաւոր պարոնից հար-
ցրի նրան: Գիտէ՞ք, ես շատ վախեցայ: Քանի տա-
րի է, որ պահում եմ այս սենեակները և տանս
մէջ ոչ մի անկարգութիւն չի պատահած: Ինձ
մօտ ցած են դալիս շատ պատուաւոր հիւրեր:
Ձեզանից առաջ այստեղ ցած էր եկել փաստա-
բան Բ.: Սյսօր ի՞նչ պատրաստեմ ձեզ համար:

—Ինչ ուզում է՞ք, միւսնոյն է ինձ համար:
Հարցրէ՞ք Թոմաս Արտեմիչից:

—Իսկ թէ՛յը ձեզ համար այստե՞ղ բերեմ:

—Սպասեցէ՞ք, որ Թոմաս Արտեմիչը վեր կե-
նայ:

Սյդ միջոց կից սենեակից լսվեց Շարմաղեանի
ձայնը:

—Օ՛, այս ինչ շատ քնեցայ: Հա՛, մինչև ան-
գամ չեմ էլ հանված... Իվանովնա...

Տանտիկինը շտապեց Շարմաղեանի սենեակը:

—Ի՞նչպէս է տիկինը: Վեր է կացել թէ
քնած է:

—Արդէն վեր է կացել:

Շարմաղեանը սկսեց լուացվել: Յանկարծ նրա
միտքը ընկաւ երէկվայ անցքը և շատ դո՛հ մնաց
իր վարմունքից:

—Թոմաս Արտեմիչ, այդ ի՞նչ շատ էք քը-
նում, — ձայն տուեց Եւգինէն:

—Ա՛, ներեցէ՞ք, դուք արդէն... այս բոլորիս...

Շարմաղեանը սանրվեց, հայելու առաջ դըրս-
տեց իր փողպատը և մօտեցաւ դռնին:

—Կարելի՞ է:

—Խնդրեմ:

Շարմաղեանը մօտեցաւ Եւգինէին: Տիկինն այդ
ժամանակ ցած էր եկել և հագնվել էր արդէն:

—Ի՞նչ էք այդքան մնում, ներս եկէ՞ք, ես
հագնված եմ:

—Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, որ ձեզ
առողջ եմ տեսնում: Պէտք է շնորհակալ լի-
նէ՞ք իմ կօնհակից:

—Ես չափազանց շնորհակալ եմ ձեզանից:
Ներեցէ՞ք, որ ձեզ այդքան նեղութիւն պատ-
ճառեցի: Նստէ՞ք այստեղ, տուէ՞ք ձեր ձեռքը, ես
առանձնապէս կամենում եմ ձեր ձեռքը սեղմել:

ի նշան խորին շնորհակալութեան և ներդու-
թիւն խնդրել, որ իմ պատճառով դուք այդ-
քան թուք ու մուր լսեցիք:

— Դուք ձեր սկեսրայրի լրբութիւններն էք
ակնարկում, — բայց ես էլ նրան լաւ չորեցի, չէ՛ր
հիմա նա մինչև զերեզմանը չի մոռանալ ինձ...
Բայց զարմանալի կերպով ծածկեց մոռհակ-
ների դէպքը: Ձէ, ես այդ խօսքերից յետոյ՝ հրա-
ժարվում եմ նրա հետ դառնալուց: Դա մի
ինչ որ հրեշ է...

— Սյո՛, բայց սրանով մեր գործը չթեթեա-
ցաւ: ձիշտ է, ես չէի սպասում, որ նա այնքան
ստոր վարվէր, մինչև անգամ իր տանից դուրս
անէր, բայց ի՞նչ անենք. նրանից յոյսներս պէտք
կտրենք: Ափսոս, որ հայրիկս Աստրախան չէ:
Ալեքսանդրին արդէն կալանաւորեցին, հարկա-
ւոր չէ արդեօք մի փաստաբանի դիմել...

— Աւելորդ փող կծախսէք, ես ձեզ ինքս կէս
փաստաբան: Առ այժմն պէտք է տեսնուիլ պարտ-
քան տէրերի հետ և խնդրել դուցէ՛ մի բան
զեջողութիւն կանեն: Գոնէ մեզ տային մեր խա-
նութը: Գիտէք ինչ կայ, ես ձեզ խորհուրդ
կտամ, այ թէ ի՞նչ արէք: Դիմեցէք անձամբ
մուժիկին, ինչքան լինի՝ կին մարդու դիմածը
ուրիշ է, հասկանում էք ինձ, խնդրեցէք, խոս-
տացէք, որ նշանակին ադմինիստրացիա... Նո՛ւ,
վերջապէս, գործ դրեցէք ձեր կանայի ճարպի-

կութիւնը: Օ՛, եթէ ես կին լինէի՝ կանէի շատ
բան...

— Բանն էլ այն է, որ ես կանանց այդ շնոր-
քը չունեմ:

— Մի կերպ զինուեցէք: Պէտք է Ալեքսանդ-
րին ազատել:

— Ափսոս, որ հայրիկը քաղաքում չէ. նա,
յոյս ունեմ, կօղնէր: Բայց խօսքով ես ձեզ թէ-
յից զրկեցի...

— Դուք միթէ չէք ուզում խմել:

— Ինչո՞ւ չէ:

Նրանք նստեցին թէյի և երկար ժամանակ
մտքերի փոխտնակութիւն արեցին իրանց դրա-
թեան մասին:

Թ.

Ստեփան Ստեփանիչ Ստեփանովը չէր սպա-
սում, որ այդպէս դիւրին կերպով կաջողվի
զտնել Ալեքսանդրին: Երկար ժամանակ նա ինք-
նաբաւական ժպտով վերաբերւում էր այդ հան-
գամանքին, յետոյ միտ բերելով, որ այդ պատ-
ժով նա ստիպված է խաչ քաշել իր զուամրի
վրա, վեր կացաւ իր տեղից և խորհրդական
քայլերով սկսեց մտածել՝ թէ ի՞նչ պէտք է
անել այսուհետեւ: Բայց տեսաւ, որ ոչ մի հը-

նար չկայ և պէտք է ձեռք քաշել 40,000 - ից, նա տարաւ ձեռքը իր ճակատին, անյոյս կերպով շփեց նրան և մի ցաւակցական հառաչանք արձակեց:

Նա սկսեց մտաբերել, թէ ինչ հանգամանքների շնորհիւ զրկվեց այդ գումարից: Նա յիշում է, որ սկզբից շատ խիստ վերաբերվեց. դուցէ մեղմ վերաբերվելով նա կարող էր աւելի օգուտ բերած լինել իր դատին: Բայց յետոյ եկաւ այն եղրակացութեան, որ այժմ արդէն ուշ է վշտանալ այդ կորուստով: Հասկացաւ, որ պէտք է սկսածը տեղ հասցնել: Սյդ նպատակով նա վճռվեց որքան կարելի է աւելի խստացնել պահանջը և բանտարկութիւնով միայն չբաւականանալ: Վրիժառութեան զգացմունքը այն աստիճան տիրեց նրան, որ նա ուղղվեց և մի շարժում անելով նստեց զրասեղանի առաջ ու զբաղվեց այդ մտքով: Նրա միտքը կանգ առաւ փաստաբանի խորհուրդների վրա, որ շարունակ մեղադրում էր Ալեքսանդրին դիտաւորեալ սնանկութեան մէջ և այդ մտքով առաջարկում էր դատ սկսել:

Սյդ միտքն այժմ նստեց նրա գլխում: Վրիժառութեան ոգին այնպէս տիրեց նրա հոգուն, որ նա մի կատաղի հայեացք ընդունելով, ոտքով մի ուժգին հարուած հասցրեց յատակին. այդ ձայնի վրա ներս մտաւ ծառան:

— Կանչեցէք փաստաբանին, — պատուիրեց նա:

Սյդ ասաց նա գրեթէ անդիտակցաբար, բայց միւսնոյն ժամանակ զգաց, որ անհրաժեշտ է տեսնվել նրա հետ, որովհետեւ այժմ ուղում է զլուխ բերել փաստաբանի առաջարկութիւնը և սկսել զործը մեղադրելու Ալեքսանդրին դիտաւորեալ սնանկացած:

Սյդ հանգամանքի վրա նա այնքան ուրախացաւ, որ մի ինքնաբաւական ժպիտ անցաւ նրա երեսով: Այժմ նա անտանելի էր: Մինչև անգամ է նա հպարտացաւ այն բանով, որ իր ձեռքումն է մի մարդու վիճակը և թէ ինչ կկամենայ, այն էլ կանի նրա հետ: Նա իր մէջ կրում էր կատուի այն ինքնաբաւականութիւնը, երբ այդ կենդանին ճանկերի մէջ է առնում մուկը: Նա մի անգամ ընդ միշտ թօթափեց իր վրայից մի անգամ ընդ միշտ թօթափեց իր վրայից խղճութեան ոգին և առաջին անգամ տուեց կատարեալ աղատութիւն իր վրիժառութեան զգացմունքին: Այժմ միայն նա իրան համարեց իր համապատասխան բարձրութեան և դիրքի վրա կանգնած արժանաւոր վաճառական: Միայն այդ պատիժը կհոգացնէ նրա սիրտը: Բայց յանկարծ նրան երկար թվաց ծառայի բացաւորութիւնը և նա ձեռքը տարաւ զանգակին, որ հարէ ու մի յանդիմանութիւն կարգաց ծառայի գլխին, ինչպէս տեսաւ նրան դռան մօտ արդէն կանգնած:

—Այդ ի՞նչ եղաք. այդքան ժամանակ չկա-
րողացաք իմանալ: Այնտե՞ղ է զրազիրը:

—Այո, բայց հեռախօսը բռնված էր: Փաս-
տաբանն ինքը անձամբ տասաց, որ դալիս է: Բայց,
պարոն, այստեղ եկել է մի կին, որ կամենում
էեզ տեսնել:

Ստեփան Ստեփանիչը ձեռքով նշան արեց և
պատուիրեց այցելուին ընդունել:

Ներս մտնողը տ. Եւդինէն էր, որի արտաքին
տեսքը այնքան ճնշված և լացակնված էր, որ
նմանում էր մի սգաւորի:

Ստեփան Ստեփանիչը խիղջն հասկացաւ նրա
այցելութեան պատճառը և մի շինծու պաշտօ-
նական դիրք ընդունելով՝ հրաւիրեց տիկնոջը
նստել:

Սուաջին րօպէից Եւդինէն չվստահացաւ խօ-
սելու: Նրա երկիւղը չափազանց մեծ էր: Մի
րօպէ նրա մտքով անցաւ, որ մի գուցէ անա-
ջող հետեանք ունենայ իր այցելութիւնը, սա-
կայն Ստեփանովի մօտ վարմունքը երաշխաւո-
րում էր հակառակը:

Մի կտոր ժամանակ նրանք լուռ նայեցան
մէկ-մէկու. վերջապէս Եւդինէն խղեց լուռութիւ-
նը և ասաց.

—Արդեօք ես յոյս կարող եմ ունենալ, որ
իմ խնդիրս կյարգվի...

Ստեփանովի բեխերի միջով անցաւ ծաւքերի

ալեքը. մի րօպէ նա նայեց հեռուն և վերջա-
պէս պատասխանեց.

—Զգիտեմ, ի՞նչ է ձեր խնդիրը:

Բայց հէնց այդ նախադասութիւնից և ար-
տասանութեան եղանակից Եւդինէն գուշակեց
գործի ելքը. նրա սիրտը խիստ խռովեցաւ և
նա հազիւ զսպեց իր արտասուքը:

—Ես եկել եմ իմ ամուսնու գործով այն ա-
մուսնուս, որը ձեզ պարտք է, որին դուք կալանա-
ւորեցիք... Ես Ալեքսանդր Ոսկերչեանի կիներն եմ...

—Գիտեմ:

—Բայց ես հաւատացնում եմ ձեզ, որ նա
մեզ չունի...

Ստեփանովի արիւնը գլխին տուեց:

—Ի՞նչպէս, եթէ մեղաւոր չլինէր, մենք նրան
կկալանաւորէինք ո՞ր...

—Գիտեմ, գիտեմ... օրէնքով, այո, նա գուցէ...

Եւ Եւդինէն արդէն չկարողացաւ զսպել ի-
րան. արտասուքը խեղդեցին նրան. նա ընկաւ
Ստեփանովի ոտներին, բայց սա վերցրեց տիկ-
նոջ ձեռքից և նստեցրեց:

Այդ տեսարանն այնքան ծանր էր և վշտալի,
որ մինչև անգամ Ստեփան Ստեփանիչն օրաի
մէջ արթնացրեց խղճահարութեան զգացմունքը:

—Նստէք, հանդատացէք, յետոյ կասէք:
Դուք եկած էք ձեր ամուսնու գործով. որքան
իմ ձեռքից է կախված, ես... նստէք...

— Ես խնդրում եմ, որ աղատե՞ք իմ ամուսնուն:

—Քառասուն հազարով:
Սյդ խօսքերը լսելուց յետոյ եւզինէնի տան-
ջանքը հասաւ իր գաղաթնակէտին: Նա ծախեց
իր բոլոր զարդարանքը, իր աղամանդեայ օղերը,
ապարանջանները և իր մօտ եղած չիչին գու-
մարի հետ միացնելով՝ հաղել 10,000 ռուբլի

կաղմեց և այդ գումարով յոյս ունէր գնել իր ամուսնու ազատութիւնը, — բայց այժմ համոզվում է, որ այդ ամենը զուր աշխատանք է: Վերջապէս հոգեկան տանջանքներն առ ժամս պէտք էր մոռանալ և յայտնել զալու ճիշտ նպատակը:

— Ես 10,000 կարող եմ ձեզ առաջարկել: Նրա ձայնը դողաց, շրթունքները բաժանվեցան — քիչ էր մնում լաց լինի:

Ստեփանովի աչքի կոպերը լայնացան և նա ձեռքը տանելով գլխին՝ սկսեց շփել իր մազերը: Նրա բարկութիւնը նստեց: Նա տեսաւ, որ գոնէ գումարի մի մասը կարող է սաղանջել և այդ պատճառով չկամեցաւ ձեռքից բաց թողնել ընկած որսը: Նա սկսեց խօսել մեղմ, բայց միևնոյն ժամանակ պահելով իրան իր բարձրութեան վրա:

— Դուք ծիծաղում էք, — ասաց նա, — պարտքը 40,000 է, դուք ինձ քառորդ մասն էք առաջարկում:

— Ես գիտեմ, ես խնդրում եմ, որովհետեւ ես աւելի չունիմ:

— Աւելացրէք: Կուզէք 35,000 - ու, նո՛ւ, վերջապէս 30,000 - ու և կարող եմ համաձայնվել:

Վրա հասաւ շատ ծանր րօպէ: Եւզինէն աւել վող չունէր, բայց մի ելք կարեւոր էր գտ-

նել — և նա առաջարկեց 20,000 լուբլի, միայն թէ՛ 10,000 - ի տայ մուրհակ:

— Մուրհակ, — զարմացաւ մուժիկը, — ինչու չէ: Այդ պայմանով ես կմտածեմ:

— Դուք թոյլ տուեցէք մեր գործերը շարունակել, այն ժամանակ ես խօսք եմ տալիս ձեր փողերը լրիւ հատուցանել: Եթէ կամենաք, հէնց այժմ այդ գումարը...

— Ինչու չէ:

Ստեփան Ստեփանիչը տուեց ստացազիր 10,000 - ը ստանալու համար և ստացաւ փողերը:

— Իսկ մուրհակին կարող էք յետոյ գալ: Ես գրել, պատրաստել կտամ...

Եւզինէն դուրս եկաւ՝ հաւատացած լինելով, որ իր ամուսնու գործը թեթևացրել է, բայց չգիտէր խեղճ կինը, թէ ո՞ր աստիճան ինքը խաբված է իր ենթադրութիւնների մէջ. չգիտէր, խաբված է իր ենթադրութիւնների մէջ. չգիտէր, թէ ինչպէս վերջին կօպէկները տալով՝ մազաչափ թեթևութիւն չի ձեռք բերում իր ամուսնու համար:

Եւզինէի գնալուց յետոյ Ստեփանովը ուրախութիւնից շփում էր ձեռները, իսկ երբ եկաւ փաստաբանը, Ստեփան Ստեփանիչը հազորդեց եղելութիւնը մի առանձին բաւականութեամբ: Փաստաբանը կրկին պնդեց և հաւատացրեց, որ նրանցից փող դուրս կգայ, միայն հարկաւոր է

գործի կիսում չկանգնել այլ շարունակ պինդ ոտը ճխտել պահանջի վրա:

—Թէ այսպէս, թէ այնպէս, մի կտոր գումար սաղաքրինք: Ես ձեզ կանչել էի ասելու, որ գործը շարունակէք և մեղադրէք նրան, ինչպէս որ ասում էիք, դիտաւորեալ սնանկութեան մէջ:

Նրա ձայնի մէջ կրկին լսվեց քինառութեան նօտան:

—Սյն ժամանակ կտեսնէք, որ նրանք կրեն և մնացած փողերը:

ժ.

Քաղաքի ղլխաւոր փողոցներից մինով գործունեայ քայլերով տուն էին վերադառնում երկու մարդ:

Գիշերն արդէն բաւականին մութն էր. լուսինը քանի որ էր, որ դուրս չէր գալիս. երկնահամարի վրա լողում էին սև-սև ամպերը: Մութն այնքան թանձր էր, որ երկու քայլ հեռուն հազիւ էր նշմարվում և ամեն բայէ նրանք անսպասելի կերպով իջնում էին ու բարձրանում մայթերի անհաւասարութեան պատճառով:

Ամբողջ ճանապարհը, կարծես, մթութեան մէջ թաղված էր և անհետանում էր նրանց

աչքից: Անհաւասար բարձրութեան տները նրանց առաջ, կարծես, տատանվում էին: Նրանք հասան անկիւն, այստեղ լապտերի լոյսը ընկաւ նրանց վրա և լուսաւորեց երեսները: Սրանք Ոսկերչեան երկու եղբայրներն էին՝ Գէորգը և Սիմօնը: Նրանք նոր ճանապարհ էին գցել ինքանց հօրը Մօսկվա և վերադառնում էին տուն: Եթէ մի քիչ լոյս լինէր, պարզ կարելի էր նկատել նրանց խորհրդաւոր երեսները:

—Ես կարծում եմ, որ հայրիկին վտանգ չի սպառնում, նա շատ բաւական սրտով գնաց:

—Նրա վերաբերմամբ ես ոչինչ չեմ ասում: Ես տեսնում եմ, նա բոլորովին չի էլ մտածում գործի վրա և մինչև անգամ ծածկում է մեղանից, թէ ինչ գործով է գնում Մօսկվա, — ասաց երկրորդ եղբայրը, — բայց ես վախում եմ, որ ինձ բան չհասնի:

—Քեզ ինչ պիտի հասնի: Ինչ չես ստորագրել մտերհակը:

—Բայց և այնպէս, չէ որ իմ անունով է խանութը. եթէ մեզ մեղադրում են դիտաւորված սնանկացած, այն ժամանակ ինձ էլ մասամբ կմեղադրեն:

—Սյդ դեռ տեսնե՞ք, ինչ կասի դատաստանը: Նրանք մեղադրեցին և դատաստանն էլ կարծում ես նրանց խօսքով մեղադրեց:

—Սյնուամենայնիւ գործն այն դրութեան

մէջ է, որ հանաք անել չի կարելի: Եթէ քո ասածները ճիշտ լինէին, մեր խանութը չէին կնքիլ: Բայց անսնում ես մեզանից չհարցրին և մենք մինչև օրս չենք կարողանում խանութը բացել: Մեզ շատ դժուար է ֆիրմայի դէմ դատ վարել. նրանք ունին փող, իսկ մենք ոչինչ չունենք և ես կարծում եմ, եթէ գործին լաւ կաշէն, մեզ ամենքիս էլ փնաս կհասնի:

— Բայց և այնպէս քո վախը աւելորդ է. ի՞նչ վտանգ կարող է մեզ սպառնալ:

— Դիցուք հէնց այն, որ մեր գործերը այնքան էլ մաքուր չեն տարած. . .

Նա շուռ եկաւ և հաւաստիանալով, որ իրանց ետեից մարդ չի գալիս, կրկին շարունակեց.

— Մի՞թէ խկապէս կարծում ես, որ չի հասկացվում թէ մի գիշերում այդ տեսակ փոփոխութիւններ անելն առանց նպատակի չէ:

Երկրորդ հոգի երեսը խոժոռվեց:

— Այո, ես երկիւղ եմ կրում. եթէ այժմ Ալեքսանդրն է պահված, վաղը կարող են մեզ էլ քաշել. . . Ես ուզում եմ դիմել փաստաբանի:

Երկրորդ հոգի դէմքն աւելի խոժոռվեց և նա լռեց:

— Ե՞րբ է գործը նշանակված:

— Այդ դեռ յայտնի չէ:

Այդպէս խօսելով նրանցից ամեն մէկը աշ-

խատում էր իր հայեացքները լուսարանի: Անցաւ կէս ժամից աւել, երբ նրանք տուն հասան: Տանը մնացել էր միայն Ոսկերչեանի քոյրը՝ տ. Շուշանը, որն անհամբեր հայեացքով ընդունեց նրանց և ասաց.

— Ի՞նչու այդպէս ուշացաք:

— Շոգենաւը նոր գնաց:

— Նոր բան լսե՞լ էք՝ Սերգէյ Խրիստաֆո-

րիչը մեռաւ:

— Դողօշեանը:

— Այո:

— Է՛հ, մեռաւ խօ մեռաւ, — նկատեց Գէոր-

դը, — ողորմի հոգուն, նրա հողի համբարքով

մեզ էլ կեանք. . . Յետոյ ուրիշ հարցնող չի

կղեւ:

— Ինչպէս չէ, մի տղայ էր հարցնում, — ես

ասացի, որ մի ժամից յետոյ գայ:

— Մի տղայ:

— Այո, եթէ չեմ սխալվում այն օրվայ տը-

ղան էր:

Գէորդը մի երկիւղալի հայեացքով նայեց

տ. Շուշանին:

— Ի՞նչ էր ասում այդ տղան: Զհարցրի՞ք:

Բայց այդ միջոց դուռը թխկթխկացրին:

Ներս մտաւ մի պատանի:

— Ահա նա ինքը, — ասաց տ. Շուշանը, գնա-

լով միւս սենեակ:

Գէորգը սրան արդէն երրորդ անգամն էր տեսնում և առաջին երկու տեսութիւնից յետոյ մի տեսակ վախ և զգուանք էր զգում դէպի այդ պատանին: Նա մինչև անգամ նեղացաւ այցելուի վրա, միայն թէ ձև ցոյց չառնէ իր եղբոր մօտ և աճապարեց հրաւիրել նորեկին իր սենեակը:

— Ես ձեզ մօտ այսօր երկրորդ անգամն եմ գալիս, — ասաց նա: — Դարձեալ նամակ է:

— Եւ ի՞նչ էք դուք նեղացնում մարդու, հաւատա՞ միւսնոյն նիւթի վրա: —

Նրա ձայնը դողաց մի ինչ որ սպառնալից եղանակով: Բայց նամակաբերը բոլորովին աներկիւղ շարունակեց.

— Տէրս պատուիրեց ասել, որ եթէ այդ անգամ ևս չէք կատարիլ նրա առաջարկութիւնը, այլ ևս մենք նեղութիւն չենք պատճառիլ:

Ճանապարհելով նամակաբերին, Գէորգը շտապ բացեց նամակը և կարդաց: Նամակում շոշափվում էր միւսնոյն խնդիրը, ինչ որ առաջին երկուսում, միայն այս անգամ ոճի մէջ դործ էր արած աւելի կտրուկ լեզու և բացի դրանից խոստացած էր մի նորութիւն, որից իբրև թէ կախված է նոյն իսկ նրա կեանքը: Նա ամբողջապէս զբաղվեց այն մտքով, թէ պէտք է գնալ այդ մարդու մօտ այցելութիւն, ինչպէս ասված էր նամակում, թէ ո՛չ: Ամբողջ նամակից և նրա զրածից հնչում էր մի ինչ որ խորհրդաւոր

զաղտնիք և այդ էր պատճառը, որ Գէորգի սիրտը այդ անգամ կախ ընկաւ աւելի՝ քան թէ առաջին նամակները կարդալու ժամանակ: Մինչդեռ նամակով նրան խոստանում են այդ նեղութիւնից դուրս գալու և կնքած խանութը կրկին բացելու հաստատ միջոց և այդ պնդումն այնպիսի համոզեցուցիչ փաստերով, որ չհաւատալ նա չի կարողանում: Եւ ի՞նչն է նրան կանգնեցնում: Ծիշտ է, նամակին նայելով, այդ գործի համար հարկաւոր է պատկառելի փողի մար, բայց մի՞թէ նա չի նախատեսել փողի նշանակութիւնը: Նա խանութի կրիտիկական դրութեան ժամանակ ապահովել է իրան մօտ տասը հազարով և այդ բանը ոչ ոք չգիտէ: Նա այդ այնքան ճարպիկ կերպով է արել, որ նոյն իսկ Շարմաղեանը չի նկատել:

Նա երկրորդ անգամ կարդաց նամակը և բացականչեց.

— Պէտք է գնալ տեսնենք թէ ինչ է ասում ինչ խորհուրդներ է տալիս:

Սէքը դեցեց ժամացոյցին, տեսաւ որ այսօր արդէն ուշ է գնալը և թողեց վաղվան: Եւ քանի որ անցնում էր ժամանակը, նա այնքան աւելի խոր մտածման առարկայ էր դարձնում, նամակի առաջարկած նիւթը:

— Ո՞վ գիտէ, դուցէ իսկապէս կարելի է բացել կնքած խանութը:

Միւս օրը երեկոյեան, ժամի 8-ին, նա զնաց
նամակի հեղինակի մօտ:

Դա մի մեծ խանութի տէր էր: Գէորգը մօտ
խանութ: Նաւթի հոտը կալաւ նրա քթին, բայց
ամանեղէնների, թանկագին լամպերի ճաղակա-
ւոր համակարգ տեսքը նրան զրաւեց: Այդ խա-
նութը զանազանվում էր քաղաքի մէջ գտնվող
շատ խանութներից: Նա շատ հոյակապ էր:
Ապրանքի տեսակները շատ չէին, բայց եղածնե-
րը շատ հիանալի և զրաւիչ էին: Լոյսն էլ բա-
ւականաչափ էր: Խանութի մի խորքում բարձ-
րանում էր մի ամպհովանու նման բան. դա կաս-
սան էր, որտեղ նստած էր խանութի տէրը՝
Բալուրեանը, որ տեսնելով Գէորգի ներս գալը,
աջ ձեռքը տարաւ վերեւ, ձախով շփեց զլու-
խը, որպիսի գործողութիւնից յետոյ խանութի
բոլոր գործակատարները սկսեցին մէկ-մէկու-
ետեից ցրվել:

Բալուրեանը շատ խորհրդաւոր մարդ էր: Նա
արդէն միջին հասակից անց էր, բայց այնքան
թարմ ու առողջ, որ կարծես թէ նրա վրա
կեանքի խոր վշտերը ոչ մի հետք չէին թողել:
Բայց որ վշտեր ու արկածներ տեսել է նա, այդ
վկայում է նրա հայեացքը, կեանքի փորձառու-
թիւնը և խորամանկութիւնը: Նա այդ կաս-
սայում նստած ահագին գործեր էր կառավա-
րում, իսկ գործակատարների հետ խօսում

էր պայմանական նշաններով, օրինակ՝ աջ ձեռքը
բարձրացնելը նշանակում էր ցրվել և իրան մե-
նակ թողնել այցելուի հետ, ոտքի կանգնելը — սրա
հակառակը, զլուխ շփելը մի ուրիշ բան և այդ-
պէս ամեն մի քայլը: Խօսակցութիւնն էլ, ինչ
ասել կուզի, շրջանակված էր ձեականութիւն-
ներով:

Երբ որ ներս մտաւ Գէորգը, նա միանգամից
զրաւվեց Բալուրեանով և ապշած մնաց, երբ
լսեց նրա բացատրութիւնները:

— Եղբայր, ի՞նչ է եղել ձեզ. երեք անգամ է
ձեզ կանչում եմ, մի անգամ հաղիւ էք գալիս:
Ձէք հաւատում հա՞. հասկանալի է: Բայց մի-
թէ ես օրինակ չեմ ձեր առաջ: Դուք, ասենք,
երիտասարդ էք, կարող էք տեսած չլինել բայց
լսած կլինէք: Ո՞վ Բալուրեանին չի ճանաչում:
Սրանից տասը տարի առաջ իմ խանութն էլ
փակեցին, կնքեցին... զարմանում եք, բայց ի՞նչու
համար էի ձեզ հրաւիրում... Մեր հայն էք,
լաւութիւն անենք... Ասեմ, ասեմ ձեզ...

Նա զանգահարեց: Մի տղայ երկու բաժակ
թէյ բերեց և դրեց նրանց առաջ:

— Խնդրեմ, — առաջարկեց Բալուրեանը:
Բայց Գէորգին թէյը չէր հետաքրքրում: Նա
անհամբեր սպասում էր, թէ ի՞նչ կերպ նա
կրացատրի իր միտքը և թէ ի՞նչն մէջ է կայա-
նում զաղտնիքը: Բայց Բալուրեանը չէր շտա-

պում: Նա խառնում էր թէյը զդալով և առջարկում էր Գէորգին բաժակը:

— Ի՞նչպէս էք կարծում զուք մեր գործի մասին, — հարցրեց Գէորգը:

— Ես կարծում եմ, որ ձեր խանութը հեշտութեամբ կարելի է բացել: Դուք խօսէք ստորագրած մուրհակը:

— Ո՛ր:

— Ուրեմն պատասխանատուութիւնը ընկնում է ձեր եղբոր վրա, նրան կմեղադրեն. իսկ ձեր խանութը կարելի է բացել, միայն թէ այդ բանի համար, ինչպէս ձեզ հաղորդել էի նամակով, կհարկաւորի փող...

— Ես համաձայն եմ:

— Եւ փոքր փողով բան չի դուրս գալ, այդ էլ իմացէք: Գիտէ՞ք իմ աղատութիւնն ինչ որքան փող է նստել՝ 30,000 ռուբլի. ի՞նչ անես, հիմա տարեկան եմ ես այդ փողը աշխատում և տասերորդ տարին է, որ այդ խանութս գործում է: Ճիշտ է, այժմ նա իմ կնոջս անունով է, բայց մի՞թէ միեւնոյն չէ: Իմ բանն ուրիշ էր՝ ես ձեր եղբոր դրութեան մէջ էի, իսկ դուք — ձեր բանը ուրիշ է, ձեզ կթողնեն կրկին ձեր անունով խանութը շարունակել:

— Բայց ի՞նչ ճանապարհով էք կարծում: մեր վրա արդէն խնդիրը տուած է:

— Այդպէս է, այդպէս է... խնդիրը կտրվի, բայց դատի օրը բանը շուտ կգայ...

Նա ցածացրեց ձայնը:

— Ասեմ, ասեմ ձեզ, այստեղ գաղտնիքը ներանումն է, որ պէտք է կաշառել դատաւորներին: Ի հարկէ, դա հեշտ բան չէ, բայց ես ինքս անձամբ մօտ ծանօթ լինելով զլիաւոր դատաւորներին, երկուսի հետ՝ ձեր բանը կսարքեմ: Բայց, իմացէք, հաղարով կամ երկու հաղարով մօտենալ չի կարելի, այլ առնուազն պէտք է իւրաքանչիւրին երեք-երեք հաղարից... Եթէ յօժար էք, ես հէնց վաղը գնալու եմ... Վաղը զլիաւոր դատաւորի կնոջ տունն է, ես էլ կինս հրաւիրված ենք: Քէֆի լաւ ժամանակ, կաշառարկեմ: Ահա թէ ինչու ասացի, որ եթէ առջարկեմ: Ահա թէ ինչու ասացի, որ եթէ այսօր չգաք, այլ ևս չենք կարող բան անել... Խօս չի կարելի գնալ պաշտօնական տեղում առջարկել:

— Հասկանալի է:

Գէորգը զարմացած մնաց Բալուրեանի առաջարկութեան վրա և վերաբերվեց նրան շատ յարգանքով ու հաւատով: Նա պատրաստ էր արդէն վերջնականապէս տալ իր համաձայնութիւնը:

— Ուրեմն դուք կուզէք, որ ձեզ հէնց այժմ տամ այդ գումարը:

— Ինչպէս կուզէք, կկամենաք ես ինքս կտամ:

յետոյ կտաք: Ձեր վրա կօրած չէ: Մենք առե-
տրական մարդիկ ենք, մեզ ամօթ է այդպիսի
մանր բաների առաջ կանգնել: Ունէք, տուէք,
չունէք՝ ինչպէս կամենաք:

— Բայց դուք կատարելապէս համոզված էք,
որ աջողութիւն կունենաք:

— Ես ձեզ օրինակ:

— Ուրեմն բարի սահաթի:

Գէորգը հանեց զրպանից 6000 ռուբլի և
տուաւ Բալուրեանին:

Քառորդ ժամից յետոյ Բալուրեանը սիրալիւ
կերպով ճանապարհ զրեց Գէորգին: Դռան մէջ
նա մի անգամ էլ խրախուսեց և յոյս տուեց
Գէորգին և սա բաժանվեց ուրախ արամաղորու-
թեան տակ:

Բաժանվելուց յետոյ միայն Բալուրեանի հրե-
սով սահեցաւ մի խորհրդաւոր ժպիտ, իսկ
աչքերի մէջ ուրախութեան կայծեր:

— Փառք Իրան, — ասաց նա, — վեց հազար
րուբլի կողքի աշխատանք... Լաւ որս էր...
զնա, յիմար, սպասիր, որ ես քեզ համար դա-
տաւորներին կաշառեմ — խելքս խօս չեմ տանել
տուել...

Յետոյ դառնալով գործակատարներին՝ մի ինք-
նաբաւական կերպով պատուիրեց.

— Խանութը կողպէք:

ԺԱ.

Բաւականին ուշ եւզինէն իմացաւ, որ
ինքը խաբված էր պարտատէրից: Սանփանովը,
ի հարկէ, չթողեց իր դատը և գործին տուեց
իր մի անգամ վճռած ընթացքը՝ մեղադրելով
Սլեքսանդրին զիտաւորված անանկացած: 12

Նոյնը արին, ի հարկէ, և միւս պահանջա-
տէրերը: Սյդ բանը չափազանց վշտացրեց եւ-
զինէին: Նա շատ ամիսոսաց իր արած այցելու-
թեան վրա, բայց ինչ կարելի էր անել արդէն
բանը եղած էր: Բայց նրան աւելի շատ վշտա-
ցրեց ամուսնու զրութիւնը:

Ինչ վերադարձել էր քաղաք, եւզինէն դեռ
չէր գնացել ամուսնուն տեսութիւն: Նա առա-
ջին օրերը դեռ տեղեկութիւն չունէր նրա բան-
տարկութեան տեղի մասին, իսկ յետոյ կամե-
նում էր իր ամուսնու համար մինչև այցելու-
թիւնը ձեռք բերել աղատութիւնը, այդ պատ-
ճառով նրա մօտ դնալը յետաձգեց մինչև Ստե-
փանովի տեսութիւնը: Միայն այդ անաջող
փորձից յետոյ, նա վճռեց գնալ ամուսնուն
տեսութիւն: Սակայն նրա անհանգստութիւնը
չափազանց սաստկանում էր: Նա եկած օրվա-
նից այն առաիժան անհանգիստ էր և երկիւղով
էր վերաբերվում դէպի ամուսնու վիճակը, որ
ամեն ինչ կորած էր համարում:

Գուցէ հոգեկան այդ դրութեան քիչ չնպաստեց և Ստեփանովի վերաբերումը: Նա մինչև անգամ հիմա փոշմանում է, թէ ինչու է արել այդպիսի քայլ: Նրան այդ խորհուրդը տուեց Շարմաղեանը: Գլխաւոր պարտքատէրը Ստեփանովն էր և նրանից էր, ի հարկէ, կախված գործին տալ այս կամ այն ընթացքը—և ինչպէս Շարմաղեանը խորհուրդ չտար դիմելու այդ մարդուն:

Գործերն ընդունում էին այնպիսի ուղղութիւն, որ Եւգինէն սկսում էր հրկիւղ կրել, թէ և նրան չէր կարելի երկջատ համարել: Ասում էին, որ խանութի ապրանքը մօտ ապագայում ածուրդի կհանվի և թէ արդէն նշանակված է գործը, որի քննութիւնը պիտի լինի մի ամսից:

Այդ լուրերը սարսափելի կերպով անհանգրստացնում էին խեղճ կնոջը և նա ակամայից ահանջները սրում էր դէպի ամեն մի լուր, ամեն մի տեղեկութիւն, որոնք վերաբերվում էին ամուսնուն: Սակայն նրա ահանջին միայն լուրեր էին հասնում և ամեն ինչ սրանով սահմանափակվում:

Իսկ նրա միտքն այնուամենայնիւ չէր կանգ առնում գործելուց: Նա մտածում էր իր ամուսնու վրա, մտածում էր գործելու ճանապարհի վրա: Խեղճ կին ամուսնանալուց մինչև օրս նա զրեթէ հանգստութիւն չի տեսել և այդ

հանգամանքը այն աստիճան ճնշեց նրան, որ նա կորցնում էր ամեն մի յոյս դէպի խաղաղ կեանքը: Իսկ երբ վրա էր հասնում զիշերը, նա երկար ժամանակ չէր քնում: Նրա մօտ յաճախ լինում էր Շարմաղեանը, որ նոյնպէս իր խորհունում էր կարողանում օգնել: Իսկ երբ հուրդներով չէր կարողանում օգնել: Իսկ երբ պառկում էր Եւգինէն քնելու, երազում տեսնում էր մարդուն, տեսնում էր նրան վշտացած, նուազ էր մարդուն, տեսնում էր նրան վշտացած, հոգով ընկած — և ամբողջ երազը պատկերանում էր նրա համար տխուր և մութ գոյներով:

Վրա հասան ամենածանր ժամանակները: Մի տեսակ կռիւ էր յայտարարած, որի մի կողմից կանգնած էր Ֆիրման, միւս կողմից՝ Ալեքանդրը: Պարզ էր, որ այստեղ երկու հակառակ կողմ կանգնած էր մէկ-մէկու դէմ: Այդպէս էր թելադրում գործը, այդպէս էր տրամադրում հանգամանքը: Մի կողմը վառված էր կողով տման ձգտումով, միւսն իր արդար պահանջն էր անում, տուժում էր մի երրորդը՝ բոլորովին անմեղ մէկը: Ոչ ոք չէր մտածում այդ խնդրաների առաջն առնելու մասին գործ դնել աւելի հիմնական միջոցներ: Մի խումբ մարդիկ, զուրկ ճշմարիտ առեւտրական կրթութիւնից, դաստիարակված դարերով փտած սկզբունքներով, սկզբունքներ, որոնք մանկութիւնից վառում են տենչը դէպի հարստութիւնը, սովորեցնում են աչք տնկել ուրիշի իրաւի վրա—այդպիսի մար-

դիկ մտել են ասպարէզ — և ի՞նչ կարելի էր սպասել նրանցից... Զէ՞ որ այդպիսի հայեացք է տիրում հաղարաւոր մարդկանց մէջ: Ահա թէ ի՞նչու երկու երիտասարդ սրտեր տանջվում ու մաշվում էին նրա համար, որ մէկը կամեցել էր թեթեւ ճանապարհով հարստանալ միւսը իր կորուստն էր պահանջում: Եւգինէն կամենում էր թեթեւացնել իր դրութիւնը: Նա յիշում էր, որ մանկութիւնից լսել էր փողի ահագին նշանակութիւնը, նրա ուժը, նրա կատարած դերը և թէ ամեն մարդ, եթէ ուզում է լինել ապահով ու բախտաւոր, պէտք է անշուշտ ունենայ այդ բազմադիմի ուժը: Նա և նրա ամուսինը արհամարհեցին այդ հայեացքը, բայց ուր տարաւ նրանց այդ յանդգնութիւնը...

Բոլոր շրջանում, ուր պտտվել է Եւգինէն և Ալեքսանդրը, փողն նշանակութիւնն առաջին տեղն էր բռնած, փողն համար պատրաստ էին մարդիկ ամեն ստորութիւն յանձն առնել... Ուրեմն ներկայումս միւսնոյն երեւոյթի զոհ չէ՞ն դարձած նրանք: Զէ՞ որ այդ փողը ոգեւորում է բոլոր խաւերի մարդկանց: Ամեն տեղ խօսքը զրա մասին է, ամենքի յարաբերութիւնները կշռվում են միայն փողի նշանակութեամբ: Որտեղ յարգ և պատիւ տեսնես, իմացիր, որ այնտեղ դեր է խաղում փողը: Եւ ո՞վ զուրկ է այդ կողմից, նա իրան անբախտացած է համարում:

Ամեն մէկը պինդ համոզված է, որ փողից դուրս չկայ ոչ մի կուռք, ոչ աստուած, և ամեն տեղ, չկայ պատիւ ու յարգ, հրաւեր դէպի գորուր կայ պատիւ ու յարգ, հիմնարկութիւնների մէջ ծածունէութիւն, հիմնարկութիւնների մէջ ծառայելու պաշտօն — ամեն մի այդպիսի դէպքում նախապատուութիւնը փողինն է և միմայն փողինը...

Եւ ամեն մի փողատէր խրախուսվելով այդ ամենից՝ իր մէջ կազմում է այն համոզմունքը, թէ ինքն է երկրի աղը, ինքն է ամբողջ հասարակական կազմուածքի անկիւնաքարը: Ամենքի համակրութիւնը և ուշադրութիւնը միշտ թէքված է լինում դէպի այն անձնաւորութիւնը, ունի այդ ոսկի ուժը — և այնքան շատ, որ քան շատ է նրա տիրապետող դրպանում:

Փորձեցէք հակառակը պնդել և ձեր վրա քարեր կգցեն:

Ահա այդպիսի շրջանի հետ դործ ունէր Եւգինէն և դրանց ճիրաններից էր ուզում ազատել իր սիրուն ամուսնուն:

ԺԲ.

Երկար ժամանակ Ալեքսանդրը չէր կարողանում հաշտվել թէ ինչպէս եղաւ, որ նրան բերին արգելարանը:

մունքը տիրեց Ալեքսանդրին. նա մի արհամարհական հայեացք դրեց այդ մարդու վրա և լռութեամբ տարաւ այդ արհամարհանքը: Սրանից յետոյ երկար ժամանակ մնաց լռու և անխօս, ապա կամաց-կամաց հաշտվելով իր դրութեան հետ, նստած մնաց մինչև այն ժամանակ, երբ նրա միտքը անյոյս լարումից յետոյ կորցրեց իր վերջին յենակէտները և նա ընկաւ ու քնեց:

Երկու ժամից յետոյ նա վեր կացաւ աւելի թարմացած: Նա նկատեց, որ իր գլուխը այժմ աւելի է գործում:

Իսկ երբ անցնում էին օրերը և շարունակ հետաքրքրվում էր իր վիճակով, նա հարց էր տալիս իրան, թէ մինչև երբ պիտի աւելի այդ բանտարկութիւնը և թէ ումից կարելի է սպասել այժմ օգնութիւն: Միակ մօտ մարդը Եւզինէն էր և Շարմաղեանը, բայց ի՞նչ կարող էին անել դրանք, երբ ձեռներում չկար այն միջոցը՝ փողը, որով միայն կարելի էր դնել սրա ազատութիւնը:

Ահա այդ մտքերով պաշարված նա նստեց տախտի վրա և սկսեց վշտանալ: Նրան շատ սարսափելի թվաց իր դրութիւնը: Ինչ կլինի իսկապէս, եթէ նա ստիպված կլինի մնալ այդպէս մի քանի տարի: Ի՞նչ կլինի, եթէ ոչ ոք նրան օգնութեան չհասնի: Այն ժամանակ ինչպէս նա կկարողանայ տանել կնոջ բացակայու-

թիւնը: Նա կրկին թուլացաւ, վճռեց պառկել քնելու, որպէս զի քնի մէջ զոնէ կարողանայ մոռանալ այդ մարդկանց խստասրտութիւնը: Բայց այդ միջոց բացվեց դուռը: Նա բարձրացրեց գլուխը և դողդողալով իր ուրախութիւնից՝ բացականչեց.

— Եւզինէ...

Եւզինէն ներս մտնելով աշխատեց զսպել իր տխրութիւնը, բայց տեսնելով ամուսնուն, չկատարողացաւ այդ անել: Երկու ամուսինների սրաներում էլ վիշտն այնքան ծանրացել էր, որ գրկախառնվելով, երկար ժամանակ խօսք չէին գտնում մէկ-մէկու ասելու:

— Ո՛չ, ո՛չ, ինձ շատ դժուար է, իմ Եւզինէս, իմ սիրելիս, իմ անգինս, իմ հոգեակս... աղօթիր, աղօթիր, որ այդ չարիքը անցի մեր գլխից: Ես չեմ կարողանում լինել քեզանից հեռու, չեմ կարողանում հաշտվել իմ միայնակութեան հետ:

Եւզինէն դիտեց իր ամուսնուն. նրա սիրտը տնքում էր անտանելի ցաւից: Նրա սիրելի ամուսինը ստիպված է կրել այդ նեղութիւնները:

Ո՛րքան կարճ եղաւ նրանց բախտաւորութիւնը և որպիսի խաղաղ և երջանիկ օրեր էր երեւակայում նա ամուսնութեան առաջին օրերում:

Բայց Եւզինէն աւելի լաւ համարեց տիրապե-

տեղ իր զգացմունքներին: Նա նստեց ամուսնու մօտ և սկսեց մխիթարել նրան:

— Սիրելիս, մի վշտանար, մի ընկնիլ հոգով: Ես յոյս ունեմ, որ այդ անախորժութիւններն երկար չեն տեղի... Մենք դարձեալ կլինենք միասին... Սյն ժամանակ մեզ ոչ ոք չի կարող բաժանել: Եւ որքան բախտաւոր կլինենք մենք... Յիշիր միայն այն, որ քո Եւգինէն միշտ քոնն է, նա բաժանում է քո վշտերը, քո ցաւերը միատեսակ: Ի՛նչ անես, մեր անսխալութիւնն էր: Յոյսներս պէտք է չկորսնաս:

— Եթէ մի յոյս լինէր, միթէ ես այդպէս կցաւէի, կվշտանայի: Բայց բաւական է, որ ինձ մեղադրեն, ինչի մէջ որ կասկածում են... Սյդ հանգամանքն իմ վրա սարսափ է բերում...

Ամուսինը դրեց իր գլուխը կնոջ կրծքի վրա և ծանր կերպով ախ քաշեց: Որքան անէծք անցաւ այդ րօպէին Սլեքսանդրի սրտից դէպի այն մարդկանց հասցէին, որոնք բաժանման պատճառ են դարձել: Մի քանի հաղարները նրան բաժանեցին իր սիրուն կնոջից: Ո՞վ և ի՞նչ բան կվարձատրի նրա անբախտութեանն...

— Բայց և այնպէս, — սկսեց մխիթարել Եւգինէն, — քանի որ ոչ մի վճիռ չկայ, ի դուր է քո վշտանալը, սիրելիս: Ես խօսեցել եմ փաստաբանի հետ — դեռ կասկածելի է հակառակ

կողմի մեղադրանքը: Ես քոնն եմ յաւիտեան, մի կարծիր, որ այդ բանտարկութիւնները ինձ կհեռացնեն քեզանից... Ուրեմն քանի որ ունենք միջոց, թող որ աշխատենք և ես դարձեալ ապրում եմ — յոյսս չեմ կորած: Ես հաւատում եմ արդարադատ դատաստանին... Առանց պրզ եմ արդարադատ աշխարհիս երեսին: Իսկ տոր օրերի չկայ կեանք աշխարհիս երեսին: Իսկ երբ կգայ օրը, երբ քեզ կվերադարձնեն ինձ, ես քո գրկում կմոռանամ այդ տխուր օրերը... Որքան էլ տխուր լինի մեր ներկան, ապագայի քաղցր օրերը կվարձատրեն մեզ:

Եւգինէն զրկեց իր ամուսնուն, համբուրեց նրա սպրդնած շրթունքները: Սյդ խօսքերի տրպաւորութեան տակ վախը և երկիւղը մի րօպէ, կարծես, չքացաւ և նրանք երկուսն էլ ընկղմվեցան փոխադարձ քաղցր զգացմունքների շոյման մէջ:

Վերջապէս Եւգինէն սեղմեց ամուսնու գլուխն իր կրծքին, համբուրեց նրան և մի շարժում անելով մի քիչ հեռացաւ նրանից:

— Սյժմ մենք պէտք է բաժանուկնք: Ես պէտք է դնամ այստեղից փաստաբանին: Յոյսդ մի կտրիր, սիրելիս. ես հաւատում եմ, որ ինձ կաջողվի հանել քեզ այստեղից: Թող որ միակ յոյսը և թեւ տուղը ինձ լինի այն երեւոյթը, որ դու կլինիս ուրախ և զուարթ: Սյդպիսի ծանր րօպէներում պէտք է չընկնել հոգւով և

աշխատել աներկիւղ — և երբ ես կիմանամ, որ դու այնքան էլ չես վշտանում, աւելի կվառվուեմ եռանդով. քո սրտոտութիւնը ինձ սիրտ կտայ... Ուրեմն ցտեսութիւն, սիրելիս:

— Բայց սպասիր, մի քիչ էլ նստիր: Այո, քո խօսքերը ինձ համար կենդանաբար բալասան են: Ես այժմ այնքան թեթեւացած եմ, որ խօսք եմ տալիս չվշտանալու: Նստիր...

— Ո՛չ, ո՛չ, սիրելիս, բաւական է. պահպանիր քեզ:

Ալեքսանդրն ազահութեամբ հետևում էր կնոջ ամեն մի խօսքերին: Նա դարձեալ առաւ կնոջն իր գիրկը:

— Իմ հոգիս իմ թանկագինս, դու ինձ համար չես դադարում հոգալուց:

Եւգինէն աւել չդիմացաւ, կրկին ընկաւ նրա կրծքի վրա: Երկուսն էլ լռեցին: Բայց ահա Ալեքսանդրը խղեց լռութիւնը:

— Ներիր, ինձ, իմ անգինս... Յետեութիւն, սիրելիս...

Եւ Եւգինէն մի ջերմ ու տաք համբոյր դրոշմեց ամուսնու շրթունքներին:

Երկու սիրող սրտերը չէին կարողանում բաժանվել մէկ-մէկուց: Բայց յանկարծ Եւգինէն փղձկվեցաւ, նրա սիրտը լրվեց, քիչ մնաց, որ լաց լինի և դուրս գալով իր ամուսնու գրկից, շուռ տուեց իր երեսը, որպէս զի ամուսնուց

ծածկի իր արցունքի կաթիլները, որոնք արդէն սկսեցին գլորվել նրա աչքերից:

Ալեքսանդրը մնաց դարձեալ մենակ: Նա մի քիչ ուժ զգաց իր մէջ: Կնոջ քաղցր խօսքերը դեռ շնչում էին նրա ականջներում: Նա ահա ականջ է դնում դռնից: Կնոջ մանր քայլերի չափաւոր հարուածները ահա կարվեցան: Նա վերադարձաւ իր տեղը. կրկին նստեց. կրկին մտածմունքների աշխարհը ընկաւ: Բայց րօպէն նրա համար շատ քաղցր էր: Նրա շրթունքները դեռ այրվում էին կնոջ համբոյրներից: Ալեքսանդրը, կարծես, ինքն էլ կամենում էր պահպանել իր մէջ հոգու ուրախ արամադրութիւնը: Նա տարածում էր ձեռքերը և կարծես դեռ նրա շատ իր գրկի մէջ էր զգում կնոջ իրանը: Նա շատ թեթեւացաւ: Նա աշխատում էր իրանից վանել հոգսը: Նա սրանով կամենում էր կնոջ խնդիրը կատարած լինել: Միակ նրա խօսքից դուրս չգալու վճիռն էր, որ թեթեւութիւն էր պատճառում նրան: Այդպէս վարվել նա իր պարտականութիւնն էր համարում: Գուցէ սրանով իր մեղքը կնոջ առաջ կքաւէր: Իսկ կնոջ առաջ Ալեքսանդրը իրան չափազանց յանցաւոր է համարում: Չէ՞ որ նա է զցել կնոջը այդ անել դրու: Թեան մէջ: Նա ինքն է անձամբ մեղաւոր... Մեղաւոր... Արդե՞ծք այդպէս է: Այդ խօսքերից յետոյ նրա ուղեղում ցցվեց երկու հակապատ-

կեր—մէկը՝ իրաւացի, իրապէս արդարացի, միւսը՝ բոլորովին հակառակը՝ զրկվել հանդատութիւնից, փշոված տեսնել երջանկութիւնը, բաժանված միակ այն անձնաւորութիւնից, որ թե ու թիկունքն է նրա, հոգին ու շունչն է նրա,— աւելի քան գաղանաբարոյ պատիժ նա չէր կարող երեւակայել։ Ուրքան անբախտութիւն է լինել այդ դրութեան մէջ։ Սյդ մտածմունքներից յետոյ ահամայից նա ընկաւ կրկին նախկին վշտի և մտածմունքի տակ։

Նրան մօտեցաւ մի ուրիշ բանտարկված։

— Ի՞նչ է, դարձեալ տխրեցի՞ք. չէ՞ որ դուք տեսաք ձեր կնոջը։ Ի՞նչ արած. պէտք է պատիժը մենք կրենք։

Ալեքսանդրը նայեց իր վիճակին։

— Զարմանում եմ։ Եթէ մեզ այդպէս չանեն, աշխարհը շուտ կգայ։ Ես դարի էի ծախում, կարող էի փողը տալ բայց չուզեցի և բուբլին 20 կօպէկ առաջարկեցի։ Հիմա եթէ մենք էլ այդպէս չանենք, ինչպէս ենք կարող առևտուր անել։ Հիմիկվան ժամանակ դժուար է հեշտ ոտքի կանգնել։ Մի մեծ պատիժ էլ չէ մի երկու տարի կնստենք, դուրս կգանք, էլի մեր գործերն կշարունակենք...

Ալեքսանդրն աւելորդ համարեց վիճաբանել։ Բանտարկվածը հեռացաւ։ Ալեքսանդրը կրկին վշտացաւ և այս անգամ աւելի։

Նրա համար պարզ էր, որ կան հանգամանքներ, որոնց շօշափելը և քրքրելը ընդունված չէ։ Ի հարկէ, նրանք երկուսն էլ մեղաւոր են և դուցէ արժանի պատժի։ Եթէ չտան սրանց այդ պատիժը, չէ՞ որ մի ուրիշը դարձեալ կանի նոյնը, իսկ երկրորդը, երրորդը մի՞թէ չի ձգտիլ նոյն ճանապարհով հարստութիւն դիզել։ Ուրեմն ի՞նչ պէտք անել...

Բայց և այնպէս նրա գլխում չէին նստում, որ բոլոր առևտրական խարդախութիւնները, հարստանալու տենչը, մէկ-մէկու թշուառացնելու ձգտումը կարելի լինի սահմանափակել բանտով և արգելարաններով կամ նոյն իսկ աքսորանքով...

Բայց այդ ենթադրութիւններն էլ պիտի մեռնէին նրա գլխում, ինչպէս որ ծնունդ առին։ Երբ որ մարդը ամեն չարիքների առաջը առնելու համար միայն պատիժ է գործածում, դուցէ և զրանումն է իսկական փրկութիւնը... Սյդ պատճառով Ալեքսանդրը թերահաւատութեամբ վերաբերվելով հանդերձ իր պատիժը կրում է անխօս, որովհետև այդպէս է պահանջվում։ Նա մեղաւոր է, պէտք է պատժել—ահա թէ ինչ է արդար պահանջը...

Եւ այդ պահանջի առաջ Ալեքսանդրը զուրկ խոնարհեցրեց։

ԺԳ.

Երբ ամուսնու մօտից Եւգինէն տուն վերադարձաւ, արդէն իրիկվան դէմ էր:

Սյդ գիշեր նա բոլորովին չկարողացաւ քնել: Մի տեսակ սպառնական վտանգ նկատում էր նա իրանց գործում: Նրա աչքի առաջնից դեռ չէր չքանում մարդու թշուառութիւնը: Նա վառեց ծրագր. քունը նրա աչքին չէր գալիս: Նա թէք ընկաւ բազմոցի վրա և խորասուզվեց իր մտածմունքների մէջ: Ծիշտ է, Եւգինէն զսպեց իրան, բայց այժմ մնալով մենակ չկարողացաւ պահել իր արտասուքը: «Ի՞նչպէս անեմ, որ քո ազատութիւնը ձեռք բերեմ», — միմիջային նրա շրթունքները, — «բայց թէ որպիսի գնով ես պատրաստ եմ քեզ համար ձեռք բերել քո փրկանքը: Օ, ի՞նչու այդքան անողորմ է իմ ճակատագիրը: Ախ, Աստուած, տուր Դու ինձ միջոց, որ ես հասնեմ իմ ամուսնուն այդ դրութիւնից, տուր ինձ նրան, իմ ամուսնուն... Դու խնամք ու դուր զգիր այդ մարդկանց սրտերը, որոնցից կախված է նա: Եւ ի՞նչու ես զուրկ եմ միջոցներից... Օ, փող, փող, այո, մեծ է քո ուժը... Ալեքսանդր, սիրելիս, ի՞նչ ես դու անում այժմ... դու պիտի քնես այն կոշտ տախտերի վրա, հեռու իմ զուր-

գուրանքներից, իմ փաղաքշանքներից... Ո՞վ քեզ այնտեղ կմխիթարի»...

Նա չոքեց, բարձրացրեց ձեռքերը և սկսեց աղօթք անել: «Աստուած, նա չե տանիլ այդ միայնակութիւնը. հոգսը կսպանի նրան... խղճած նրան... մինչև ե՞րբ... և ի՞նչ կլինի նրա վերջը»... Սյդ մտքից նա սարսափեց: Նրան թվաց, որ նրա ամուսինը մի քանի ամիս մնալով այդ դրութեան մէջ բոլորովին... Նրա բերանը չզօռեց, բայց նրա երեւակայութեան մէջ պատկերացաւ նա մեռած... և մի սուր խեղդոց եկաւ ծածկեց նրա կոկորդը:

Բայց անմխիթարականն այն էր, որ նա չգիտէր, թէ որքան ժամանակ պէտք է Ալեքսանդրը մնայ այդ դրութեան մէջ: Բայց ահա Եւգինէի ուղեղը յոգնեց մտածելուց, նա ցած դրեց դուռը և քնեց:

Սյդ օրվանից Եւգինէն այդպիսի ծանր գիշերներ շատ է անց կացրել, բայց և այնպէս նա շարունակ մտածել է, թէ ինչ կերպ կարելի է ամուսնուն օգնել. շարունակ հետեւել է գործի ընթացքին, սրտի բաբախումով հետաքրքրվել է նրա ամեն մի քայլին: Շարմաղեանի հետ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը շարունակ ամուսնու մասին էր: Խեղճ կնոջ համար ուրիշ կեանք չկար: Նա ոչ մի տեղ չէր գնում, օրերը պլոթում էր շատ միատեսակ՝ ուտում էր, խմում

էր, բայց այդ ամենը նրա աչքին չէր գալիս և միմիայն մի բան էր նրան հետաքրքրում—ամուսինը և նրա թշուառութիւնը:

Մխիթարական միայն այն օրերն էին նրա համար, երբ նա մի որ և իցէ լուր էր լսում իրանց գործի մասին: Այդ լուրերը շատ հակասական էին: Մէկ ասում էին, որ զատաստանը կարդարացնէ նրանց, միւսները—թէ կմեղադրէ... Այդ վերջին լուրերը լսելու ժամանակ եւզինէն իր գլուխը կտրցնում էր: Այդպիսի օրերը սև օրեր էին նրա համար: Յուսալով որ նրան կաջողվի երբ և իցէ արդարացնել ամուսնուն և լսելով այդպիսի լուր՝ թշուառ կնոջ մէջ հանգչում էր վերջին աղօտ յոյսը և այդպիսի օրերը, մանաւանդ գիշերները, աչք-աչքի չէր խրվում: Եւզինէին տանջում էր այն երկիւղը, որ իսկապէս կմեղադրեն նրա ամուսնուն, կաքսորեն նրան և նա, Ալեքսանդրը, չի տանիլ այդ հարուածը: Իսկ երբ նրա մէջ կենդանանում էր այն յոյսը, թէ կարդարացնեն, կդարձնեն նրա ամուսնուն, այդ քաղցր հեռանկարի մէջ նրան պատկերանում էին նախկին երջանիկ օրերը, Ալեքսանդրի գիրկը, դուռները և համբոյրները... Բայց յետոյ շուտով այդ ամենը նրան յուսախաբութիւն էր թվում և եւզինէն կրկին ընկնում էր իր սև մութերի մէջ և իր դրութիւնն աւելի ծանր պատկերացնում:

— Այդ ձեր վրա վատ կազդի, դուք ձեր առողջութեանը կմնասէք, — ասում էր վերջին օրերս Շարմաղեանը եւզինէին, — ես հաւատացած եմ, որ ձեր ամուսնուն կարդարացնեն:

Պատասխանի տեղ եւզինէն իջեցնում էր իր սիրուն գլուխը և մի խոր հառաչանք արձակելով՝ շարունակում էր իր երեւակայութեան մէջ պատկերացնել տխուր նկարներ:

— Այժմ ես ցաւում եմ, որ ինչու մերժեցի այդ մուրհակները, քանի որ ես շատ հեշտ կարող էի գործն այդ դրութեան մէջ չձգել:

— Այո՛, այո՛, սրանք են մեր դարեւոր միջոցները. միայն այդպիսի խաբդախ և անվայել միջոցներով պէտք է օգնութեան հասնենք մարդկանց թշուառ բոսկներում: Պէտք է մէկին խաբել, զրկել որ միւսին ազատել: Այդ է մեր ուղղութիւնը...

Շարմաղեանը միայն հառաչեց և ոչինչ չպատասխանեց: Նա լաւ գիտէր, որ այդ միջոցն անարդար է, բայց նրա մէջ զարթեցրեց այդ միտքը միայն տիկնոջ թշուառ դրութիւնը, որը նա տեսնել չէր կարողանում: Նա բոլոր ուշադրութեամբ հետեւում էր սրանց գործին, բայց այդ գործը սիրտ պատռտող կերպարանք էր ստանում նրա աչքում: Ազնիւ հակումներով բռնված Ալեքսանդրը դիմեց առեւտրական ասպարէզ, որպէս զի այդ ասպարիզում գործի

ժամանակակից ուղղութեամբ—և ինչ նա տեսաւ այս աշխարհում: Անթիւ, անհամար կեղծիք, խարդախութիւն, ընկերոջ միամտութիւնից օգտվելու բուռն ձգտում: Այդ բոլորի դէմ նա զինվեց: Բայց ի՞նչ կարող էր անել մենակ իր անզօր և անփորձ ուժով, ի՞նչ կարող էին անել նրա հետ Եւգինէն և Շարմաղեանը այդպիսի ուժեղ բռնութեան դէմ: Բայց զրութիւնը մնում էր անորոշ: Ալեքսանդրի բանտարկութիւնով գործը չէր վերջանում և այժմ աւելի դժուար ժամանակներն էր, քանի որ պարտքան տէրերը ժողովվելով զբաղված էին նրանով, թէ ի՞նչ կերպ կարելի է ծանրացնել մեղադրեալի դրութիւնը...

Ուրեմն ի՞նչպէս կարելի էր սպասել, որ Ալեքսանդրի դրութիւնը կ'ընթերցանայ: Բացի այդ յայտնի էր, որ այդ փողաւոր պարտքատէրերը բոլորը շահի հոգով բռնված մարդիկ են և չոր ու բիրտ սիրտ ունեցողներ:

Ահա այդ դժուար րօպէներում եթէ մի օգնութիւն կար, պէտք էր անէր Եւգինէն: Նա վճռեց մի քայլ անել: Բայց ի՞նչ անել: Ումից և որտեղից գտնել փող: Նրան հարկաւոր էր վաթսուն հազար, բայց ո՞վ կտար նրան այդպիսի գումար: Հեշտ է ասել, վաթսուն հազար —որտեղից նրան ճարել: Հազար մի բան էր նա մտածում, բայց և ոչ մէկի վրա Եւգինէի միտքը

չէր կանգ առնում: Մէկ-մէկ նա յոյսը կտրում էր և կարծես հաշտվում էր այն բանի հետ, որ նրա մարդու դրութիւնը անելանելի է: Երբ նա գալիս էր այդ եզրակացութեան, նրա մաշկը փշաքաղում էին և նա վայր էր թռչում նստած աեղից:

—Ո՛չ, ո՛չ—բացականչում էր նա,—կզիմեմ... այդ վերջին փորձն էլ կանեմ: Իմ ու նրա մէջ ոչ մի ընդհարում չի եղել:

Եւ վճռեց դիմել հօր օգնութեան:

Սա չափազանց ծանր քայլ էր նրա համար: Շատ ժամանակ է, որ հօր ու սրանց մէջ, Ալեքսանդրի հեռանալու պատճառով, մի տեսակ կտրված յարաբերութիւն է տիրում: Նրա հայրն այդ ժամանակ գտնվում էր Մօսկվայում:

Զմեռվան սկիզբն էր, մի դառնաշունչ սառն օրեր էին, բայց Եւգինէն գնում էր այդ դառնաշունչ ցրտին միակ յուսով, որ գտնի փող, որով կարողանայ ազատել իր ամուսնուն:

Նա այն աստիճան ոգևորված էր այդ մտքով, որ չէր նկատում ճանապարհի դժուարութիւնները:

Այդ ճանապարհորդութեան առիթով այդ անգամ նա խորհուրդ էլ չարեց Շարմաղեանի հետ, որովհետեւ վերջին ժամանակներս նրա բոլոր խորհուրդները թոյլ էին թվում Եւգինէի աչքին: Ծիշա է, նրա գլխում ծագեց մի կաս-

կածանք թէ գուցէ այդ ճանապարհորդութիւնն էլ ապարդիւն է, բայց և այնպէս նա գնում է, աշխատելով վանել այդ անախորժ մտքերը և վերաբերվել մեծ հաւատով իր բռնած քայլին: Նա զգում էր, որ պէտք էր այդպէս վարվել: Նրա երեւակայութիւնը նկարագրում էր ամուսնու ցաւալի դրութիւնը: Նրան թվում էր, թէ ինչպէս ամուսինը, միակ յուսալից աչքերը յառած իր կնոջը, սպասում է նրանից օգնութիւն — և ի՞նչպէս կանգնել այդպիսի խնդրի առաջ:

Աստրախանից մինչև Յարիցին ճանապարհը Եւգինէին շատ ծանր թվաց: Ճիշտ է, ճանապարհը ցրտի շնորհիւ շատ թեթեւացել էր. անտանելի ու անանցանելի ցեխերը ալիքանման սառել էին ու ձիւնով ծածկվել, բայց սահնակով գնալը, կայարաններում ձիերին սպասելը նրան շատ էր վրդուում և յուզում: Նրա համար թանկ էր ամեն րոպէն, մինչդեռ այստեղ ոչ ոք չէր շտապում, ոչ ոք նրա սրտի ցաւը չէր նախատեսնում: Ամեն տեղ անհոգ դէմքեր, ամենքը ուրախանում էին, որ ցրտի շնորհիւ դիւրացել է ճանապարհը: Եւգինէն խնդրում էր շտապել, խոստանում էր աւելացնել վարձը ձիապանին, միայն թէ սա քշի ու քշի ձիերին: Իսկ ինքը փաթաթվելով իր տաք մուշտակի մէջ՝ րոպէներն էր հաշուում, թէ երբ կգայ Յա-

րիցին, որտեղ այդ ճանապարհի դժուարութիւնը անհետանում է երկաթուղու շնորհիւ:

Միայն ութերորդ օրը նա հասաւ Յարիցին: Երկաթուղու կայարանում տիրում էր հանդարտութիւն: Մի քանի մարդիկ միայն խմբվել էին պլատֆորմի վրա և պատրաստվում էին ճանապարհ ընկնել:

Եւգինէն մտաւ այդ խմբի մէջ և նոյնպէս սպասեց: Դարձեալ պէտք է սպասել: Մի, այդ ի՞նչպիսի դանդաղ մարդիկ են, — անցաւ նրա մտքով:

— Շատ պիտի սպասե՞նք, — մտեցաւ նա կօնդուկտօրին:

Կօնդուկտօրը մի ինչ որ բան միթմրթաց, որից Եւգինէն չկարողացաւ ճիշտ հասկանալ, իսկ երկրորդ անգամ նա չունեցաւ միջոց հարցնելու, որովհետեւ կօնդուկտօրը թողեց ու հեռացաւ:

Որքան ուշանում էր գնացքը, այնքան Եւգինէն աւելի ու աւելի էր մտածում իր ամուսնու դրութեան վրա: Նրան թվում էր, որ այդպէս ուշանալով՝ նա կկորցնի ժամանակը: Ըստ երեւոյթին, դեռ շատ պիտի սպասէին: Եւգինէն անցաւ դահլիճ: Այստեղ դրեթէ ոչ ոք չկար:

Ընդհանուր սեղանի առաջ նստած էին երկու մարդ և թէյ էին խմում: Եւգինէն սրանց

ճանաչեց, դրանք նոյնպէս Սատրախանի վաճառականներ էին, որոնք ուղեւորվում էին նոյնպէս Մօսկվա: Նրանք նստած խօսում էին:

— Ի՞նչն է քեզ ստիպում ձմեռվայ ճանապարհով գնալ Մօսկվա:

— Քեռիս տկար էր, կանչել էր, գնում էի տեսնելու, սակայն այսօր ծարիրից չեմ գիր ստացայ, որ մեռել է:

— Բբուկեան:

— Այո:

— Ուրեմն շնորհաւորում եմ:

— Ի՞նչը:

— Ժառանգութիւնը: Չէ՞ որ դու ես միակ ժառանգը: Ի՞նչ էր շինում նա Մօսկվայում:

— Բժիշկներն էին ուղարկել:

Եւգինէն աւել բան չլսեց սրանց խօսակցութիւնից: Նա անց ու դարձ էր անում դահլիճում և այդ բառերը հասան ականջին, երբ նա անցաւ այդ մարդկանց մօտով: Եւգինէի վրա Բբուկեանի մահուան լուրը մի առանձին ցաւակցական տպաւորութիւն չգործեց: Նա գիտէր, որ Բբուկեանը վերջերս տեղափոխվել էր Մօսկվա և շարունակ բժշկվում էր, երկրորդ՝ նրա հասակը, — այդ ամենն աչքի առաջ ունենալով՝ զարմանք չէ նրա մահը, — բայց այդ լուրը զարթեցրեց նրա մէջ այն միտքը, թէ իր հայրն էլ կանգնած է միևնոյն ճանապարհի

վրա: Եւգինէն մտածման մէջ ընկաւ: Տէրը մի արասցէ, եթէ նա իր հօրը տեսնի ծանր տկար, կամ նոյն իսկ մահվան անկողնում... Այժմ աւելի քան երբ և իցէ նա կամենում էր, որ հայրը լինէր առողջ...

Վերջապէս լսվեց գնացքի մօտենալը: Ծանր սպասողական դրութիւնն անցաւ: Եւգինէն մտաւ վագօններից մինը և փաթաթվելով իր մուշտակի մէջ՝ կուչ եկաւ մի անկիւնում: Ահա երկաթուղին ճանապարհ ընկաւ: Այժմ Եւգինէն իր նպատակին հասած է համարում: Այլ ևս այնքան օրեր ու նեղութիւններ, որոնց տեսել է Եւգինէն ծարիրի տաժանների ճանապարհում, այստեղ տեղի չունեն: Մի քիչ էլ շատ-շատ երկու օր սպասելով, նա կլինի Մօսկվա:

Խեղճ կինը գտնվում էր ջղային այնպիսի զրդուման մէջ և այն աստիճան դրուված էր իր ամուսնու վիճակով, որ չնկատեց ճանապարհի միադադաղ և միադոյն տպաւորութիւնները, կայարաններում մարդկանց ցած-գալ ու նրստելը. միայն քաղցն էր նրան մէկ-մէկ ստիպում իջնել կայարաններում և մի կտոր բան ուտել կամ մի բաժակ թէյ խմել: Եւգինէի առաջ չէին դադարում պատկերանալ իր քաշածի տպաւորութիւնները: Նա նայեց վագօնի պատուհանից — ձիւնով պատած մերկ դաշտերը,

որոնք փութում էին ահագին տարածութիւնով, չվանեցին նրա զլխից տխուր պատկերները: Նոյն իսկ այդ ընդարձակ դատարկ դաշտերի վրա նրան թվում էր տխրութեան և միապաղաղութեան միանման տաղտկալի դրոշմ...

ԺԴ.

Միայն Աստրախանից դուրս եկած տասնորորդ օրը Եւգինէն եկաւ Մօսկվա: Նա գիտէր հօր հասցէն: Մօսկվայի փողոցները նրան շատ ծանօթ էին: Անցաւ աւելի քան կէս ժամ, երբ Եւգինէն հասաւ «Большая Дмитровка» կոչված փողոցը: Նա կանգնեցրեց կառքը մի մեծ հիւրանոցի առաջ: Տեսնելով դռնապանին, նա տուեց հօր ազգանունը, որից յետոյ նրան ցոյց տուին համարը: Եւգինէն մի կարճ ժամանակ տատանվեց, ապա թէ վճռեց բարձրանալ սանդուղքով: Նրա ետեւից դռնապանը տարեց ճանապարհի փոքրիկ կողովը:

— Ահա այդ է, — ցոյց տուեց դռնապանը:

Պ. Մայիլեանը առեւտրական գործերով դեռ աշնան սկզբում տեղափոխվել էր Մօսկվա: Նա եկել էր որդուն վերջնականապէս հանելու կազարկան ձեւաբանից: Արդէն մի քանի ամիս է, ինչ որ նա իր որդուն ուղարկել է Բերլին ա-

ռեւտրական գպրոց, իսկ ինքը սպասում էր դարնան տաք օրերին, որ վերադառնայ Աստրախան:

Պ. Մայիլեանը Եւգինէի ներս մտնելու ժամանակ, թէք էր ընկած բազմոցի վրա և խորաւորված էր մի ինչ որ մտքերի մէջ: Մի քանի րօպէ նա մնաց անխօս, ինչպէս քարացած. նրա ներքին աշխարհում զանազան հարցեր ծագեցին աղջկայ դալու պատճառով: Նա հասկացաւ, որ անշուշտ մի անսպասելի ծանր յուզող դէպք ստիպել է նրան ձմեռվայ ճանապարհով գալ Մօսկվա:

— Եւգինէ, — բացականչեց նա, — այդ ի՞նչ է եղել քեզ:

Նա ընկաւ աղջկայ վրով և զրկեց նրան: Կարօտած ծերունին շարունակ համբուրում էր աղջկան:

Եւգինէն չկարողացաւ զսպել իր արտասուքը:

— Հայրի՛կ, — ասաց նա, — ես եկել եմ քեզ նից օգնութիւն խնդրելու:

— Բայց ի՞նչու ես դու մենակ: Ո՞րտեղ է Ալեքսանդրը:

— Նա բանտարկված է:

— Բանտարկված. ինչո՞ւ:

— Այժմ օգնութեան մեծ կարիք կայ, հայրիկ: Ես եկել եմ յառկապէս ձեզ մօտ:

Մայիլեանը, որ դեռ իր գրկումն էր պահում

աղջկան, նստեցրեց նրան բազմոցի վրա և քընքշութեամբ նկատեց.

— Ինչ էլ լինի, ձմեռվայ այդ ցուրտ ժամանակ... դու կարող էիր մրսած լինել... Ե՛կ այստեղ, վառարանի մօտ նստիր, այս կողմը մի քիչ փչում է պատուհանից:

— Ես չեմ մրսած, — հեկեկած Եւգինէն, — հա՛նելով իր վերարկուն և տեղափոխվելով վառարանի մօտ: — Այո, հայրիկ, իմ գլխին մեծ անբախտութիւն է եկել, եթէ դուք չօգնէք, մենք կորած ենք...

— Ասա, տեսնեմ բանն ինչու՞մն է. ես պրտաւոր եմ... մի՞թէ դու հայրիկիդ չես ճանաչում:

Եւգինէն պատմեց: Երբ Մայիլեանն իմացաւ աղջկայ դալու պատճառը, սկսեց զործ դնել ամեն մի միջոց, որպէս ղե թեթեւացնի նրա վիշտը, իսկ ապագայում նոյն իսկ օգնի նրան: Եւգինէն չէր սպասում հօրից այդ տեսակ վերաբերում: Այս հանգամանքը նրա վիշտը մի քիչ թեթեւացրեց: Մայիլեանը համոզվել էր, որ աղջկը, նոյն իսկ փեսան մեղք չունեն այդ անբախտութեան մէջ: Մայիլեանի մէջ վառվեց մի տեսակ զիտակցական նախանձ դէպի հայր. Ոսկերչեանը և ցաւակցութիւն դէպի անմեղները և այդ զիտակցութիւնը, համոզմունք աւելի յոյս ու թեթեւութիւն էր ներշնչում Եւգինէի

սիրտը: Իսկ Ալեքսանդրի բանտաբերութիւնը մինչև անգամ նրան գրգռեց:

— Ի՞նչու ժամանակին չէիր գրում... ի՞նչ էր հղել ձեզ որ վերջին ժամանակներս ոչ մի տող չէիք գրում: Մի՞թէ ես քեզ այդպէս էի սիրում:

— Ներեցէք, հայրիկ, մենք մեղաւոր ենք, — տխուր կերպով ատայ Եւգինէն:

— Ուրեմն ձեր բոլոր աշխատանքը կորած է այժմ: Նա մեղ խայտառակեց: Լա՛ւ, մենք ցցց կտանք նրան: Ի՞նչպէս է ինքը Ալեքսանդրը:

— Ես նրա առողջութեան մասին երկիւղ ունիմ. եթէ մի քանի ամիս էլ մնացել է, կարող է փտանգ սպառնի նոյն իսկ նրա կեանքին:

— Իսկ զործը ձեր նշանակված է: Ե՛րբ է զործի քննութիւնը:

— Չգիտեմ:

— Հարկաւոր էր իմանալ, որովհետև զործերը վճռվելուց յետոյ հաշտութիւն կայացնել չի կարելի:

Այդ խօսքերը Եւգինէի վրա կրկին վշտաբեր ազդեցութիւն գործեցին: Այդ բանը նկատելով Մայիլեանը փոխեց իր խօսքը.

— Մենք կփորձենք զործին տալ ուրիշ ընթացք, — ասաց նա, — այդ աղուէսը այստեղ է, կաշխատենք տեսակցել նրա հետ, դուցէ մի բան կանենք:

Երկու օրից յետոյ Մայիլեանը դուռ Ոսկերչեանի

չեանին և հրաւիրեց իր համարը: Նա ամեն կերպ աշխատում էր համոզել Ոսկերչեան-հօրը, որ ներկայ հանգամանքներում անհրաժեշտ է հաշտութիւն խնդրել: Ոսկերչեանը սկզբում յայտնում էր իր պատրաստականութիւնը, բայց յետոյ ամեն կերպ հրաժարվում էր:

Եւզինէն այդ տեսնելով՝ գլուխն էր կորցնում: Մի քիչ հանգստացնում էր նրան այն հանգամանքը, որ հայրն ամեն կերպ աշխատում էր նրա համար:

— Մենք վաճառականներ ենք, պէտք է մեր յարգն ու պատիւը պահենք, — ասում էր Մալիլեանը, — հաշտութիւն խնդրելով՝ չե՛նշանակում, որ մենք ստորանում ենք մոռոտիկի առաջ: Եթէ այստեղ խօսքը լինէր մի հասարակ պահանջի մասին, ես խօսք չունէի, բայց դու հակացիր, որ այստեղ մեզ մեղադրում են դիտաւորեալ սնանկացած...:

— Ոչ թէ մեզ, — ընդհատեց Ոսկերչեանը:

— Սյո, Սլէքսանդրին, բայց մի՞թէ սա մեզ չի վերաբերում... Մեզ հարկաւոր է մի թեթեւ օգնութիւն և մենք ազատում ենք երկու թըշուառներ: Ինչ մեղք ունի մանաւանդ իմ աղջկը: Քանի ուշ չէ, մենք պէտք է անշուշտ վերջացնենք գործը հաշտութիւնով, հակառակ դէպքում՝ մենք չենք կարող այդ անել: Դու շատ լաւ գիտես, որ դատաստանը վճռեց և

հաստատեց դիտաւորեալ սնանկութիւնը, այն ժամանակ ուշ կլինի և մենք ոչինչ չենք կարող անել:

— Մի, ի՞նչու այդ մենք առաջ չնախատեսանք, — հարցրեց Եւզինէն:

— Հիմա ինչ եղել է եղել է, պէտք է դրա վրա այժմ չխօսենք: Ես առաջարկում եմ հէնց այժմ հեռագրել, որ գործը յետաձգեն: Իսկ դուք վերադարձէք Աստրախան և առաջարկեցէք բուրլին 50 կամ 60 կօպէկ: Ես կէս բաժինը տալիս եմ, միւս կէսը դուք ձեր վրա վերցրէք...:

— Զարմանալի կերպով դուք պաշտպանում էք ձեզ: Եթէ ես փող ունենայի, մի՞թէ կթողնէի որ իմ ձեռքով ստրբած գործը քայքայվէր: Դուք կարծում էք, որ նրանք մեղադրում են և դատաստանն էլ կմեղադրի: Կարծէք այդ տեսակ սնանկութիւնների օրինակներ սկի չեն եղած... Կանցնի մի քանի տարի, կարճակեն... ամեն ինչ կմոռացվի...:

Եւզինէի սիրտը ճնշվեց այդ խօսքերը լսելուց: Սյո ինչ տանջանք է: Սյո մարդու շնորհիւ նրա ամբողջ կեանքը խաւարվել է և այժմ երբ գործն այնտեղ է ընկել, որ նրանից մի փոքր օգնութիւն է պատանջվում, այդ մարդը լուսնում է իր ձեռքերը: Սյո դեռ քիչ է, նա բողբ է յայտնում:

— Դուք ինձ, ինչպէս մի երեխայի, կամենում էք համոզել գործի վտանգաւոր կողմը, կարծէք ես չեմ հասկանում: Ոչինչ էլ չի լինիլ: Նրան երբէք չեն մեղադրիլ, քանի որ ապօրէն արած բան այստեղ ոչինչ չեմ տեսնում: Սրանց ուղածին ես եթէ նայում (նա ցոյց տուեց Եւգինէին) նրանք ուղում են, որ նա չնստի էլ, այդպէս չի կարելի, է...:

— Բայց դու պէտք է իմանաս, որ նա երիտասարդ է, նա այդ անպատուութիւնը տանել չի կարող: Ձէ, ես պահանջում եմ, որ անշուշտ դիմենք և գործը վերջացնենք հաշտութեամբ:

— Ինչպէս երևում է, մենք մէկ-մէկու երբէք չենք հասկանալ: Եթէ դուք երկիւղով էք վերաբերվում, կարող էք ձեր խելքի կտրածն անել: Եւ Ոսկերչեանը վեր կացաւ ու առանց մի խօսք ասելու, ուղեւորվեց դէպի դուռը:

Երկու հայր բաժանվեցան առանց մի ուր և է հաշտութիւն կայացնելու:

Ոսկերչեան - հայրը իջնելով հիւրանոցի սանդուխտներին, շտապեց իր հիւրանոցի համարը, որտեղ նա այս գիշեր պէտք է ժամանակին լինէր, որովհետեւ նրա մօտ մի մարդ պիտի այցելութիւն անէր: Դուրս գալով փողոց՝ նրան թված, որ բաւականին ուշացել է, հանեց ժամացոյցը և միթմրթաց:

— Սյդ դարդակ մարդու պատճառով իմ բանս եմ բաց թողնում: Իննը զարկել է, հաւատա որ եկած ու գնացած լինի:

Նա արագացրեց քայլերը, յետոյ վարձեց մի կառք և պատուիրեց քշել: Նրա ճանապարհը գնում էր Կրէմլեց դէնը՝ Մօսկվա գետից միւս կողմը: Նա անցաւ այդ գետի վրայի կամուրջով և մի շարք փողոցներ թողնելուց յետոյ՝ մօտեցաւ իր տունին:

Այստեղ հակառակ կողմից մէկը մօտեցաւ նրան:

— Ա, դուք արդէն այստեղ էք: Խնդրեմ, խնդրեմ, վաղճուց է:

— Ո՛հ, հէնց այս րօպէ:

— Մեր աստրախանցիներին մինն է եկել, զընացել էի մօտը, մի քիչ ուշացայ: Խնդրեմ...

Նա ցոյց տուեց ճանապարհը և իր սննեակի դուռը: Նրանք անցան մի քանի սննեակ առաջ, քան մօտան մի խուց:

Ոսկերչեանը վառեց լամպան:

— Թէյ կ'իմէք:

— Եթէ որ նեղութիւն չէ:

— Սյս րօպէիս, այս րօպէիս:

Նա զանգահարեց, եկաւ ծառան. Ոսկերչեանը պատուիրեց թէյ պատրաստել:

— Յետոյ պատմեցէք, դժուարութիւններ խօսառաջ չեկան:

— Ոչ, ոչ, ինչ դժուարութիւններ: Այն տեսակ մարդկանցից պահանջ ունիք, որ մի խօսք չխօսեցին: Իսկ պ. Շ. այնքան սիրալիր կերպով ընդունեց, որ ես զարմացայ:

— Բայց դուք խօսչ մէկին չէք ասել, որ ես այստեղ եմ:

— Ո՛չ, Խօնչ է, բան էք լսել:

— Ոչ, այնպէս էի հարցնում: Գիտէք, ես չեմ վախում սրանից, բայց ինչպէս ձեզ ասել էի, մի քանի հանգամանքների շնորհիւ, ես ստիպւած եմ խուսափել անձամբ ստանալուց, այդ ես ձեզ յետոյ կասեմ: Հիմա պատմեցէք, թէ ինչպէս են գնում ձեր գործերը: Ծառայե՞լն է լաւ, թէ սեփական գործ ունենալը:

— Ի հարկէ, սեփական գործը: Ես շնորհակալ եմ ձեզանից, որ դուք ինձ ճանապարհ ցոյց տուիք և ձեռք բռնեցիք: Եթէ դուք սկզբից կ'օմիսսիա ձուկ չուղարկէիք, ես ինչպէս կ'արող էի...

— Մարդս մարդով է, այն ժամանակ ես ձեզ հասայ, այժմ դուք էք ինձ փոխարէն ծառայութիւն անում: Այդպէս չլինի, աշխարհս տեղում չի կանգնիր:

— Մինչև անգամ այս տարի ուզում եմ կողքիս խանութն էլ վեր առնել, ի՞նչպէս էք դտնում:

— Ո՞րը, ձախ կողմի՞նը:

— Այո:

— Հաւանում եմ, միայն հարկաւոր է միացնել և մի լաւ էլ ցուցանակ խփել:

— Այդ ինքն ըստ ինքեան: Ուրեմն, թոյլ տուեցէք, — հանելով քսակը ասաց նորեկ այցելուն, — հատուցանել ձեզ հասանելի գումարը. բոլորը տասն երկու հազար չէ՞ր՝ երեք մուրհակով: ստացէք ձեր տասը հազարը, երկու հազարն իբրեւ իմ մաս, ինչպէս խօսել ենք, ստանում եմ:

Ոսկերչեանը վերցրեց 10,000-ը և շտապելով դրեց գրպանը թղթադրամները:

— Բայց այդ թէյը ինչ եղաւ, ուշացրին... Եկէք թէյից յետոյ ձեզ մի տեղ տանեմ... Ցիւանկաների մօտ կգա՞ք...

— Ինչու չէ: Ոսկերչեանը վերցրեց զանգակը, կրկին ու կրկին հարեց:

Ներսէս մտաւ ծառան:

— Թէյը շո՛ւտ կերէք:

— Այս բօպէիս...

Թէև Ոսկերչեան - հօր անսիրտ վերաբերումը վշտացրեց Եւգինէին, բայց հօր լաւ ընդունելութիւնը նրա սիրտը մի քիչ թեթեացրեց: Ոսկերչեանի գնալուց յետոյ Եւգինէն կէս հանված

պառկեց բազմոցի վրա: Նրա քուներ տանում էր և նա աչքերը կէս կապած, կէս բաց դարձնալ շարունակում էր հաշիւ տալ իր արածի մասին: Նրա առաջ սեղանի վրա վառվում էր շաւիղան: Սյդ րօպէին միայն առաջին անգամ, կարծես, նա մոռացաւ իր վիշաքը: Նրա առաջում կանգնած սպառնալիքները, կարծես, գնալով նուաղում էին. այժմ նա ազգաց, որ դուրսից յոյս ապագայ երջանիկ օրերի, թէ կան դեռ ևս նրա մօտ մարդիկ, որոնք ձեռք են մեկնում նրա այդպիսի դժուար, ծանր օրերում: Այժմ նա չէր կարող մոռալ, որ ահա շատ շուտով նրա ամուսինը կթօթափի իր թշուառութիւնները և կրկին կնայի նրա երեսին լի երջանիկ յուսով: Եւ այդ երջանկութիւնով, ի հարկէ, Եւգինէն պարտական կլինի իր հօրը. այդ մարդն է, որ պարգևում է թշուառ կնոջը իր սիրած և պաշտած ամուսնուն: Բայց ահա այդ քաղցր յիշողութիւնների թելը կտրեց նրա հայրը, որ այդ միջոց կից սենեակից դուրս գալով՝ մօտեցաւ նրան:

Մայիլեանը մօտեցաւ իր աղջկան, նստեց նրա մօտ: Եւգինէն բացեց իր աչքերը: Հօր կարօտած աչքերն ընկան աղջկայ երեսին: Մայիլեանը կուացաւ և համբուրեց նրան, առնելով աղջկայ ձեռքը, երկար ժամանակ պահեց իր կողապագծ ձեռքում:

— Եւգինէ, դու չես քնում, քնի՛ր—այդպէս անքուն մնալով ինչ կլինի...

Եւգինէն վեր կացաւ և նստեց:

— Տեսար ի՞նչ լիւր մարդ է քո աները: Ձեռքերը լուանում է և քաշվում է, բայց Սատուած ողորմած է, դու միայն քեզ հանգիստ պահիր: Սյդ ինչի ես նման, ես քեզ հաղիւ կարողացայ ձանաչել:

Եւ հօր երեսի վրա արտայայտեց տխրութեան այնպիսի նշոյլ, որ Եւգինէն վախից բացականչեց.

— Ոչ, ոչ հայրիկ, այժմ անցաւ: Այժմ քանի որ դու ինձ պաշտպանեցիր, ես ուրախ եմ:

Մայիլեանը տարաւ ձեռքը իր աղջկայ մէջքը և բռնելով նրան՝ պահեց երկար ժամանակ:

Մի քանի րօպէ հայր և զաւակ մնացին այդ անխօս զրկախառնութեան մէջ:

— Խօ վտանգ չկայ, հայրիկ,—հարցրեց վերջապէս Եւգինէն:

— Ինչ վտանգ. ես կամեցայ փորձել այդ մարդուն, որ յետոյ չասի, թէ իրանից բաժանեմք գործի: Ես նրան մի շաբաթ է, որ տեսում եմ այստեղ, հարցրի ձեր մասին, բայց աղուէսը ոչինչ չասաց... Վաղը մենք դուրս կգանք Սատուախան... և մի կերպ գործը կվերջացնենք... Այժմ ես հէնց կհեռապրեմ ճարմադեանին. նա, ասում ես, այնտեղ է...

—Սյոն:

—Կհեռագրեմ, որ զնայ մուժիկին և տսի, որ մենք գալիս ենք: Սյոմ դու քնիր, հանդրատացիր, որ այլ ևս չուշացնենք, հէնց վաղը դուրս գանք, առաւօտեան զնայքով... 9999

—Օ, հայրիկ...

—Ոչինչ հարկաւոր չէ, իմ սիրելիս:

—Ոչ, ոչ ես չեմ կարող իմ շնորհակալութեանս չափն արտայայտել: Ես այնքան մեղաւոր եմ, քո առաջ, որ...

—Սյոն, այո, իմ սիրտը թոյլ չի տալիս քեզ այժմ թողնել այդ զրութեան մէջ:

—Հայրիկ... դու դարձեալ ես իմ ամուսնուն—ես այդ երբէք չեմ մոռանալ:

ԺԵ.

Վերջապէս հասաւ դատաստանի օրը. որ ծանր ու չարագուշակ կալանաւորված ու բանտարկված Սլեքսանդրի համար: Նա սպասում էր իր համար մի անդառնալի վճիռ: Եւ իսկապէս պարտքատէրերը վերջին ժամանակներս իրանց յարձակումը խիստ սաստկացրել էին: Նրանք այլ ևս չէին մտածում հաշտութեան մասին և մի զրուխ մեղադրում էին Սլեքսանդրին դիտաւորեալ սնանկացած:

Առաւօտեան 10 ժամն էր, որ Սլեքսանդրին բերին դատաստանատուն: Սյոտեղ ժողովվել էր մեծ բազմութիւն: Վկաների թւումն էր և Շարմաղեանը, որ քայլելով Սլեքսանդրից քիչ հեռու, նոյնպէս մի խոր մտածմունք թաղում էր իր սրտում:

—Ինձ թւում է, որ ամեն ինչ վերջացած է, —ասաց Սլեքսանդրը՝ դիմելով Շարմաղեանին:

—Աստուծոյ կամքն է. տեսնե՛ք:

—Ցաւում եմ, որ Եւգինէն այստեղ չէ: Տեղեկութիւն չունի՞ս:

—Ոչ:

Սյոտեղ նրանց խօսակցութիւնն ընդհատկեց: Երեւացին դատաւորները, որոնք դուրս գալով կից սենեակից բռնեցին իրանց տեղերը:

Դատաւորների դժգոյն երեսն Սլեքսանդրի վրա գործեց մի անսովոր շփոթութիւն:

Սկսվեց գործը: Վկաներին հեռացրին, հեռացրին և Շարմաղեանին: Հակառակ կողմից փաստաբանը յարձակվեց Սլեքսանդրի վրա: Մտնողը դահլիճն ուշադրութեամբ լսում էր: Դա մի կռիւ էր, որտեղ չէին խնայում ոչ մի զենք, ոչ մի միջոց. երկու կողմն էլ մէկ-մէկու վրա յարձակվում էր և ամեն մէկն աշխատում էր ջարդել միւսին:

Սլեքսանդրին պաշտպանում էր յայտնի փաստաբաններից մինը, որ նոյնպէս համոզված էր

Ալեքսանդրի անմեղութեան վրա: Մինչդեռ ժողոված վկանները բոլորովին հակառակ ուղղութիւն տուին գործին: Մէկը նրանցից մինչև անգամ յայտնեց, որ խանութը պատկանելիս է եղել Ալեքսանդրին, յետոյ մի օր գալիս են և հաղորդում են, որ նրանց տէրը Ալեքսանդրը չէ, այլ կինն է ու հղբայրը: Նոյնպիսի ցուցմունքներ տուին գրեթէ միւս վկանները: Բոլոր ժողովուրդը լսում էր և մեղադրում էր Ալեքսանդրին: Մի քանիսները մըթմըթում էին՝ «ահա ձեզ հեշտ հարստանալու ճանապարհը»... Իսկ մանր վաճառականներն ասում էին՝ «այդ պիսի ուղղութեամբ գործող վաճառականի վերջն այս է»...

Բոլոր ցուցմունքները գործին տուին ծանր ուղղութիւն: Ալեքսանդրը կանգնած տեղում այդ ամենը լսում էր: Նրա ոտները թուլացել էին թէև նա ձիւ գործ դրեց մի քանի խօսք ասելու, բայց ուժերը մատնեցին նրան, նա չկարողացաւ շարունակել և ընկաւ նստարանի վրա: Բայց և այնպէս ասածից երևաց, որ նա իրան ճանաչում է մեղաւոր... միայն ոչ այն չափով, ինչպէս նրան համարում են...

Գործը մի քանի րօպէով ընդհատեցին: Տիրեց մի ինչ որ իրարանցում: սկսեցին բարձր ձայնով մեղադրել, մեղադրանքի գերակշիռ կողմը Ալեքսանդրի դէմ էր: Իսկ այդ ընդհանուր

իրարանցումը սարսափելի ծանր տպաւորութիւն էր գործում: Ալեքսանդրի վրա:

Վերջապէս կրկին զանգահարեցին: — Դատը սկսվում է: Կրկին լռութիւն:

Կանչեցին միւս վկաններին. ներս եկաւ և Շարմաղեանը:

— Պարոն դատաւորներ, — ասաց նա, — գործի վրա լոյս սփռելու համար ես կարող եմ ասել, որ այդ գործում աւելի մեղաւոր է մի ուրիշ անձ, որ այժմս դատաստանի ուշադրութիւնից վրիպած է:

— Ձեզանից պահանջվում է, որ դուք, եթէ ունիք մի որ և է բան ասելու Ալեքսանդր Ոսկերչեանի մասին, ասէք...

Սյատեղ միջամտեց փաստաբանը:

— Գործը պահանջում է, — ասաց նա, — որ վկան պատմի իր յանկայածը. այդ պատճառով ես խնդրում եմ թոյլ տալ վկային ազատ յայտնել իր տեսլիքը, դուցէ նրանց մէջ պարունակվում են ծանրակշիռ ցուցմունքներ...

Նախագահ-դատաւորը առանց երկար մտածելու ասաց.

— Վկայ Շարմաղեան, արդեօք դուք զիտէք, որ այդ խանութը իսկապէս վաճառված է կնոջը: Շարմաղեանը կմկմաց:

— Դուք ներկայ եղել էք այդ վաճառքին:

—Ո՛չ: Բայց ես պէտք է պատմեմ սկզբից, որ իմ ասածներն պարզ լինի: Մեր խանութի գործը գնում էր աջող և մենք շատ հեշտութեամբ կարող էինք պարտքատերերի հետ հաշիւը վերջացնել: Բայց մի ուրիշ անձնաւորութիւն, որը, ինչպէս ասացի, դատաստանի ուշադրութիւնից վրիպած է, մեր գործերին առեց ուրիշ ուղղութիւն և կերպարանք. դա պ. Սլեքսանդրի հայրն է: Նա այդ ժամանակ պահում էր վատագուս և պայմանաւորված էր բռնած ձուկը տալ Ֆիրմային, բայց, չկամենալով այդ անել, ծախում էր կողմնակի... 31 ճարտի

—Ձեր պատմածը գործին չի վերաբերում:

—Ո՛չ, պարոն դատաւորներ, եթէ ինձ թոյլ տրվի կարգով պատմել...

—Դուք ասացէք այն՝ պ. Սլեքսանդրը փող ստացել է այդ վաճառքից:

—Ես դիտեմ վաճառքը տեղի է ունեցել փոխադարձ համաձայնութիւնով:

—Դուք խուսափում էք զլխաւոր խնդրից: Դուք եղել էք զլխաւոր գործակատար և մի՞թէ չգիտէք, արդեօք վաճառքը փողով է կայացել:

—Ես, պ. դատաւորներ, այդ ժամանակ եղել եմ Մոսկվա, ուր ուղարկված էի խրիղի, և երբ որ վերադառնում եմ, ինձ յայտնում են, որ խանութը այժմ պատկանում է կնոջը և միւս որդուն՝ Դէորդ Ոսկերչեանին:

—Եւ չէ՞ք հետաքրքրված, չէ՞ք լսած, թէ ի՞նչպէս է եղել, որ կարճ ժամանակում դուք ստիպված էք ուրիշ տիրոջ ծառայել:

—Ինձ վարձել է սկզբից Ոսկերչեան - հայրը, նա էլ ինձ խրիղի է ուղարկել, իսկ երբ որ ես վերադառնում եմ, ինձ ասում են, որ դուք այժմ այդ մարդու մօտ էք ծառայում...

Շարմաղեանը լռեց: Ըստ երևոյթին, մի երկիւղ պատեց նրան. նա վախեցաւ իր ասածներից: Շարմաղեանը իր բացատրութիւններով, հակառակ իր ցանկութեան, ոչ թէ մեղադրեց Ոսկերչեան - հօրը, այլ Սլեքսանդրին: Որքան նա աշխատեց, բայց նրան չաջողեց զլխաւոր դեր խաղացողի վրա դատաստանի ուշադրութիւնը հրաւիրել:

Սլեքսանդրը լսում էր Շարմաղեանին լարված ուշադրութիւնով և չէր մեղադրում նրան:

Բոլոր գործակատարները հրաւիրված էին վկայութիւն տալու և սրանց ցուցմունքներից չէր երևում ոչ մի այնպիսի գործունէութիւն, որ ուղղված լինի Ոսկերչեան - հօր կողմից, այլ ամենի ասածն էլ Սլեքսանդրի վրա էր: Այդ պիտով աւելի մօտ գործունէութիւն ունեցողը մնաց վարագոյրի ետեւ: Բայց թէ ի՞նչը ստիպեց, որ խանութի գործը ծուռ ուղղութիւն ընդունեց, ինչից ստիպված եղաւ Սլեքսանդրը եւթարկվել այդպիսի ծանր մեղադրանքի, — այդ

բանով չհետաքրքրվեցին. և ի՞նչպէս էլ կարելի էր հետաքրքրվել, երբ հիմնական փաստերը մէջտեղ չկային, ընդհակառակը բոլոր պաշտօնական կասկածանքները աւելնելու Սլէքսանդրի վրա էր:

Զկամեցան մինչև անգամ լսել փաստաբանի խօսքերը: Սլէքսանդրի փաստաբանը պարզ կերպով ուշադրութիւն դարձրեց Շարմաղեանի ցուցմունքների այն կէտի վրա, որով նա մեղադրում էր Ոսկերչեան - հօրը: Փաստաբանը պատմեց գործի բոլոր ընթացքն ու զարգացումը, նկարագրեց այն շեջանք, հանգամանքը, որի մէջ գործել է Սլէքսանդրը՝ մի անփորձ երիտասարդ: Գալով այն կէտին, որ այդ փոփոխութիւնը տեղի է ունեցել Շարմաղեանի բացակայութեան ժամանակ, փաստաբանը ընդգծեց այդ կէտը, ասելով որ աննպատակ չեղած այդ և, որովհետև խրիդի ուղարկողը եղել է հայրը, կնշանակի այդ փոփոխութիւնը առանց նրա գիտութեան չէր կարող լինել և զուցէ հէնց դիտմամբ է հեռացրած Շարմաղեանը, որովհետև հայրը կարող էր կասկածել թէ Սլէքսանդրը կղիմէր Շարմաղեանի խորհուրդներին, իսկ այդ վերջինս հաղել թէ խորհուրդ տար այդպիսի քայլ անելու:

— Ինչո՞ւ էք այդպէս ենթադրում:

— Որովհետև յանցաւոր Սլէքսանդրը ասում

էր, որ Շարմաղեանը խրիդից վերադառնուելու ասել է, որ սրանց արած քայլը սխալ է:

— Դուք ի՞նչ կասէք, դիմեց դատաւորը Սլէքսանդրին:

— Ես կհաստատեմ, որ Շարմաղեանը ինձ իսկապէս ասել է, թէ մեր արածը սխալ քայլ է:

Այդ միջոց Շարմաղեանի և Սլէքսանդրի հայեացքները հանդիպեցին և նրանք մէկ-մէկու սրտի զգացածը կարդացին այդ հայեացքների մէջ:

Սլէքսանդրը չէր ուզում հօր արարքը շօշափել և սրանով նրան ևս ենթարկել կասկածանքի, այդ պատճառով նրա ասածները թրուուցիկ բնաւորութիւն էին կրում: Սլէքսանդրը ցանկանում էր, որ ոչ ոք չմեղադրվի, ոչ հայրը, ոչ եղբայրը. նա պատրաստ էր ինքը մինչև վերջ տանել իր գործած յանցանքի պատիժը:

Փաստաբանը կրկին շարունակեց իր ասելքը. նա խնդրում էր, որ գործը յետաձգվի և Ոսկերչեան - հայրն էլ ենթարկվի քննութեան, բայց այդ միջոց դատաւորների մէջ տիրեց մի հանդարդ շշուկ... Բոլորը լռեցին և անհամբեր սպասում էին, թէ ի՞նչ վճիռ կստանայ գործը:

Ս.հա կարդացին և վճիռը:

— Սլէքսանդր Ոսկերչեան ճանաչվում է դատաստանով դիտաւորեալ սնանկացած... ✓

Ամենքը գլուխները կախեցին: Հակառակ կողմը մի առանձին բաւականութեամբ դուրս եկաւ Գահլիճից: Այլեքսանդրը մօտեցաւ Շարմաղեանին: — Պաշտպանիր Եւզինէին:

Նրանց երկուսի հայեացքները վառվում էին մի ինչ որ կատաղի ցայտումով, բայց այդ միջոց Ալեքսանդրին հրակիրեցին հետեւել բանտ: — Եւզինէ, ան Եւզինէ, մնաւ բարեւ, սիրելիս...

Իսկ Շարմաղեանը հազաւ դլխարկը և նայեց չորս կողմը ու վերադարձաւ տուն: Նա իր տեսածին ու լսածին չէր հաւատում:

— Պաշտպանիր Եւզինէին, անցաւ նրա մշտեփ: Բայց այդ իմ ուժից վեր է: Այժմ վերջացած է, ոչ եւ չեմ կարող այդ դերը ստանձնել: Նա անդիտակցարար շտապ սկսեց պատրաստել իրեղէնները, շորերը, պայուսակները: Վերջին ժամանակներս նա վճռել էր թողնել Սատրախանը, գնալ բախտ որոնելու Կովկասի մի որ և է քաղաք և սրանով մոռացութեան տալ իր մէջ աճող դէպի Եւզինէն ունեցած զգացմունքը: Նա այդ վճռել էր, միայն սպասում էր դատաստանի վճռին:

Այժմ նա մենակ է իր սենեակում:

Մի անորոշ զգացմունք խեղդեց նրան: Մի ինչ որ ախուր, ճնշող և անյուսալի բան նոր ուժով զալարվում էր նրա սրտում: Նա նա-

յեց իր պատրաստած իրեղէններին և քիչ մնաց որ չարտասվի...

Արդէն արեգակը մայր էր մտել: Փողոցում աղմուկը զգալի կերպով սաստկանում էր: Այդ աղմուկը հասնելով նրա ափանջին, կարծես, աւելի խոր վշտի մէջ գցեց նրան: Շարմաղեանը լսելով այդ աղմուկը՝ ամսոսաց, որ ստիպված է թողնել այն կեդրոնը, որտեղ նա երկար տարիներից յետոյ ստիպված եղաւ ձանաչել մի անձնաւորութիւն — և նա մտքով սլացաւ դէպի այդ անձնաւորութիւնը՝ Եւզինէն իր անհուն սիրով դէպի իր ամուսինը: Նրա մէջ վառվեց նախանձ: Եւ այդ րօպէն նա անիծեց իր կեանքը, այն կեանքը, որ երբէք նրան չի ժպտել, այլ եղել է խորթ եղբայր... և այդ անողորմ եղբայրը չի խոստանում նրան ոչ մի մոռացութիւն, ոչ մի թիթեռութիւն... Նա շատ կցանկանար, որ գոնէ իր սիրած առարկան չձանաչէր այդ վշտեղ լինելի բախտաւոր... Ալեքսանդրի բանտարկութիւնը, գործի ամբողջ ընթացքը շարժում էր նրա սրտում մի ինչ որ մութը յոյս և այդ մթութեան անորոշութեան ետեւ նկարվում էր մի ինչ որ անըմբռնելի բախտի աղօտ լոյս, որը կարծես զրաւում էր նրան... Նրա երեւակայութեան մէջ մի րօպէ պատկերացան ցանկալի րօպէներ, րօպէներ, որոնք խոստանում են լինել շատ մխիթարիչ... Եւ այդ մտքերի

առաջ նա երկար մնաց—պաշտպանե՞լ արդեօք
Եւգինէին...

Երկար նա կանգնեց այդ խնդրի առաջ՝ կա-
մենալով հաշիւ տալ իր մտքում դեգերող
հարցերին և զգացմունքներին... Բայց յետոյ
աննկատելի կերպով բանականութիւնը յաղ-
թեց զգացմունքին, նա վախեցաւ այդ հեռա-
նկարի մութ պատկերից իր ոլոր-մուրս հոգսե-
րով, քաղեական վայելչութիւններով, ուրախու-
թիւններով... Նա շտապեց տեղակել իրեղէնները
և այլ ևս չուշանալ:

Նրա երեսը ընդունեց այժմ խիստ հաստա-
տակամ արտայայտութիւն: Նա դողաց, դողդո-
ջիւն ձեռներով սկսեց կապոտել իր պայու-
սակները, բայց վճիռը չէր փոխում: Վերջապէս
նա պատուիրեց կռք կանչել: Յետոյ վերցրեց
կռնատակը տեղերը, առաւ պարկը և դուրս
եկաւ: Դռան մօտ ծառան խոնարհեց գլուխը և
բարի ծանապարհ մաղթեց:

Շարմաղեանը հանեց մի քանի կօպէկ և տուեց
ծառային:

— Բարի ծանապարհ, բարի երթ, — շարունա-
կեց գլուխ տալ ծառան:

Շարմաղեանը պատրաստվում էր կռք նստել,
երբ մի մարդ նրան կանգնեցրեց:

— Ես ձեզ երկու օր է պտրտում եմ, — ասաց
մօտեցողը:

— Ինչ է՞ք ասում, ես երկու շաբաթ է ար-
դէն տեղափոխվել եմ. և մի՞թէ ձեզ չասացին:

— Ոչ, որքան հարցրի՝ չասացին. յետոյ բօր-
սայում իմացայ: Ձեր վրա հեռագիր կայ...

— Անպիտանները նեղացած են վրաս, այդ
պատճառով էլ չեն ասել:

Իսկ երբ Շարմաղեանը բացեց հեռագիրը և
աչքով առաւ, ակամայից բացականչեց: Դա
Մայիլեանի հեռագիրն էր, օրով յայտնվում
էր, թէ իրանք այս օրերս գալիս են Սստրա-
խան գործը հաշտութեամբ վերջացնելու: Շար-
մաղեանը մինչև անգամ վայր թռաւ այդ ան-
սպասելի, բայց արդէն ուշացած նորութիւնից:

Մի քօպէ նա տատանվեց և կամեցաւ մնալ:
Նրա մէջ կրկին զարթեցաւ ցանկութիւն
տեսնել Եւգինէին: Տիկնոջ հրապուրիչ պատ-
կերը վերականգնեց նրա մէջ, կրկին նրա մէջ
վառվեց նախանձը, օր այդ կիներ գալիս է գրկե-
լու և համբուրելու յուսով այն բախտաւո-
րին... և նա գլուխը կորցնում էր խանդային
կնթաղրութիւնների մէջ...

Բայց դարձեալ նրա մէջ վառվեց կամքի
ոյժը, նա բարձրացաւ կռք և հրամայեց քշել
դէպի շոգենաւների նաւահանգիստը:

Մայիլեանի ննջարանում հիւանդ պառկած էր Եւգինէն: Մի գեղեցիկ հարուստ մահճակալի վրայից փայլում են երկու զոյգ տենդային աչքեր: Իսկ նրա առաջ այդ բոսկեն կանգնած էր հայրը: Նրանք սպասում էին բժիշկին — իսկ մինչև գալը, վշտացած հայրը չէր հեռանում իր սիրած աղջկայ մօտից: Ամբողջ սենեակի մէջ տիրում էր մի խոր տխրութիւն: Ահա հաւաքվեցան և սակաւաթիւ հիւրերը, որոնք եկել էին հիւանդին տեսութիւն: Տիկինը իր անսահման վշտով աւելի ծանր էր թվում նրան:

Պատուհանից ընկած արեգակի ճառագայթները փռվում էին տխրադէմ հիւրերի երեսներին և սքոզում էին հիւանդի սարդնած ելեսը: Հիւանդը այնքան թոյլ էր, որ չէր խօսում:

Երբ որ Եւգինէն լսեց, որ ինքը ուշացել է և դատն արդէն վճռված է մինչև նրա գալը, նա անդիտակցաբար հարուածներ էր տալիս իր գլխին և բացականչում. «էլի չաջողվեց»: Նրան այնպէս էր թվում, որ ամուսնու հետ այլ ևս չի տեսնվելու: Սյգմ էլ անկողնում պառկած շարունակ կրկնում էր, թէ նրանից խլեցին ամուսնուն և թէ ինքն այդ հարուածը տանել չի կարող: Ամուսնու անբախտութիւնը ծանր հարուած էր նրա համար. այսուհետև չքացաւ

նրա համար մխիթարութիւն, յոյս, սէր, որի համար այնքան համբերեց՝ յուսալով որ վերջապէս կաջողել նրան ցրվել իրանց վրայից մահախուզը — բայց այժմ տեսնում է, որ նա միայն այն ժամանակ կթեթեանայ այդ վշտերից, երբ հրաժեշտ կտայ այդ վշտերին և այդ աշխարհին...

Բայց հայրը փորձում էր մխիթարել աղջկան. այդ էլ չթեթեացրեց Եւգինէի վեշտը: Մահուան դողը տիրեց նրա մարմնուն և թըշուառ կնոջ մտքում կրկին պատկերացաւ այն հանգամանքը, թէ ամուսնուն տարան, բաժանեցին: Բայց ահա հիւանդը խօսեց:

— Աստուած, Դու չինայեցիր նրան, Քո կամքն է... երեւի ինձ վիճակուած չէր իմ ամուսնու հետ կրկին արժանանալ երջանիկ օրերի: Բայց, ով Աստուած, ով կաշտպանի նրան այնտեղ՝ աքսորում: Ի՞նչ կանի նա մենակ, հի, ես կերթամ նրա հետ, տո՛ւր ինձ առողջութիւն, Աստուած, վեր կացրուր ինձ այս անկողնից... Ո՛վ կեանք, կեանք, որքան քաղցր ես դու, բայց միայն նրա հետ... Ես ուզում եմ նրա վշտերը թեթեացնել, նրան համբերութիւն և սիրտ ներշնչել... Բայց ի՞նչպէս անել... ես չեմ կարողանում վեր կենալ...

Նա թուլացաւ և լռեց:

Հայրը չոքեց մահճակալի առաջ, սկսեց լաց

լինել: Նա սպառել էր իր մխիթարութեան բոլոր պաշարը, բայց չէր աջովում նրան համոզել:

Վիշտն այնքան թեթեւ չէր, որ եւզինէն կարողանար դիւրութեամբ տանել: Բայց ահա հայրը դուրս եկաւ դահլիճ, հիւրերը շրջապատեցին նրան:

— Ինչպէ՞ս է:

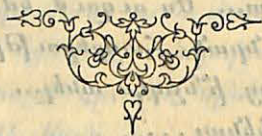
— Օհ, չգիտեմ. նրա վրա, կարծեմ, շունչ չկայ... երեխաս դնանք...

Այդ միջոց եկաւ բժիշկը:

— Պ. բժիշկ, — գոչեց Մայիլեանը, — կարծեմ պրծաւ... այլ ևս փրկութիւն չկայ...

— Այդ չե՛ կարող լինել... Ես ձեզ ասում եմ, կանցնի... հոգեկան խիստ յուզմունք է...

Նա չջարունակեց, շտապ մտաւ ննջարան և մօտ հինգ րօպէ մնաց այնտեղ... յետոյ դուրս եկաւ և հանգստացրեց, որ հիւանդը կենդանի է... Թէև զրութիւնը շատ ծանր է...

ճախրոնա՞, ի խորտայսմ չմի Նադդուդմո
-աքաղցն ի բնգարաց. ի յմիտի ամ դո, մի՞
յառ Նադդու ի մի՞ն յոցառն մի՞գմաչի Նադար
... Նադդու ի՞նչմոյսպղի՞ն
-մ բմալսել զմադատաւի դո մի ախալցմի
-մալ յառ մի՞ն ի բնգարաց մալսմ դո, մի՞ն
իսկ ի գոմիս սլմիս սլմ ի՞նչ ի գրանիս իսկ
... մի՞ն ի մանգալիս ի՞նչ

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Լզինէն առողջացաւ: Առողջանալով նա շարունակ երկու տարի զբաղվեց իր ամուսնու ազատման խնդրով: Երբ որ դատաստանը ճանաչեց Ալեքսանդրին դիտաւորեալ սնանկացած և գործը ստանալով քրէական բնաւորութիւն՝ աստիճանաբար հասաւ սենատ, եւզինէն նոր ուժով դիմեց մայրաքաղաք: Նա յոյս ունէր լաւ փաստաբանների միջոցով սենատում ամուսնու համար ձեռք բերել ազատութիւն: Գալով Պետերբուրգ՝ նա վարձեց մի յայտնի փաստաբան, պատմեց նրան գործի հեղութիւնը: Փաստաբանը խօստացաւ կարելոյն չափ գործը թեթեւացնել: Բայց ինչ որ շրջան Ալեքսանդրի գործում: Պարտաւորեցին չհասկածելով թէ եւզինէն Պե-

տերբուրդում ինչ նպատակով է, համոզված էին, որ նա փախել է քաղաքից և մայրաքաղաքում վշտերին մոռացութիւն է ուղղում տալ երկրպագուների գրկում...

Վերջապէս մի օր փաստաբանը յայտնեց եւզինէին, որ նրան աջողվեց գործին տալ ցանկալի ընթացք և թէ այս օրերս պէտք է սկսի գործի վերաքննութիւնը...

Ամառնային անտանելի օրվայ երկարատե շաբաթից յետոյ, այնպիսի շաբաթից, երբ տիրապետում է ճնշող արեգակը, խեղդիչ փոշին — որքան հիանալի է նրան յաջօրդող երեկոն:

Ո՛րպիսի թեթևութեամբ է այդպիսի երեկոների մարդ շարժում իր թոքերը. որքան մեղմ է շոյում մարդու յոգնած ջղերը այդ անուշիկ զովութիւնը: Մինչև արեգակի մայր մտնելը դեռ ճնշում են այդ շոքերը — և յանկարծ այդ անտանելի շոքին յաջօրդում է անդորր երեկոն և ամեն ինչ փոխվում է: Ծառերը աւելի եռանդուն կերպով են բարձրացնում իրանց գազաթները, առուները, գետակները, կարծես, շփոթված արթնանում են օրվայ թմրութիւնից. դպայուն, քնքոյշ և խոնարհ ջրերը տարածում են իրանց շուրջը մի կենդանացուցիչ թարմութիւն:

Թիւն: Մի քիչ պնդեցնութիւն է անում օրը, բայց սա էլ վերջ ի վերջոյ գեջանում է — և նրա խեղդող ու թմրութիւն սփռող ծանրութիւնը չքանում է հեռաւոր տարածութեան մէջ: Լուսինը պարզ կերպով բարձրացնում է իր գլուխը կապոյտ երկնքի վրա: Յանկալի է նրա ողջոյնը... դուրեկան է ժպիտը... Կարծես նրա կաթնագոյն շողերը դարձնում են ձրնշված երկրին մի նոր ուժ, նոր կենդանութիւն... Եւ ցերեկվայ սոթից, ինչպէս մի չքացած վշտից, անհետանում են նրա վերջին բռնկումները...

Օգոստոսի երեկոներից է... Օրը իր անբաժան տապով արդէն սահել, գնացել է... Նրա խեղդող ու ճնշող շունչի նշոյլն անգամ չկայ... Անուշ երկինքը իր կենդանացուցիչ գգուանքը ու փայփայանքը ուղարկում է Ալեքսանդր Ոսկերչեանի տան վրա... Դա մի նոր ժպիտ է, կենդանացած յոյսերի առաջին ուրախութեան ժպիտ... Եւզինէն և Ալեքսանդրը նստած են իրանց տանը և բաց պատուհանի առաջ զմայլվում են անուշիկ երեկոյով:

Մի ինչ որ նոր երջանիկ օրերի տպաւորութեան կնիք դրոշմված է նրանց փայլող երեսների վրա: Մի ամբողջ օր է, որ նրանք միասին են, մի ամբողջ օր է, որ նրանք նայում

ին մէկ-մէկու և երկուսն էլ ուրախ են, երկուսն էլ բաւական։

—Օ՛, սիրելիս, դու այժմ ինձ մօտ ես... Դու կարողացար ինձ համար բերել բոլորը՝ քո սէրը, քեզ ամբողջապէս և վերջապէս, իմ կատարեալ ազատութիւնը... և այդ ամենը քո անարժան ամուսնուդ համար... Գոյնացրո՛ւ այդ

կարօտած սիրոյ զգացմունքը բռնկեց նրա մէջ նոր ուժով. նա բռնեց կնոջ ձեռքերը և սկսեց համբուրել նրան։ Եւ զիսկէի մէջ բորբոքվեց արիւնը, սիրտը թնդաց և նա կարծես թմրեց իր ամուսնու գրկում։ Իսկ երբ Ալեքսանդրը շարունակում էր պահել նրան իր գրկում՝ Եւգինէն զգում էր իրան այնքան բաւական, այնքան ուրախ իր ամուսնու ներկայութեամբ, որպիսին երբէք չի զգացել։

—Ա՛ռ, առ, սիրելիս, այդ ձեռքը, կրկին համբուրիր ինձ, սրանով դու ինձ պարգևում ես նոր կեանք... Ես ուզում եմ դու միշտ լինես ինձ մօտ, իմ գրկում... Եւ այդպէս ամուսնուդ միջոցով

—Եթէ դու չլինէիր, Եւգինէս, զի գիտի քանի երկար տարիներ սափազանք էլինէի փտել բանտում։ Օ՛, այդպիսի կին ունեցողը երբէք կօրած չէ...

—Այո, պէտք է ցոյց լինինք Աստուծուց, որ նա մեզ օգնեց. հակառակ դէպքում մենք այդ արիւնստ ալիքների միջից դուրս գալ չէինք

կարող։ Այժմ ես յոյս ունիմ, որ ինձանից քեզ խլող չէ լինիլ։

Բայց ես երբէք չէի սպասում, որ արդարացնեն... Դու, դարձեալ դու, իմ Եւգինէս, կարողացար պարզեւել այդ երջանկութիւնը... Եկ ուրեմն, սիրելիս...

Ալեքսանդրը կրկին գրկեց իր կնոջը և այժմ զգաց, որ այդ առանձնացած խուցը շատ թանգ է նրա համար։ Ո՛րքան ծանր օրերի քաւարանը առիթ տուեց արժանանալ այդ օրվան... Այստեղ ամեն ինչ այժմ շնչում է նրա համար երջանկութեան քաղցրութիւնով։ Այստեղ նա միացաւ իր կնոջ հետ սենատում արդարացնելուց յետոյ։ Նրան թվում էր, որ նոյն իսկ ամուսնութեան առաջին օրերին այն տեսակ ջերմ և փայլուն ճառագայթներ չեն թափանցել նրա սիրտը, ինչպէս այսօր և այդ զգացմունքը շոյում էր նրա յոյսերը, նրա ցնորքները...

Շարունակ հինգ տարի դեգերման մէջ լինելուց յետոյ, այժմ արդարադատ դատաստանի շնորհիւ նրան միջոց տրվեց թափել իր բոլոր զգացմունքները, կարօտութեամբ լի զգացմունքները...

Այդպիսով նոր կեանք ստացած ամուսինները սպառեւով իրանց բոլոր խօսակցութիւնը, որոնում էին մի ինչ որ բաւականութիւն փոխադարձ համբոյներ և գրկախառնութեան մէջ...

Իսկ պատուհանից թարմ քամին, որ մեղմիկ մղումներով ներս էր մտնում, թափանցում էր նրանց սրտերը և վառում մի կախարդական ցանկոթիւնով:

ԱՍՏՐԱԽԱՆ,

15 Յունիսի 1901 թ.

Հ. Զ. ՆԱՐԵՅԱՆ ԶՐԱՆԻՔԻ
Ր. Ա. ՈՍՈԼՈՆՈՎ
7.11.1922
ԿԵՐԶ
ՄԱՐԿԱՆԻՔԻ
ՄԱՐԿԱՆԻՔԻ

१३४५॥५॥१३५

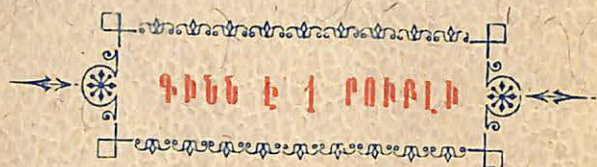
[illegible]

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

երես.	տող.	տպած է.	պէտք է կարգաւ.
35	3 վեր.	անշարժ	անշուք
38	18 »	կազնում	կանգնում
51	8 ներ.	ԹԷ,	Իհ
52	4 վեր.	մի - մի օր	մի - մի որ
89	6 »	հովանաւորելով	հովահարելով
95	3 »	ստեղանքի	ստեղունքի
102	13 »	պատկերի	պատերի
203	4 »	բռնածն այս	բռնածն այս է
337	2 »	ոչ աստուած	ոչ մի աստուած
»	4 ներ.	սիրուն	սիրասուն
361	8 վեր.	բոլորը	բոլոր
363	5 »	հարցրեց	հառաչեց
»	3 ներ.	պատանջվում	պահանջվում

12/2

16/10

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0360735

55.645

